

- ❖ ดำรงสำหรับการฝึกอบรมจากสถาบันหรือสถานพยาบาล และสถาบันการศึกษาที่สภาการแพทย์แผนไทยรับรอง ตามมาตรา ๑๒ (๒) (ก), (ข) แห่งพระราชบัญญัติวิชาชีพการแพทย์แผนไทย พ.ศ. ๒๕๕๖
- ❖ ดำรงที่ใช้เป็นแนวทางในการการสอบความรู้ในวิชาชีพ เพื่อขอขึ้นทะเบียนและรับใบอนุญาตเป็นผู้ประกอบวิชาชีพการแพทย์แผนไทย

เภสัชกรรมไทย

ตำราแพทย์แผนโบราณทั่วไป
สาขาเภสัชกรรม กองการประกอบโรคศิลปะ

โดย หมอชนาณัติ แสงอรุณ
ผู้ทรงคุณวุฒิฯ สภาการแพทย์แผนไทย
ประธานชมรมแพทย์แผนไทยพัฒนาแห่งประเทศไทย

- ❖ เอกสารเผยแพร่เพื่อส่งเสริมและสนับสนุนการศึกษาด้านการแพทย์แผนไทย

- ❖ ตำราสำหรับการฝึกอบรมในสถาบันหรือสถานพยาบาล และสถาบันการศึกษาที่สภาการแพทย์แผนไทยรับรอง ตามมาตรา ๑๒ (๒) (ก), (ข) แห่งพระราชบัญญัติวิชาชีพการแพทย์แผนไทย พ.ศ. ๒๕๕๖
- ❖ ตำราที่ใช้เป็นแนวทางในการการสอบความรู้ในวิชาชีพ เพื่อขอขึ้นทะเบียนและรับใบอนุญาตเป็นผู้ประกอบวิชาชีพการแพทย์แผนไทย

เภสัชกรรมไทย

ตำราแพทย์แผนโบราณทั่วไป
สาขาเภสัชกรรม กองการประกอบโรคศิลปะ

ชื่อหนังสือ : เภสัชกรรมไทย (ตำราแพทย์แผนโบราณทั่วไป สาขาเภสัชกรรม กองการประกอบโรคศิลปะ)
รูปแบบหนังสือ E-book : วันพุธ, ๐๙ กรกฎาคม ๒๕๕๗

จัดทำและเผยแพร่โดย : หมอชานันตี แสงอรุณ ผู้ทรงคุณวุฒิฯ สภาการแพทย์แผนไทย
และประธานชมรมแพทย์แผนไทยพัฒนาแห่งประเทศไทย

สถานที่เผยแพร่โดย : ห้องสมุดแพทย์ไทย. สภาการแพทย์แผนไทย ดอทคอม. , ดาวนโหลดหนังสือฟรี

วัตถุประสงค์ : เอกสารเผยแพร่เพื่อส่งเสริมและสนับสนุนการศึกษาด้านการแพทย์แผนไทย

โดย หมอชานันตี แสงอรุณ
ผู้ทรงคุณวุฒิฯ สภาการแพทย์แผนไทย
ประธานชมรมแพทย์แผนไทยพัฒนาแห่งประเทศไทย

- ❖ เอกสารเผยแพร่เพื่อส่งเสริมและสนับสนุนการศึกษาด้านการแพทย์แผนไทย

รายชื่อคณะกรรมการจัดทำตำราสาขาเภสัชกรรมแผนโบราณ

ที่ปรึกษา

๑. นายทรงยศ	ชัยชนะ	ผู้อำนวยการกองการประกอบโรคศิลปะ
๒. นายไพฑูริย์	แก้วกาญจน์	ประธานอนุกรรมการแผนโบราณทั่วไป

ผู้รวบรวมและเรียบเรียง

๑. นางอุบล	มณีกุล
๒. นางสาวกมลภัก	สำราญจิตรี

คณะกรรมการพัฒนาตำรา

๑. นายประกิต	สุนนกาญจน์	ประธานกรรมการ
๒. นายสุวัตร์	ตั้งจิตรเจริญ	รองประธานกรรมการ
๓. นายวสันต์	ไชยฉกรรจ์	กรรมการ
๔. นายปริญญา	อุทิศชลาหนท์	กรรมการ
๕. นายเล็ก	ชนแก่น	กรรมการ
๖. นายโกมล	ล้วนแก้ว	กรรมการ
๗. นายสินทร	ไชยฉกรรจ์	กรรมการ
๘. นายชัยยง	ธรรมรัตน์	กรรมการ
๙. นายสมบูรณ์	ลี้มประเสริฐ	กรรมการ
๑๐. นางอุบล	มณีกุล	กรรมการ
๑๑. นางสาวกมลภัก	สำราญจิตรี	กรรมการและเลขานุการ
๑๒. นางกัญญา	อุ้นสมัย	กรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ

คำนำ

ตำราแพทย์แผนโบราณทั่วไปสาขาเภสัชกรรมฉบับนี้กองการประกอบโรคศิลปะ สำนักงานปลัดกระทรวงสาธารณสุข ร่วมกับคณะอนุกรรมการแผนโบราณทั่วไปจัดทำขึ้น โดยรวบรวมจากตำราที่กระทรวงสาธารณสุขรับรอง จำนวน ๕ เล่ม คือ

๑. ตำราเวชศึกษา ของพระยาพิษณุประสาทเวช เล่ม ๑,๒,๓
๒. ตำราแพทย์ศาสตร์สงเคราะห์ฉบับหลวง เล่ม ๑,๒
๓. ตำราคัมภีร์แพทย์แผนโบราณ ของขุนโสภิตบรรณลักษณ์ เล่ม ๑,๒,๓
๔. ตำราแพทย์ศาสตร์สงเคราะห์ เล่ม ๑,๒,๓
๕. ตำราเวชศึกษาและตำราประมวลหลักเภสัช ของโรงเรียนแพทย์แผนโบราณ (วัดพระเชตุพนฯ)

และตำราอื่น ๆ ที่มีอยู่ นำมาเรียบเรียงเนื้อหาให้มีความเหมาะสมครบถ้วน จัดเป็นหมวดหมู่ตามลำดับความสำคัญของเนื้อหา เพื่อให้ง่ายต่อการเรียนการสอนของค ูรและศิษย์ และให้เป็นตำรามาตรฐานการเรียนการสอนแพทย์แผนโบราณทั่วไป สาขาเภสัชกรรมของกระทรวงสาธารณสุข

ในอดีตการศึกษาหาความรู้ การประกอบโรคศิลปะแผน โบราณทั่วไปนั้น เป็นการศึกษาหาความรู้จากตำราหรือเรียนสืบต่อกันมา โดยการมอบตัวเป็นศิษย์ มิได้มีหลักสูตรการเรียน การสอนที่เป็นมาตรฐาน

กองการประกอบโรคศิลปะ สำนักงานปลัดกระทรวงสาธารณสุข ได้ตระหนักถึงความสำคัญในเรื่องนี้ เป็นความจำเป็นที่จะต้องมีตำราที่ได้มาตรฐาน เพื่อให้โรงเรียน ครูผู้รับมอบตัวศิษย์ ได้ใช้เป็นตำราในการจัดการเรียนการสอนที่เป็นมาตรฐานแนวทางเดียวกัน และเพื่อให้การผลิตบุคลากรทางการแพทย์แผนโบราณทั่วไปมีมาตรฐานและเป็นที่ยอมรับของสังคมสามารถนำความรู้ไปประกอบวิชาชีพในการปรุงยาการผลิตยา และยังเป็นการสนับสนุนงานสาธารณสุขมูลฐาน ให้การรักษาพยาบาลเบื้องต้นในชุมชนนอกจากนี้ยังเป็นการอนุรักษ์และเผยแพร่สมุนไพรไทย และใช้ทรัพยากรที่มีอยู่ให้เกิดประโยชน์สูงสุดลดการสูญเสียเศรษฐกิจของประเทศ

กองการประกอบโรคศิลปะ หวังว่า หนังสือเล่มนี้จะเป็นประโยชน์ต่อผู้ที่ต้องการศึกษาหาความรู้เกี่ยวกับแพทย์แผนโบราณ ผู้ที่จะทดสอบความรู้เพื่อขอขึ้นทะเบียนและรับใบอนุญาตเป็นผู้ประกอบโรคศิลปะแผนโบราณทั่วไป สาขาเภสัชกรรมต่อไป

กองการประกอบโรคศิลปะ

สารบัญ

	หน้า
บทที่ ๑. ความรู้พื้นฐานเกี่ยวกับเภสัชกรรม	๑
๑. ประวัติความเป็นมาของการแพทย์แผนโบราณ	๑
๒. จรรยาเภสัช	๓
๓. หลักเภสัช ๔ ประการ	๔
๔. ประวัติยาเบญจกกุล	๕
บทที่ ๒ เภสัชวัตถุ	๗
๑. หลักในการพิจารณาตัวยา ๕ ประการ	๗
๒. พืชวัตถุ	๘
๓. สัตว์วัตถุ	๑๐๓
๔. ธาตุวัตถุ	๑๐๖
๕. ตัวอย่างเดี่ยวเรียกได้หลายชื่อ	๑๐๘
๖. ตัวยามีสรรพคุณใกล้เคียง	๑๑๑
๗. การเก็บยา	๑๐๒
๘. ตัวยาประจำชาติ	๑๐๓
๙. สมุนไพรในงานสาธารณสุขมูลฐาน	๑๐๔
๑๐. สมุนไพรที่เป็นพืชเศรษฐกิจ	๑๔๓
บทที่ ๓ สรรพคุณเภสัช	๑๔๙
๑. ยารสประธาน	๑๔๙
๒. รสของตัวยา ๔,๖,๘,๙ รส	๑๕๐
๓. รสยาประจำชาติ	๑๕๗
๔. รสยาแก้ตามวัย	๑๕๗
๕. รสยาแก้ตามฤดู	๑๕๗
๖. รสยาแก้ตามกาล	๑๕๘

	หน้า
บทที่ ๔ คณาเภสัช	๑๖๐
๑. จุลพิภต	๑๖๑
๒. พิภต	๑๖๔
๓. มหาพิภต	๑๘๔
บทที่ ๕ เภสัชกรรม	๑๙๖
๑. วิธีปรุงยา	๑๙๖
๒. การชั่งตัวยา	๑๙๙
๓. การคัดเลือก,การเก็บตัวยา	๒๐๑
๔. การใช้ตัวยาอันตราย	๒๐๒
๕. ยาสามัญประจำบ้านแผนโบราณ ๒๘ ชนิด	๒๐๗
บรรณานุกรม	๒๐๓
ภาคผนวก ก.	๒๒๔
การสับยา	๒๒๕
การอบยา	๒๒๖
การบดยา	๒๒๗
การร่อนยา	๒๒๘
วิธีการปรุงยาตามหลักการยาแผนโบราณ	๒๓๐
ภาคผนวก ข.	๒๕๘
แบบปฏิบัติการเภสัชวัตถุ	๒๕๙
แบบปฏิบัติการสัตววัตถุ	๒๖๓
แบบปฏิบัติการธาตุวัตถุ	๒๔๒
แบบปฏิบัติการสรรพคุณเภสัช	๒๖๘
แบบปฏิบัติการคณาเภสัช	๒๗๑

สารบัญแผนภูมิ

	หน้า
แผนภูมิที่ ๑ หลักเกณฑ์ ๔	๖
แผนภูมิที่ ๒ สรุปความสัมพันธ์ของหัวข้อเนื้อหาในบทที่ ๒	๑๔๘
แผนภูมิที่ ๓ สรุปความสัมพันธ์ของหัวข้อเนื้อหาในบทที่ ๓	๑๔๙
แผนภูมิที่ ๔ สรุปความสัมพันธ์ของหัวข้อเนื้อหาในบทที่ ๔	๑๕๕
แผนภูมิที่ ๕ ยาสამัญประจำบ้าน ๒๘ ขนาน	๒๒๑
แผนภูมิที่ ๖ สรุปความสัมพันธ์ของหัวข้อเนื้อหาเกณฑ์กรรมแผนโบราณ	๒๒๒

บทที่ ๑

ความรู้พื้นฐานเกี่ยวกับเภสัชกรรม

๑. ประวัติความเป็นมา

๑.๑ ประวัติความเป็นมาของการแพทย์แผนโบราณ

ประวัติการแพทย์แผนโบราณนั้นเริ่มมีบันทึกไว้ตั้งแต่สมัยพุทธกาล ซึ่งในสมัยนั้นมีชายผู้หนึ่ง ชื่อ ชิวโกมารภัจจ์ มีความสนใจในการศึกษาวิชาแพทย์ เพราะเห็นว่าเป็นวิชาชีพที่ไม่เบียดเบียนผู้ใด ท่านเป็นผู้ที่เปี่ยมไปด้วยความเมตตากรุณา ประารถนาที่จะให้มนุษย์มีความสุข จึงได้ไปศึกษาวิชาการทางการแพทย์ในสำนักศึกษาปาโมกข์แห่งเมืองตักศิลา ท่านเป็นผู้ที่ฉลาดมีความสามารถในการเรียนรู้ เรียนได้มาก เรียนได้เร็ว ความทรงจำดี ใช้เวลาเรียนน้อยกว่าผู้อื่น เมื่อจบวิชาแพทย์แล้ว สามารถรักษาคนไข้ครั้งเดียวก็หายได้ ในเวลาต่อมาพระเจ้าพิมพิสาร ทรงประชวรด้วยโรคเรื้อรังสิวทวาร ก็ทรงโปรดให้หมอชิวโกมารภัจจ์เข้าไปถวายการรักษา หมอชิวโกมารภัจจ์ท่านได้ถวายการรักษาด้วยการทายาเพียงครั้งเดียว พระเจ้าพิมพิสารก็ทรงหายจากโรคที่เป็น จึงโปรดให้เป็นแพทย์หลวงประจำพระองค์และบำรุงพระสงฆ์ นับว่าหมอชิวโกมารภัจจ์เป็นแพทย์ผู้มีความรู้ความสามารถตั้งแต่ในครั้งพุทธกาล และมีผู้เคารพยกย่องมากมาย

๑.๒ ประวัติการแพทย์แผนโบราณในประเทศไทย

๑.๒.๑ การแพทย์แผนโบราณสมัยก่อนรัตนโกสินทร์

ประวัติการแพทย์แผนโบราณในประเทศไทยนั้น ได้มีการค้นพบศิลาจารึกของอาณาจักรขอมประมาณปี พ.ศ. ๑๗๒๕-๑๗๒๙ ในสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ ทรงบำเพ็ญพระราชกุศลโดยการสร้างสถานพยาบาล เรียกว่า อโรคยาศาลา โดยมีผู้ทำหน้าที่รักษาพยาบาล ได้แก่ หมอ พยาบาล เภสัชกร รวม ๙๒ คน มีพิธีกรรมบวงสรวงพระไภสัชยคุรุไวฑูรย์ ด้วยยาและอาหารก่อนแจกจ่ายไปยังผู้ป่วย ต่อมามีการค้นพบหินบดยาสมัยทวารวดีและศิลาจารึกของพ่อขุนรามคำแหงมหาราช ในสมัยสุโขทัยได้บันทึกไว้ว่าทรงสร้างสวนสมุนไพรขนาดใหญ่บนเขาหลวงหรือเขาสรรพยา เพื่อให้ราษฎรได้เก็บสมุนไพรไปใช้รักษาโรคยามเจ็บป่วย

ในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราชแห่งกรุงศรีอยุธยา ได้ค้นพบบันทึกว่ามีระบบการจัดหายาที่ชัดเจนสำหรับราษฎร มีแหล่งจำหน่ายยาและสมุนไพรหลายแห่งทั้งในและนอกกำแพงเมือง มีการรวบรวมตำรับยาต่างๆ ขึ้นเป็นครั้งแรกในประวัติศาสตร์การแพทย์โบราณ เรียกว่า “ตำราพระโอสถพระนารายณ์” การแพทย์แผนโบราณมีความรุ่งเรืองมากโดยเฉพาะการนวด ในสมัยนี้การแพทย์แผนตะวันตกเริ่มเข้ามามีบทบาท โดยมีมิชชันนารีชาวฝรั่งเศสเข้ามาจัดตั้งโรงพยาบาลรักษาโรค แต่ขาดความนิยมจึงได้ล้มเลิกไป

๑.๒.๒ การแพทย์แผนโบราณในสมัยรัตนโกสินทร์

รัชกาลที่ ๑ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ได้ทรง ปฏิสังขรณ์วัดโพธาราม หรือ “วัดโพธิ์” ขึ้นเป็นพระอารามหลวง ให้ชื่อว่า “วัดพระเชตุพนวิมล มังคลาราม” ทรงให้มีการรวบรวมและจารึกตำรายา ฤๅษีตัดตน ตำราการนวดไว้ตามศาลารายส่วน การจัดหาของทางราชการมีการจัดตั้งกรมหมอและโรงพระโอสถคล้ายกับในสมัยอยุธยา แพทย์ที่รับ ราชการเรียกว่า หมอหลวง ส่วนหมอที่รักษาราษฎรทั่วไป เรียกว่า หมอราษฎรหรือ “หมอเซลยศักดิ์”

รัชกาลที่ ๒ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ทรงเห็นว่าคัมภีร์ แพทย์โรงพระโอสถสมัยอยุธยานั้นสูญหายไป เนื่องจากตอนนั้นมีสงครามกับพม่า ๒ ครั้ง บ้านเมือง ถูกทำลายและราษฎรรวมทั้งหมอแผนโบราณถูกกวาดต้อนไปเป็นเชลย ทำให้ตำรายาและข้อมูล เกี่ยวกับการแพทย์ของไทยถูกทำลายไปด้วย จึงมีพระบรมราชโองการให้เหล่า ผู้ชำนาญโรคและ สรรพคุณยา รวมทั้งผู้ที่มีตำรายานำเข้ามาถวายและให้กรมหมอหลวงคัดเลือก ให้จัดเป็นตำราหลวง สำหรับโรงพระโอสถ และในปี พ.ศ.๒๓๕๙ มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้ตรากฎหมายชื่อว่า “กฎหมายพนักงานพระโอสถถวาย”

รัชกาลที่ ๓ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงปฏิสังขรณ์ วัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามอีกครั้ง ทรงโปรดเกล้าฯให้มีการจัดตั้งโรงเรียนแพทย์แผนโบราณ แห่งแรก คือ “โรงเรียนแพทย์แผนโบราณวัดโพธิ์” ในงานฉลองวัดโพธิ์สมัยนั้น ทรงตำริว่าอันตำรายา ไทยและการรักษาโรคแบบอื่นๆ เช่น การบีบนวด ประคบ หมอที่มีชื่อเสียงต่างก็หวงตำราของแต่ละ คนไว้เป็นความลับ ตลอดจนทรงตำริว่า การรักษาโรคทางตะวันตกกำลังแผ่อิทธิ พลลงเข้ามาใน ประเทศสยาม และในเวลาอันใกล้น่าจะบดบังรัศมี ของการแพทย์แผนโบราณเสียหมดสิ้น สุดท้าย อาจไม่มีตำรายาไทยเหลืออยู่เพื่อประโยชน์ของอนุชนรุ่นหลังก็ได้ จึงทรงประกาศให้ผู้มีตำรับตำรายา โบราณทั้งหลายที่มีสรรพคุณดีและเชื่อถือได้ เท่าที่มีอยู่สมัยนั้น นำมาจารึกเป็นหลักฐานไว้บนหิน อ่อน ประดับไว้บนผนังพระอุโบสถ ศาลาราย เสา และกำแพงวิหารครอบพระเจดีย์สี่องค์ และตาม ศาลาต่างๆ ของวัดโพธิ์ ที่ปฏิสังขรณ์ในครั้งนั้น การจารึกนี้เป็นตำราบอกสมุฏฐานของโรคและ วิธีการรักษา และยังได้มีการจัดหาสมุนไพรที่ใช้ปรุงยาและหายากมาปลูกไว้ในวัดโพธิ์เป็นจำนวน มาก นอกจากนั้นได้ทรงให้ปั้นรูปฤๅษีตัดตนในท่าต่างๆ เพื่อช่วยให้ผู้ประสงค์จะฝึกตนเป็นแพทย์ หรือหาทางบำบัดตนได้ศึกษาเป็นสาธารณะทาน นับว่าเป็นการจัดการศึกษาให้กับประชาชนรูปแบบ หนึ่ง ตำรายาเหล่านี้พอจะทราบกันดีในบรรดาหมอไทยว่า ตำรายาดีจริง ๆ นั้น คงไม่ได้รับการ เปิดเผยอย่างแท้จริง แต่ก็ใช้อนุสรณ์และเป็นโรงเรียนการแพทย์ของเมืองไทย รัชสมัยนี้มีการนำเอา การแพทย์แผนตะวันตกเข้ามาเผยแพรโดยคณะมิชชันนารีชาวอเมริกัน โดยการนำของนายแพทย์ แदन บีช บรัดเลย์ ซึ่งคนไทยเรียกว่า “หมอบรัดเลย์” เช่น การปลูกฝีป้องกันไข้ทรพิษการใช้ยาเม็ดควินิน รักษาโรคไข้จับสั่น เป็นต้น

รัชกาลที่ ๔ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้นำการแพทย์แผน ตะวันตกมาใช้มากขึ้น เช่น การสูติกรรมสมัยใหม่ แต่ไม่สามารถให้ประชาชนเปลี่ยนความนิยมได้

เพราะการรักษาพยาบาลแผนโบราณของไทย เป็นจารีตประเพณีและวัฒนธรรมสืบเนื่องกันมาและ เป็นส่วนหนึ่งของวิถีชีวิตของไทย

รัชกาลที่ ๕ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีการจัดตั้งศิริราชพยาบาลใน พ.ศ. ๒๔๓๑ มีการเรียนการสอนและให้การรักษาทั้งการแพทย์ทั้งแผนโบราณและแผนตะวันตกร่วมกันหลักสูตร ๓ ปี การจัดการเรียนการสอนและบริการรักษาทางการแพทย์ทั้งแผนโบราณและแผนตะวันตกร่วมกันเป็นไปด้วยความยากลำบาก มีการขัดแย้งระหว่างผู้สอนและผู้เรียนเป็นอย่างมาก ด้วยหลักการแนวคิด และวิธีการเรียนการสอนที่แตกต่างกัน ทำให้ยากที่จะ ผสมผสานกันได้ มีการพิมพ์ตำราแพทย์สำหรับใช้ในโรงเรียนแพทย์เป็นครั้งแรกในปี พ.ศ. ๒๔๓๘ โดยพระยาพิชฎุ ชื่อตำรา “แพทย์ศาสตร์สงเคราะห์ ” ได้รับความยกย่องให้เป็นตำราแห่งชาติฉบับแรก ต่อมาพระยาพิชฎุประกาศเห็นว่า ตำราเหล่านี้ยากแก่ผู้ศึกษาจึงได้พิมพ์ตำราขึ้นใหม่ ได้แก่ ตำราแพทย์ศาสตร์สงเคราะห์ฉบับหลวง ๒ เล่ม และตำราแพทย์ศาสตร์สังเขป ๓ เล่ม ซึ่งยังคงใช้เป็นตำราทางการแพทย์มาจนทุกวันนี้

รัชกาลที่ ๖ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวมีการสั่งยกเลิกวิชาการแพทย์แผนโบราณ และต่อมาในปี พ.ศ. ๒๔๖๖ มีประกาศให้ รัชพระราชบัญญัติการแพทย์เป็นการ ควบคุมการประกอบโรคศิลปะ เพื่อป้องกันอันตรายที่อาจเกิดกับประชาชน อันเนื่องมาจากการประกอบโรคศิลปะซึ่งผู้มีความรู้และมีได้ฝึกหัดด้วยความไม่พร้อมในด้านการเรียนการสอน และการประชาสัมพันธ์ทำให้หมอพื้นบ้านจำนวนมากกลัวถูกจับจึงเลิกประกอบอาชีพนี้ บ้างก็เผาตำราทิ้ง

รัชกาลที่ ๗ พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ตรากฎหมายเสนาบดีแบ่งการประกอบโรคศิลปะออกเป็น “แผนปัจจุบัน” และ “แผนโบราณ” โดยกำหนดไว้ว่า

(1) ประเภทแผนปัจจุบัน คือ ผู้ประกอบโรคศิลปะโดยความรู้จากตำราอันเป็นหลักวิชาโดยสากลนิยม ซึ่งดำเนินและจำเจริญขึ้น โดยอาศัยการศึกษา ตรวจสอบ และทดลองของผู้รู้ในทางวิทยาศาสตร์ทั่วโลก

(2) ประเภทแผนโบราณ คือ ผู้ประกอบโรคศิลปะโดยอาศัยความสังเกต ความชำนาญ อันได้สืบต่อกันมาเป็นที่ ตั้ง หรืออาศัยตำราอันมีมาแต่โบราณมิได้ดำเนินไปในทางวิทยาศาสตร์

รัชกาลที่ ๘ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชมหาราช ในรัชสมัยนี้มีการจัดตั้งสมาคมของโรงเรียนแพทย์แผนโบราณ ได้ก่อตั้งขึ้นที่วัดโพธิ์ กรุงเทพมหานคร ในปี พ.ศ. ๒๕๐๐ นับนั้นมา สมาคมต่างๆ ก็ได้แตกสาขาออกไป ปัจจุบันก็มีโรงเรียนแพทย์ แผนโบราณที่มีการดำเนินงานอย่างต่อเนื่องอยู่เป็นจำนวนมาก ทั้งในกรุงเทพฯ และต่างจังหวัดใน ปี พ.ศ. ๒๕๒๕ ได้ก่อตั้งโรงเรียนอายุรเวทวิทยาลัย (ชีวโกมารภักจ) ให้การอบรมศึกษาด้านการแพทย์แผนโบราณแบบประยุกต์มาจนกระทั่งทุกวันนี้

๒. จรรยาเภสัช

ผู้ที่จะเป็นเภสัชกรนอกจากจะต้องศึกษาถึงหลักเภสัชกรรมแล้ว ยังจะต้องมีคุณธรรม คือ ต้องมีจรรยาที่ดีงาม ซึ่งจะเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวให้ประพฤติดี ปฏิบัติในทางที่ถูกที่ควรและชอบธรรม เป็นทางนำความสุขความเจริญรุ่งเรืองมาสู่ตน จรรยาเภสัช ๔ ประการ มีดังนี้

๒.๑ ต้องมีความขยันหมั่นเพียร หมั่นเอาใจใส่ศึกษาวิชาการแพทย์เพิ่มเติม ให้เหมาะแก่กาลสมัยอยู่เสมอ โดยไม่เกียจคร้าน

๒.๒ ต้องพิจารณาหาเหตุผลในการปฏิบัติงานด้วยความสะอาดดี ไม่ประมาทไม่มั่งง่าย

๒.๓ ต้องมีความซื่อสัตย์สุจริต และมีเมตตาจิตแก่ผู้ใช้ยา ไม่โลภเห็นแก่ลาภ โดยหวังผลกำไรมากเกินไป

๒.๔ ต้องละเอียดรอบคอบ ไม่กล่าวเท็จหรือกล่าวโอ้อวด ให้ผู้อื่นหลงเชื่อในความรู้อาจสามารถอันเหลวไหลของตน

๒.๕ ต้องปรึกษาผู้ชำนาญ เมื่อเกิดการสงสัยในตัวยานชนิดใด หรือวิธีปรุงยา โดยไม่ปิดบังความเขลาของตน

ความสำคัญของจรรยาเภสัชนี้ เพื่อให้เภสัชกรระลึกรู้เสมอว่าการปรุงยา หรือผสมยา หรือการประดิษฐ์วัตถุใดๆ ขึ้น เป็นยาสำหรับมนุษย์ ต้องมีความรับผิดชอบต่อชีวิตมนุษย์ จะต้องมีความสะอาด ประณีต รอบคอบ นึกถึงอยู่เสมอว่าเป็นสิ่งที่บำบัดโรครักษาไขเจ็บต่อชีวิตมนุษย์ มิใช่เป็นยาทำลายชีวิตมนุษย์ ฉะนั้น เภสัชกรจึงต้องมีจิตใจบริสุทธิ์ยึดหลักจรรยาเภสัชเปรียบเหมือนศีล ๕ เป็นข้อยึดเหนี่ยวหรือเป็นกฎข้อบังคับเตือนใจเตือนสติให้ผู้เป็นเภสัชกร ปฏิบัติไปในทางที่ถูกที่ควรเป็นทางนำไปสู่คุณงามความดี และนำความเจริญก้าวหน้าแห่งวิชาชีพสืบต่อไปชั่วกาลนาน

๓. หลักเภสัช ๔ ประการ

การศึกษาวิชาเภสัชกรรมแผนโบราณ จำเป็นต้องรู้หลักสำคัญของการศึกษาวิชานี้ เพื่อได้จดจำง่ายได้จัดไว้เป็นหลักฐานใหญ่ๆ ที่เรียกว่า “หลักเภสัช” โดยจำแนกออกเป็น ๔ บท เพราะผู้ที่จะเป็นเภสัชกรแผนโบราณจำเป็นต้องรู้หลักใหญ่ ๔ ประการนี้ก่อน คือ

๓.๑ เภสัชวัตถุ คือ รู้จักวัตถุธาตุนาชนิดที่จะนำมาใช้เป็นยารักษาโรคและรักษาไข้ จะต้องรู้ลักษณะพื้นฐานของตัวยาหรือสมุนไพรแต่ละชนิดคือ ต้องรู้จักชื่อ ลักษณะ สี กลิ่น และรส

๓.๒ สรรพคุณเภสัช คือ รู้จักสรรพคุณของวัตถุธาตุนาชนิดที่จะนำมาใช้เป็นยา จะต้องรู้รสของตัวยานั้นๆ ก่อนจึงสามารถทราบสรรพคุณได้ภายหลัง

๓.๓ คณาเภสัช

คือ รู้จักการจัดหมวดหมู่ตัวยาหลายสิ่งหลายอย่าง รวมเรียกเป็นชื่อเดียว

๓.๔ เภสัชกรรม

คือ รู้จักการปรุงยาสสมเครื่องยาหรือตัวยา ตามที่กำหนดในตำรับยา หรือตามใบสั่ง

๔. ประวัติยาเบญจกูล

เบญจกูล หรือ พิกัดเบญจกูล เป็นพิกัดยาที่ใช้กันมากในตำรับยาไทย เพราะที่ใช้ประจำในธาตุทั้ง ๔ คือ ดิน น้ำ ลม ไฟ ในร่างกายของคนเรา ทั้งยังใช้แก้ในกองฤดู กองสมุฏฐานด้วย

พระอาจารย์ท่านได้กล่าวสืบต่อกันมาว่ามีฤๅษี ๖ ตน ซึ่งแต่ละคนได้ค้นคว้าตัวยา โดยบังเอิญตัวแต่ละอย่างนั้นมีสรรพคุณรักษาโรค และสมุฏฐานต่างๆ ได้ ซึ่งมีประวัติดังนี้

ฤๅษีตนหนึ่งชื่อ “ปัพพะตัง” บริโภคซึ่งผลดีป्ली เชื่อว่า อาจะระงับโรคชิดโรคได้ (แพ้ของแสง)

ฤๅษีตนหนึ่งชื่อ “อุธา” บริโภคซึ่งรากข้าวปลู เชื่อว่า อาจะระงับซึ่งเมื่อยขบได้

ฤๅษีตนหนึ่งชื่อ “บุพเทวา” บริโภคซึ่งเถาสะค่าน เชื่อว่า อาจะระงับเสมหะและวาโยได้

ฤๅษีตนหนึ่งชื่อ “บุพพรด” บริโภคซึ่งรากเจตมูลเพลิง เชื่อว่า อาจะระงับโรคอันบังเกิดแต่ดีอันทำให้หนาวและเย็นได้

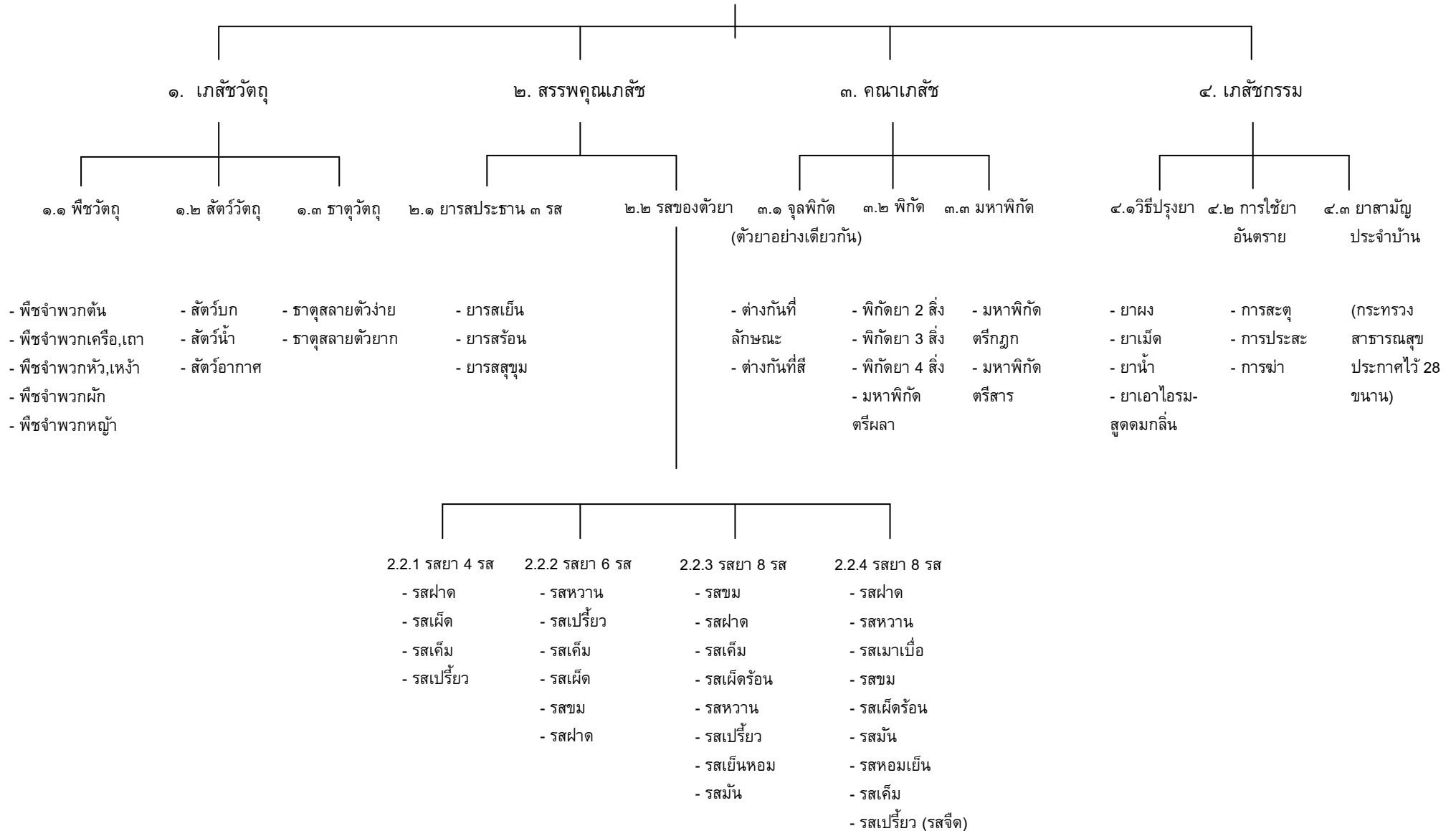
ฤๅษีตนหนึ่งชื่อ “มหัทธธรรม” บริโภคซึ่งเหง้าขิง เชื่อว่า อาจะระงับตรีโทษได้

ฤๅษีตนหนึ่งชื่อ “มูรทธร” เป็นผู้ประมวลสรรพยาทั้งหมดนี้เข้าด้วยกัน ให้ชื่อว่า เบญจกูล เสมอภาค เชื่อว่า ยาเบญจกูลนี้ อาจะระงับโรคอันบังเกิดแก่ ทวัตติงสาการ คือ อากาศ ๓๒ ของร่างกายมีผมเป็นต้นและมันสมองเป็นที่สุด และบำรุงธาตุทั้ง ๔ ให้บริบูรณ์ ตัวยาแต่ละตัวในเบญจกูล ใช้เป็นยาประจำธาตุได้ดังนี้

ดอกดีป्ली	ประจำธาตุดิน (ปถวีธาตุ)
รากข้าวปลู	ประจำธาตุน้ำ (อาโปธาตุ)
เถาสะค่าน	ประจำธาตุลม(วาโยธาตุ)
รากเจตมูลเพลิง	ประจำธาตุไฟ(เตโชธาตุ)
เหง้าขิง	ประจำทวารของร่างกาย (อากาศธาตุ)

แผนภูมิที่ ๑ หลักเภสัช ๔

หลักเภสัช ๔ ประการ

บทที่ ๒

เภสัชวัตถุ

เภสัชวัตถุ คือ วัตถุธาตุานานาชนิดที่นำมาใช้ประกอบเป็นยารักษาโรค

ตามคัมภีร์แพทย์กล่าวไว้ว่า “สรรพวัตถุต่างๆ ที่เกิดขึ้นมาในโลกนี้ล้วนเกิดขึ้นแต่ธาตุ ทั้ง ๔ ย่อมเป็นยารักษาโรคได้ทั้งสิ้น” ตามคำกล่าวก็อาจจะเป็นได้ แต่จะมีสรรพคุณและประโยชน์มากน้อยอย่างไรต้องสุดแล้วแต่ชนิดของวัตถุนั้นๆ จึงจำเป็นต้องเรียนรู้ให้ลึกซึ่งถึงรูปลักษณะ ส่วนที่ใช้ ชนิดของวัตถุธาตุอ่อนหรือแก่ เก่าหรือใหม่ สดหรือแห้ง มีคุณภาพดีหรือเลวอย่างไร เมื่อนำมาใช้แล้วจะมีสรรพคุณจริงตามตำราหรือใ้หาเราเอาใจใส่อย่างละเอียดและปราณีอย่างนี้ ต้องมีอยู่ประจำตัวเภสัชกรเสมอ

เภสัชวัตถุจำแนกออกได้เป็น ๓ ประเภท คือ

ประเภทที่ ๑ พืชวัตถุ ได้แก่ พรรณไม้ต่างๆ จำแนกออกได้เป็นพืชจำพวกต้น , พืชจำพวกเถา-เครือ, พืชจำพวกหัว-เหง้า, พืชจำพวกผัก และพืชจำพวกหญ้า ซึ่งจะต้องรู้จักส่วนต่างๆ ของพืชที่นำมาใช้เป็นยา เป็นต้นว่า ราก , หัว, ต้น, กะพี้, แก่น, เปลือก, ใบ, ดอก, เกสร, ผล, เมล็ด ว่ามี รูป , สี , กลิ่น , รส และมีชื่อเรียกอย่างไร

ประเภทที่ ๒ สัตว์วัตถุ ได้แก่ ร่างกายและอวัยวะของสัตว์ทั้งหลาย จำแนกสัตว์ออกได้เป็น สัตว์บก, สัตว์น้ำ และสัตว์อากาศ ซึ่งจะต้องรู้จักส่วนต่างๆ ที่นำมาใช้เป็นยา เป็นต้นว่า ขน, เขา, เขี้ยว, นอ, หนัง, กราม, กรวด, น้ำดี, เล็บ, กระดุก ว่าเป็นของสัตว์อะไร มีรูป , สี , กลิ่น , รส และมีชื่อเรียกอย่างไร

ประเภทที่ ๓ ธาตุวัตถุ ได้แก่ แร่ธาตุต่างๆ ที่เกิดขึ้นเอง หรือสิ่งที่ประกอบขึ้นจากร่ธาตุ หรือสิ่งสังเคราะห์ขึ้น จำแนกธาตุออกได้เป็นธาตุที่สลายตัวได้ง่าย และธาตุที่สลายตัวได้ยาก ซึ่งจะต้องรู้จักแร่ธาตุนั้นๆ ว่ามีรูป , สี , กลิ่น , รส และมีชื่อเรียกอย่างไร

๑. หลักในการพิจารณาตัวยา ๕ ประการ

ในการที่จะรู้จักเภสัชวัตถุนั้นๆ จำเป็นต้องรู้ให้ลึกซึ่งถึงรูปลักษณะพื้นฐานของวัตถุธาตุ ซึ่ง มีหลักในการพิจารณาตัวยา ๕ ประการ คือ

๑.๑ รูป คือ การรู้รูปลักษณะของตัวยานั้นว่ามีรูปร่างที่ปรากฏเป็นอย่างไร ถ้าเป็นพืช วัตถุก็ต้องรู้ว่าเป็นพืชจำพวกต้น จำพวกเถา จำพวกหัว จำพวกผักหรือหญ้าว่ามีส่วนต่างๆ เช่น ต้น ราก ใบ ดอก ผล มีรูปอย่างไร ถ้าเป็นสัตว์วัตถุก็ต้องรู้ว่าเป็นสัตว์จำพวก สัตว์บก สัตว์น้ำ สัตว์ อากาศว่ามีอวัยวะต่างๆ เช่น ขน เขา นอ เขี้ยว กระดุกมีรูปเป็นอย่างไร ถ้าเป็นธาตุวัตถุ ก็ต้องรู้ ว่าเป็นธาตุสลายตัวได้ง่าย ธาตุสลายตัวได้ยากว่า มีสถานะเป็นของแข็ง ของเหลวเป็นเกล็ด เป็น แผ่น หรือเป็นผง เป็นต้น เรียกว่า รู้จักรูปของตัวยา

๑.๒ สี คือ การรู้สีของตัวยานี้ว่ามีสีอะไร เช่น ใบไม่มีสีเขียว กระตูดสัตว์มีสีขาวแก่แฝงมีสีแดง ยาดำมีสีดำ จุนสีมีสีเขียว กำมะถันมีสีเหลือง เป็นต้น เรียกว่ารู้จักสีของตัวยา

๑.๓ กลิ่น คือ การรู้จักกลิ่นของตัวยานี้ว่ามีกลิ่นเป็นอย่างไร อย่างนี้กลิ่นหอมหรือกลิ่นเหม็น เช่น กฤษณา กายาน อบเชย ดอกมะลิ ฆะมดเช็ด อำพันทอง มีกลิ่นหอม ยาดำ กำมะถัน กระตูดสัตว์ มหาหิงคุ์ มีกลิ่นเหม็น เป็นต้น เรียกว่ารู้จักกลิ่นของตัวยา

๑.๔ รส คือ การรู้รสของตัวยานี้ว่ามีรสเป็นอย่างไร ให้อรรถาธิบายว่า รสจืด รสขม รสหวาน รสเปรี้ยว รสเมาเบื่อ รสเผ็ดร้อน รสมัน รสหอมเย็น รสเค็ม หรือฝาด เช่น พริกไทย มีรสร้อน มะนาว มีรสเปรี้ยว น้ำผึ้งมีรสหวาน เป็นต้น เรียกว่ารู้จักรสของตัวยา

๑.๕ ชื่อ คือ การรู้ชื่อของตัวยานี้ว่าเขาสมมติชื่อเรียกไว้อย่างไร เช่น สิ่งนั้นเรียกชื่อเป็นชากะทือ มะขาม วัว กวาง เสือ เกลือ กำมะถัน ศิลาโยน เป็นต้น เรียกว่า รู้จักชื่อของตัวยา

ในหลัก ๕ ประการดังกล่าวมานี้ จะเป็นข้อพิสูจน์ทำให้เรารู้ว่าเป็นตัว ยาอะไร ฉะนั้นการจะรู้จักตัวยาได้นั้น จึงต้องอาศัยหลัก ๕ ประการดังกล่าวนี้

๒. พืชวัตถุ

๒.๑ พืชจำพวกต้น ได้แก่ พืชพรรณไม้ เป็นต้นเล็ก ต้นใหญ่ เป็นกอ เป็นพุ่ม มีแก่นบ้าง ไม่มีแก่นบ้าง ซึ่งนิยมเรียกกันว่า ต้น ส่วนมากใช้ราก แก่น เปลือก ใบ ผลหรือลูก จะอธิบายถึงรสและสรรพคุณของส่วนที่ใช้ทำยาดังต่อไปนี้ :

กรรมิกา(กัณฐิกา) ไม้พุ่มขนาดใหญ่ หรือ ไม้ยืนต้นขนาดเล็ก

ต้น รสขมเย็น สรรพคุณ แก้ปวดศีรษะ

ใบ รสขม สรรพคุณ บำรุงน้ำดี

ดอก รสขมหวาน สรรพคุณ แก้ไข้ แก้ลมวิงเวียน

ราก รสขม สรรพคุณ แก้ท้องผูก บำรุงธาตุ บำรุงกำลัง บำรุงเส้นผม

ให้ดกดำ บำรุงผิวหนังให้สดชื่น

กฤษณา (ไม้หอม) ไม้ต้นขนาดย่อม ถึงขนาดกลาง

เนื้อไม้ รสขมหวาน สรรพคุณ บำรุงโลหิต บำรุงหัวใจ บำรุงตับ ปอด แก้ลมหน้ามืดวิงเวียน

กันเกรา(ตำเสา) ไม้ยืนต้นขนาดกลางถึงใหญ่

แก่น รสเผื่อนฝาดขม สรรพคุณ แก้ไข้จับสั่น บำรุงธาตุ แก้หืด ไอบมวงคร้อ ริดสีดวง ท้องมาน แน่นหน้าอก ท้องเดิน มูกเลือด แก้พิษฝีกาฬ บำรุงม้าม บำรุงโลหิต แก้ปวดแสบ ปวดร้อน เป็นยาอายุวัฒนะ

กรัก (แก่นขนุนละมุด) ไม้ยืนต้นขนาดกลางถึงใหญ่

แก่น รสหวานชุ่มขม สรรพคุณ บำรุงกำลัง บำรุงโลหิต สมานแผล

ใบ เผาให้เป็นถ่านผสมกับน้ำปูนใสหยอดหู สรรพคุณ แก้ปวดหู แก้หูเป็นน้ำหนวก

ใส่ในลูก รสฝาดหอมหวาน สรรพคุณ แก้ตกเลือดทางทวารเบาของสตรี กินแล้วทำให้เลือดหยุด

กัลปพฤกษ์ ไม้ยืนต้นขนาดกลาง ใบเล็กคล้ายขี้เหล็ก ดอกขาวคล้ายแคฝอย ฝักแบนยาว
ข้างในเป็นชั้นๆ สีเทา ภายนอกฝักเป็นกำมะหยี่

เนื้อในฝัก รสขมเยียนติดหวานเล็กน้อย สรรพคุณ ระบายท้อง แก้อุจจาระ
เป็นพรตีก และระบายท้องเด็กได้ดี

กัลปังกา(กาละปังกา) ไม้พุ่มขนาดย่อม เกิดได้ทะเล ไม่มีใบและดอก

เนื้อไม้และต้น รสฝาด สรรพคุณ สมานแผล แก้เนื้อหนังฉีกขาด แก้บาดแผลตามเนื้ออ่อน

กระเซา ไม้ยืนต้นขนาดใหญ่

เปลือก รสเมา แก้โรคผิวหนัง แก้ปวดข้อ

กระทิง ไม้ยืนต้นขนาดกลาง

ใบ ขยำแช่น้ำสะอาดล้างตา สรรพคุณ แก้ตาแดง ตาฝ้า ตามัว

น้ำมันจากเมล็ด รสร้อน สรรพคุณ ทาถอนพิษไข้ แก้เคล็ดขัดยอก บวม

ดอก กลิ่นหอม รสเย็น สรรพคุณ บำรุงหัวใจ

กระแบก ไม้ยืนต้นขนาดกลางถึงใหญ่

เปลือกต้น รสฝาด สรรพคุณ คุมธาตุ แก้ท้องร่วง สมานแผล

กระเบียน(มะกอกพราห) ไม้พุ่มขนาดใหญ่

ใบ รสฝาด สรรพคุณ ตำพอกบาดแผลสดหายเร็ว

กระเบา (กระเบาหน้า) ไม้ยืนต้นขนาดกลางถึงใหญ่

ผลสุก รับประทานเนื้อในได้ คล้ายเผือก

น้ำมันจากเมล็ดใน รสเมาเบื่อ สรรพคุณ แก้โรคผิวหนังต่างๆ แก้โรคเรื้อน

กะโปลิง ไม้ยืนต้นขนาดกลาง

เปลือกต้น รสเมาเบื่อ สรรพคุณ เป็นยาบำรุงผม

เปลือกต้นและผล รสเมาเบื่อ สรรพคุณ ทาแก้ปวด ปวดข้อ ปวดกล้ามเนื้อ ทากันทากกัด

กะพังอาด (พญามือเหล็ก) ไม้ยืนต้นขนาดกลาง

แก่นและเนื้อไม้ รสขมเมาเล็กน้อย สรรพคุณ ดับไข้จับสั่น ดับพาไข้ แก้กระษัย

แก้โลหิต ลดความร้อน ฟันทาศีรษะ แก่รังแค

กะเพราทั้ง ๒ (ขาว-แดง) ไม้ต้นเล็ก

ใช้ทั้ง ๕ รสเผ็ดร้อน สรรพคุณ บำรุงธาตุ แก้ปวดท้อง ขับผายลม แก้ท้องอืดเพื่อ

กระแจะ ไม้ยืนต้นขนาดกลาง

ผล รสมันสุขุม สรรพคุณ บำรุงร่างกาย
เนื้อไม้ รสจืดเย็น สรรพคุณ บำรุงดวงจิต ขับผายลม แก้ไข้

กระเจี๊ยบแดง ไม้ล้มลุกเนื้ออ่อน ขึ้นเป็นพุ่มเตี้ย

ใบ รสเปรี้ยว สรรพคุณ กัดเสลด ทำให้โลหิตไหลเวียนดี
เมล็ดใน รสจืดเป็นเมือก สรรพคุณ แก้อ่อนเพลีย บำรุงกำลัง บำรุงธาตุ
ใช้ทั้ง ๕ สรรพคุณ แก้พยาธิตัวจืด
ผล รสจืดเมาเล็กน้อย สรรพคุณ ขับเหงื่อ แก้อ่อนภายใน

กระดังงาไทย ไม้ยืนต้นขนาดกลาง

น้ำมันที่กลั่นออกจากดอก ใช้ปรุงเป็นเครื่องสำอาง
ต้น กิ่ง ก้าน ใบ รสเฝื่อน สรรพคุณ ขับปัสสาวะ ปัสสาวะพิการ
ดอก รสสุขุมกลิ่นหอม สรรพคุณ บำรุงโลหิต บำรุงธาตุ บำรุงหัวใจ

กระโดนแดง ไม้ยืนต้นขนาดย่อม

ใบ รสขมเมา สรรพคุณ ระบายปราสาท แก้ปวดเมื่อยตามร่างกาย ทำปัสสาวะให้

กระโดน ไม้ยืนต้นขนาดกลาง

เปลือกต้น รสฝาดเมา สรรพคุณ แก้พิษงู สมานแผล แก้เคล็ด เมื่อย
ดอก รสสุขุม สรรพคุณ บำรุงภายหลังคลอดบุตร

กระโดนดิน ไม้ยืนต้นขนาดกลาง

เปลือกต้น รสจืด สรรพคุณ ขับปัสสาวะ แก้ปวดเมื่อยตามร่างกาย แก้ไตพิการ แก้เบาหวาน

กระดังใบ(กระดังบาย) ไม้พุ่มขนาดย่อม

ราก รสเมาเบื่อ สรรพคุณ แก้ไข้ ขับเหงื่อ แก้ปวดเมื่อยตามร่างกาย

กระถินไช้ง่อน ไม้ยืนต้นขนาดกลาง

เปลือกต้น รสฝาด สรรพคุณ แก้ท้องร่วง แก้บิด แก้ธาตุพิการ คุมธาตุ สมานแผล
ราก รสเมาเบื่อ สรรพคุณ แก้ไข้ ขับเหงื่อ แก้ปวดเมื่อยตามร่างกาย

กระถินเทศ(กระถินดอกหอม) ไม้พุ่มขนาดใหญ่

ราก รสเฝื่อน สรรพคุณ แก้พิษสัตว์กัดต่อย เป็นยาอายุวัฒนะ

กระถินไทย(กระถินดอกขาว) ไม้พุ่มขนาดกลาง

ราก รสจืดเฝื่อน สรรพคุณ ขับระดูขาว ขับผายลม เป็นยาอายุวัฒนะ

กระถินป่า ไม้ยืนต้นขนาดเล็ก

เปลือกและราก รสฝาด สรรพคุณ แก้ท้องร่วง แก้อาเจียน แก้ไข้ลดเสมานแผลห้ามเลือด

กระถินพิมาน(กระถินวิมาน) ไม้ยืนต้นขนาดกลาง

ราก รสฝาดเผื่อน สรรพคุณ แก้พิษสัตว์กัดต่อย

เห็ดที่เกิดขึ้นจากไม้กระถินพิมาน รสเบื่อเมา แก้ปวดฝีในหู แก้ริมนูสวัด ผสมกับ
ตัวยาแก้ไข้พิษไข้กาฬ

กระท่อม ไม้ยืนต้นขนาดกลางถึงใหญ่

ใบ รสขมเผื่อนเมา สรรพคุณ แก้ท้องร่วง แก้ปวดมวนในท้อง

กระท้อนป่า ไม้ยืนต้นขนาดกลางถึงใหญ่

ราก(สุ่ม) รสฝาดเย็น สรรพคุณ ดับพยาธิร้อน ถอนพิษไข้ แก้ไข้รากสาด แก้บิด ใช้ผสม
ยามหานิล มหาภาพ

กระท่อม ไม้ยืนต้นขนาดกลาง

ใบ รสขมเผื่อนเมา สรรพคุณ แก้ปวดท้อง แก้บิด ปวดเบ่ง ท้องร่วงลงแดง
แก้ปวดเมื่อยตามร่างกาย ถำรับประทานทำให้เมา อาเจียน คอแห้ง

กระบือเจ็ดตัว(กระทุ้เจ็ดแบก) ไม้พุ่มขนาดเล็ก

ใบ รสร้อน สรรพคุณ ขับน้ำคาวปลา แก้สันนิบาตหน้าเพลิง ขับเลือดคั่งคุดริด

การบูรขาว-ดำ ไม้ยืนต้นขนาดกลางถึงใหญ่

เมล็ดใน รสฝาด สรรพคุณ แก้บิด ท้องร่วง ปวดเบ่ง คุมธาตุ

เปลือกต้น รสฝาด สรรพคุณ คุมธาตุ เสมานแผล

กระพีเขาควาย ไม้ยืนต้นขนาดกลางถึงขนาดใหญ่

เนื้อไม้ รสจืดเย็น สรรพคุณ แก้ฟ้าไขกลับซ้ำ ถอนพิษไข้ ถอนพิษคั่ง แก้ร้อนใน

กราย(หางกราย) ไม้ยืนต้นขนาดกลาง

ลูก รสฝาด สรรพคุณ แก้บิด อุจจาระเป็นมูกเลือด ปวดเบ่ง เสมหะเป็นพิษ แก้ท้องเดิน

เปลือกต้น รสฝาด สรรพคุณ กล่อมเสมหะและให้อุจจาระเป็นก้อน แก้อุจจาระเป็นฟอง

กรวยป่า ไม้ยืนต้นขนาดกลางถึงขนาดใหญ่

ใบ รสเมา สรรพคุณ แก้พิษกาฬ แก้โรคผิวหนังคัน แก้ริดสีดวงจมูก

ดอก รสเมาเย็น สรรพคุณ แก้พิษกาฬ พิษไข้

เมล็ด รสเมาเย็น สรรพคุณ แก้ริดสีดวงทวาร

กล้วยดิบ ไม้ล้มลุก

ราก รสฝาดเย็น สรรพคุณ แก้ไข้ท้องเสีย (ใช้รากสด) แก้อ่อนในกระหายน้ำ
ใบ รสฝาด สรรพคุณ แก้อริตสีดวงจุมูก แก้ผื่นคันตามผิวหนัง

กาววตั้น ไม้ยืนต้นขนาดกลางถึงใหญ่

ดอก รสเย็น สรรพคุณ ถอนพิษไข้ ผสมยาหยอดตาแก้ตาฟาง ขับปัสสาวะ
ยาง รสฝาด สรรพคุณ แก้ท้องร่วง
ใบ รสเย็น สรรพคุณ ตำพอกถอนพิษฝีและสิ่ว
เมล็ด รสเมาเบื่อ สรรพคุณ ขับพยาธิไส้เดือน
ราก รสเมาร้อน สรรพคุณ แก้ท้องขึ้นอืดเฟ้อ ขับพยาธิ แก้อริตสีดวงทวาร

การะเกด เป็นไม้พุ่มจำพวกเตย

ดอก รสขมหอม สรรพคุณ แก้โรคเสมหะในอก บำรุงธาตุ ใช้ผสมยาหอม

การบูร ไม้ยืนต้นขนาดกลางถึงขนาดใหญ่

ใบ เปลือกต้น เนื้อไม้ กลั่นเป็นการบูรเกล็ด ใต้สร้อน สรรพคุณ แก้ปวดท้อง จุก
เสียด แก้อาการพิษไข้ ขับลมในลำไส้ แก้ไอ

กาหลง ไม้พุ่มขนาดย่อมถึงกลาง

ดอก รสจืด สรรพคุณ แก้ปวดศีรษะ ลดความดันโลหิตสูง แก้เลือดออกตามไรฟัน แก้เสมหะ

กาสามปึก(เกล็ดปลาช่อน) ไม้ยืนต้นขนาดกลาง และเป็นไม้พุ่มขนาดย่อมก็มี

เปลือกราก รสจืดเผื่อน สรรพคุณ แก้ปวด แก้เคล็ดบวม
ใบ รสจืด สรรพคุณ แก้ไข้

ก้างปลาแดง ไม้พุ่มขนาดกลาง

ราก รสจืดเย็น สรรพคุณ แก้อ่อนในกระหายน้ำ แก้ไข้ ขับพิษไข้หัว (หัด, สุกใส,
ดำแดง) ลดความร้อน (แก้ตัวร้อน)

ก้างปลาทะเล ไม้พุ่มขนาดย่อม และเกิดตามชายทะเล

ใบ เนื้อไม้ รสกร่อยเค็ม สรรพคุณ แก้ไข้กำเดา รักษาตา
เปลือกต้น รสฝาดเค็ม สรรพคุณ สมานแผล ห้ามเลือด
ราก รสเย็นกร่อย สรรพคุณ แก้อ่อนในกระหายน้ำ แก้ไข้ ถอนพิษผดผื่นแดง ถอนพิษไข้กาฬ

กานพลู ไม้ยืนต้นขนาดย่อม

ดอก รสร้อน สรรพคุณ บำรุงธาตุ แก้ปวดท้อง แน่น จุกเสียด แก้อ่อนในกระหายน้ำ แก้ปวดฟัน
แก้ปวดท้อง ท้องขึ้น แก้ท้องร่วง ขับลมในลำไส้ แก้ปวดฟัน แก้ปวดฟัน แก้ปวดฟัน แก้ปวดฟัน แก้ปวดฟัน แก้ปวดฟัน

กำมกั๋ง กำมกาม ไม่ยืนต้นขนาดกลาง

กำมปู้ เมล็ด รสเมา สรรพคุณ แก้กลาก เกื้อน โรคเรื้อน

เปลือกต้น รสฝาด สรรพคุณ แก้ปากเปื่อยเป็นแผล แก้เหงือก บวม แก้ปวดฟัน แก้ท้องร่วง แก่ริดสีดวงทวาร

กุ่มน้ำ ไม่ยืนต้นขนาดย่อมถึงขนาดกลาง

ราก รสร้อน สรรพคุณ แก้ปวดท้อง บำรุงธาตุ

เปลือกต้น รสร้อน สรรพคุณ ขับลมในลำไส้ ขับผายลม

กุ่มบก ไม่ยืนต้นขนาดกลาง

ใบ รสจืดเย็น สรรพคุณ บำรุงหัวใจ

เปลือกต้น ร้อน สรรพคุณ ขับลมในลำไส้ แก้แน่นท้อง มักใช้ร่วมกับเปลือกต้นทองหลางใบมน

แก้ว ไม่ยืนต้นขนาดย่อม

ใบ รสร้อนเผ็ด ขมสุขุ สรรพคุณ ขับโลหิตระดูสตรี บำรุงธาตุ แก้จุกเสียดแน่นในท้อง ขับผายลม

รากแห้ง-สด รสเผ็ดขมสุขุม สรรพคุณ แก้ปวดสะเอว แก้ผื่นคันที่เกิดจากควา มชื้น

แก้ฝีฝักบัวที่เต้านม แก้ฝีมดลูก แผลคัน พิษแลงสัตว์กัดต่อย

โกกงาง(มีทั้งชนิดใบใหญ่และใบเล็ก) ไม่ยืนต้นขนาดเล็กถึงกลาง

เปลือกต้น รสฝาดเค็ สรรพคุณ ห้ามโลหิต สมานแผล แก้ท้องร่วง แก้บิด แก่ติสาร

โกฐกะกลิ้ง(แสงใจ, ลูกกะจี้, วานไฟต้น) ไม่ยืนต้นขนาดกลาง

เมล็ด(มีส่วนผสมของสตรีคินิน) รสขมเมา สรรพคุณ แก้ลมอัมพาต อิดโรย บำรุงธาตุ บำรุงหัวใจ เจริญอาหาร ขับน้ำย่อย กระตุ้นประสาทส่วนกลาง ถำรับประทานมากเป็นพิษทำให้กล้ามเนื้อกระดูก ชัก ขากรรไกรแข็ง

ใบ รสเมาเบื่อ สรรพคุณ ตำพอกแก้แผลเน่าเปื่อยเรื้อรัง

โกฐกักรา ไม่ต้นขนาดกลาง รากส่งมาจากจีน อินเดีย ฮองกง

ราก รสฝาดน้อย เผ็ดร้อนซ่า สรรพคุณ ขับลมในลำไส้ แก้คลื่นเหียนอาเจียน

แก้ดีพิการ ปวดหัวตัวร้อน นอนสะดุ้ง แก่ริดสีดวงทวาร

โกฐกระดุก เป็นไม้ต้นขนาดเล็กถึงกลาง จากประเทศจีน

เปลือกราก รสร้อน กลิ่นหอม สรรพคุณ แก้ลมวิงเวียน หน้ามืด ตาลาย ขับลมในลำไส้ แก้โลหิตจาง

โกฐกำนพร้าว ไม้ล้มลุกเนื้ออ่อน

ราก มีลักษณะคล้ายทางหนูมะพร้าวแห้ง ไม่มีกลิ่นหอมใด ๆ รสเย็น สรรพคุณ

แก้ไข้ แก้หอบ แก้สะอึก แก้เสมหะเป็นพิษ

โกฐจุฬาลัมพา ไม้เนื้ออ่อนลุ่มลูกเป็นพุ่มขนาดย่อม

ใช้ทั้งต้น รสขมกลื่นหอม สรรพคุณ แก้ไข้เจ็ริง แก้ไข้ที่มีผื่นขึ้นตามตัว เช่น หัดเหือด สุกใส ดำแดง ผิดาษ ไข้รากสาด แก้หืด ไอ แก้ไข้เพื่อเสมหะ

โกฐน้ำเต้า ไม้พุ่มขนาดใหญ่

ราก (ปอกเปลือกออกนำไปนึ่งแล้วตากแห้ง) รสฝาดหอม สรรพคุณ แก้ธาตุพิการ อาหารไม่ย่อย บำรุงธาตุแก้ท้องอืด ขับลมในลำไส้ ขับปัสสาวะและอุจจาระให้เดินสะดวก ระบายท้อง รู้ถ่ายรู้ปัดเอง แก้เจ็บตา แก่ริดสีดวงทวาร

โกฐสอ ไม้ขนาดเล็กจำพวกโสม

รากรสสุขุมกลื่นหอม สรรพคุณ แก้ไข้ แก้หืด แก้ไอ บำรุงหัวใจให้ชุ่มชื้น

กอมขม หรือ ดิงตัน ไม้ยืนต้นขนาดกลาง

เนื้อไม้ รสขม สรรพคุณ แก้ไข้จับสั่น และไข้ตัวร้อน

เปลือกต้น รสขมจืด สรรพคุณ แก้ไข้จับสั่น (มาลาเรีย) ไข้ป่า และไข้ทุกชนิด

ก่อ ไม้ยืนต้นขนาดกลาง

เปลือกต้น รสฝาด สรรพคุณ แก้ท้องร่วง แก้คลื่นเหียนอาเจียน สมานแผล ห้ามโลหิต

เนื้อในเมล็ด รสหวาน สรรพคุณ บำรุงกำลัง บำรุงลำไส้ แก้อ่อนเพลีย

กำจัด (พริกหอม ลูกระมัด หมากมาต) เป็นไม้ยืนต้นขนาดกลาง

เมล็ด รสสุขุมกลื่นหอม สรรพคุณ แก้ลมวิงเวียน หูจุกโลหิต บำรุงหัวใจ ขับลมในลำไส้

รากและเนื้อไม้ รสร้อน สรรพคุณ ขับลมในลำไส้ แก้ลมขึ้นเบื้องสูง หน้ามืด

ตาลาย วิงเวียน ขับระดู

กำลั้งข้างเผือก (กำลั้งข้างสาร) ไม้ยืนต้นขนาดกลาง

เนื้อไม้ รสขมน้อย สรรพคุณ บำรุงธาตุ แก้อ่อนเพลีย บำรุงโลหิต

กำลั้งวัวเถลิง (กำลั้งทรพี) ไม้พุ่มขนาดใหญ่

เนื้อไม้และเปลือกต้น รสขมเผื่อน สรรพคุณบำรุงโลหิต บำรุงธาตุ บำรุงเส้นเอ็น

บำรุงร่างกาย แก้ปวดเมื่อยตามร่างกาย

กำลังเสือโคร่ง (กำลังพญาเสือโคร่ง) ไม่ยืนต้นขนาดกลางถึงใหญ่

เปลือกต้น รสร้อนเล็กน้อย กลิ่นหอม สรรพคุณ บำรุงธาตุ บำรุงเส้นเอ็น เจริญอาหาร บำรุงกำลัง แก้ปวดเมื่อยตามร่างกาย

กำลังหนุมาน (กำลังราชสีห์) ไม่ยืนต้นขนาดกลางถึงใหญ่

เนื้อไม้และรากรสขม สรรพคุณแก้หน้าตีพิการ คือ นอนสะดุ้ง ผวาหลับ ๆ ตื่น หน้าตาไหล

เกว้า (เขว้า ก่ายาน ชาตีสมิง) ไม่ยืนต้นขนาดใหญ่

ราก รสเมาเบื่อ สรรพคุณ แก้โรคผิวหนัง

ยอด รสเมาเบื่อ สรรพคุณ แก้ปวดศีรษะ

ใบสด รสเมาเบื่อ สรรพคุณ ตำคั้นเอาน้ำใส่แผลฆ่าเชื้อโรค

ยาง (เรียกว่าก่ายาน) รสสุขุมหอม สรรพคุณ แก้ลม บำรุงเส้นเอ็น แก้หลอ ดลมอ๊กเสบ สมานแผล แก้ขัดเบา

ชันทองพญาบาทหมากดุก ยาง ปรอดไม่พุ่มขนาดใหญ่ หรือไม่ยืนต้นขนาดย่อม

เนื้อไม้ รสเมาเบื่อ สรรพคุณ แก้ลมพิษ แก้ไข้ แก้กามโรค

เปลือกต้น รสเมาเบื่อ สรรพคุณ ทำให้ฟันทน รักษาโรคตับพิการ แก้ประดง แก้พิษในกระดูก แก้โรคผิวหนัง ฆ่าพยาธิ แก้โรคเรื้อน มะเร็ง กุดทะราด กลาก เกลิ้น

ข่าต้น (ตะไคร้ต้น เทพทาโร) ไม่ยืนต้นขนาดกลาง

เนื้อไม้และราก รสร้อนกลิ่นหอมฉุน สรรพคุณ แก้ท้องขึ้นอืดเฟ้อ ขับลมในลำไส้ แก้ลมขึ้นเบื้องสูง หน้ามืด วิงเวียน

ขี้ครอก ไม่พุ่มขนาดย่อมคล้ายมะเขือ

ใบ รสขื่น สรรพคุณ แก้ไอ ขับเสมหะ

ราก รสเย็น สรรพคุณ ถอนพิษไข้ทั้งปวง

ใช้ทั้ง 5 รสขื่นเย็น สรรพคุณ แก้ไตพิการ

ขี้หนอน ไม่ยืนต้นขนาดกลางถึงใหญ่

เปลือกต้นรสขมเย็น สรรพคุณ แก้ไข้ตัวร้อน แก้หวัดคัดจมูก น้ำมูกไหล

ขี้เหล็กบ้าน ไม่ยืนต้นขนาดกลางถึงใหญ่

ใบ รสขม สรรพคุณ แก้ระดูขาว แก้หัว ขับปัสสาวะ แก้กระษัย ถ่ายพิษไข้
พิษเสมหะ ถ่ายพรรดึก

ดอก รสขม สรรพคุณ แก้หืด ฟอกศีรษะแก้รังแค แก้โรคประสาท แก้นอนไม่หลับ
เปลือกต้น รสขม สรรพคุณ แก้กระษัย แก้อริตสีดวงทวาร
กระพี้ รสขม สรรพคุณ แก้อ่อนนุ่ม กระสับกระส่ายเพราะพิษไข้
แก่น รสขม สรรพคุณ แก้กามโรค หนองใน แก้กระษัย แก้เหน็บชา แก้ไฟธาตุพิการ
ราก รสขมเย็น สรรพคุณ แก้ไข้กลับ แก้ช้ำ

ขี้เหล็กเลือด ไม่ยืนต้นขนาดกลาง ใบอ่อนมีสีแดงเข้ม

แก่น รสขมจัด สรรพคุณ แก้กระษัย แก้ไตพิการ ปวดบั้นเอว ขับปัสสาวะ บำรุงโลหิต ขับระดูเสีย

ขี้ฮ้าย ไม่ยืนต้นขนาดกลางถึงใหญ่

เปลือกต้นรสฝาด สรรพคุณ แก้บิด แก้อุจจาระเป็นฟอง แก้ปวดเบ่ง สมานแผล

เข็มขาว (เข็มใหญ่) ไม่ยืนต้นขนาดย่อมถึงขนาดกลาง

ราก รสหวาน สรรพคุณ แก้โรคตา เจริญอาหาร

เข็มแดง ไม้พุ่มขนาดใหญ่

ราก รสหวานเย็น สรรพคุณ แก้เสมหะ แก้กำเดา บำรุงธาตุ แก้บวม แก้เจ็บตัว

เข็มป่า ไม่ยืนต้นขนาดย่อม ถึงขนาดกลาง

เปลือกต้น รสเมาเบื่อ สรรพคุณ ตำคั้นเอาน้ำหยอดหูฆ่าแมลงเข้าหู

ใบ รสเมาเบื่อ สรรพคุณ ฆ่าพยาธิทั้งปวง

ดอก รสฝาดเย็น สรรพคุณ แก้โรคตา ตาแฉะ ตาแดง

ลูก รสเมาเบื่อ สรรพคุณ แก้อริตสีดวงอกในจมูก

ราก รสเผื่อน สรรพคุณ ขับเสมหะในท้อง ขับเสมหะในทรวงอกและแก้ฝีในท้อง

เขยตา ไม้พุ่มขนาดเล็กถึงกลาง เนื้อแข็ง

ราก รสขื่นปร่า สรรพคุณ กระทุ้งพิษ แก้พิษฝีภายในและภายนอก ขับน้ำนม
แก้พิษงู พิษแมลงกัดต่อย แก้ไข้กาฬ แก้โรคผิวหนังพุพอง

ดอกและลูก รสร้อนเมา สรรพคุณ ตำทารักษาโรคหิด

ขอนด์อก ไม้ยืนต้นตายจากต้นพิกุลและต้นตะแบก ลักษณะเหมือนไม้ฝูสีขาวเป็นจุด ในเนื้อไม้
ขอนด์อก รสจัดหอมสรรพคุณ บำรุงตับ ปอด หัวใจ บำรุงทารกในครรภ์ ทำให้ใจชุ่มชื้น

ข่อย ไม้ยืนต้นขนาดกลาง

แก่น รสเมาเบื่อ สรรพคุณ แก้แมงกินฟัน แก่ริดสีดวงจมูก
เปลือกต้นและเนื้อไม้ รสเมาเบื่อ สรรพคุณ แก้แมงกินฟัน แก้ปวดฟัน
ใบ รสเมาอ่อน สรรพคุณ คั่วให้กรอบชงน้ำรับประทานเป็นยาระบายอ่อนๆ
เมล็ด รสมันร้อนน้อยสรรพคุณ บำรุงธาตุ เจริญอาหาร แก้ท้องขึ้นอืดเฟ้อ เป็นยาอายุวัฒนะ
ราก รสเมาเบื่อ สรรพคุณ ข่าพยาธิ แผลเน่าเปื่อย

ข่อยหย็อง หรือ ข่อยเตี้ย ไม้ยืนต้นขนาด กลาง

รากและเนื้อไม้ รสเมาเบื่อ สรรพคุณ ขับปัสสาวะ ขับเมือกมันในลำไส้ แก้กระ
นัย ไตพิการ แก่คลื่นเหียนอาเจียน

เขี้ยวจู(เล็บครุฑ) ไม้ต้นขนาดย่อม

ราก รสจัดเย็น สรรพคุณ แก่นัยไตพิการ ขับปัสสาวะ แก้พิษซาง แก้ไข้ แก่
สะอึก แก้ปวดศีรษะ ตัวร้อน แก้ไข้สันนิบาต
เมล็ด รสเมาเบื่อ สรรพคุณ แก้พิษสัตว์กัดต่อย ถอนพิษไข้เน่า ไม้ยืนต้นขนาดกลาง
เปลือกต้น รสฝาดหวานชุ่ม สรรพคุณ แก้พิษตานซาง แก่อุจจาระเป็นฟองเหม็น
เปรี้ยว แก้ท้องเสีย แก่ตานขโมย ขับพยาธิไส้เดือนในท้อง
ราก รสฝาดหวานเบื่อ ขับพยาธิไส้เดือน บำรุงธาตุ เจริญอาหาร

ไข่มด ไม้ยืนต้นขนาดกลาง

ใบ รสเมาเบื่อ สรรพคุณ แก้โรคผิวหนัง กลากเกลื้อน
ดอก รสเมาเบื่อ สรรพคุณ ขับพยาธิไส้เดือนในท้อง
ลูก รสร้อน สรรพคุณ ตำพอกฝี ปมหนองให้แตกเร็ว
เปลือกต้น รสเมาเบื่อ สรรพคุณ ตำคั้นเอาน้ำหยอดหู แก้แมงเข้าหู
กระพี้ รสเมาเบื่อ สรรพคุณ แก้เกลื้อนซาง
แก่น รสเมาเบื่อ สรรพคุณ แก้โรคเรื้อน
ราก รสเมาเบื่อ สรรพคุณ แก้พยาธิ ขี้กลาก แก่รังแค

คงคาเดือด (หมากเล็กหมากน้อย) ไม้ยืนต้นขนาดกลาง

ใบ, เปลือก, ต้น รสเย็นเผื่อน สรรพคุณ ตันเอาน้ำอาบ แก้คัน แก้ทรางตัวร้อน

คนทา(สีฟัน กะลันทา) ไม้พุ่มขนาดใหญ่

รากอ่อนและต้น รสขมเผื่อนฝาดเสีสรพคุณ แก้ท้องร่วงบิด ลดความร้อนในร่างกาย
กระทั่งพิษไข้พิษ ไข้กาฬ ไข้ห้วลมทุกชนิด แก้ร้อนในกระหายน้ำ

คนที่สอเขมา หรือ คนที่สอดำ ไม้พุ่มขนาดใหญ่

เปลือกต้น รสร้อน สรรพคุณ แก้ปวดท้อง แก้เลือด แก้ม เป็นยาอายุวัฒนะ
รากและใบ รสร้อน สรรพคุณ ต้มรับประทานหรือประคบ แก้ปวดข้อ ปวด
กล้ามเนื้อ บำรุงและรักษาไข

ใบสด รสร้อนหอม สรรพคุณ คั้นเอาน้ำรับประทานแก้ปวดศีรษะ รักษาเยื่อจมูก
อักเสบ ถอนพิษสาหร่ายทะเล

ยาง รสร้อนเมสรพคุณ บำรุงกำลัง ขับเลือดขับลมให้กระจาย ฆ่าพยาธิ ผีวหนึ่ง แก้कुตทะราด
ราก รสเมาร้อน สรรพคุณ แก้ม ขับเหงื่อ แก้ริดสีดวงแห้ง

คัตลีน ไม้ยืนต้นขนาดกลางถึงใหญ่

ราก รสร้อนจัด สรรพคุณ แก้เส้นเอ็นพิการ บำรุงเส้นเอ็น ห้ามใช้กับบุคคลที่เป็น
โรคเส้นประสาทพิการ

คันทรง มี ๒ ชนิด คือไม้พุ่มขนาดย่อมและเป็นต้นขนาดย่อม แต่สรรพคุณเหมือนกัน

เปลือกต้นและใบ รสฝาดเผื่อน สรรพคุณ ต้มอาบแก้บวม เนื่องจากโรคไต หัวใจ
พิการ น้ำเหลืองเสีย เหน็บชา

คราม ไม้พุ่มต้นเล็ก

ใบ รสเย็น สรรพคุณ ดับพิษ แก้ไข้ตัวร้อน แก้ปวดศีรษะ

ต้น รสเย็น สรรพคุณ ฟอกขับปัสสาวะให้บริสุทธิ์ แก้กระษัย แก้นิว แก้ษุณ

ครอบทั้ง ๓ (ครอบจักรวาล, ครอบตลับ, ครอบพินสี) ไม้ล้มลุกเนื้ออ่อน

ครอบจักรวาล (สารเข้าเปลือก, ก่องเข้า)

ครอบตลับ(มะก่องเข้าหลวง)

ครอบพินสี (ตอบแตบ, โฝงผาง)

ต้น รสขม สรรพคุณ บำรุงโลหิตและขับลม

ใบ รสขมติดร้อนเล็กน้อย สรรพคุณ บ่มหนองฝีให้แตกเร็ว
 ดอก รสขม สรรพคุณ ฟอกลำไส้ให้สะอาด บ่มหนองให้เกิดเร็ว
 ราก รสขม สรรพคุณ แก้ลม แก้ดี บำรุงธาตุ แก้มุตกิด แก้ไอ แก้ไข้ผอมเหลือง บำรุงกำลัง

ครอบครัว (ตอแปบ, โฝงผาง)

ต้น รสขม สรรพคุณ บำรุงโลหิตและขับลม
 ใบ รสขมติดร้อนเล็กน้อย สรรพคุณ บ่มหนองฝีให้แตกเร็ว
 ดอก รสขม สรรพคุณ ฟอกลำไส้ให้สะอาด บ่มหนองให้เกิดเร็ว
 ราก รสขม สรรพคุณ แก้ลม แก้ดี บำรุงธาตุ แก้มุตกิด แก้ไอ แก้ไข้ผอมเหลือง บำรุงกำลัง

คางแดง (คาง, กางขี้มอด, มะขามป้า) ไม้ยืนต้นขนาดกลางถึงขนาดใหญ่

เปลือกต้น รสฝาดเผื่อน สรรพคุณ แก้ท้องร่วง แก้ตกโลหิต แก้บวม แก้ฝี แก้พยาธิ
 เปื่อยเน่า แก้ลำไส้พิการ บำรุงธาตุ ฝนทารักษาโรคเรื้อน แผลเน่าเปื่อยเรื้อรัง ทาหัวฝี
 ใบ รสเผื่อน สรรพคุณ แก้ไอ
 ดอก รสหวาน สรรพคุณ บำรุงธาตุ แก้ปวดบาดแผล แก้พิษฟกคุดทะราด แก้ตาอักเสบ

ควินิน (ต้นชิงโค่น่า) ไม้ยืนต้นขนาดกลาง

ก้านใบและเปลือกต้น รสขมจัด สรรพคุณ แก้ไข้จับสั่นเริ่มบ่ารุงน้ำดี แก้ร้อนใน

คูน (ชัยพฤกษ์) ไม้ยืนต้นขนาดย่อมถึงขนาดกลาง ใบใหญ่ ดอกสีเหลือง ห้อยเป็นพวง
 ฝักกลมยาวเกลี้ยง เนื้อในสีดำ

เนื้อในฝัก รสหวานเอียน สรรพคุณ ระบายท้อง ช่วยบรรเทาการแน่นหน้าอก ฟก
 ช้ำ แก้ลมเข้าข้อและขัดข้อ

ดอก รสขมเปรี้ยว สรรพคุณ แก้ไข้ เป็นยาระบาย
 เปลือกและใบ รสฝาดเมา สรรพคุณ บดผสมทาฝี และเมิดผื่นตามร่างกาย
 ใบ รสเมา สรรพคุณ ระบายท้อง แก้พยาธิผิวหนัง
 ราก รสเมา สรรพคุณ ฝนทารักษาขี้กลาก และเป็นยากระบายท้อง แก้คุดทะราด
 แก่น นักไสยศาสตร์ใช้ทำปลัดขิกลงยันต์ผูกเอาเด็ก เพื่อให้ปีศาจไม่รบกวนเด็ก
 เปลือกต้น รสฝาด สรรพคุณ แก้ท้องร่วง สมานแผล
 เปลือกเมิดและเปลือกฝัก รสเมาเบื่อสรรพคุณ ถอนพิษยาเบื่อเมา ทำให้อาเจียน
 กระพี้ รสเมา สรรพคุณ แก้รำมะนาด

แค (แคแดง,แคขาว) ไม้ยืนต้นขนาดกลาง

เปลือกต้นรสฝาดจัดสรรพคุณ แก้ท้องร่วง คุมธาตุ บิดมูกเลือด สมานแผลทั้งภายในและ
ภายนอก

ใบ รสจืดมัน สรรพคุณ แก้ไข้เปลี่ยนอากาศ(ไข้หัวลม) แก้ไข้หวัด

เปลือกต้นแคป่า รสฝาด สรรพคุณ ดมเอาน้ำชะล้างบาดแผลให้แผลหายเร็ว

แคแตร์ (แคแกล) ไม้ป่ายืนต้นขนาดกลาง

ดอก รสหวานเย็น สรรพคุณ ขับเสมหะและโลหิต ขับผายลม

ราก รสหวานเย็น สรรพคุณ ขับเสมหะ แก้ลม

แคฝอย (แคขาว) ไม้ยืนต้นขนาดกลาง

เนื้อไม้และเปลือกต้น รสฝาดเย็นหวาน สรรพคุณ แก้ท้องร่วง แก้บวม แก้ตก
โลหิต แก้พยาธิ แก้ฝีเปื่อยพัง

ราก รสฝาดเย็น สรรพคุณ แก่ริดสีดวงอก

คำไทย(คำแสด,คำเงาะ)ไม้พุ่มขนาดใหญ่ หรือไม้ยืนต้นขนาดเล็ก

ดอก รสหวาน สรรพคุณ บำรุงโลหิต แก้โรคโลหิตจาง สมานแผลกบิต แก้โรคไต

เมล็ด รสร้อนหอม สรรพคุณ แก้ลม สมานแผล ตัดไข้

รก (เนื้อหุ้มเมล็ด) รสหวาน สรรพคุณ ระบายท้อง

คำฝอย(คำ,ดอกคำ) ไม้ล้มลุกเนื้ออ่อน

ดอก รสหอมร้อนสรรพคุณ บำรุงหัวใจ บำรุงประสาท ขับระดู ดอกแห้ง รักษาโรคดีพิการ

เกสร รสทวน สรรพคุณ บำรุงโลหิตและน้ำเหลืองให้เป็นปกติ แก้แสบร้อนตามผิวหนัง

เมล็ด รสหวานร้อน สรรพคุณ ระบายท้อง ขับเสมหะ แก้โรคผิวหนัง แก้บวม

ขับระดู ปั้นเป็นยาพอก แก้ปวดมดลูกหลังคลอดบุตร

น้ำมันจากเมล็ด รสร้อน สรรพคุณ แก้โรคขัดข้อ อัมพาต แก้ฝี

คว่ำตายหงายเป็น (ซ้องสามย่านตัวผู้) ไม้ต้นเล็ก ใบหนา

ใบ รสเย็นเย็น สรรพคุณ ตำพอกแก้ปวด แก้อักเสบ ฟกบวม และถอนพิษ น้ำที่

คั้นจากใบผสมการบูรใช้ทาถูขนาดแก้เคล็ด แก้ขัดแผลง

ไคร้เครือ ไม้ต้นเล็ก

ราก รสขมขื่นปร่า สรรพคุณ แก้พิษไข้ พิษกาฬ เจริญอาหาร ชูกำลัง

หม้อสามย่าน ไม้ต้นขนาดเล็ก

ใบ รสเย็น สรรพคุณ ตำพอกฝีถอนพิษ แก้ปวด รับประทานในดับพิษร้อน ใบ
ผสมน้ำประสานทองสะตุ ตำตากแดดให้แห้ง บดเป็นผงทาเส้นเด็กอ่อน แก้ละอองซาง
จิว ไม้ยืนต้นขนาดกลางถึงขนาดใหญ่

ใบสด สรรพคุณ ตำคั้นเอาน้ำทาผมในคออักเสบ กากพอกแก้ฟกช้ำ อักเสบวม

ดอกแห้ง สรรพคุณ ตำผสมน้ำทาระงับปวด

ราก รสเบื่อเมา สรรพคุณ บำรุงกำลัง แต่ทำให้อาเจียน

ยาง รสฝาด สรรพคุณ แก้ท้องร่วง แก้ระดูตกหนัก บำรุงร่างกาย

จิวป่า (จิวผา, หนุ่ป่า) ไม้ยืนต้นขนาดกลางถึงขนาดใหญ่

ราก รสเมาเบื่อ สรรพคุณ บำรุงกำลัง ทำให้อาเจียน

ใบ ตำเป็นผง ทาภายนอกแก้ฟกช้ำ ผนกับน้ำทาแก้ต่อมอักเสบ

ดอกแห้ง ทำยาทาระงับความปวด และแก้พิษไข้ใช้ผสมกับเมล็ดฝิ่น นำนมแพะ และ

น้ำตาลแก้ริดสีดวง

ยาง รสฝาด สรรพคุณ บำรุงกำลัง แก้ระดูขาว

หงอนไก่ดอกกลม(หงอนไก่ป่า) ไม้ดอกต้นเล็ก ๆ

ราก รสเผ็ดร้อนเล็กน้อย สรรพคุณ แก้ไข้เพื่อลม (ใช้ฤดูฝนมีอาการท้องอืดเพื่อ)

แก้ไข้พา แก้โลหิต แก้ลมอัมพฤกษ์ บำรุงธาตุ แก้หืด แก้เสมหะ

หงอนไก่ทะเล ไม้ยืนต้นขนาดกลาง

ราก รสกร่อยเค็ม สรรพคุณ ขับน้ำคาวปลาหลุดบุตร แก้ประจำเดือนไม่ปกติ

เหงือกปลาหมอ(ดอกขาว,ดอกสีฟ้า) ไม้พุ่มขนาดกลางใบเป็นจักว่าใหญ่ ริมใบมีหนามแหลมคม

ใบ รสร้อนเล็กน้อย สรรพคุณ ตำพอกรักษาโรคปวดบวมและแผลอักเสบ

ใบอ่อน ต้มกับเปลือกต้นอบเชย รับประทานแก้ท้องขึ้นอืดเพื่อ

ลูก รสร้อน สรรพคุณ ขับโลหิตอย่างแรง แก้ฝีตานซาง

ราก รสเผื่อนเค็ม สรรพคุณ ต้มอาบแก้พาไข้หัวฝืนคัน แก้โรคผิวหนังทุกชนิด

ต้นมัดตำให้ละเอียด พอกปิดแผลเรื้อรัง ถอนพิษ รับประทานแก้พิษฝีดาษ เป็นยาตัด

รากฝู ใช้ทั้ง ๕ รสร้อน สรรพคุณ แก้ไข้หัว แก้พาฝี แก้พิษกาฬได้ดีมาก

จักรนารายณ์ (ไม้ต้นเล็ก)

ใบสด รสเย็น สรรพคุณ ตำผสมสุราพอกปิดแก้พิษฝี แก้ปวด แก้ฟกบวม ถอนพิษ
ได้ดี แก้อักเสบทุกชนิด แก้พิษสัตว์กัดต่อย

จันทร์กระพ้อ ไม้ยืนต้นขนาดกลาง

แก่น รสร้อนหอม สรรพคุณ แก้ไข้สันนิบาต แก้ไข้เพื่อเลือดและลม
ดอก รสเย็นหอมจัด สรรพคุณ แก้ไข้ บำรุงหัวใจ

จันทร์เกราะ ไม้ยืนต้นขนาดกลางถึงใหญ่

เนื้อไม้ รสขมหอม สรรพคุณ แก้ไข้ตัวร้อน แก้ไข้เพื่อดี แก้กระษัย แก้ตับปอดพิการ
แก้ร้อนในกระหายน้ำ

จันทร์ชะมด หรือ จันทร์หอม ไม้ยืนต้นขนาดกลางถึงใหญ่

แก่น รสขมหอม สรรพคุณ บำรุงหัวใจ แก้ลมวิงเวียน แก้คลื่นเหียนอาเจียน ทำให้ใจ
ชื่นบาน สดชื่นแจ่มใส ชูกำลังใช้ทำยาหอม

จันทร์แดง ไม้ยืนต้นขนาดย่อม

เนื้อไม้ และแก่น รสขมเย็น สรรพคุณ แก้ไอ แก้ซางอันบังเกิดแต่ดี แก้เลือดออก
ตามไรฟัน แก้บาดแผล แก้ไข้เพื่อดีพิการทำให้ชื่นใจ แก้ร้อนดับพิษไข้ชนิด ผนทาแก้ฟกบวม

จันทร์เทศ ไม้ยืนต้นขนาดใหญ่

เนื้อไม้และแก่น รสขมหอมร้อน สรรพคุณ แก้ไข้ดีเดือด ดีพลุ่ง แก้กระสับกระส่าย
ตาลอยแผลอสติ บำรุงตับ ปอด น้ำดี
เมล็ดใน รสหอมฝาดหวานสุขุม สรรพคุณ แก้กระหายน้ำ บำรุงกำลัง แก้ลม แก้จุก
เสียด แก้กำเดา แก้ท้องร่วง แก้ปวดขัดมดลูก ขับลมในลำไส้ บำรุงโลหิต แก้บิด บำรุงธาตุ
รกรุ้มเมล็ด(ดอก) รสหอมฝาดร้อน สรรพคุณ บำรุงโลหิต บำรุงผิวเนื้อให้เจริญ

จันทร์ลูกหอม ไม้ยืนต้นขนาดกลางถึงใหญ่

เนื้อไม้ รสขมหวาน สรรพคุณ บำรุงประสาท บำรุงเนื้อหนังให้สดชื่น แก้ไข้ตับ ปอด
พิการ แก้ร้อนในกระหายน้ำ แก้เหงื่อตกหนัก ขับพยาธิ
ผลสุก รสหวานฝาด สรรพคุณ รับประทานกับน้ำกะทิสด บำรุงกำลัง แก้ท้องเสีย

จันทน์โอ หรือ ลูกอินทร์ ไม่ยี่นต้นขนาดกลางถึงใหญ่

เนื้อไม้ รสขมหวาน สรรพคุณ บำรุงประสาท บำรุงกำลัง แก้ตับปอดพิการ แก้ไข้
แก้ร้อนในกระหายน้ำ แก้เหงื่อตกหนัก แก้ไข้ตัวร้อน

จันทนา (จันทน์ขาว) ไม่พุ่มยี่นต้นขนาดกลาง

เนื้อไม้ รสขมเย็น สรรพคุณ แก้ไข้อันบังเกิดแต่ตับและดี บำรุงเลือดลม
แก้แค้น รสหอมเย็นติดร้อนสรรพคุณ แก้ไข้กำเดา บำรุงหัวใจ แก้ลม แก้อ่อนเพลีย

จาก ไม้กอใบคล้ายใบมะพร้าว เกิดที่ลุ่มเค็ม

ใบ รสฝาด สรรพคุณ แก้ลมจรต่าง ๆ แก้เสมหะและดับพิษทั้งปวง
นมจาก เป็นเกล็ดสีดำอยู่ใต้ท้องใบ รสฝาดกร่อย สรรพคุณ แก้ลมจร ลมป่วง แก้
ไข้ ท้องเสีย แก้พิษตานข่านลิ้นเป็นฝ้าละองขาว

จามจรี, ก้ามปู, ฉำฉา ไม่ยี่นต้นขนาดใหญ่

เปลือกต้น รสฝาด สรรพคุณ สมานแผลในปาก ในคอ เหงือกหรือฟันผุ แก้
ริดสีดวงทวาร แก้ท้องร่วง ห้ามโลหิตตกใน
เมล็ด รสฝาดเมา สรรพคุณ แก้กลาก เกื้ออื่น และโรคเรื้อน แก้เยื่อตาอักเสบ
ใบ รสเย็น สรรพคุณ ทำให้เย็นดับพิษ แก้ปวดแสบปวดร้อน

จิกเขา ไม่ยี่นต้นขนาดกลางถึงใหญ่

เปลือกต้น รสร้อนเล็กน้อย สรรพคุณ แก้ปวดศีรษะ แก้เสมหะพิการ แก้ระดูขาว
เมล็ด รสร้อน สรรพคุณ แก้แน่นจุกเสียด

จิกนา ไม่ยี่นต้นขนาดกลาง

เปลือกต้น รสร้อนเล็กน้อย สรรพคุณ แก้ปวดศีรษะ แก้เลือดออกตามไรฟัน ไข้เบื่อปลา
เนื้อไม้ รสร้อนเผื่อนๆ สรรพคุณ ขับระดูขาว
เมล็ด รสร้อน สรรพคุณ แก้แน่นจุกเสียด รัตมดลูกหลังการคลอดบุตร แก้เยื่อ
ตาอักเสบ แก้อาเจียน ผันทาแก้ตัวร้อน แก้ไอเด็ก
ใบ รสฝาด สรรพคุณ แก้ท้องร่วง
ราก รสขื่นเอียน สรรพคุณ ระบายท้อง

จุกโรหิณี ไม้พุ่มขนาดย่อม

ราก รสขมเย็น สรรพคุณ ถอนพิษไข้กาฬ แก้อ่อนในกระหายน้ำ ลดความร้อนในร่างกาย บางตำราว่า รสสุขุม สรรพคุณ แก้ไข้เพื่อโลหิต แก้ลมปลายไข้

เจตพังคี ไม้ต้นเล็ก ๆ

ราก รสเผ็ดขึ้นปร่า สรรพคุณ แก้ท้องขึ้นปวดแน่นในท้อง ขับลมทำให้เรอ ผกกับน้ำปูนใส ผสมกับมหาหิงคุ์และการบูรทาท้องเด็กอ่อน แก้ท้องขึ้นอืดเพื่อ แก้ปวดท้อง ขับผายลม

เจตมูลเพลิงขาว ไม้พุ่มขนาดเล็ก

ใบ รสร้อน สรรพคุณ แก้ลมและเสมหะ
 ดอก รสร้อน สรรพคุณ แก้โรคตา แก้หนาวและเย็น
 ต้น รสร้อน สรรพคุณ ขับโลหิตประจำเดือน
 ราก รสร้อน สรรพคุณ ขับลมในกระเพาะอาหารและลำไส้ แก้อริดสีดวงทวาร แก้บวม
 แก้กุดทะราด บำรุงธาตุ บำรุงโลหิต

เจตมูลเพลิงแดง (ไฟใต้ดิน) ไม้พุ่มขนาดเล็ก

ราก รสร้อน สรรพคุณ บำรุงธาตุ บำรุงโลหิต ขับลมในลำไส้และกระเพาะอาหารให้เรอ แก้ท้องอืด เพื่อ เสียดย แนนหน้าอก ทำให้ร่างกายเกิดความอบอุ่น ถ้ารับประทานมาก ทำให้แห้ง ลุก บดเป็นผงปิดพอกฝี ทำให้เกิดความร้อน เกลื้อนฝีได้ แก้อริดสีดวงทวาร

เจียงพำนางแอ ไม้ยืนต้นขนาดย่อมถึงขนาดกลาง

เปลือกต้น รสฝาดเย็น สรรพคุณ ลดความร้อน แก้ไข้ กล่อมเสมหะ แก้อ่อนในกระหายน้ำ

ชะมดต้น(ฝ้ายผี) ไม้ล้มลุกเนื้ออ่อนหรือไม้พุ่ม

ใบ รสเมาเบื่อ สรรพคุณ ฆ่าพยาธิผิวหนัง กลาก เกลื้อน
 ดอก รสเมาเบื่อ สรรพคุณ แก้พยาธิไส้เดือน
 ต้น รสเมาเบื่อ สรรพคุณ เกลื้อนช้าง เกลื้อนใหญ่ เรื้อนกวาง เรื้อนน้ำเต้า
 ราก รสเมาเบื่อ สรรพคุณ ฆ่าพยาธิตามชุมชนและรากผม รังแค
 ลุกและใบ ตำพอกฝี เร่งหนองให้แตกเร็ว
 เปลือกต้น รสเมาเบื่อ สรรพคุณ ตำคั้นเอาน้ำหยอดหูฆ่าแมงเข้าหู
 ใช้ทั้ง ๕ รสเมาเบื่อ สรรพคุณ รักษาฝีภายใน

ชะมวง(ส้มม่วง) ไม้ยืนต้นขนาดย่อมถึงขนาดกลาง

ใบ ผล รสเปรี้ยว สรรพคุณ ระบายท้อง แก้ไข้ กัดฟอกเสมหะ แก้อาตุพิการ
ราก รสเปรี้ยว สรรพคุณ แก้ไข้ตัวร้อน

ชบา ไม้พุ่มขนาดย่อม

รากสด รสร้อนเล็กน้อย สรรพคุณ ตำพอกแก้พิษฝี ฟกบวม รับประทานขับ
น้ำย่อยอาหาร เจริญอาหาร

ชะอม ไม้พุ่มขนาดย่อม

ราก รสร้อนเล็กน้อย สรรพคุณ แก้ท้องขึ้นอีกเพื่อ ขับลมในลำไส้ แก้ปวดเสียว
ในท้อง(มดลูกอักเสบ)

ชะเอมเทศ(ชะเอมจีน) ไม้ยืนต้นขนาดกลาง

ใบ รสฝืดหวาน สรรพคุณ ทำให้เสมหะแห้ง แก้ดีพิการ
ดอก รสฝืด สรรพคุณ แก้คัน แก้ผิวดำ
ต้น รสหวานน้อย สรรพคุณ ขับลมให้ลงเบื้องต่ำ
ราก รสหวาน สรรพคุณ ขับเลือดเน่า บำรุงหัวใจชุ่มชื้น แก้กำเดา แก้เสมหะเป็นพิษ แก้น้ำลาย
เหนียว ทำให้ชุ่มคอเปลือกกราก ทำให้อาเจียน

ชมพู่ห้าดอกไม้ ไม้ยืนต้นขนาดกลาง

เนื้อในลูก รสเปรี้ยวหวานเย็น สรรพคุณ ปรุขยาหอมชูกำลัง ทำให้ใจคอชุ่มชื้น
บำรุงหัวใจเหมาะสำหรับเป็นอาหารแก่คนไข้หนัก

ชา หรือ เมียง ไม้ต้นขนาดย่อม

ใบ รสฝาด สรรพคุณ รุมแก้หืด ชงแก้ ๑ รับประทาน แก้พิษของยาอันตราย
สมานแผล กากใบชา ใช้ชอล์กหีดพอกแผลถูกไฟ ถูกน้ำร้อนลวก บางตำราว่า รสฝาด สรรพคุณ แก้
ท้องร่วง แก้อ่อนในกระหายน้ำ แก้ปวดเมื่อยตามร่างกาย บำรุงหัวใจให้ชุ่มชื้น

ข้าพลุ(ผักอีไร) ไม้ต้นเล็ก ๆ

ราก รสเผ็ดร้อนเล็กน้อย สรรพคุณ แก้อุจจาระแข็ง ขับเสมหะให้ตกทางทวารหนัก
ต้น รสเผ็ดร้อนเล็กน้อย สรรพคุณ แก้เสมหะในทรวงอก
ลูก(ดอก) รสเผ็ดร้อนเล็กน้อย สรรพคุณ แก้เสมหะในลำคอ
ใบ รสเผ็ดร้อนเล็กน้อย สรรพคุณ ทำให้เสมหะงวดและแห้งเข้า

ข้างงาเดียว ไม้ต้นเล็ก ๆ

ราก รสขื่น สรรพคุณ แก้พิษฝีภายใน แก้กระษัย แก้ปัสสาวะพิการ แก้ไตพิการ

ชิงชี่ ไม้พุ่มขนาดย่อม

ต้น รสขื่นปร่า สรรพคุณ แก้ฟกบวม

ลูก รสขื่นปร่า สรรพคุณ แก้เจ็บคอ ลำคออักเสบ

ดอก รสขื่นเมา สรรพคุณ แก้โรคมะเร็ง

ราก รสขมขื่น สรรพคุณ แก้ไข้เพื่อลม ขับลมในท้องให้ชานออกมา แก้ไข้ร้อนในทุกชนิด

ใบ รสเผื่อนเมา สรรพคุณ ต้มเอาน้ำอาบแก้โรคผิวหนัง ไข้ฝีกาฬ สันนิบาต ตะคริว

ชุมเห็ดเทศ ไม้พุ่มใหญ่

ใบ รสเบื่อเอียน สรรพคุณ ตำหรือขยี้ทาแก้กลากเกลื้อน โรคผิวหนังชนิดมีตุ่ม

ต้น รสเบื่อเอียน สรรพคุณ ขับพยาธิไส้เดือน

ดอก รสเบื่อเอียน สรรพคุณ ระบายอ่อน ๆ

ต้น ราก ใบ รสเบื่อเอียน สรรพคุณ แก้กระษัยเส้น แก้ท้องผูก ขับปัสสาวะ

ชุมเห็ดไทย(ชุมเห็ดเล็ก) ไม้ต้นขนาดเล็ก

เมล็ด คั่วให้เกรียม ตำผง ชงน้ำร้อนเหมือนกาแฟ รสขมหอมเล็กน้อย สรรพคุณ บำรุงหัวใจให้ชุ่มชื้น ทำให้อ่อนหลับ แก้กระษัย ขับปัสสาวะ

ใช้ทั้ง ๕ รสขมเบื่อ สรรพคุณ แก้ไข้ ขับพยาธิในท้องเด็ก

ช้อยนางรำ (สอยนางรำ) ไม้พุ่มขนาดย่อม

ใบ รสเย็น สรรพคุณ แก้ไข้ตัวร้อน แก้ไข้พิษ

ช้ด ไม้ต้นขนาดย่อม

เมล็ด(ลูก) รสฝาด สรรพคุณ แก้ท้องร่วง กล่อมเสมหะและอาเจม

ชาก ไม้ยืนต้นขนาดใหญ่

ไม้นี้รับประทานไม่ได้ เป็นพาอาจถึงตายได้ ถ้าจะนำไปปรุงเป็นยาต้องเผาให้เป็นถ่าน

ถ่าน รสเมาเบื่อ สรรพคุณ แก้ไข้พิษเชื้องซึม แก้โรคผิวหนัง

ดีหมี ไม้ต้นขนาดใหญ่

เนื้อไม้ รสขม สรรพคุณ ระวังความร้อน ดับพิษไข้ แก้ปวดศีรษะ ขับเหงื่อ

ตะดกนา(พญาช้างดำ) ไม้ยืนต้นขนาดกลาง เรียกชื่อ ตะโก หรือ พญาช้างดำ

ผล รสฝาด สรรพคุณ แก้ท้องร่วง ตกโลหิต แก้มวนท้อง ขับพยาธิ แก้กษัยปัสสาวะ
 เลือกลูก เผาเป็นถ่าน แชน้ำรับประทาน ขับระดูขาว ขับปัสสาวะ
 เลือกต้นและเนื้อไม้ฝาดติดขม สรรพคุณ บำรุงชีพทั้งกำลัง บำรุงกำหนด แก้กามตัน
 เปลือกต้น เผาเป็นถ่านแชน้ำรับประทาน ขับระดูขาว ขับปัสสาวะ ต้มกับเกลือรักษา
 รำมะนาด แก้ปวดฟัน เป็นยาอายุวัฒนะ

ตะโกสวน(ตะโกไทย) ไม้ยืนต้นขนาดกลาง

เปลือกต้นและลูกอ่อน รสฝาดสรรพคุณ แก้ท้องร่วง แก้อาเจียน แก้บิด สมานแผล

ตะขบไทย ไม้ยืนต้นขนาดกลาง

เนื้อไม้ รสฝาด สรรพคุณ แก้ท้องร่วง แก้บิดมูกเลือด

ราก รสฝาด สรรพคุณ กล่อมเสมหะ และอาจมน

ใบ รสฝาดเอียน สรรพคุณ ขับเหงื่อ

ตะขบป่า ไม้ยืนต้นขนาดกลางมีหนาม

เนื้อไม้ รสเบื่อเอียน สรรพคุณ ขับพยาธิไล่เดือน แก้กามขโมย แก้อโรคผิวหนัง ผื่นคัน ประดง

ตะไคร้ต้น (ตะไคร้บก) ไม้ยืนต้นขนาดย่อมถึงกลาง

ราก รสปร่า สรรพคุณ ขับลมในลำไส้ ตับกลืนคาว ขับผายลม ทำให้เรอ แก้อปัสสาวะพิการ

ตะไคร้หน้า ไม้พุ่มขนาดย่อมขึ้นอยู่ริมน้ำ

ราก รสจืด สรรพคุณ แก้กษัย แก้อปัสสาวะพิการ แก้อั้วรั้ว เบาทษยย่อย

ตะเคียนทอง ไม้ยืนต้นขนาดใหญ่

เนื้อไม้และแก่น รสขมหวาน สรรพคุณ แก้อุดทะราด แก้เสมหะ แก้โลหิต แก้
 กำเดา แก้ไข้ สัมประชวร (ไข้ที่มีอาการแสดงที่ดวงตา ให้เป็นสี แดง เหลือง เขียว)

ตับใหญ่(มะพลับดง) ไม้ยืนต้นขนาดกลาง

เนื้อไม้และราก รสฝาดเลี่ยนเย็น สรรพคุณ แก้พิษทั้งปวง แก้พิษวันโรค

ตับเต่าห้อย ไม้พุ่มขนาดย่อม

รากและต้น รสขมเย็น สรรพคุณดับพิษไข้ทั้งปวง แก้อั้วร้อน ดับพิษชาง แก้พิษฝืนท้อง

ตาตุ่ม ไม้ยืนต้นขนาดย่อมถึงกลาง

ต้น รสขมเอียนร้อน สรรพคุณ ขับผายลม แก้โลหิตพิการ ถ่ายเสมหะ
 ใบ รสร้อนเอียน สรรพคุณ แก้ลมบ้าหมู
 ยาง รสร้อน สรรพคุณ ถ่ายหนองและลม ถ่ายอุจจาระอย่างแรง และกัดทำลาย
 อย่างแรงจนน้ำหมดตัวถึงตาย และเข้าตาอาจบอดได้

ตาเสือ ไม้ยืนต้นขนาดกลางถึงใหญ่

เปลือกต้น รสฝาด สรรพคุณ กล่อมเสมหะ และขับโลหิต
 ใบ รสฝาดเผื่อน สรรพคุณ แก้บวม
 ผล รสฝาดเผื่อน สรรพคุณ แก้บวมข้อ

ตาเสือทุ่ง ไม้ยืนต้น

เปลือกต้น รสฝาด สรรพคุณ แก้ริดสีดวงจมูก
 ใบ รสขมฝาด สรรพคุณ แก้อหิวาตกโรค แก้ท้องร่วง แก้อาเจียน

ตานขโมย ไม้ยืนต้นขนาดกลางถึงใหญ่

เปลือกต้น รสเบื่อเมา สรรพคุณ แก้บิดมูกเลือด
 เนื้อไม้ รสเบื่อเมา สรรพคุณ แก้ฟาดตานซาง ขับพยาธิไส้เดือน แก้ซางลงท้อง
 ใบ รสเบื่อเมา สรรพคุณ แก้เม็ดซางขึ้นปาก
 ผล รสเบื่อเมา สรรพคุณ แก่ตานขโมย พุงโร
 ราก รสเบื่อเมา สรรพคุณ ขับพยาธิทุกชนิด แก้พิษตานซาง แก้ท้องร่วง

ตานดำ ไม้ยืนต้นขนาดใหญ่

เนื้อไม้และราก รสเมาเอียน สรรพคุณ ขับพยาธิไส้เดือน ตัวตืด แก้พิษตานซาง
 ผอมแห้ง ละลายไขข้อ ทำให้เกิดความร้อน

ตาลโตนด ไม้ยืนต้นสูง จำพวกปาล์ม

วงตาล รสหวานเย็น สรรพคุณ แก้พิษตานซาง ขับพยาธิ ทำให้ดวงจิตขึ้นบาน
 ก้านตาลและใบสด ลนไฟปิดเอาน้ำรับประทาน รสฝาด สรรพคุณ แก้บิด แก้
 ท้องร่วง แก้โลหิต อมแก้ปากเปื่อย

ราก รสหวานเย็น สรรพคุณ แก้พิษตานซาง ชูกำลัง ขับพยาธิ

ตานเสี้ยน ไม่ยี่นต้นขนาดย่อมถึงกลาง

เปลือกตันและเนื้อไม้ รสเบื่อเมาเล็กน้อย สรรพคุณ แก้อุจจาระธาตุพิการ
อุจจาระเป็นฟองสีเขียว สีขาวเป็นมูกเลือด

ราก รสจืดเบื่อเล็กน้อย สรรพคุณ แก้กานซาง กล่อมอาจรม ขับพยาธิไส้เดือน

ดินเบ็ดตัน (พญาสัตตบรรณ) ไม่ยี่นต้นขนาดกลางถึงใหญ่

เปลือกตัน รสขม สรรพคุณ แก้ไข้เพื่อตีพิการ สมานลำไส้

ใบ รสจืด สรรพคุณ แก้ไข้หวัด

ดอก รสขมเย็น สรรพคุณ แก้ไข้เพื่อโลหิต ไข่ตัวร้อน ไข่เหนียว

ราก รสร้อนเล็กน้อย สรรพคุณ ขับผายลม

กระพี้ รสร้อนเล็กน้อย สรรพคุณ ขับโลหิตให้ตก

ดินเบ็ดน้ำ ไม่ยี่นต้นขนาดกลาง

เปลือกตัน รสจืดเฝื่อน สรรพคุณ แก้เนื้อ แก้ไข้

กระพี้ รสเบื่อเมา สรรพคุณ แก้เกลื้อน

ใบ รสเมาเบื่อ สรรพคุณ ฆ่าพยาธิผิวหนัง กลาก เกลื้อน แก้ไข้หวัด

ตูมกาดัม ไม่ยี่นต้นขนาดกลางถึงใหญ่

เปลือกตัน รสเมาเบื่อ สรรพคุณ แก้พิษสัตว์กัดต่อย พิษงูกัด โดยฝนกับสุรา ชุบสำลี
ปิดบาดแผล ผสมรำให้ม้ากิน ขับพยาธิตัวดีด เมล็ด รสเมา สรรพคุณ รับประทานทำให้อาเจียน ไข้ตั้งตายถึงตาย

เตยหอม ไม่น้ำต้นเล็ก ๆ เป็นกอ

ใบ รสเย็นหอม สรรพคุณ บำรุงหัวใจ ดับพิษไข้ ชูกำลัง

รากและต้น รสจืดหอม สรรพคุณ แก้กษัย, ไตพิการ ขับปัสสาวะ

ต่อไส้ ไม่ยี่นต้นขนาดย่อม

ราก รสจืดเอียน สรรพคุณ ขับปัสสาวะ บำรุงเส้นเอ็น

ใบอ่อน ตำผสมดินสอพองสุ่มขมอมเด็ก แก้หวัดคัดจมูก

เต่าร้าง(เต่าร้าง) ไม่ยี่นต้นขนาดกลางจำพวกหมาก

หัวและราก รสหวานเย็นขม สรรพคุณ ดับพิษดับ ปอด แก้หัวใจพิการ

ตองแตก หรือ ทนดี ไม้พุ่มขนาดย่อม

ราก รสจืดเผื่อนขมน้อย สรรพคุณ ระบายอ่อนๆ ถ่ายลมถ่ายเสมหะ ไม้ใช้ทอ
ใบและเมล็ด รสเบ้อขมน้อย สรรพคุณ ถ่ายพยาธิ แก้ฟกบวม แก้ดีซ่าน แก้หืด

ถั่วแระต้น ไม้พุ่มเล็ก ๆ

เมล็ด รสมัน สรรพคุณ บำรุงเส้นเอ็น ทำให้เกิดความอบอุ่น
รา รสจืด สรรพคุณ ขับปัสสาวะ แก่น้ำปัสสาวะเป็นสีแดงเหลืองคล้ายขมิ้น และ ปัสสาวะน้อย

ถั่วแระผี ไม้พุ่มเล็ก ๆ

ราก รสจืดขื่นๆ สรรพคุณ ขับละลายก้อนนิ่วเกิดจากไต กระตุ้นเตือนไตให้ทำงาน

ทรงบาดาล ไม้พุ่มขนาดย่อม

ราก รสเบ้อขมสรรพคุณถอนพิษผิดสำแดงไข้ซ้ำ) แก้สะอึก(เนื่องจากกระเพาะอาหาร
ขยายตัว)

ทับทิม ไม้พุ่มใบเล็ก ๆ ยอดแดง มีอยู่ ๒ ชนิด คือ ชนิดดอกแดง และชนิดดอกขาว

ต้น ราก รสเบ้อเมา สรรพคุณ ขับพยาธิตัวตืด และพยาธิไส้เดือน
ใบ รสฝาด สรรพคุณ แก้เด็กท้องร่วง บิดมูกเลือด
เปลือกลูก รสฝาด สรรพคุณ แก้ท้องร่วง บิด บิดธาตุ ผ่นกับน้ำปูนใส ทาแก้พุพอง เน่าเปื่อย
ทับทิมทั้ง ๕ สรรพคุณ แก้ท้องเสีย บิด มูกเลือด

ท้าวยายม่อม ไม้ยืนต้นขนาดย่อม

ต้น รสจืดเผื่อน สรรพคุณ ขับเสมหะให้ลงเบื้องต่ำ ขับพิษไข้หัดสุกใสดำแดงแก้ไข้
ราก รสจืดขื่น สรรพคุณ แก้พิษงู แก้อ่อนในกระหายน้ำ แก้อาเจียน แก้หืดไอ แก้พิษ

ท้าวยายม่อมดอกแดง(ปทุมราชา)

ราก รสจืดขื่น สรรพคุณ ถอนพิษสัตว์กัดต่อย แก้พิษงู

กิ่งถ่อน (พญาช้างเผือก,พญาจันทัน) ไม้ยืนต้นขนาดกลาง

เปลือกต้น รสร้อนสุขุม สรรพคุณ เจริญอาหาร ขับผายลม บำรุงธาตุ แก้ธาตุพิการ
ราก แก่น รสขมร้อนเล็กน้อย สรรพคุณ แก้เจ็บเอว เจ็บหลัง เส้นตึง ท้องอืด
ใบ เผาไฟผสมกับน้ำยาสูบ จืดฆ่าตัวแมลงและตัวหนอนได้

เทพทาโร ไม้ยืนต้นขนาดใหญ่

เปลือกต้น รสร้อน สรรพคุณ แก้ลมจุกเสียด แน่น เพื่อ แก้อาการปวดท้อง ขับ
ผายลม บำรุงธาตุ ขับลมในลำไส้ และกระเพาะอาหาร

ทุเรียน ไม้ยืนต้นขนาดกลาง

ราก รสฝาด สรรพคุณ คุมธาตุ แก้ท้องร่วง
เปลือกลูก รสฝาด สรรพคุณ คุมธาตุ สมานแผล แก้น้ำเปลือกเสียพุพอง แก้ฝีตานซาง
กลิ่นของเปลือกทุเรียน ขับไล่ตัวเรือดได้ เผาเป็นขี้เถ้า ละลายน้ำมันมะพร้าว ทาแก้คางทูม
เนื้อในลูก มีธาตุกำมะถัน รับประทานมากๆ ทำให้เกิดความร้อนในร่างกาย แก้โรค
ผิวหนังและขับพยาธิไส้เดือนในท้องได้

ทองพันชั่ง ไม้พุ่มต้นเล็ก

ใบ รสเบื่อเย็น สรรพคุณ ดับพิษไข้ แก้ไข้ตัวร้อน แก้พยาธิผิวหนัง
ราก รสเมาเบื่อ สรรพคุณ แก้กลากเกลื้อน ผื่นคันละโรคผิวหนังที่เป็นน้ำเหลืองบางชนิด

ทองระอาหรือลิ้นงูเห่า ไม้พุ่มขนาดเล็ก

ใบ รสเย็นเบื่อ สรรพคุณ ต่ำกับสุรา ปอกแก้ปวดฝี ถอนพิษปวดอักเสบ
ราก รสเย็นเบื่อ สรรพคุณ ผนกับสุรา ทาแก้พิษตะขาบ แมลงบึ้ง

ทองหลาง ไม้ยืนต้นขนาดกลาง มีหนามตลอดทั้งต้น

ใบ เปลือกต้น รสฝื่อนเอียนเย็น สรรพคุณ แก้เสมหะ แก้ลมเป็นพิษ หยอดตาแก้
ตาแดงตาฝ้าฟางและตาแฉะ

ราก รสเมาเอียนเย็น สรรพคุณ แก้พยาธิในท้อง แก้ตาฟาง แก้เสมหะ

ทองหลางใบมน (ทองหลางบก) ไม้ยืนต้นขนาดกลาง ใบคล้ายใบถั่วพู

เปลือกต้น รสฝื่อนเอียนเย็น สรรพคุณ แก้เสมหะ แก้ลม แก้ก้อนเนื้องอกในไต

กระพี้ รสฝื่อนเอียนเย็น สรรพคุณ แก้พิษฝี

แก่น รสฝื่อนเอียนเย็น สรรพคุณ แก้ฝีในท้อง(วัณโรค)

ใบ รสเบื่อเอียนเย็น สรรพคุณ ขับพยาธิไส้เดือน แก้ตัวร้อน แก้ริดสีดวง

ดอก รสขื่นเอียนเย็น สรรพคุณ ขับโลหิตระดู

ลูก(ฝัก)รสขม สรรพคุณ บำรุงน้ำดี

ราก รสฝื่อนเอียนเย็น สรรพคุณ แก้พิษทั้งปวง

ทองหลาง ใบยืนต้นขนาดกลาง ใบตามเส้นเป็นสีเขียว ใบเหมือนทองหลางใบมน
 ใบสด รสเอียนเย็น สรรพคุณ แก้ไข้ตัวร้อน ดับพิษ
 ใบแก่สด รสคว้นไต้ให้ตายหนึ่งชุปสุตณิล แก้เนื้อร้ายตายลูกกลมบวม(เนื้องาน)

ทองโหลง ใบยืนต้นขนาดกลาง ไม่มีหนาม

ใบ เปลือกตัน รสเผื่อนเอียนเย็นสรรพคุณ แก้ไข้ แก้ร้อนในกระหายน้ำ แก้โรคตา

เทียนเกล็ดหอย ไม้ต้นเล็ก ๆ

เมล็ด รสเผ็ดร้อนขมหอม สรรพคุณ แก้ลมวิงเวียน หน้ามืด ตามัว แก้โลหิตจาง
 แก้เย็นชาปลายมือปลายเท้า

เทียนขม ลักษณะไม่ปรากฏ เพราะส่งมาจากต่างประเทศ

เมล็ด รสขม สรรพคุณ แก้ไข้ แก้ตีพิการ แก้ครั่นเนื้อครั่นตัว นอนสะดุ้งผวา หลับ ๆ ตื่น ๆ

เทียนขาว ไม้ต้นเล็ก ๆ (ยี่หระ)

เมล็ด รสเผ็ดร้อนขม สรรพคุณ บำรุงกำลัง ขับผายลม แก้เส้นศูนย์กลางท้อง
 พิการ แก้ชีพจรอ่อนหรือพิการ นอนสะดุ้งผวา(โทษน้ำดี) แก้คลังเพ้อ

เทียนแดง ไม้ต้นเล็ก ๆ คล้ายผักชี

เมล็ด รสเผ็ดร้อนขมเล็กน้อย สรรพคุณ ขับเสมหะ แก้ลม แก้หน้าตีพิการ แก้ลม
 เสียตาง แก้คลื่นเหียนอาเจียน

เทียนดำ ไม้พุ่มขนาดย่อม

เมล็ด รสเผ็ดขมสรรพคุณ ขับเสมหะให้ลงสู่อุทวาร ขับลมในลำไส้ แก้อาเจียน บำรุงโลหิต
 ใบและต้น รสจืดเผื่อน สรรพคุณ แก้หอนใน(กามโรค)
 เปลือกตัน รสจืดเผื่อน สรรพคุณ ขับระดูขาว

เทียนตัน หรือ เทียนย้อมมือ ไม้พุ่ม

ใบ รสฝาด สรรพคุณ แก้เล็บถอด อักเสบซ้ำ
 ยอดอ่อน รสฝาด สรรพคุณ แก้เด็กท้องร่วงได้ผลดีทุกระยะ

เทียนตากบ ไม้ต้นเล็ก ๆ

เมล็ด รสเผ็ดร้อนขมหอม ขับลมในลำไส้ให้ผานแก้ตะเพาะอาหารพิการ กำเริบ หย่อน พิการ

เทียนตาตักแตน ไม้ต้นเล็ก ๆ

เมล็ด รสขมเผ็ดร้อนเล็กน้อย สรรพคุณ บำรุงธาตุ แก้เสมหะพิการ แก้กำเดา

เทียนยาวพานี คล้ายผักชี แต่โตกว่า

เมล็ด รสหวานกลิ่นหอม สรรพคุณ กระจายเสมหะ กระจายลมที่ลิ้นโครกครากอยู่ในท้อง แก้อุจจาระเสียด แก้ลมป่วนอยู่รอบขอบสะดือ แก้อ่อนเพลีย อาเจียน

เทียนลวด ไม่ปรากฏลักษณะ เพราะสั่งมาจากต่างประเทศ

ราก รสร้อนขมหอม สรรพคุณ แก้ไข้ดีพิการ แก้กำเดา นอนสะดุ้งสะทสะท้าน แก้อ่อนเพลีย ขับน้ำดีให้ตกกล้าไส้

เทียนดอก ไม้ต้นเล็ก ๆ นิยมใช้ดอกสีขาวทำยา

ใบ รสเย็น สรรพคุณ ตำพอกแก้ปวดนิ้วเท้า (เท้า) เล็บขบ ถอนพิษปัสสาวะ

ไทรกร่าง ไม้ยืนต้นขนาดใหญ่

เปลือกต้น รสฝาด สรรพคุณ ต้มชะล้างบาดแผล สมานแผล

ไทรใหญ่ ไม้ยืนต้นขนาดใหญ่

เปลือกต้น รสฝาด สรรพคุณ สมานแผล

ไทรย่อย ไม้ยืนต้นขนาดกลางถึงใหญ่

รากอากาศ รสจืด สรรพคุณ ขับปัสสาวะ แก้กระษัยไตพิการ บำรุงน้ำปัสสาวะมีสีต่างๆ

ทำม้ง ไม้ยืนต้นขนาดกลางถึงใหญ่

เปลือกต้น รสร้อนหอมฉุน สรรพคุณ ขับผายลม แก้อ่อนเพลีย บำรุงธาตุ แก้อุจจาระเสียด

ธรณีสาร ไม้ยืนต้นขนาดเล็ก

ราก รสจืดเย็น สรรพคุณ แก้ไข้ตัวร้อน แก้พิษตานซางเด็ก

หนทรี ไม้ยืนต้นขนาดกลาง

เปลือกต้น รสฝาด สรรพคุณ ขับโลหิต กล่อมเสมหะและโลหิต แก้อ่อนเพลีย ขับผายลม

นมควาย ไม้ยืนต้นขนาดย่อม

ราก เนื้อไม้ รสฝาดเบื่อ สรรพคุณ แก้กระษัย แก้เบาเหลืองเบาแดง

หมนาง หรือ หมสาว ไม้ยืนต้นขนาดกลาง

เปลือกต้น รสเย็นเอียน สรรพคุณ บำรุงน้ำนม

เนื้อไม้และราก รสเย็นสรรพคุณระงับความร้อน แก้ไข้พิษ แก้ไข้หัวหัด สุกใส ตำแดง

ราก รสเย็น สรรพคุณ แก้คลื่นเหียนอาเจียน แก้เจ็บหลังเจ็บเอว

ใบ รสเย็น สรรพคุณ ตำผสมน้ำทาหรือพ่น แก้ร้อนภายใน

ลูก รสเย็น สรรพคุณ ต้มเอาน้ำรับประทานและอาบ แก้ซาง แก้เด็กตัวร้อน

นางแย้มไม้พุ่ม ราก รสเย็นสรรพคุณ แก้พิษฝีภายใน ขับปัสสาวะ แก้โรคลำไส้ แก้กษัย ไตพิการ

หนาดดำ ไม้ต้นเล็ก ๆ**หนาดใหญ่** ไม้ยืนต้นล้มลุก

ใบ รสเมาฉุนเล็กน้อย สรรพคุณ แก้จุกเสียด แน่นเฟ้อ ขับผายลม แก้ปวดท้อง
ขับเหงื่อ ขับเสมหะ มวนเป็นบุหรี่ยสูบ แก่ริดสีดวงจมูก

หนามพรม ไม้ยืนต้นขนาดย่อม มี ๒ ชนิด คือ พรมป่าและพรมบ้าน

แก่น รสเผื่อนมันขมฝาดเล็กน้อยสรรพคุณ บำรุงไขมัน บำรุงกำลัง บำรุงร่างกาย

หนูน ไม้ยืนต้นขนาดกลาง

เปลือกต้น รสเอียนเย็น สรรพคุณ แก้ไข้ แก้ร้อนใน

เมล็ด รสเอียนมัน สรรพคุณ ระบายท้อง ขับปัสสาวะ คั้นเอาน้ำมันทำน้ำมันใส่ผม

เนระพูสี ไม้จำพวกเฟิร์นและผักกูด

ต้น รสฝาด สรรพคุณ แก้บิด มูกเลือด แก้ไข้ท้องเสีย (ใช้รากสด) แก้ปวดเบ่ง แก้ไข้
เหนื่อ แก้ไข้พิษ ใช้กาพ

เหง้า รสฝาดเย็น สรรพคุณ แก้ธาตุพิการ แก้ปวดพิการ แก้ลมสันนิบาต ๗
จำพวก ดับพิษไข้ แก้คอเปื่อย ลื่นเปลือย แก้ไอ แก้ซางเด็ก

รากอากาศ สรรพคุณ คล้ายกับเหง้า

น้อยหน่า ไม้ยืนต้นขนาดกลาง

ใบ รสเมาเบื่อ สรรพคุณ ฆ่าเชื้อโรค ขับตัวกัมมิชาติในลำไส้ (พยาธิไส้เดือน)
โขลกป่น พอกแก้ฟกช้ำ ฆ่าพยาธิผิวหนังกลากเกลื้อน

เปลือกต้น รสฝาด สรรพคุณ สมานแผล ปิดธาตุ

เปลือกลูก รสฝาด สรรพคุณ ผนกับสุราทาแก้พิษงูกัด
 ราก รสขมเอียน สรรพคุณ ระบายท้อง

ห้อยโหน่ง ไม้ยืนต้นขนาดย่อม

ใบ รสเบื่อขม สรรพคุณ ตำพอกแก้ฟกบวม ฆ่าพยาธิผิวหนัง
 ผลดิบ รสฝาด สรรพคุณ แก้ท้องร่วง บิด ขับตัวกิมิชาติ (พยาธิไส้เดือนในท้อง)

เนียม ไม้ต้นเล็ก ๆ

ใบ รสหอมฉุน สรรพคุณ ทำยานัตถ์ แก้หวัดคัดจมูก
 ลูกลิด หรือ ปอบิด ไม้พุ่มขนาดย่อม
 ผล รสฝาด สรรพคุณ แก้บิด แก้บวมเป่ง แก้เสมหะพิการ ตำพอกแผลช้ำ
 เปลือก ต้นราก รสฝาด สรรพคุณ แก้ท้องร่วง บำรุงธาตุ

บุณฑาค ไม้ยืนต้นขนาดกลาง มี ๒ ชนิด คือ บุณฑาคบ้าน และ บุณฑาคป่า นิยมใช้บุณฑาคป่า
 ซึ่งมีสรรพคุณดีกว่า

ใบ รสฝาด สรรพคุณ แก้บาดแผลสด สมานแผล
 เปลือกต้น รสฝาดร้อนเล็กน้อย สรรพคุณ กระจายหนอง
 กระพี้ รสขื่น สรรพคุณ แก้เสมหะในลำคอ
 แก่น รสขื่น สรรพคุณ แก้เลือดออกตามไรฟัน
 ราก รสร้อน สรรพคุณ ขับลมในลำไส้
 ดอก รสหอมเย็น สรรพคุณ บำรุงโลหิต บำรุงผิวกายให้สดชื่น แก้อ่อน
 กระสับกระส่าย ชูกำลัง แก้ลมกองละเอียด หน้ามืดวิงเวียนใจสั่น อ่อนเพลีย ใจหวิว

เบญจกานี ไม้ยืนต้นขนาดกลาง

ลูกเบญจกานี เป็นยางไม่เกิดจากต้นเบญจกานี เป็นก้อนลูกกลม ๆ เป็นหนาม
 รสฝาดจัด สรรพคุณ แก้ท้องร่วง บิด ปวดเบ่ง แก้อาเจียน สมานแผล

เบญจมาศบ้าน ไม้ดอกต้นเล็ก

ดอก รสหอมเย็น สรรพคุณ ทำยาหอมชูกำลัง แก้ไข้ แก้อ่อนในกระหายน้ำ

เบน หรือ เบนขอ ไม้ยืนต้นขนาดกลางถึงใหญ่

เปลือกต้น แก่น ใบ รสจืดขื่น สรรพคุณ แก้เส้นเอ็นพิการ แก้กระษัยเหน็บชา
 แก้เหน็บชา แก้ไขข้อ กามโรค

ใบเงิน ไม้พุ่มขนาดย่อม

ใบ รสเย็น สรรพคุณ ดับพิษ แก้ไข้พิษร้อน ล้อมดับดับพิษ

ใบทอง ไม้พุ่มต้นเล็ก

ใบ รสเย็น สรรพคุณ ดับพิษ แก้ไข้พิษร้อน ล้อมดับดับพิษ

ใบหนาด ไม้พุ่มขนาดย่อม

ใบ รสเย็น สรรพคุณ ดับพิษ แก้ไข้พิษร้อน ล้อมดับดับพิษ

ประดงเลือด หรือ ประดงไฟ ไม้ยืนต้นขนาดกลาง

เนื้อไม้ รสเย็นเผื่อนเมาเล็กน้อย สรรพคุณ แก้เม็ดประดงผื่นคัน แดงทั้งตัว แก้ปวดแสบปวดร้อน มีน้ำเหลืองไหล

ประดู่ขาว หรือ สะตือ ไม้ยืนต้นขนาดใหญ่ ใช้สัรรสฝาดเย็น สรรพคุณ แก้ไข้หัดสุกใส ตำแดงเหือด และพิษฝีดาษ แก้ท้องร่วง แก้ปวดอักษบเนื่องจากพิษหัดสุกใส ตำแดง

ประดู่ลาย ไม้ยืนต้นขนาดกลางถึงใหญ่

เปลือกต้น รสฝาด สรรพคุณ ต้มเอาน้ำอม แก้ปากเปื่อย ปากแตก ยางสด รสฝาด สรรพคุณ ทาแก้ปากเปื่อย

เนื้อไม้ และแก่น รสฝาดหวาน สรรพคุณ บำรุงโลหิต คุมธาตุ กล่อมโลหิต ระวังเสมหะ

ประดู่ส้ม ไม้ยืนต้นขนาดใหญ่

แก่น เนื้อไม้ รสขมหวาน สรรพคุณ แก้ไข้เพื่อกำเดาและโลหิต

ประดู่เสน ไม้ยืนต้นขนาดใหญ่

แก่น รสขมหวาน สรรพคุณ แก้คุดทะราด แก้ไข้เพื่อเสมหะ โลหิต และกำเดา
ปุ่ม รสฝาดขมเปื้อ สรรพคุณ ต้มเอาไอรรมทวาร แก่ริดสีดวงทวาร

ประทัดจีน หรือประทัดใหญ่ ไม้พุ่มขนาดย่อม

ราก รสขมจัด สรรพคุณ แก้ไข้ทุกชนิด ไข้จับสั่น ชับน้ำลาย เจริญอาหาร

ประยงค์ป่า ไม้พุ่มขนาดย่อม

ปุ่ม รสฝาดขื่น สรรพคุณ ถอนเสมหะ แก้พิษทั้งปวง แก้หอบ แก้ไอ

ประยงค์บ้าน หรือ หอมไกล ไม้พุ่มขนาดย่อม

ราก รสเบื่อเอียน สรรพคุณ ถอนพิษยาเบื่อเมา ทำให้อาเจียน

ปฐู ไม้ยืนต้นขนาดย่อมถึงกลาง

เปลือกต้น รสฝาด สรรพคุณ แก้หืด ไอ แก้ท้องร่วง ปิดธาตุ
เนื้อไม้ รสฝาดเผื่อน สรรพคุณ แก่ริดสีดวงลำไส้ และทวารหนัก
แก่น รสจืดเผื่อน สรรพคุณ แก่น้ำเหลือง บำรุงกำลัง
ผล รสร้อนเบื่อ สรรพคุณ บำรุงธาตุ แก่จุกเสียด ขับพยาธิ

โปรง ไม้ล้มลุกน้ำเค็มยืนต้นขนาดกลาง

เปลือกต้น รสฝาดจัดเผื่อนเล็กน้อย สรรพคุณ แก้ท้องร่วง แก้อาเจียน คุมอาจณ
แก้เสมหะและโลหิต สมานแผล

โปรงฟ้า ไม้พุ่มขนาดย่อม

ราก รสเผื่อนเย็น สรรพคุณ แก้วัณโรคระยะบวม แก่ตาฝ้าฟาง ตามัว

ปลาไหลเผือก ไม้พุ่มขนาดย่อม

ราก รสขมเบื่อเมาเล็กน้อย สรรพคุณ ตัดใช้ทุกชนิด แก้วัณโรคระยะบวม ถ่ายพิษ
ฝืนในท้องและถ่ายพิษต่างๆ

เปล้าใหญ่ ไม้ยืนต้นขนาดกลางถึงใหญ่

ใบ รสร้อนเมาเอียน สรรพคุณ บำรุงธาตุ
เปลือกต้น และกระพี้ รสร้อนเมาเอียน สรรพคุณ แก่เลือดร้อน
ผล รสร้อนเมาเอียน สรรพคุณ ขับโลหิตในเรือนไฟ ขับน้ำคาวปลา
แก่น รสร้อนเมาเอียน สรรพคุณ ขับเลือด ขับหนองให้ตก ขับพยาธิไส้เดือน
ราก รสร้อนเมาเอียน สรรพคุณ ขับผายลม

เปล้าน้อย ไม้ยืนต้นขนาดย่อม

เปลือกต้น รสร้อน สรรพคุณ ทำให้อาหารงวด ช่วยย่อยอาหาร
ใบ รสร้อน สรรพคุณ แก่คันตามตัว
ผล รสร้อน สรรพคุณ ขับหนองให้กระจาย
ราก รสร้อน สรรพคุณ แก่ลมขึ้นเบื้องบนให้เป็นปกติ
แก่น รสร้อน สรรพคุณ ขับโลหิต แก่ช้ำใน

เปล้าน้ำเงิน ไม้ยืนต้นขนาดกลางถึงใหญ่

เปลือกต้น แก่น รสขมเย็น สรรพคุณ บำรุงโลหิตสตรีให้สมบูรณ์
เปลือก ลูก ราก รสขมเย็น สรรพคุณ แก้ไข้ แก้ร้อนในกระหายน้ำ

ปีบ ไม้ยืนต้นขนาดย่อมถึงกลาง

ดอก รสเผื่อนกลิ่นหอม สรรพคุณ ตากแห้งผสมบุหรี่ยสูบ แก้ริดสีดวงจุก
ราก รสเผื่อนสรรพคุณบึงให้กรอบต้มรับประทาน แก้ท้องร่วง บิด แก้ปวดเส้ลมะพิการ
ใบสด รสฝาด สรรพคุณ เคี้ยวอม ดับกลิ่นสุรา
ลูกสุก รสฝาดหวานสรรพคุณระบายท้อง กลุ่มอาจม ดูกกลิ่นเหม็น วางบนหีบศพดับกลิ่นเหม็น
ราก รสฝาด สรรพคุณ แก่น้ำเหลืองเสีย

ฝางส้ม ไม้ยืนต้นขนาดกลาง เนื้อไม้เป็นสีขาว

เนื้อไม้ รสฝาดติดเปรี้ยว สรรพคุณ ขับฟอกโลหิต แก้ไข้

ฝางเสน ไม้ยืนต้นขนาดกลาง เนื้อไม้สีแดงและเหลือง

แก่น รสขมขื่นฝาด สรรพคุณ แก้ท้องร่วง แก้ธาตุพิการ แก้ร้อน แก้โลหิตออกทาง
ทวารหนัก แก้ไข้กำเดา แก้เสมหะ

ฝ้ายขาว ไม้พุ่มขนาดย่อม

เปลือกราก รสขื่นเอียนสรรพคุณ ขับโลหิตระดูสตรี บิบบมดลูก รับประทานมากๆ อาจแห้งได้

ฝ้ายแดง ไม้พุ่ม

ใบ รสเย็นเบื่อ สรรพคุณ แก้ไข้ ขับเหงื่อ แก้พิษตานซางเด็ก

ฝ้ายเทศ หรือ สำลี ไม้ยืนต้นขนาดกลาง

เมล็ด รสเมาเบื่อ สรรพคุณ แก้หนองใน(กามโรค) ขับหนองให้แห้ง

ฝิ่น ไม้ต้นเล็ก ๆ คล้ายต้นมะเขือ

ยาง เคี้ยวให้สุก รสเมาเบื่อ สรรพคุณ แก้บิดเรื้อรัง แก้ลงแดง ทำให้นอนหลับ ทา
แก้เจ็บปวด ทาหัวริดสีดวงทวาร

ขี้ยาฝิ่น รสเมาเบื่อสรรพคุณ แก้บิด มูกเลือด ลงแดง แก้ปวดเบ่ง แก้ไอ ทำให้นอนหลับ

ฝิ่นต้น ไม้พุ่มขนาดย่อม ใบคล้ายใบมะละกอ

เปลือกต้น รสฝาดเมา สรรพคุณ คุมธาตุ แก้ท้องร่วง แก้อาเจียน แก้ลงแดง แก้ปวด แก้ปวดเมื่อยตามร่างกาย

ฝิ่นมอ ไม้ยืนต้นขนาดกลางถึงขนาดใหญ่

ใบ รสเฝื่อนเย็น สรรพคุณ ตำพอกฝี แก้ปวดอักเสบ ถอนพิษ

เนื้อไม้ รสขมสรรพคุณ ฝนกับน้ำปูนใส เคลื่อนหัวฝี รับประทานแก้พิษไข้และลำไส้

พญาไก่เถื่อน หรือ มะเฟืองป่า ไม้ยืนต้นขนาดกลาง

เนื้อไม้ ราก รสเย็น สรรพคุณ ดับพิษร้อนถอนพิษไข้กลับ แก้พิษอักเสบ ฝนทาแก้พิษร้อน แก้ฟกบวม แก้ปวดเมื่อยตามร่างกาย

พญาชา ไม้ยืนต้นขนาดกลาง

เนื้อไม้ รสขมเย็นสรรพคุณ แก้ไข้ แก้กระษัยแก้โลหิต แก้ผอมแห้ง ดับพิษร้อน

พญารากขาว(โคลงเคลง) ไม้พุ่มขนาดย่อม

ราก รสขม บำรุงธาตุ เจริญอาหาร แก้อ่อนเพลีย กินเป็นยาชูกำลังหลังฟื้นไข้

พญารากดำ ไม้ยืนต้นขนาดกลางใหญ่

เนื้อไม้ ยาง รสขมน้อย สรรพคุณ แก้ปวดเมื่อยตามร่างกาย แก้เจ็บเอว เจ็บหลัง แก้กระษัย ไตพิการ

ดอก รสขมเย็น สรรพคุณ แก้ไข้เพื่อโลหิต แก้ไข้ตัวร้อน ไข่เหนียว

ราก รสร้อนเล็กน้อย สรรพคุณ ขับผายลม

พญาปล้องทอง ไม้เถาเนื้อแข็งคล้ายปล้องอ้อย

ต้น รสจืดเย็น สรรพคุณ ถอนพิษไข้ พิษกาฬ แก้อ่อนใน ถอนพิษยาเบื่อเมา

พญามูติ ไม้ล้มลุกเนื้ออ่อน

เถา รสร้อน สรรพคุณ บำรุงธาตุ เจริญอาหาร ขับลมในลำไส้ แก้ท้องขึ้นอืดเฟ้อ แก้ท้องร่วง

พญารากเดียว

ราก รสจืด สรรพคุณ แก้ไข้ ลดความร้อน ปั่นเป็นแป้งใช้เป็นเครื่องประกินผิว

พลับพลึง ไม้ล้มลุกยืนต้นเตี้ยๆ

ใบ รสเอียน สรรพคุณ ทำให้อาเจียนเป็นเสมหะ ใช้ประคบแก้ช้ำและเคล็ดยอก ลนไฟให้ตายหนึ่ง พันตามอวัยวะที่เคล็ดยอก บวม แผลง ถอนพิษได้ดี

พิกุล ไม้ยืนต้นขนาดใหญ่

เปลือกต้น รสฝาด สรรพคุณ ชำแฆงกินพัน
 กระพี้ รสเมาเบื่อ สรรพคุณ แก้เกลื่อน
 แก่น รสขมเผื่อน สรรพคุณ บำรุงโลหิต
 ใบ รสเมาเบื่อฝาด สรรพคุณ ชำเชื้อกามโรค
 ดอก รสฝาดกลิ่นหอม สรรพคุณ แก้ลม บำรุงโลหิต
 ราก รสขม สรรพคุณ บำรุงโลหิต แก้เสมหะ

พิลังกาสง ไม้ยืนต้นขนาดย่อม

ต้น รสเมา สรรพคุณ แก้โรคเรื้อน โรคผิวหนัง
 ใบ รสร้อน สรรพคุณ แก้ตับพิการ
 ดอก รสขมเมา สรรพคุณ ชำเชื้อโรค
 ลูก รสฝาดสุขุม สรรพคุณ แก้ท้องเสีย
 ราก รสเมา สรรพคุณ แก้กามโรค และหนองใน

พริกป่า ไม้พุ่มขนาดเล็ก

ราก รสเอียน สรรพคุณ ดับพิษไข้ แก้อ่อน แก้ลม

พิมเสนต้น ไม้พุ่มขนาดย่อม

ใบ รสเอียนหอม สรรพคุณ แก้ลม บำรุงหัวใจ แก้ไข้ตัวร้อน ถอนพิษไข้

พุงดอ ไม้พุ่มต้นอ่อน

ราก รสเปรี้ยวเอียน สรรพคุณ แก้พิษฝีตานซาง ดับพิษทั้งปวง ทำให้อนหลับ
 กระทั่งพิษแก้อ่อนใน แก้ไข้ แก้ประดง ผื่นคัน ผนกับน้ำสุกหรือปูนใส ทาแก้ฮันทะบวม

พุดตาน ไม้พุ่มขนาดย่อม

ราก รสเอียน ดับพิษไข้ แก้ไข้ แก้ประดงผื่นคันตามผิวหนัง ฆ่าดแสบปวดร้อนตามร่างกาย

พุ่มเรียงบ้าน หรือ ชำมะเรียงป่า ไม้พุ่มขนาดย่อม

ราก รสเบื่อจิตขมเล็กน้อย สรรพคุณ แก้ไข้เหนือ แก้ไข้สันนิบาต แก้ไข้ร้อนภายใน กระสับกระส่าย หมอมักใช้พุ่มเรียงทั้ง ๒ อย่างนี้รวมกัน

เพกา ไม้ยืนต้นขนาดกลาง

เปลือกต้น รสฝาดเย็นขมเล็กน้อย สรรพคุณ ตำกับสุรา ทา ฟันตามตัวสตรีที่ทน การอยู่ไฟไม่ได้ ทำให้หนังชา สมานแผล ทำให้น้ำเหลืองปกติ ดับพิษโลหิต

ฝักแก่ รสขม สรรพคุณ แก้อ่อนในกระหายน้ำ

ฝักอ่อน รสขมร้อน สรรพคุณ ขับผายลม

เมล็ดแก่ รสขม สรรพคุณ ระบายท้อง

ราก รสฝาดขมน้อย สรรพคุณ บำรุงธาตุ ทำให้เกิดน้ำย่อยอาหาร แก้ท้องร่วง ผนกับน้ำปูนใส ทาแก้บวมอักเสบ

แพงพวยบก ไม้ประดับต้นเล็ก

ราก รสเย็นเบื่อ สรรพคุณ แก้มะเร็ง น้ำเหลืองเสีย

มะกรูด ไม้ยืนต้นขนาดย่อม

ผล รสเปรี้ยว สรรพคุณ ใช้ทำยาตอง ฟอกโลหิตระดู ถอนพิษผิดสำแดง

ผิวลูก รสปร่าหอมติดร้อน สรรพคุณ ขับลมในลำไส้ ขับระดู

น้ำในลูก รสเปรี้ยว สรรพคุณ แก้เลือดออกตามไรฟัน

ราก รสปร่า สรรพคุณ กระทุ้งพิษไข้ แก้พิษฝีภายใน แก้เสมหะเป็นโทษ

มะเกลือ ไม้ยืนต้นขนาดกลาง

ผล รสเบื่อเมา สรรพคุณ ตำคั้นเอาน้ำประมาณ ๒ ช้อนโต๊ะผสมหัวกะทิหรือนมสด รับประทานขับพยาธิตัวดีด พยาธิไส้เดือน ได้ผลดี

มะเกลือเลือด ไม้ยืนต้นขนาดกลางถึงใหญ่

เนื้อไม้ แก่น รสขมปร่า สรรพคุณ แก้โลหิตจาง ขับโลหิตประจำเดือนสตรี แก้กระษัย บำรุงกำลัง แก้ธาตุพิการ

มะกล่ำตาช้าง หรือ มะกล่ำต้น ไม้ยืนต้นขนาดกลาง

ใบ รสเบื่อเอียน สรรพคุณ แก้อริดสีดวงทวาร

เมล็ดใน รสเบื่อเมา สรรพคุณ เบื่อพยาธิไส้เดือน

ราก รสเปรี้ยวเล็กน้อย สรรพคุณ แก้เสมหะในลำคอ แก้หืด ไอ แก้ไข้ร้อนใน

มะกาดัน ไม้ยืนต้นขนาดกลาง

ใบ รสขมขึ้นสรรพคุณ ถ้ายเสมหะและโลหิต ถ้ายพิษตาน้ำขึ้นเบื้องสูงให้ลงต่ำ
เปลือกต้น รสขมฝาด สรรพคุณ แก้กษัย สมานลำไส้

มะกอกน้ำ ไม้ยืนต้นขนาดย่อม ชอบขึ้นริมน้ำ

เมล็ด รสเปรี้ยวฝาด สรรพคุณ แก้เสมหะในลำคอ ทำให้ชุ่มคอ แก้กษัยน้ำ

มะกอกป่า ไม้ยืนต้นขนาดกลาง

เปลือกต้น รสฝาดเย็นเปรี้ยว สรรพคุณ ดับพิษกาฬ แก้อ่อนในอย่างแรง แก้งท้อง
แก้ปวดมวน แก้อะอืด

ใบ รสฝาดเปรี้ยว สรรพคุณ คั้นเอาน้ำหยอดหู แก้ฝีในหู แก้ปวดหู แก้อุจจาระ
ผล รสฝาดเปรี้ยว สรรพคุณ แก้อืดออกตามไรฟัน

ผล เปลือก ใบ ยาง รสเปรี้ยวฝาดหวานสรรพคุณ แก้บิด แก้ธาตุพิการแก้หน้าดีไม่ปกติ

มะกอกเผือก ไม้ยืนต้นขนาดใหญ่

ผล รสเปรี้ยวเย็นสรรพคุณ แก้อ่อนใน ดับพิษไข้ ถอนพิษผิดสำแดง แก้อ่อนในกระหายน้ำ

มะขามแขก ไม้ยืนต้นขนาดกลางถึงใหญ่

ใบ รสเปรี้ยว สรรพคุณ ระบายท้อง

ฝัก รสเปรี้ยว สรรพคุณ แก้อ่อนผูก ระบายท้อง รสดีดวงทวาร(สตรีมีครรภ์ห้ามใช้)

มะขามเทศ ไม้ยืนต้นขนาดกลางถึงใหญ่

เปลือกต้น รสฝาดสรรพคุณ แก้อ่อนร่วง คุมธาตุ ต้มเอาน้ำชะล้างบาดแผลทำให้หายเร็ว

มะขามไทย ไม้ยืนต้นขนาดกลางถึงใหญ่ ตระกูลมะขามเทศชนิด คือ มะขามขี้แมว

ฝักเล็กกลมยาว และมะขามกระดาน ฝักใหญ่ แบบโคงคล้ายรูปเคียว

เปลือกต้น รสฝาด สรรพคุณ ต้มเอาน้ำชะล้างบาดแผลทำให้หายเร็ว ผนกับน้ำปูน
ใสใส่แผลเรื้อรังทำให้หายเร็ว

ใบแก่ รสเปรี้ยวฝาด สรรพคุณ ขับเสมหะในลำไส้ แก้บิด แก้ไอ ต้มน้ำโกรกศีรษะ
เด็กเวลาเข้ามีด แก้วหวัดคัดจมูก

เนื้อในฝัก รสเปรี้ยวจัด สรรพคุณ กัดเสมหะ แก้กษัยน้ำ ทำให้เกิดน้ำลาย

น้ำส้มมะขามเปรี้ยว สรรพคุณรับประทานกับน้ำปูนใส ขับเลือด ขับลมสำหรับสตรี

เปลือกเมล็ด รสฝาดสรรพคุณ คั่วไฟเอาเปลือกแช่น้ำรับประทาน แก้ก้องร่วง แก้อาเจียน
เมล็ดใน คั่วแล้ว รสมันเปื้อ สรรพคุณ ขับพยาธิไล่เดือนตัวกลม
รกมะขาม รสฝาดเปรี้ยวเล็กน้อย สรรพคุณ แก้ก้องเสีย

มะขามป้อม ไม้ยืนต้นขนาดกลาง

ผลอ่อน รสฝาดขม สรรพคุณ บำรุงเนื้อหนังให้สมบูรณ์
ผลแก่ รสเปรี้ยวฝาดขม สรรพคุณ แก้ไข้เจือลม แก้เสมหะ ทำให้ชุ่มคอ

มะขวิด ไม้ยืนต้นขนาดกลางมีหนาม

ใบ เปลือกต้น รสฝาดสรรพคุณ แก้ก้องร่วง แก้พยาธิ แก้ฝีเปื่อยพัง แก้ตกเลือด ห้ามระดูสตรี

มะเขือขีน ไม้ต้นเล็ก ๆ

ราก รสขื่นเอียนเปรี้ยวเล็กน้อย สรรพคุณ แก้สันนิบาต แก่น้ำลายเหนียว ขับเสมหะ ทำให้น้ำลายน้อย

มะค่าทั้ง ไม้ยืนต้นขนาดกลางถึงใหญ่ ๕ อย่าง คือ มะค่าโมงและมะค่าแต่หรือมะค่าเล็ก

ปุ่มมะค่า รสเมาเบื่อสรรพคุณ ต้มเอาไอรรม แก้หัวริดสีดวงทวาร แก้พยาธิผิวหนัง

มะค่าไก่ ไม้ยืนต้นขนาดใหญ่

ใบ รสขมเบื่อเล็กน้อย สรรพคุณ ทำให้ละเอียด พอกแก้พิษฝี
ราก รสขมเบื่อเล็กน้อย สรรพคุณ แก้กระษัย แก้เส้นเอ็น ทำให้น้ำลายเหนียว
ใช้ทั้ง ๕ รสขมเบื่อเล็กน้อย สรรพคุณ แก้ริดสีดวง ขับปัสสาวะ แก้กระษัย

มะค่าตีควาย ไม้ยืนต้นขนาดกลาง

ผลแก่ รสขม สรรพคุณ แก้กาฬภายใน ดับพิษทั้งปวง บำรุงน้ำดี ต้มเอาฟองสุม
ศีรษะเด็ก แก้หวัดคัดจมูก สุมเป็นถ่าน สรรพคุณ ดับพิษร้อนภายใน แก้พิษไข้ พิษชาง แก้หอบ
เนื่องจากปอดชื้นและปอดบวม

มะงั่ว ไม้ยืนต้นขนาดย่อม

ราก รสปร่าจืดสรรพคุณ กระทบพิษ แก้ผิสดำแดง แก้พิษฝีภายใน แก้เสมหะเป็นโทษ

มะดัน ไม้ยืนต้นขนาดย่อม

ราก ใบ รสเปรี้ยวสรรพคุณ แก้กระษัย และดูเสีย กัดเสมหะ ขับฟอกโลหิต ระบายอ่อน แก่หวัด

มะตูก ไม้ยืนต้นขนาดกลาง

ราก รสฝืดเย็น สรรพคุณ แก้ปวดประดง น้ำเหลืองเสีย ผื่นคัน แก้กามโรค เส้นเอ็นพิการ แก้พิษฝีภายใน(วันโรค)

มะเดื่อชุมพร ไม้ยืนต้นขนาดกลางถึงขนาดใหญ่

เปลือกต้น รสฝาด สรรพคุณ แก้ท้องร่วง ชะล้างบาดแผลทำให้สมานแผล
ราก รสฝาดเย็น สรรพคุณ แก้ไข้ กระจุกพิษไข้ กล่อมเสมหะและโลหิต แก้ไข้หัวลม
ไข้กาฬ ไข้พิษทุกชนิด

มะเดื่อแดง ไม้ยืนต้นขนาดกลางถึงขนาดใหญ่

เปลือกต้น รสฝาดสรรพคุณ กล่อมเสมหะ แก้ท้องเสีย แก้เม็ดประดง ผื่นคันตามตัว

มะเดื่อปล้อง ไม้ยืนต้นขนาดกลาง

เปลือกราก รสฝาดฝืดเย็น สรรพคุณ แก้เม็ดฝี แก้ปวดข้อ ปวดกระดูก

มะเดื่อหอม ไม้ต้นเป็นพุ่มขนาดใหญ่

ราก รสหอมเย็น สรรพคุณ ขับลมในลำไส้ บำรุงหัวใจ ชูกำลัง ทำให้ชื่นบาน

มะตูม ไม้ยืนต้นขนาดกลาง มี ๓ ชนิด คือ ลูกกลม ลูกยาว และลูกนึ่ง

ราก รสปร่าซ่าขึ้นเล็กน้อย สรรพคุณ แก้พิษไข้ แก้สติเฟลอ รักษาน้ำดี
เปลือก ราก ลำต้น รสปร่าซ่าขึ้น สรรพคุณ แก้ไข้จับสั่น ขับลมในลำไส้
ใบสด รสปร่าซ่าขึ้น สรรพคุณ คั้นเอาน้ำรับประทาน แก่หวัด แก่หลอดลมอักเสบ
แก้บวม แก้เยื่อตาอักเสบ

ผลอ่อน ชาติเปลือกลูกแข็ง หั่นตากแดดปรุงเป็นยา สรรพคุณ แก้ธาตุพิการ
ผลสุก รับประทานเป็นยาช่วยย่อยอาหาร ระบายท้อง แก่โรคไฟธาตุอ่อน บิด
ท้องเสีย แก่ครันเนื้อครันตัว

มะนาว ไม้ยืนต้นขนาดย่อม

ใบ รสปร่าซ่า สรรพคุณ กัดฟอกเสมหะและระดู ไข้ในพิกัด ๑๐๘ ใบ
ราก รสขื่นจืดสรรพคุณ ถอดพิษไข้กลับซ้ำ ผนกับสุกราทาฝี แก่อักเสบ แก้ปวด

น้ำในลูก รสเปรี้ยวสรรพคุณ กัดเสมหะ แก้ไอ ฟอกโลหิตทำให้ผิวงาม แก้เลือดออกตามไรฟัน
เมล็ด (คั่วไฟ) รสขมหอม สรรพคุณ ขับเสมหะ แก้ซางเด็ก

มะปราง ไม้ยืนต้นขนาดกลาง มีอย่างเปรี้ยวและอย่างหวาน

รากมะปรางหวาน รสจืดเย็นสรรพคุณ ถอนพิษไข้กลับช้ำ ถอนพิษผิดสำแดง แก้ไข้ตัวร้อน

มะปริง ไม้ยืนต้นขนาดกลาง

ราก รสจืดเย็น สรรพคุณ ถอนพิษผิดสำแดง แก้ไข้กลับช้ำ แก้ไข้ตัวร้อน

มะฝ่อ ไม้ยืนต้นขนาดกลาง

ใบ (ลนไฟนบท้องเดือดร้อน สรรพคุณ แก้ปวดท้อง แก้ท้องขึ้น แก้ลูกอ๊อดทะยาน
เปลือกต้น ราก รสเมาเบื่อสรรพคุณ แก้พิษโรคอันเกิดต่อผิวหนังซึ่งมีอาการคัน

มะพลับ ไม้ยืนต้นขนาดกลาง

รากเย็น รสเย็น สรรพคุณ แก้พิษของแสลง

มะพร้าว ไม้ยืนต้นขนาดกลางคล้ายต้นตาล

ดอกรสฝาดหอม สรรพคุณ บำรุงโลหิต แก้ปากเปื่อย

รากรสหวานฝาดเย็น สรรพคุณ แก้ไข้ แก้ร้อนในกระหายน้ำ แก้ไข้ท้องเสีย

น้ำมะพร้าว รสหวานสรรพคุณ บำรุงหัวใจ แก้อ่อนเพลีย ทำให้จิตใจชุ่มชื้น บำรุงครรภ์

มะแฟน ไม้ยืนต้นขนาดกลาง

ราก รสเย็น สรรพคุณ แก้พิษของแสลง

มะเฟือง ไม้ยืนต้นขนาดกลาง

ลูก รสเปรี้ยวหวานสรรพคุณ กัดเสมหะ ละลายก้อนเนื้อ ขับปัสสาวะ แก้กามโรค ขับโลหิตพิการ

ใบ ราก รสเย็นสรรพคุณ ดับพิษร้อน แก้ไข้ แก้กาฬขึ้นภายนอก ภายใน แก้พิษ ผิดสำแดง

มะเฟืองป่า (พญาไก่เถื่อน) ไม้ยืนต้นขนาดกลาง

เปลือกต้น รสเย็นฝาด สรรพคุณ แก้ท้องร่วง แก้บิด

มะไฟ ไม้ยืนต้นขนาดกลาง

ราก รสจืด สรรพคุณ แก้วัดโรค สุมเป็นถ่าน สรรพคุณ ดับพิษร้อน แก้พิษตาลซาง

มาแก้พิษฝี พุพอง เริม งามัวสัว ใช้ดับพิษได้ดีมาก

มะไฟเดือนห้า ไม้พุ่มขนาดกลางถึงใหญ่

ต้นรสเผ็ดร้อน สรรพคุณ บำรุงธาตุ
 ราก รสร้อนเมาสรรพคุณ แก้โรคเรื้อน ฆ่าพยาธิโรคเรื้อน ชันไส้เดือน ขับโลหิต ระบุให้ตก
 ใบ รสร้อน สรรพคุณ แก้ฟกช้ำ พลาดตกหล่นจันตบปอดพิการ แก้ไข้ตัวเย็น
 หมดสติ เจริญธาตุ แก้พิษผี

มะมาด ไม้ยืนต้นขนาดย่อมถึงกลาง

เนื้อไม้ รสร้อน สรรพคุณ แก้ท้องขึ้น อืดเฟ้อ แน่น จุกเสียด ขับลมในลำไส้

มะม่วง ไม้ยืนต้นขนาดกลางถึงใหญ่

เมล็ดใน รสฝาด สรรพคุณ แก้ท้องร่วง สมานลำไส้ ทาบาดแผลทำให้หายเร็ว
 กากฝักมะม่วง รสเย็น สรรพคุณ แก้ปวดศีรษะ แก้ความดันโลหิตสูง

มะม่วงหิมพานต์ ไม้ยืนต้นขนาดย่อม

เมล็ด รสมันเมา สรรพคุณ บำรุงเส้นเอ็น แก้โรคผิวหนัง กลาก เคลื่อน
 ยาง สรรพคุณ กัดทำลายเนื้อด้านเป็นตุ่มโต
 เปลือกต้น ลูก รสฝาด สรรพคุณ พอกดับพิษ

มะเฒ่า ไม้พุ่มขนาดเล็กเตี้ยแจ้ง

ต้น ราก รสจืด สรรพคุณ บำรุงไต ขับปัสสาวะ แก้มดลูกพิการ และตกขาว

มะยม ไม้ยืนต้นขนาดย่อม ถึงกลาง มี ๒ ชนิด คือ มะยมตัวผู้ ต้นเล็กออกดอกแล้วไม่ติด

ลูก หมอนิยมใช้ทำยา และมะยมตัวเมีย ต้นใหญ่ออกดอก ติดลูกดก

เปลือกต้น รสเปรี้ยว สรรพคุณ แก้ไข้เพื่อโลหิต แก้เม็ดผื่นคัน

ใบ รสเปรี้ยว สรรพคุณ ดับพิษไข้ แก้ไข้ตัวร้อน และไข้หัว

ราก รสจืดเย็นติดเปรี้ยว สรรพคุณ แก้เม็ดประดง ผื่นคัน น้ำเหลืองเสีย

มะรุ่ม ไม้ยืนต้นขนาดกลาง

เปลือกต้น รสร้อน สรรพคุณ ขับลมในลำไส้ ทำให้ผายเรอ คุมธาตุอ่อนๆ แก้ม

ราก รสเผ็ด หวาน ขม สรรพคุณ แก้บวม บำรุงไฟธาตุ ทุบคอแตกอมไว้ ข้างแก้ม

ดื่มสุราจะไม่เมา

มะละกอ ไม้ยืนต้นไม่มีแก่น

รากแก่ รสฉุนเอียน สรรพคุณ ขับปัสสาวะ แก้กามโรค
 รากอ่อน รสฉุนเอียนน้อย สรรพคุณ บำรุงน้ำนม
 ยาง สรรพคุณ กัดแผล หัวหูด สิว ฆ่าพยาธิผิวหนัง

มะแว้งต้น ไม้ต้นเล็กขนาดมะเขือพวง

ราก รสเปรี้ยวเอียน สรรพคุณ แก้ไข้สันนิบาต กัดเสมหะ แก้น้ำลายเหนียว ขับปัสสาวะ
 ผลสุก รสขื่นขม สรรพคุณ กัดเสมหะในลำคอ แก้ไอ
 ผลดิบ รสขื่นขม สรรพคุณ บำรุงน้ำดี แก้เบาหวาน

มหาละลาย ไม้ยืนต้นขนาดกลางถึงใหญ่ คล้ายมะพร้าว

เนื้อไม้ รสเย็น สรรพคุณ แก้ไข้พิษไข้กาฬ ดับพิษร้อนถอนพิษไข้ เกสรต้นหัวผี แก้ปวดบวม

มหาสดำ ไม้ยืนต้น ลักษณะคล้ายมะพร้าว

เนื้อไม้ รสเย็น สรรพคุณ ดับพิษร้อน แก้ไข้พิษไข้กาล แก้อ่อนในกระหายน้ำ

มหาหิงคุ์ ไม้ยืนต้นเล็ก ๆ

ยาง รสขมร้อนเหม็น สรรพคุณ ขับลมในลำไส้ แก้ท้องขึ้น อืด เพ้อ แน่น จุกเสียด
 แกะปวดท้อง บำรุงธาตุ ช้ำท้องเด็กแก้ท้องขึ้น ปวดท้อง ทำให้ผายลม

มะหาด ไม้ยืนต้นขนาดกลางถึงใหญ่

แก่น รสร้อน สรรพคุณ แก้ลมแก้กระษัย ละลายเลือด แก้เส้นเอ็นพิการ ฟองไต
 จากการต้มเคี่ยวเปลือกต้น มีลักษณะคล้ายจาวมะพร้าว เอาผ้าห่อบีบน้ำให้แห้งนำไปย่าง หรือคั่วให้
 เหลือง เรียกว่า ปวกหาด รสเมาเบื่อ สรรพคุณ ขับพยาธิไส้เดือน พยาธิเส้นด้าย พยาธิตัวดี

มะหวด ไม้ยืนต้นขนาดย่อม เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า สีหวด

ราก รสเย็น สรรพคุณ แก้พิษร้อน กั้วณโรค
 เมล็ด รสฝาด สรรพคุณ แก้ไอกรน แก้ไข้ทราง

มะอึก ไม้ยืนต้นจำพวกมะเขือ

ราก รสเย็นเปรี้ยวเล็กน้อย สรรพคุณ กัดเสมหะ แก้น้ำลายเหนียว ดับพิษร้อน
 ภายใน กระทุ้งพิษ แก้ไข้เพื่อดี ไข้สันนิบาต

มะแฮ็คโคกนิ ไม้ยืนต้นขนาดกลางใบและผลเล็กกว่ามะฮอกกานี

เมล็ดใน รสขมจัด สรรพคุณ แก้ไข้จับสั่น ไข้ป่า

มะฮอกกานี ไม้ยืนต้นขนาดกลาง

เมล็ดใน รสขมจัด สรรพคุณ แก้ไข้จับสั่น (มาลาเรีย) และไข้ตัวร้อน

มังคุด ไม้ยืนต้นขนาดกลาง

เปลือกลูก รสฝาด สรรพคุณ แก้ท้องร่วง บิดมูกเลือด สมานแผล

เนื้อในลูก รสเปรี้ยวหวาน สรรพคุณ บำรุงกำลัง บำรุงร่างกาย บิดมูกเลือด

มังคุด ไม้ยืนต้นขนาดใหญ่

เปลือกต้น ลูก รสเมาเบื่อ สรรพคุณ รบกวณเส้นประสาทและผิวหนัง ทำให้คัน

ใช้เบื่อปลา ดองแห้ง รสเมาเบื่อ สรรพคุณ ชะนำหรือชงแทนใบชา รับประทาน แก้ขัดเบา แก้ชัก
แก้ลมบ้าหมู ผสมกับน้ำมันทาแผลฝีดาษ

ต้นและกิ่งก้านอ่อน รสเมาเบื่อ สรรพคุณ แก้คลื่นเหียนอาเจียน หยอดหู แก้ปวด

หมาก ไม้ยืนต้นจำพวกปาล์ม

ใบ รสเย็นเผื่อน สรรพคุณ ต้มเอาน้ำอาบ แก้คัน แก้เด็กออกไขหัว รับประทานรส

ความร้อนในร่างกาย แก้ไข้

ลูก รสฝาดจัด สรรพคุณ แก้ท้องร่วง แก้อาเจียน ขับเหงื่อ ฝนทาปาก แก้ปากเปื่อย

สัตว์กินขับพยาธิ

ราก รสฝาดเย็น สรรพคุณ แก้ร้อนในกระหายน้ำ

ทะเลายหมาก รสเย็น สรรพคุณ แก้ไข้ตัวร้อน

หมากผู้ ไม้ต้นเล็ก

ใบ รสจืด สรรพคุณ แก้ไข้ตัวร้อน เหือด หัด สุกใส ดำแดง ต้มอาบ แก้คันตามผิวหนัง

ราก ต้มเอาน้ำอม แก้ฟันผุ หรือแก้สารปรอทกิน

มักกระต๊อบ ไม้พุ่มต้นเล็ก ๆ

ใช้ทั้งต้น รสขมน้อย สรรพคุณ บำรุงธาตุ บำรุงกำลัง บำรุงกำหนด

หมีเหม็น ไม้ยืนต้นขนาดกลางถึงใหญ่

เปลือกต้น รสฝาด สรรพคุณ แก้บิดมูกเลือด แก้ปวดมดลูก แก้พิษฝี ผื่นคัน

ยาง รสฝาดขม สรรพคุณ แก้แผลฟกช้ำ

ราก รสขมเปื้อ สรรพคุณ แก้ปวดเมื่อยตามร่างกาย หรือกล้ำเนื้ออักเสบ

โมกมันหรือโมกน้อย ไม้ยืนต้นขนาดกลาง

เปลือกต้น รสฝาดเมา สรรพคุณ บำรุงธาตุให้เป็นปกติ แก้คุดทะราด

แก่น รสร้อน สรรพคุณ แก้ลมลั่นดาน

กระพี้ รสขม สรรพคุณ แก้ดีพิการ

ใบ รสขม สรรพคุณ ขับน้ำเหลือง แก้ท้องมาน แก้ตับพิการ

ดอก รสจืด สรรพคุณ ทำลายพรวรติ๊ก

ลูก รสเมา สรรพคุณ ฆ่าแมงกินฟัน

โมกหลวงหรือโมกใหญ่ ไม้ยืนต้นขนาดย่อมหรือขนาดกลาง

เปลือกต้น รสฝาด สรรพคุณ แก้บิดมูกเลือด

เมล็ด รสฝาด สรรพคุณ สมานท้อง ลำไส้

ใบ รสฝาดเมา สรรพคุณ ขับพยาธิไส้เดือน

หม่อน ไม้ยืนต้นขนาดย่อม

ใบ รสเมา สรรพคุณ แก้ตาแดง ตาแฉะ ตาฟาง แก้ไอ ระวังประสาท

เมี่ยงหรือชา ไม้พุ่มขนาดใหญ่ หรือไม้ยืนต้นขนาดเล็ก

กิ่งและใบ รสฝาดเมื่อน้อย สรรพคุณ กัฬษยาอันตราย ส(เมี่ยงเทศานนิ)สมแก้หืด

เมี่ยงอีลาม (ชา) ไม้พุ่มขนาดใหญ่ หรือไม้ยืนต้นขนาดย่อม เกิดทางจ.เชียงใหม่

ใบ หมักดองทำเป็นเมี่ยงอม รสฝาดขม เปรี้ยว สรรพคุณ แก้อ่อนในกระหายน้ำ
แก้ปวดเมื่อยตามร่างกาย

เหมือดคน (มะไฟแรด) ไม้ยืนต้นขนาดกลาง

เนื้อไม้ รสขมน้อย สรรพคุณ ตับพิษร้อน แก้ไข้ ถอนพิษผิดสำแดง

ราก รสขมน้อย สรรพคุณ แก้ไข้หวัด ไข้ปวดบวม ไข้พิษ ไข้หัดสุกใส

มดยอบ เป็นยางของต้นไม้ห่อด้วยหางสัตว์

มดยอบ รสเมาเปื้อ สรรพคุณ ขับเสมหะ ขับปัสสาวะ ขับเหงื่อ ขับกายลม อมแก้เจ็บ
คอ แก้แผลในปาก

ยาดำ เป็นยาที่สกัดจากยางเหลืองในใบว่านทางจรเข้

ยาดำ รสเหม็นขมจัด สรรพคุณ ถ่ายท้อง ถ่ายพิษไข้ ถ่ายพยาธิไส้เดือน ตัวตืด
ขับน้ำดี แต่ใช้ท้อง ฝนกับสุราทาหัวฝี แก้อาการฟกบวม

ยาสูบ ไม้พุ่มขนาดย่อม ใบแก่หั่นเป็นฝอย ใช้เป็นยาสูบ

ยาสูบรสเมา สรรพคุณผสมทำยานัตถุ์ แก้อหิวต์ คัดจุมูก แก้อริดสีดวงจุมูก แซ่เอาน้ำ
ผสมยา ทาแก้โรคผิวหนัง หิด กลาก เกลื้อน ฝิ่นคั้น ฆ่าตัวหนอน

ยาง ไม้ยืนต้นขนาดใหญ่

เปลือกตัน รสฝาดเผื่อน สรรพคุณ แก้อริดสีดวงพลวก
ใบ รสฝาดเมา สรรพคุณ แก้ปวดฟันโยกคลอน แก้มูกิต คุมประจำเดือนให้มาตาม
กำหนด คุมกำเนิดให้มีบุตรห่างได้
ยาง รสขมเย็น สรรพคุณ กล่อมเสมหะ แก้กามโรค สมานแผล

ยาน่องตัน ไม้ยืนต้นขนาดกลาง

ยาง เป็นพิษถูกบาดแผลทำให้ตายได้ เพราะยางไม้นี้วิ่งเข้าสู่กระแสโลหิตได้เร็วมาก
ใช้แต่นอนที่สุด จะมีผลในทางดีได้ หรือใช้แก้ช็อกหมดสติ

ยี่โถไทย ไม้ยืนต้นขนาดย่อม

ใบ ดอก รสหอมเย็น สรรพคุณ บำรุงหัวใจ ขับชีพจร
เปลือกราก รสเมา สรรพคุณเป็นพิษต่อหัวใจทำให้ตายได้

ยี่โถฝรั่ง ไม้ยืนต้นขนาดย่อม

ยาง และเมล็ด รสเมาเบื่อมาก สรรพคุณ เป็นพิษต่อหัวใจ ใช้ทำยาไม่ได้

ยอป่า ไม้ยืนต้นขนาดกลาง

แก่น รสขมร้อน สรรพคุณ ขับเลือด ขับลม ขับน้ำพิษตลอดบุตร แก้บาดทะยักปากมดลูก

รงทอง ไม้ยืนต้นขนาดกลางถึงใหญ่

ยาง (ฆ่าฤทธิ์แล้ว) รสเย็นเบื่อ สรรพคุณ ถ่ายอย่างแรง ถ่ายลม ถ่ายน้ำเหลืองเสีย
ถ่ายเสมหะ ถ่ายโลหิต ฝนกับหัวกะทิสดทาแผลพุพอง แก้ปวด และให้ล่อนอดดี

ระกำ (สละ) ไม่ยืนต้นขนาดกลาง

เนื้อในลูกสุก รสเปรี้ยวอมหวาน สรรพคุณ แก้ไอ กัดเสมหะ

ระย่อม ไม่ต้นเล็กกลาง

ราก รสขมเมานิดหน่อย สรรพคุณ แก้ปวดศีรษะเนื่องจากความดันโลหิตสูง แก้กลิ้มคลั่ง เนื่องจากดีและโลหิต ช่วยย่อยอาหารและระบบประสาท ถ้ากินจะมีอาการข้างเคียง คือ หน้าแดง ตัวแดง ไข้ และง่วงนอนใช้ต้องคว่ำให้เหลืองเสียก่อน อาการแทรกซ้อนจะน้อยลง

ระงับ เป็นไม้พุ่ม

ใบ รสเย็น สรรพคุณ แก้ไข้ตัวร้อน แก้ไข้พิษทั้งปวง กระทุ้งพิษ แก้ไข้จับสั่น และ ไข้ซึม แก้อ่อนในกระหายน้ำ

รักขาว ไม่ยืนต้นขนาดย่อมมี ๓ ชนิด คือ ดอกขาว ดอกสีม่วง และชนิดดอกซ้อน

รักซ้อน นิยมเอารากไปทำนางกวัก และรักษยม เพื่อให้คนรักใคร่นิยมนับถือ

ต้น รสขม สรรพคุณ บำรุงทวารทั้ง ๙

ใบ รสจืด สรรพคุณ แก้อริดสีดวงทวาร แก้คุดทะราด

ผล รสเอียน สรรพคุณ แก้อริ้งแค

ราก รสขม สรรพคุณ แก้ไข้เหนื่อและมูกเลือด

ยาง รสเอียน สรรพคุณ แก้อริดสีดวงในลำไส้ แก้กกลากเกลื้อน ทาปลาช่อนย่างให้เด็ก รับประทาน ขับพยาธิไส้เดือนได้ รับประทานมากทำให้อาเจียนและท้องร่วงได้

รักใหญ่ ไม่ยืนต้นขนาดกลางถึงใหญ่

เปลือกต้น รสเมา สรรพคุณ บำรุงกำลัง แก้กามโรค แก้บิด แก้ท้องร่วง แก้ปวดข้อ เรื้อรัง แต่ทำให้อาเจียน

เมล็ด เรียกว่า ลูกรักเทศ รสขมฝาด สรรพคุณ แก้แผลในปาก ในคอเปื่อย แก้ปวดฟัน แก้คุดทะราด ริดสีดวง แก้อักเสบและปวดไส้เลื่อน

ราก รสเมาเบื่อ สรรพคุณ แก้โรคผิวหนัง พยาธิลำไส้ ไ้อ และโรคตับ

ยาง รสขมเอียน สรรพคุณ กัดทำลาย ถ่ายอย่างแรง แก้ปวดฟันแก้โรคผิวหนัง (อันตราย) ใช้ลงพื้นสำหรับติดทอง หรือเรียกว่าลงรักปิดทองพระ หรือเครื่องใช้บางอย่าง ไม่มีพิษ อาจทำให้มีอาการผื่นคันได้

ราชดัด ไม้พุ่มขนาดเล็ก

ลูก รสขม สรรพคุณ แก้กระษัย บำรุงน้ำดี เจริญอาหาร
 เมล็ดรสขมฝาด สรรพคุณ แก้บิดมูกเลือด และแก้ท้องร่วง
 ราก รสขม สรรพคุณ แก้ไข้ตัวร้อน แก้ไข้พิษ

ราชพฤกษ์ ไม้ยืนต้นขนาดกลาง ใบคล้ายใบชี่เหล็กแต่โตกว่าเล็กน้อย ดอกสีแดงออกเป็นช่อ ฝักแบนสั้น

กระพี้ รสฝาดเมา สรรพคุณ แก้กามะนาด ปวดฟัน
 ใบ รสฝาดเมา สรรพคุณ ฆ่าเชื้อโรคผิวหนังทุกชนิด
 ดอก รสฝาดเมา สรรพคุณ แก้ปวดแผลเรื้อรัง พุพอง
 เนื้อในฝัก รสหวานเอียน สรรพคุณ ขับถ่ายอุจจาระ ถ่ายเสมหะ
 แก่น รสเมา สรรพคุณ ขับพยาธิไส้เดือน

เร่ว ไม้ยืนต้นจำพวกกระวาน มี ๒ ชนิด คือ เร่วน้อย เร่วใหญ่

เร่วใหญ่ ไม้ยืนต้นขนาดใหญ่

ต้น รสสุขุม สรรพคุณ แก้คลื่นเหียนอาเจียน
 ใบ รสจืด สรรพคุณ แก้ปัสสาวะพิการ
 ดอก รสขม สรรพคุณ แก้เม็ดผื่นคันคล้ายผด
 ผล รสขมเผ็ด สรรพคุณ แก้ไข้เพื่อดี และเสมหะ แก่ริดสีดวงทวารทั้ง ๙
 เมล็ด รสเผ็ด สรรพคุณ แก้คลื่นเหียนอาเจียน ขับผายลม บำรุงน้ำนม

เร่วน้อย ไม้ยืนต้นล้มลุกเนื้ออ่อน

ต้น รสขมเย็น สรรพคุณ แก้ไข้เพื่อดี
 ใบ รสจืด สรรพคุณ ขับปัสสาวะ
 ดอก รสขมเผ็ด สรรพคุณ แก้ไข้ที่มีเม็ดขึ้นตามตัว
 ผล รสขมเผ็ด สรรพคุณ แก้ริดสีดวง แก้หืด ไอ แก้ระดูขาว
 เมล็ด รสขมเผ็ด สรรพคุณ ขับลมในลำไส้ แก้คลื่นเหียนอาเจียน ~~ต้องขึ้น~~ แก้ปวดท้อง
 แก่ริดสีดวง แก้หืด ไอ กัดเสมหะ แก้ความดันโลหิตต่ำทำให้ขับสูงขึ้น แก้ไข้สันนิบาต
 ราก รสขื่น สรรพคุณ แก้หืด

โรกทั้ง ๒ คือ โรกแดง โรกขาว ไม้ยืนต้นขนาดกลางถึงใหญ่

เนื้อไม้ รสเมาเบื่อ สรรพคุณ แก้โรคผิวหนัง ผื่นคัน ~~อัน~~ แก้พิษร้อน มะเร็ง ทำให้นอนหลับดี

ละหุ่ง มี ๒ ชนิด คือ ละหุ่งแดง ละหุ่งขาว ไม้ยืนต้นขนาดย่อมลุ่มลูกเนื้ออ่อน
น้ำมัน รสมันเอียน สรรพคุณ ระบายอุจจาระเด็กได้ดี
เมล็ด เป็นยาอันตราย รับประทาน ๒ – ๓ เมล็ดอาจตายได้
ใบ รสจืดขื่น สรรพคุณ แก้ซำร้ว ขับน้ำนม ขับเลือด ขับลม แก้เลือดลมพิการ
ราก (สุ่มไฟเป็นถ่าน) รสจืด สรรพคุณ แก้ไข้เซื่องซึม และเป็นยาสมานด้วย

ลั่นทม ไม้ยืนต้นขนาดย่อมถึงกลาง ใช้เฉพาะลั่นทมไทย
แก่น รสขมเอียน สรรพคุณ ถ่ายโลหิต ถ่านเสมหะ ถ่ายพิษทั้งปวง

ลาน ไม้ยืนต้นจำพวกปาล์มและตาล หรือมะพร้าว
ใบ (สุ่มเป็นถ่าน) รสเย็น สรรพคุณ แก้พิษอักเสบ ฟกบวม แก้พิษต่าง ๆ
กาบทาง รสเย็น สรรพคุณ แก้พิษตาลซาง แก้พิษร้อนใน กระจายน้ำ
ราก รสเย็นเผื่อน สรรพคุณ แก้อ่อนใน ขับเหงื่อ แก้ไข้หวัด

ลิ้นจี่ หรือทองระอา ไม้พุ่มขนาดเล็ก
ใบ รสเย็นเปื้อ สรรพคุณ ต่ำกับสุราพอกแก้ปวดฝี ถอนพิษปวดอักเสบ
ราก รสเย็นเปื้อ สรรพคุณ ฝนกับสุรา ทาแก้พิษตะขาบ แมลงป่อง และแก้พิษงู

โลด ไม้ยืนต้นขนาดกลาง เดี่ยวนี้บางท่านเข้าใจว่าเป็น โลดทะนงแดง
เปลือกต้น รสร้อน สรรพคุณ ขับระดู ขับลมในลำไส้ แก้ปวดท้อง แน่น จุกเสียด

โลดทะนง ไม้ต้นเล็กลงราก ๕๒ ชนิด คือ โลดทะนงแดง โลดทะนงขาว หมอนิยมใช้ชนิดรากแดง
ราก รสเย็นเมาร้อนเล็กน้อย สรรพคุณ ถอนพิษยาเบื่อเมา แก้พิษงู ถอนพิษเสมหะ
แก้หอบหืด แก้อ่อนโรด เคลื่อนหัวฝี ทำให้ยุบ และดูดหนองและแก้พิษงู

เลี่ยน ไม้ยืนต้นขนาดกลางถึงใหญ่ มี ๒ ชนิด คือ เลี่ยนเล็ก เลี่ยนใหญ่
ต้น รสขมเมา สรรพคุณ แก้อ่อนโรดผิวหนังเรื้อรัง แต่ทำให้ผิวหนังเกรียม ลอกเป็นขุย
เจริญอาหาร เป็นยาอายุวัฒนะ

ยาง รสขมเมา สรรพคุณ แก้ม้ามโต (พิษจับไขจับสัน)

ใบ รสขมเมา สรรพคุณ ขับพยาธิ ขับปัสสาวะ แก้นิว บำรุงโลหิตประจำเดือน
ดอก รสขมเมา สรรพคุณ แก้อ่อนโรดผิวหนัง ผื่นคัน

ใบกับดอก ตำรวมกัน พอกศีรษะ แก้ปวดหัว ปวดประสาท

ลูก รสขมเมา สรรพคุณแก้โรคเรื้อน และฝีคันทะมาลา
 เมล็ด รสขมเมา สรรพคุณ แก้ปวดข้อ

ลำจวน ไม้พุ่ม ขนาดกลาง

รากอากาศ รสจืด สรรพคุณ แก้ขัดขวางทวน เบาชุ่ม แก้กระเพาะปัสสาวะพิการ

ลำโพง ไม้ยืนต้นล้มลุก มี ๒ ชนิด คือ ลำพวงขาว ต้นสีขาว ดอกไม้ซ้อนกัน และลำโพงแดง หรือกาสลัก
 มีต้นสีแดงจนเกือบจะดำ ดอกซ้อนกันมาก หมอนิยมใช้ลำโพงกาสลักมากที่สุด

ใบ รสเมา สรรพคุณ พอกสีทำให้ยุบ แก้บวม อักเสบ

ดอกแห้ง รสเมาเบื่อ สรรพคุณ แก้หอบหืด ไททรงจุกอักเสบ แก่ริดสีดวงจุก

น้ำมัน(จากเมล็ดรสเมาเบื่อ สรรพคุณ ทาฆ่าเชื้อโรค แก้กลาก เกื้อน หิด เหา จำพวกมีตัว

เมล็ด รสเมาเบื่อ สรรพคุณ รับประทานแต่น้อยเพียงสองถึงสามเมล็ดเบารุงประสาท

ได้ดี มีความจำเอน ถ้ารับประทานมากทำให้ประสาทเสีย วิกลจริตได้

ราก รสเมาเบื่อหวานน้อย สรรพคุณ ฝนทาแก้เผ็ดร้อน ถอนพิษข ปวดอักเสบ

แก้ปวดฝี สุมเป็นถ่าน รับประทาน แก้ไข้ร้อน ไข้กาฬ แก้ไข้เซื่องซึม แก้กระสับกระส่าย เพ้อคลั่ง แก้หอบ แก้ไอ

ลำเจียก ไม้พุ่มขนาดย่อม

รากอากาศรสจืดหวานเล็กน้อย สรรพคุณขับปัสสาวะ แก้เนื้ว แก้หน้าปัสสาวะพิการ

ดอก รสหอมเย็น สรรพคุณ แก้ลม บำรุงหัวใจ

ลำดวน ไม้พุ่มขนาดใหญ่

ดอก รสหอมเย็น สรรพคุณ แก้ไข้ แก้ลม บำรุงหัวใจ

ลำไย ไม้ยืนต้นขนาดกลาง

ราก รสเฝื่อนขื่น สรรพคุณ แก้เสมหะ แก้ลม กระจายเลือดเนื่องจากพลัดตกหกล

ล้มแก้ช้ำใน แก้หน้าลายเหนียว

หว่า ไม้ยืนต้นขนาดกลางถึงใหญ่

เปลือกต้น รสฝาด สรรพคุณ แก้บิด แก้ปากเปื่อย คอเปื่อยเป็นเม็ดเนื่องจากร้อน

ในแก้หน้าลายเหนียว

ใบ รสฝาด สรรพคุณ แก้บิด แก้ลิ้นเป็นฝ้าขาว แก้แผลในปาก

เมล็ด รสฝาด แก้ปัสสาวะมากเกินไป เกินควร แก้ท้องร่วง บิด และถอนผิดแสดงใจ

สน (รวมทั้งสนเหนือ และสนทะเล) ไม้ยืนต้นขนาดใหญ่

แก่น รสขมเผ็ดมัน *สรรพคุณ* แก้ไข้เพื่อเสมหะ แก้ประสาทฟุ้งซ่าน แก้อ่อนเพลีย
แก้คลื่นเหียนอาเจียน บำรุงไขมันในกระดูก กระจายลม

น้ำมัน รสร้อน *สรรพคุณ* ทาแก้เคล็ด ขัดยอก แผลง อักเสบ ใช้ประคบท้อง
แก้บวม แก้ลำไส้พิการ แก้มดลูกพิการ

ชัน รสฝาด *สรรพคุณ* สมานแผล ปิดธาตุ

สมแพง ไม้ยืนต้นขนาดย่อม

เปลือกต้น รสฝาด*สรรพคุณ* ใช้กวาดช่องคลอดเพื่อรักษากระดูกขดที่งอไป

ใบ รสฝาดเย็น *สรรพคุณ* แก้ฟกช้ำ แก้อาเจียนเป็นโลหิต

สนสร้อย ไม้พุ่มขนาดย่อม

ใบ รสเย็น *สรรพคุณ* แก้ไข้ตัวร้อน ไข้หวัด ไอ แก้พิษร้อนในกระหายน้ำ

ส้มกบ ไม้ล้มลุกเนื้ออ่อน

ใบ รสเย็น *สรรพคุณ* ดับพิษ โขลกกับสุราใช้กากปิดแก้ปวดฝี แก้บวม ชุบสำลี
อมข้างแก้ม แก้ฝีในคอ แก้ต่อมทอนซิลอักเสบ แก้ไข้คอตัน ถอนพิษต่างๆ

ส้มกุ่ม ไม้พุ่มขนาดใหญ่

ใบ รสเปรี้ยว *สรรพคุณ* กัดเสมหะในคอ แก้ไอ แก้หอบหืด

ส้มจิ้น ไม้พุ่มขนาดใหญ่

เปลือกลูก รสร้อนหอม *สรรพคุณ* แก้ลมวิงเวียน หน้ามืด ตาลาย ใจสั่น

ส้มเขียวหวาน ไม้พุ่มขนาดใหญ่

เปลือกลูก รสร้อนหอม *สรรพคุณ* แก้ลมวิงเวียน หน้ามืด ตาลาย ใจสั่น

น้ำส้มคั้น รสเปรี้ยวหวาน *สรรพคุณ* แก้พิษฝุ ระบายอ่อน

ส้มเช้า ไม้ยืนต้นจำพวกสลัดไต่ มีรสเปรี้ยวตอนเช้า พอสายก็จางหายไป

ใบ รสเปรี้ยว *สรรพคุณ* โขลกตำพอกปิดฝี แก้ปวด บวม ถอนพิษ

ยาง รสเปรี้ยว *สรรพคุณ* ขับพยาธิ แก้จุกเสียด แก้ท้องมาน แก้บวม แก้ม้ามย้อย
แก้ไข้ป่าเรื้อรัง ขับน้ำย่อยอาหาร ระบายอ่อนๆ

ส้มเสี้ยว ไม้ยืนต้นขนาดกลาง

ใบ รสเปรี้ยวจัดสรรพคุณ ฟอกโลหิตประจำเดือน ขับปัสสาวะถ่ายเสมหะ แก้ไอ
เปลือกต้น รสฝาดสรรพคุณ แก้แผลเปื่อยพัง ห้ามโลหิต แก้ท้องเสีย แก้บิด

ส้มโอ ไม้ยืนต้นขนาดเล็ก

เปลือกลูก รสร้อนหอม สรรพคุณ แก้ลมวิงเวียน หน้ามืด ตาลาย ใจสั่น

สนุ่น ไม้ยืนต้นขนาดกลาง

เปลือกต้น รสเย็นเบื่อ สรรพคุณ ทำให้หัวใจเต้นแรง ชูชีพจร ต้มเอาน้ำให้เด็กอาบ
แก้ตัวร้อน แก้หวัด คัดจมูก

โสน ไม้ล้มลุกเนื้ออ่อน

ใบสด รสเย็นมัน สรรพคุณ พอกแก้ปวดฝี ถอนพิษเจ็บปวด
ใบแห้ง เผาแช่น้ำ รสจืด สรรพคุณ ขับปัสสาวะ
ดอก รสมัน สรรพคุณ สมานลำไส้
ราก รสเย็น สรรพคุณ ขับปัสสาวะ แก้กระหายน้ำ

เสนียด ไม้พุ่มขนาดย่อม

ใบ ดอก รสขม สรรพคุณ แก้ไข้ แก้หืด
ราก รสเย็น สรรพคุณ แก้ฝีในท้อง (วัณโรค) บำรุงโลหิต

สมิ ไม้ยืนต้นขนาดย่อม

เปลือกต้น รสเมาเบื่อ สรรพคุณ แก้กลากเกลื้อน
ใบ รสขมสรรพคุณแก้ตับอักเสบ บีเอาน้ำทาแก้สิ่วตามใบหน้า ทาตัว ถอนพิษไข้
ดอก รสขม สรรพคุณ แก้มดลูกอักเสบพิการ แก้สตรีมีครรภ์ตกโลหิต
ผล รสขม สรรพคุณ ทำให้สำรอกเอาเสมหะออก
ไส้ รสขมเมา สรรพคุณ ฆ่าเชื้อโรคภายใน
ราก รสขมเมา สรรพคุณ แก้ลงแดง ถ่ายอุจจาระเป็นโลหิต

สมุลแว้ง ไม้ยืนต้นขนาดกลางถึงใหญ่

เปลือกต้น รสหอมฉุนปร่า สรรพคุณ แก้ลมวิงเวียน ใจสั่น แก้พิษหวัด กำเอา
ขับลมในลำไส้ แก้ธาตุพิการ

เสม็ดขาว ไม้ยืนต้นขนาดกลาง มี ๒ ชนิด คือ เสม็ดแดง เสม็ดขาว *สรรพคุณ* เหมือนกันใช้อย่างแดงมาก

ใบ รสร้อน *สรรพคุณ* ตำพอกแก้เคล็ดขัดยอก ฟกบวม ลนไฟชี้ใต้ นาท้องเด็ก แก้ท้องขึ้นอืดเฟ้อ แก้ปวดท้อง

เสม้าบ้าน และ เสม้าใบ ไม้ยืนต้นจำพวกสลัดใบ เสม้าบ้านใบไม่มีหนาม เสม้าป่ามีหนามมาก *สรรพคุณ* ทั้ง ๒ ชนิดเหมือนกัน

ใบ รสเย็น เป็นเมือก *สรรพคุณ* พอกฝีแก้ปวดบวม ดูดถอนพิษทำให้เย็น

แสมทะเล ไม้ยืนต้นขนาดกลาง

แก่น รสเค็มเผื่อนขม ขับลมในกระดูก ขับโลหิตประจำเดือนสตรี ขับถ่ายโลหิต ระบุสตรีให้ปกติ แก้กษัย

แสมสาร ไม้ยืนต้นขนาดกลางถึงใหญ่

แก่น รสขมกร่อย *สรรพคุณ* ระบายถ่ายเสมหะ ถ่ายกษัย โลหิตระบุสตรี ทำให้น้ำนม

สมอติงู ไม้ยืนต้นขนาดใหญ่

ผล รสขมฝาด *สรรพคุณ* แก้พิษดี พิษโลหิต แก้ไอ ขับถ่ายโลหิตระบุสตรี ถ่ายระบายอุจจาระแรงกว่าสมอชนิดอื่นมาก

สมอททะเล ไม้ยืนต้นขนาดกลาง

ใบและผล รสร้อน *สรรพคุณ* ถ่ายอุจจาระ ถ่ายลม ถ่ายโลหิตเป็นพิษ (ห้ามใช้ถ่าย ในผู้ป่วยเป็นไข้) ใบหนึ่งให้สุกเสียก่อนตากแห้งจึงใช้ทำยา

เปลือกต้น รสร้อน *สรรพคุณ* ขับผายลม

เมล็ดใน รสร้อน *สรรพคุณ* ขับพยาธิไส้เดือน

ราก รสร้อน *สรรพคุณ* แก้โลหิตระบุพิการมาไม่ตามปกติ

สมอเทศ ไม้ยืนต้นขนาดใหญ่ จากประเทศอินเดีย

ผลรสเปรี้ยวและฝาดจัด *สรรพคุณ* ระบายอ่อนๆ ระบายเสมหะ ระบายลมรู้ถ่าย ระบุเอง แก้เสมหะ ทำให้อลมเดินสะดวก

สมอไทย ไม้ยืนต้นขนาดใหญ่

ผล รสฝาดติดเปรี้ยว สรรพคุณ ระบายอ่อนๆ แก่ลมป่วง แก้พิษร้อนภายใน
 คุมธาตุแก้ลมจุกเสียด รู้ผายธาตุ รู้ระบายรู้ถ่ายอุจจาระพิษไข้ คุมธาตุในตัวเสร็จ แก้ไขเพื่อเสมหะ

สมอพิเภก ไม้ยืนต้นขนาดใหญ่

เปลือกต้น รสเย็นฝาด สรรพคุณ ขับปัสสาวะ
 ใบ รสฝาด สรรพคุณ แก้บาดแผล
 ดอก รสฝาด สรรพคุณ แก้โรคตา
 ผลอ่อน รสเปรี้ยว สรรพคุณ แก้ไขเพื่อเสมหะ และไข้เจือลม
 ผลแก่ รสเปรี้ยวฝาดหวาน สรรพคุณ แก้เสมหะจุกคอก ทำให้ชุ่มคอ แก้โรคตา
 บำรุงธาตุ แก้ไข้ แก่ริดสีดวง
 เมล็ดใน รสฝาด สรรพคุณ แก้บิด
 แก่น รสฝาด สรรพคุณ แก่ริดสีดวงพลวง
 ราก รสเย็น สรรพคุณ แก้โลหิตร้อน

สมอร่องแรง ไม้ยืนต้นขนาดกลาง

ผล รสขม สรรพคุณ ขับโลหิตระดูให้ออกเป็นปกติ ขับโลหิตระดูที่เน่าเหม็น

สละ ไม้ยืนต้นจำพวกปาล์ม เรียกอีกอย่างหนึ่งคือ ระกำกอ

รสหวานหอม สรรพคุณ แก้เสมหะ แก้ไข้ ขับเสลด

สลัดได ไม้ยืนต้นจำพวกกระบองเพชร

ต้น เผาเป็นต่าง รสขมเมาเล็กน้อย สรรพคุณ แก้หืดไอ ผอมแห้ง อัมพาตแก้ฟก
 บวม จุกเสียด แก่ท้องผูก
 ยาง รสเบื่อเมาขมร้อนเล็กน้อย สรรพคุณ ถ่ายอุจจาระ ถ่ายเสมหะ ถ่ายโลหิต
 เป็นยาถ่ายอย่างแรง

แสลงใจ หรือ ลูกกระจี้ หรือ โกฎะกะกลิ้ง ไม้ยืนต้นขนาดกลางถึงใหญ่

เปลือกต้น เนื้อไม้ เมล็ด รสเบื่อเมาขมร้อนเล็กน้อย สรรพคุณ ตัดไข้ แก้กระษัย
 เจริญอาหาร ทำให้หัวใจเต้นแรง

ใบ รสขมเบื่อเมา สรรพคุณ ตำพอกปิดแผลเน่าเปื่อยเรื้อรัง แก้โรคไตพิการ

เมล็ด รสเบื่อเมาขมเล็กน้อย สรรพคุณ บำรุงประสาท บำรุงหัวใจให้หัวใจเต้นแรง
เจริญอาหาร ทำให้ลำไส้ทำงานได้เป็นปกติ เป็นยาเบื่อ ใช้มากเป็นอันตรายถึงตายได้

ราก รสเบื่อเมาขมร้อน สรรพคุณ แก้ท้องขึ้น อืดเพ้อ

สลอด ไม้พุ่มขนาดย่อม

ใบ รสฝาดเมาเย็น สรรพคุณ แก้ลมอัมพฤกษ์ ดับเตโชธาตุมิให้เจริญ (ทำให้ตัว
เย็นซืด) กลากเกลื่อน คุดทะราด

ดอก รสเมาเบื่อ สรรพคุณ ถ่ายอย่างแรง ถ่ายพิษต่างๆ เป็นยาอันตราย

สะแก ไม้ยืนต้นขนาดกลาง

เมล็ดใน รสเมาเบื่อ สรรพคุณ ขับพยาธิเส้นด้าย ขับพยาธิไส้เดือน

ใช้ทั้ง ๕ รสเมาเบื่อ สรรพคุณ เบื่อพยาธิไส้เดือน ขับพยาธิเส้นด้ายแก้เด็กเป็น
ตานขโมย พุงโร ปวดท้อง อุจจาระสีขาว หยาบ เหม็นคาว

สะแกแสง ไม้ยืนต้นขนาดย่อมถึงกลาง

ใบ รสเบื่อเมา สรรพคุณ สุมไฟเอาควันรม ฆ่าเชื้อพยาธิผิวหนัง

เนื้อไม้ รสเบื่อเมา สรรพคุณ แก้ริดสีดวงจมูก แก้โรคผิวหนังกลากเกลื่อนร้อน น้ำเหลืองเสีย

ใช้ทั้ง ๕ รสเบื่อเมา สรรพคุณ ถอนพิษไข้ได้ดี

สะเดา ไม้ยืนต้นขนาดกลาง

เปลือกต้น รสฝาดขม สรรพคุณ แก้บิด มูกเลือด ท้องร่วง

ใบแก่ รสขม สรรพคุณ บำรุงธาตุ ช่วยย่อยอาหาร

ใบอ่อน รสขม สรรพคุณ แก้โรคผิวหนัง น้ำเหลืองเสีย พุพอง

ก้าน รสขม สรรพคุณ แก้ไข้ บำรุงน้ำดี แก้ร้อนในกระหายน้ำ

ดอก รสขม สรรพคุณ แก้พิษโลหิต กำเดา แก้ริดสีดวงไฟเป็นเม็ดยอดคันในต่อ

ผล รสขมเย็น สรรพคุณ บำรุงหัวใจให้เต้นเป็นปกติ

แก่น รสฝาดเย็น สรรพคุณ แก้กลิ้นเหียน อาเจียน

ราก รสขมเย็น สรรพคุณ แก้เสมหะเกาะอยู่ในทรวงอก แก้เสมหะจุกคอ

กระพี้ รสขม สรรพคุณ บำรุงน้ำดี แก้ตีพิการทำให้คั่งงอ

ยาง รสขมเย็น สรรพคุณ ดับพิษร้อน ถอนพิษไข้

สะเดาดง ไม้ยืนต้นขนาดกลางถึงใหญ่

เปลือกต้น รสขมฝาดสรรพคุณดับพิษร้อน แก้พิษร้อนกระหายน้ำ แก้ท้องร่วง แก้ธาตุพิการ

สะเดาอินเดีย ไม้ยืนต้นขนาดกลาง

เปลือกต้น รสขมจัด สรรพคุณ ตัดไข้ แก้ไข้จับสั่น แก้ไข้ประจำฤดู

สบู่ขาว ไม้ยืนต้นขนาดกลาง

เนื้อไม้และใบ รสเบื่อเสีสรรพคุณแช่น้ำให้เด็กอาบ แก้พิษตานซาง ถอนพิษ แก้ตัวร้อน
ยาง รสฝาด สรรพคุณ กวาดแก้เด็กลิ้นเปื่อย ลิ้นเป็นฝ้าละออง
น้ำมันจากเมล็ด ถ่ายอย่างแรง เป็นยาอันตราย

สบู่ดง ไม้ต้นเล็กขนาดไม้พุ่ม

น้ำมันจากเมล็ด เป็นยาถ่ายอย่างแรง อันตรายถึงตาย ไม่นิยมมาใช้ทำยา

สัก ไม้ยืนต้นขนาดใหญ่

ใบ รสเฝื่อน สรรพคุณ แก้พิษเสมหะ แก้พิษโลหิต

เนื้อไม้ รสเผ็ดเล็กน้อย สรรพคุณ บำรุงโลหิต แก้อ่อนเพลีย แก้ไอ ขับลมใน

กระตัก แก้บวม ขับปัสสาวะ คุมธาตุ

สักขี หรือ กรักขี ไม้ยืนต้นขนาดกลาง

แก่น รสเผ็ดฝาด สรรพคุณ บำรุงธาตุ บำรุงโลหิต ขับเสมหะ แก้เลือดออกตาม

ไรฟัน แก้คุดทะลวด แก้บิดมูกเลือด

สารพัดพิษ ไม้พุ่มเล็ก ๆ

ลูก รสเย็น สรรพคุณ แก้ไข้เซื่องซึม แก้พิษไข้กลับซ้ำ

ราก รสเบื่อเฝื่อนเย็น สรรพคุณ แก้อ่อนในกระหายน้ำ แก้ปวดเมื่อยตามร่างกาย

ทาแก้พิษตะขาบ แมงป่อง แก้ปวดฝี

สารภี ไม้ยืนต้นขนาดกลางถึงใหญ่

ดอก รสหอมเย็น สรรพคุณ ชูกำลัง บำรุงหัวใจให้ชุ่มชื้น ใช้ทำยาหอม

สีเสียด ไม้ยืนต้นขนาดย่อม

เปลือกต้นและยาง รสฝาดจัด *สรรพคุณ* คุมธาตุ แก้บิดมูกเลือด แก้ท้องร่วง แก้
ลงแดง แก้อติสาร ชะล้างบาดแผล ทำให้แผลหายเร็ว

สำโรง ไม้ยืนต้นขนาดกลางถึงใหญ่

เปลือกต้น รสฝาด *สรรพคุณ* แก้บิดมูกเลือด
ใบ รสขื่น *สรรพคุณ* ระบายอุจจาระ
เปลือกฝัก สุมเฝ้าแช่น้ำเป็นต่าง รสเฝื่อน *สรรพคุณ* แก้โรคไตพิการ ขับลมใน
กระเพาะอาหาร ขับเมือกมันในลำไส้
เนื้อในฝัก รสฝาดหวาน *สรรพคุณ* สมานลำไส้ แก้ไตพิการ

สำโรง ไม้ยืนต้นขนาดกลางถึงใหญ่

เนื้อหุ้มเมล็ด รสเปรี้ยวหวาน*สรรพคุณ*ทำให้ไขอชุ่มชื้นบาน แก้กระหายน้ำ

หัตถ์คุณไทย ไม้ยืนต้นขนาดย่อม

ต้น รสร้อน *สรรพคุณ* ขับลมในลำไส้ ขับไล่เดือน
ใบ รสร้อน *สรรพคุณ* แก้ปวดท้อง เสียตแวง แก้หืดไอ
ดอก รสร้อน *สรรพคุณ* ขับเสมหะให้ลงสู่ทวารหนัก
ผล รสร้อนเฝื่อน *สรรพคุณ* ขับเสมหะให้ลงสู่ทวารหนัก
ราก รสร้อน *สรรพคุณ* ขับเลือดและหนองให้ออก แก้คุดทะราด แก่ริดสีดวงจุมุก

หัตถ์คุณเทศ ไม้ยืนต้นขนาดกลาง

เปลือกต้น รสร้อน *สรรพคุณ* ขับลมในลำไส้ให้กระจาย
ดอก รสเมาร้อน*สรรพคุณ* แก้แผลเรื้อรังตามเนื้ออ่อน หรือ ปลายองคชาติ
เนื้อไม้ รสร้อน *สรรพคุณ* ขับลมในท้องให้กระจาย ทำให้ผายเรอ
เมล็ด รสร้อนหอม *สรรพคุณ* ทำให้อุจจาระไม่เกาะลำไส้
กระพี้ รสร้อน *สรรพคุณ* ขับโลหิตในลำไส้
ราก รสร้อน *สรรพคุณ* แก่ริดสีดวงผอมแห้ง แก่ริดสีดวงจุมุก
ใบ คั้นเอาน้ำ รสร้อน *สรรพคุณ* หยอดตาแก้คัน

หางกระรอก ไม้พุ่มขนาดย่อม

ราก รสเย็นเป้*สรรพคุณ* แก้พิษสัตว์กัดต่อย แก้พิษงู ใช้ทั้งทาและรับประทาน

หางกราย ไม้ยืนต้นขนาดกลาง

ลูก รสฝาดสรรพคุณแก้บิดอุจจาระเป็นมูกเลือด ปวดเบ่ง แก้เสมหะเป็นพิษ แก้ท้องเดินอย่างแรง
เปลือกต้น รสฝาดสรรพคุณกล่อมเสมหะทำให้อุจจาระเป็นก้อน แก้อุจจาระเป็นฟอง คุมธาตุ

หางนกยูง ไม้พุ่มขนาดย่อมมี ๒ ชนิด คือ ชนิดดอกสีเหลืองและดอกสีแดง นิยมใช้ดอกสีแดง

ราก รสร้อนเผื่อนเล็กน้อย สรรพคุณ ขับโลหิตระดูสตรี แก้วัดโรคชนิดบวม

หูเสือ ไม้ต้นเล็ก ๆ มี ๒ ชนิด คือ หูเสือไทย และหูเสือจีน สรรพคุณ เหมือนกัน

ใบ รสจืดสรรพคุณ คั้นเอาน้ำหยอดหู แก้ฝีในหู แก้ปวดหู แก้อูหูเป็นน้ำหนวก ช่องหูอักเสบ

โหระพา ไม้ต้นเล็ก

ใช้ทั้ง ๕ รสหอมร้อนปรา่ สรรพคุณ แก้ปวดท้อง ขับผายลม

อหันทคุณ ไม้พุ่ม

ใบ รสร้อน สรรพคุณ แก้จุกเสียดแน่นเฟ้อ ขับผายลม แก้อาการพิการ เจริญอาหาร
แก้ท้องร่วง บำรุงกำลัง บำรุงโลหิต

อบเชยต้น ไม้ยืนต้นขนาดกลาง

เปลือกต้น รสหอมติดร้อน สรรพคุณ บำรุงดวงจิต แก้อ่อนเพลีย

อัคคีทวาร ไม้พุ่มขนาดย่อม

ต้น รสจืดขึ้น สรรพคุณ ขับปัสสาวะ

ใบ รสขึ้นเบื่อ สรรพคุณ แก้ปวดศีรษะ แก้อริตสีดวงทวาร แก้กกลากเกลื้อน

ผลสุก รสเปรี้ยวขึ้น สรรพคุณ แก้ไอ แก้เยื่อตาอักเสบ

รากและต้น รสฝาดเบื่อเย็น สรรพคุณ ฝนทาแก้เกลื้อน ทาหัวริดสีดวง

อ้ายข้าว ไม้ยืนต้น

ราก รสมัน สรรพคุณ บำรุงกำลัง บำรุงกำหนด

อินทนิล ไม้ยืนต้นขนาดกลางถึงใหญ่

ใบ รสขมเย็นเล็กน้อย สรรพคุณ แก้ทางเดินปัสสาวะพิการ แก้เบาหวาน

อีเหนียวใหญ่ ไม้พุ่มเล็ก ๆ

ราก รสเบื่อเอียนเย็น สรรพคุณ ขับพยาธิไส้เดือน พยาธิลำไส้ แกัตัวร้อน ดับพิษ
ตานซาง แก่ลำไส้อักเสบ

อีเหนียวเล็ก ไม้ยืนต้นเล็ก ๆ

ใบ รสจืด สรรพคุณ ตำพอกแผล ถอนพิษได้ดี
ราก รสจืดเอียน สรรพคุณ แก้กาฬมูตร เป็นเม็ดในทางเดินปัสสาวะเป็นพิษ
อักเสบขับปัสสาวะให้เดินสะดวก

อุโลก ไม้ยืนต้นขนาดกลาง

แก่น เปลือกต้น รสขม สรรพคุณ แก้ไข้พิษ ไข้กาฬและไข้ตัวร้อน
ราก รสขมเย็น สรรพคุณ แก้ไข้ แก้พิษร้อนในกระหายน้ำ

อ้อ ไม้ลำต้นเล็ก ยาวมีข้อคล้ายอ้อยแต่ใส่กลวง มีดอกคล้ายอ้อย

หน่อ หนึ่งเอาน้ำหยอดหู แก้อักเสบ แก้ปวดหู แก้น้ำหนักและท้องอืด

อ้อย ไม้ยืนต้นล้มลุก มีหลายพันธุ์ นิยมใช้อ้อยดงทำยา

ต้นอ้อยแดง เผาคั้นเอาน้ำ รสหวานขม สรรพคุณ แก้เสมหะ แก้หืด แก้
ไข้สามประชวร ขับปัสสาวะ แก้นิว แก้อั้ว
ตาอ้อยแดง รสขม สรรพคุณ แก้ไข้ตัวร้อน แก้พิษตานซาง บำรุงธาตุน้ำ
บำรุงกำลัง ขับปัสสาวะ

อ้อยช้าง ไม้ยืนต้นขนาดกลางถึงใหญ่

แก่น รสหวานน้อย สรรพคุณ ทำให้ชุ่มคอ แก้เสมหะเหนียว แก้กระหายน้ำ ทำให้จิตใจชื่นบาน

เอื้อง ไม้ประเภทกล้วยไม้

ต้น รสจืด สรรพคุณ แก้ไข้ แก้ร้อนในกระหายน้ำ ขับปัสสาวะ บำรุงกำลัง ขับผายลม
แก้บิด บำรุงธาตุ แก่ลมวิงเวียน แก่จุกเสียด แก้ไข้สันนิบาต
ราก ใบ รสหอม สรรพคุณ แก้ไข้เนื่องจากการอักเสบในช่องคลอดสตรีหลังการคลอดบุตรใหม่

เอื้องบก ไม้ยืนต้นขนาดเล็ก

ราก รสจืดขึ้น สรรพคุณ แก้ปัสสาวะพิการ แก้อั้ว ปรัดริดอดปอด

๒.๒ พืชจำพวกเถา-เครือ ได้แก่ พรรณไม้ที่เป็นเถา-เครือ เลื้อยพาดพันตามต้นไม้ ตามรั้วเลื้อยตามพื้นดิน บางเถา-เครือ ก็สั้น บางเถา-เครือ ก็ยาว บางชนิดมีมือเกาะ บางชนิดก็ไม่มีมือเกาะ ซึ่งมนุษย์เรานิยมเรียกว่า เถา หรือ เครือใช้ที่ดียวกัน ดังนี้

กรด ไม้เถาเนื้อแข็ง

เปลือกต้นและราก รสฝาด *สรรพคุณ* แก้ท้องร่วง บิด แก้ปวดท้อง จุกเสียด
ผล รสฝาดเบื่อ *สรรพคุณ* ขับไล่เดือน ต้มเอาน้ำอม แก้เหงือกบวม ปากเปื่อย

กระดอม ไม้เถาเลื้อยตามพื้นดิน จำพวกมะระชั้นก

ลูก รสขม *สรรพคุณ* บำรุงน้ำดี แก้ดีแห้ง ดีฝ่อ ดีเลือด คลั่งเพ้อ เจริญอาหาร ทำให้
โลหิตเย็น บำรุงมดลูก

กระไดลิง ไม้เถาแบนพาดพันต้นไม้

เถา รสเบื่อ *สรรพคุณ* แก้พิษทั้งปวง แก้ตัวร้อน ขับเหงื่อ แก้ไข้ แก้พิษฝี แก้ไข้เชิงซึม

กระทกรก ไม้เถายืนต้น

เปลือกต้น รสฝาด *สรรพคุณ* แก้แผลเน่าเปื่อย
ใบ รสเย็นเผื่อน *สรรพคุณ* แก้หวัดคัดจมูก
เถา รสฝาดเผื่อน *สรรพคุณ* ถอนพิษยาเบื่อเมา คุมธาตุ รักษาบาดแผล
เมล็ด รสร้อนเล็กน้อย *สรรพคุณ* แก้เด็กท้องขึ้น อืดเพ้อ
ราก รสเบื่อเมา *สรรพคุณ* แก้กามโรค ตัวร้อนเนื่องจากพิษไข้

กระทกรก (กระโปรงทอง, รกช้าง, เถาสิงโต, ผ้าขี้ริ้วห่อทอง)

เถา-ใบ รสชุ่มเย็นเอียน *สรรพคุณ* ขับปัสสาวะ ขับเสมหะทรวงอก แก้ไอ แก้บวม
ผลสุก รสหวานเปรี้ยว *สรรพคุณ* บำรุงปอด แก้ปอดอักเสบ ขับเสมหะ

กระทงลาย (กระทงลาย) ไม้เถาพาดตามต้นไม้

เถา ราก รสขมฝาด *สรรพคุณ* แก้ไอ แก้บิด แก้ปวดท้อง
ราก รสขมจัด *สรรพคุณ* แก้ไข้จับสั่น (มาลาเรีย)

กระทงหมาบ้า ไม้เถาเลื้อยพาดพันต้นไม้

เถา รสเบื่อเอียน *สรรพคุณ* ดับพิษร้อน ถอนพิษไข้ กระทุ้งพิษไข้หัว ไข้กาฬ
พิษฝี ขับปัสสาวะ แก้ดีกำเริบนอนละเมอเพ้อคลุ้ม ปวดศีรษะ เชื่องซึม

กระพังโหม้ ไม้เถาเลื้อยพาดพันต้นไม้อื่นมี๒ ชนิดคือตูดหมู ตูดหมาสรรพคุณเหมือนกัน

ใบ เถา รสกลื่นเหม็น สรรพคุณ แก้กานซาง แก้กัวร้อน ขับลม แก้กฐาตุพิการ
ท้องเสีย เจริญอาหาร ขับพยาธิไส้เดือน

ใบ ตำพอก แก้พิษงู แก้ปวดฟัน แก้กามะนาด

หมายเหตุ กระพังโหม้ที่แท้ต้องเป็นชนิดที่มียางออกเมื่อเด็ดใบและเถาสดๆ ชนิดไม่มียาง
เรียกว่า ย่านพาโหม ไม่ใช้กระพังโหม้

กระเพียด หรือ หนอนตายยาก ไม้เถาเลื้อยพาดพันตามต้นไม้

ราก รสเมาเบื่อ สรรพคุณ แก้โรคผิวหนัง ผื่นคัน แก้กิดสีดวงทวาร ใช้ทุบแช่น้ำ
ทำลาย ตัวแมลงได้

กวางเครือขาว และ กวางเครือแดง ไม้เถาพาดพันตามต้นไม้ใหญ่

เปลือกเถา รสเย็นเบื่อเมา สรรพคุณ แก้พิษงู

หัว รสเย็นเบื่อเมา สรรพคุณ บำรุงเนื้อหนังให้เต่งตึง บำรุงสุขภาพให้สมบูรณ์
บำรุงความกำหนัด (ถ้ารับประทานมากอาจเป็นอันตรายได้)

กรุงเขมา ไม้เถาขนาดเล็กๆ

ราก รสเย็นหอมสุขุม สรรพคุณ แก้ไข้ที่มีพิษร้อน แก้กี้ซ่าน บำรุงร่างกายให้แข็งแรง

แกแล ไม้เถายืนต้น

แก่น รสขมขื่น สรรพคุณ บำรุงน้ำเหลือง แก้พุพอง บำรุงกำลัง

โกฐพุงปลา เป็นไม้อาศัยเกาะอยู่บนต้นไม้อื่นคล้ายกล้วยไม้ เป็นไม้ล้มลุกเนื้ออ่อน

ลูก รสฝาดสรรพคุณแก้ท้องร่วง แก้อาเจียน แก้บิด แก้ปวดเบ่ง แก้เสมหะพิการ สมานแผล

กำจาย (หนามจาย) ไม้เถามีหนาม

ราก รสเบื่อเย็นเล็กน้อย สรรพคุณ ขับระดูสตรี แก้พิษงู ถอนพิษแมลงกัดต่อย
แก้พิษผี แก้แผลเรื้อรัง

กำแพงเจ็ดชั้น (ลุ่มนก) ไม้เถาขนาดใหญ่

เถา รสเบื่อเมา สรรพคุณ ขับโลหิตระดูสตรี บำรุงโลหิต ขับผายลม แก้ไข้ แก้
ปวดตามข้อ แก้เม็ดประดงผื่นคัน

ขจร ไม้เถาเลื้อยพาดพันตามต้นไม้ หรือบางแห่งเรียกว่า สลิด

ราก รสเย็นเบื่อ *สรรพคุณ* ทำให้อาเจียน ถอนพิษยาเบื่อเมา ดับพิษทั้งปวง
หยอดตา แก้อากเสบ ตาแฉะ ตาแดง ตามัว

ขมิ้นเครือ ไม้เถาเลื้อยพันต้นไม้ใหญ่

ต้น รสฝาดเผื่อนร้อน *สรรพคุณ* แก้น้ำดีพิการ ขับฝายลมทำให้เรอ
ใบ รสฝาดเผื่อน *สรรพคุณ* แก้อืดมดลูก ขับโลหิตระดูสตรีเสียให้เป็นปกติ
ดอก รสฝาดเผื่อน *สรรพคุณ* แก้อืดมูกเลือด
ราก รสฝาดเผื่อน *สรรพคุณ* แก้อืดมอัมพฤกษ์ บำรุงน้ำเหลือง ฝนหยอดตา
แก้กระจกตา แก้อาแดง ตาแฉะ ตามัว และตาอักเสบ

ข้าวสารเถา หรือ เถาข้าวสาร ไม้เลื้อยพันตามต้นไม้

ราก รสเย็นเบื่อ *สรรพคุณ* แก้อาแดง ตาแฉะ ตามัว

ขี้กาขาว ไม้เถาเลื้อยตามพื้นดิน

เถา รสขม *สรรพคุณ* บำรุงน้ำดี ดับพิษ เสมหะและโลหิต
ใบ รสขม *สรรพคุณ* ตำสมขมอมเด็กในตอนเย็น ๆ แก้อหิวต์ คัดจุมูก
ลูก รสขมจัด*สรรพคุณ*แก้ตับปอดพิการ ถ่ายอุจจาระ ถ่ายเสมหะถ่ายพิษตานซาง

ขี้กาแดง ไม้เถาเลื้อยตามพื้นดิน

ลูก รสขมจัด *สรรพคุณ* บำรุงน้ำดี แก้อหิวเสมหะและโลหิต ถ่ายและล้างโทษ
เสมหะ และอุจจาระให้ตก

ราก รสขม *สรรพคุณ* แก้ไข้ตัวร้อน ดับพิษไข้ แก้อาการพิษ บำรุงน้ำดี
ลูก มีคุณสมบัติพิเศษ คือ ถ่ายพิษตานซาง แก้อาการขโมยพุงโรเด็กได้ดี

เขี้ยววู หรือ **ตั้งเครือคำตัวแม่** ไม้เถาเนื้อแข็งเลื้อยพาดพันต้นไม้อื่น

เถา รสขื่นร้อนเล็กน้อย *สรรพคุณ* ขับโลหิตในมดลูกหลังคลอดบุตร แก้อันนิบาต
หน้าเพลิง แก้อืดมูกอักเสบ แก้อาการท้อง ขับลม

คนที่สอขาว ไม้เถายืนต้นขนาดย่อม หรือเรียกว่า คนทีสอเครือ

ใบ รสขมเมา *สรรพคุณ* บำรุงน้ำดี ขับลม ฆ่าพยาธิผิวหนัง
ดอก รสขมเม*สรรพคุณ*บำรุงน้ำดี แก้ไข้ แก้พยาธิ แก้หืดไอ แก้ไข้ในหญิงมีครรภ์
เมล็ด รสขม *สรรพคุณ* เจริญอาหาร

ราก รสขม สรรพคุณ แก้โรคตับ ถ่าน้ำเหลืองเสีย ขับเหงื่อ ขับปัสสาวะ บำรุงธาตุ
แก้ปวดข้อและปวดกล้ามเนื้อ

คนที่สอทะเล เป็นไม้เลื้อยตามพื้นทราย

ต้น รสเผ็ดร้อนสรรพคุณแก้ตัวพยาธิ ฟกบวม แก้เสมหะ แก้ลม แก้วริดสีดวงในคอ

คัตเค้า ไม้เถาขึ้นต้นมีหนามแหลมคม

เถา รสฝาด สรรพคุณ แก้เสมหะ บำรุงโลหิต

ลูก รสฝาดอมเปรี้ยว สรรพคุณ ขับฟอกโลหิตระดูสตรีที่เน่าร้าย

ราก รสเย็นฝาดเล็กน้อย สรรพคุณ ขับและแก้ไข้เพื่อโลหิต

คุดะ (ขรุขระ) ไม้เถาเลื้อยพาดพันต้นไม้

เถา รสเย็น สรรพคุณ ระบายความร้อน แก้ไข้ร้อนในกระสับกระส่าย แก้ปวดเมื่อย
ตามร่างกาย แก้น้ำเหลืองเสีย

โคคลาน ไม้เถาเลื้อยพาดพันต้นไม้

เถา รสขมเบื่อเย็น สรรพคุณ แก้ปวดเมื่อยตามร่างกาย ครั่นตัว เส้นตึง
แก้ปวดหลัง ปวดเอว แก้กษัย ขับปัสสาวะ แก้ไตพิการ บำรุงโลหิต

โคกกระออม หรือ ตุ่มตอก ไม้เลื้อยขนาดเล็กคล้ายมะระ

เถา รสขมขื่น สรรพคุณ แก้ไข้

ใบ รสขมขื่น สรรพคุณ แก้หืด

ดอก รสขมขื่น สรรพคุณ ขับโลหิต

ลูก รสขมขื่นเย็น สรรพคุณ ดับพิษไฟลวก

ราก รสขมเย็น สรรพคุณ แก้พิษงู ใช้หยอดตาแก้ตาต้อ

ใช้ทั้ง ๕ รสขมเย็น สรรพคุณ ขับปัสสาวะ บำรุงน้ำนม ระบายท้อง แก้ไข้

คอเบ็ด (คอเบ็ด) ไม้เถาเลื้อยพาดพันต้นไม้

เถา รสขื่นเย็นขมสรรพคุณบำรุงโลหิต แก้ไข้ตัวร้อน แก้กษัย ขับปัสสาวะ

จิงจ้อขาว หรือ จิงจ้อหลวง ไม้เถาเลื้อยพาดพันตามต้นไม้

เถา รสร้อนสรรพคุณแก้ลมพรัตติก กระตุ้นลำไส้ช่วยย่อยอาหารมหัศจรรย์โลหิตและกำเดา

จิงจ้อแดง หรือ จิงจ้อเหลียม ไม้เถาเลื้อยพาดพันต้นไม้เถา รสหวาน *สรรพคุณ* บำรุงเนื้อให้สดชื่นราก รสร้อนขึ้นเล็กน้อย *สรรพคุณ* แก้เสมหะและลม ช่วยการย่อยอาหาร แก้กำเดา และโลหิต**ชะลูกขาว** ไม้เถาเลื้อยพาดพันตามต้นไม้เปลือกเถา รสหอมเย็น *สรรพคุณ* ขับผายลม แก้ปวดในท้องใบ ลูก รสร้อนหอมสุขุม *สรรพคุณ* แก้ไข้ร้อนใน กระสับกระส่าย สะอึก แก้ตีพิการ แก้คุดทะราด**ชะลูกแดง** ไม้เถาเนื้อแข็งยืนต้นใบ รสร้อนหอมสุขุม *สรรพคุณ* กระจายโลหิตราก รสเย็น *สรรพคุณ* แก้โรคไข้เรื้อรัง แก้เลือดออกตามไรฟัน**ชะเอมไทย (ส้มป่อยหวาน)** ไม้เถายืนต้นขนาดกลางเนื้อไม้ เถา รสหวานชุ่ม *สรรพคุณ* แก้เสมหะในลำคอ แก้คอแห้ง แก้ลม บำรุง

ธาตุ บำรุงกำลัง บำรุงกล้ามเนื้อให้เจริญ ขับเสมหะ แก่น้ำลายเหนียว แก้เลือดออกตามไรฟัน

ใบ รสขื่น *สรรพคุณ* ขับโลหิตระดูดอก รสขื่นขมน้อย *สรรพคุณ* ช่วยย่อยอาหารราก รสหวานเอียน *สรรพคุณ* แก้เสมหะจุกคอ แก้ไอ บำรุงหัวใจให้สดชื่น**ชะเอมบ้าน (ชะเอมสวน)** ไม้เถาเลื้อยพาดพันตามต้นไม้ราก รสหวานเอียน *สรรพคุณ* แก้เสมหะในลำคอ หยอดตา แก้เจ็บตา ตาอักเสบ**ชะเอมป่า หรือ ชะเอมเถา** ไม้เถาเลื้อยพาดพันต้นไม้เถา รสหวานเอียน *สรรพคุณ* ถ่ายลม แก้คอแห้ง บำรุงผิวหนัง แก้โรคตาใบ รสขมน้อย *สรรพคุณ* ถ่ายโลหิตดอก รสขมน้อย *สรรพคุณ* แก้ตีและโลหิตพิการผล รสขมน้อย *สรรพคุณ* ถ่ายเสมหะราก รสหวานเอียน *สรรพคุณ* แก้กระหายน้ำ ทำให้ชุ่มคอ**ชิงช้าชาลี (บอระเพ็ดตัวผู้)** ไม้เถาเลื้อยพาดพันต้นไม้เถา รสขม *สรรพคุณ* แก้พิษฝีดาษ แก้ไข้เหนือ ไข้เพื่อโลหิต แก้ฝีกาฬ บำรุง

กำลัง บำรุงธาตุ เจริญอาหาร ทำให้เลือดเย็น แก้มะเร็ง

ใบ รสขมเมา *สรรพคุณ* ชำพยาธิผิวหนัง แก้มะเร็งดอก รสขมเมา *สรรพคุณ* ขับพยาธิในท้อง แก้อั้วระนาด ปวดฟัน แก้แมลงเข้าหู

เชือกเขาไฟ (ย่างทราย) ไม้เถาเลื้อยพาดพันต้นไม้

เถา รสขมสรรพคุณระบายท้อง แก้ก้น จุกเสียด ขับลมในลำไส้ แก้ก้องขึ้น อืดเพื่อ

เข้ฆ่าทะลาย ไม้เถาเลื้อยพาดพันต้นไม้

เถา รสฝาดเย็นสรรพคุณแก้พิษร้อน แก้เม็ดประดง ผื่นคัน แก้โรคผิวหนัง น้ำเหลืองเสีย

ของแมว (ซ้องแมว) ไม้เถายืนต้น คล้ายพวกต้นตระกูลจัน

ใบ รสขม สรรพคุณ ระบายท้อง แก้ปวดหู แก้ปวดศีรษะ แก้มร่วง ต้มอมแก้
เหงือกบวม แก้ปวดฟัน

ลูก รสขมเล็กน้อย สรรพคุณ แก้โรคท้องมาน แก้ปวดข้อ ปวดกล้ามเนื้อ แก้ไอ
แก้วัณโรค ทาแก้แผลน้ำกัด

ราก รสขมเย็นสรรพคุณแก้วัณโรค แก้อ่อนในกระหายน้ำ ดับพิษร้อน ถอนพิษไข้

หญ้านาง (ปู่เจ้าเขาเขียว หรือ หญ้ากาคิน) มี ๒ ชนิดคือ ชนิดขาว และเขียว เป็นไม้
เถาเลื้อย พาดพันต้นไม้อื่น

ราก รสเย็นขม สรรพคุณ แก้ไข้ทุกชนิด ไข้พิษ ไข้เหนือ ไข้หัว เหือด หัด สุกใส
ฝีดาษ ไข้กาฬ ขับกระทุ้งพิษได้ดี

หญ้านางใหญ่ (โพงพาย) ไม้เถาเลื้อยพาดพันตามต้นไม้อื่น

เถา รสเย็นสรรพคุณดับพิษไข้ แก้กะษัย ขับปัสสาวะ โลหิตพิการ แก้บวม ตามตัว

หญ้านางแดง ไม้เถาเลื้อยพาดพันต้นไม้

ราก รสเย็น สรรพคุณ ฝนใส่น้ำกิน แก้ไข้มากไหม้ (ไข้พิษ) แก้พิษสำแดง
แก้เมาเห็ด เมาสุรา ถอนพิษได้ดี (บางคนเรียก รางจืด)

ดีปลี ไม้เถาคล้ายพริกไทย เลื้อยพาดพันต้นไม้

ดอก รสร้อน สรรพคุณ แก้ปฏิวธาตุพิการ แก้ก้องร่วง ขับลมในลำไส้

เถา รสเผ็ดร้อนสรรพคุณแก้ปวดฟัน แก้ปวดท้อง แน่น จุกเสียด ท้องขึ้น อืดเพื่อ

ตาไก่ ไม้เถายืนต้น

เปลือกเถา รสเบื่อเมาเล็กน้อย สรรพคุณ ขับโลหิตระดูสตรีให้เป็นปกติ แก้โลหิตระดู
ขาว รดูเน่าเหม็น แก้มดลูกอักเสบ เจ็บเสียวท้องน้อย แก้ปวดหลัง ปวดเอว บำรุงโลหิต

ตานหม่อน (ตาลขี้ก) ไม้เถาเลื้อยพาดพันต้นไม้

ใช้ทั้งต้น รสเบื่อเย็น *สรรพคุณ* แก้พิษตานซาง บำรุงเนื้อหนังให้ชุ่มชื้น คุมธาตุ ขับไล่เดือนในท้อง

ดินเบ็ดตาเครือ (เถาเอ็นอ่อน) เป็นไม้เถาเลื้อยพาดพันต้นไม้อื่น

ใบ รสเบื่อเย็น *สรรพคุณ* แก้ปวดเสียวตามร่างกาย แก้เส้นตึง เมื่อยขบ ทำให้เส้นเอ็นหย่อน

เถา รสขม *สรรพคุณ* แก้เส้นตึง แก้ปวดเมื่อยตามร่างกาย

ตุมกาเครือ ไม้เถาเลื้อยพาดพันต้นไม้อื่น มี ๒ ชนิด คือ ชนิดเถาสีแดง และ สีขาว

เถา รสขม*สรรพคุณ*แก้ไข้เพื่อเสมหะและดี บำรุงไฟธาตุ ช่วยย่อยอาหาร ขับผายลม
ราก รสขมเย็น *สรรพคุณ* แก้พิษไข้ตัวร้อน ถอนพิษงู
หัว รสขมเย็น *สรรพคุณ* แก่ริดสีดวง

แตงกวา ไม้เถาเลื้อยไปตามพื้นดิน และพาดพันต้นไม้ตาย

ผล รสเย็น *สรรพคุณ* ขับปัสสาวะ แก้ปัสสาวะขัด

แตงไทย ไม้เถาเลื้อยไปตามพื้นดิน และพาดพันต้นไม้ตาย

ใบ ดอก รสจืด *สรรพคุณ* แก้ไข้ ลดความร้อน

แตงอุลิต หรือ แตงโม ไม้เถาเลื้อยไปตามพื้นดิน และพาดพันต้นไม้ตาย

น้ำคั้นจากผล รสหวานเย็น *สรรพคุณ* แก่ร้อนในกระหายน้ำ แก้ปากเป็นแผล
ขับปัสสาวะ แก่อาการอ่อนเพลียละเอียดใจ แก่อาการแน่น
เปลือกผล รสหวาน*สรรพคุณ*แก้ร้อนในกระหายน้ำ แก้ปากและลิ้นเป็นแผล
เมล็ดใน รสมันหวาน *สรรพคุณ* ช่วยหล่อลื่นลำไส้ แก่กระเพาะปัสสาวะอักเสบ
แก้ลมขึ้น เบื้องสูง (ความดันสูง) ขับเสมหะ แก่อาเจียนเป็นเลือด แก้ไอเรื้อรัง
ราก ใบ เถา รสฝาดเย็น *สรรพคุณ* แก้บิด แก้ท้องร่วง

แตงหนู ไม้เถาเลื้อยไปตามพื้นดิน

เถา รสขื่นขม *สรรพคุณ* ขับเสมหะ

ใบ ลูก รสขื่นขม *สรรพคุณ* แก้ไข้จับสะท้านร้อนสะท้านหนาว

ดอก รสขม *สรรพคุณ* ขับโลหิต

ราก รสขมเย็น *สรรพคุณ* ขับปัสสาวะ แก้ลม แก่คุดทะราด แก้เสมหะ

แตงร้าน ไม้เถาเลื้อยไปตามพื้นดิน

ใบ รสจืด สรรพคุณ แก้ไข้ แก้ตัวร้อน

ต้อยติ่ง ไม้ต้นเล็ก

เมล็ด รสเย็นฝาด สรรพคุณ ดูดหนอง สมานแผล ทำให้แผลแห้งเร็ว

ตำลึง (ผักสีบาท, ผักแคบ) ไม้เถาเลื้อยพาดพันต้นไม้อื่น

ใบ รสเย็น สรรพคุณ ดับพิษร้อน ถอนพิษไข้ แก้ไข้ตัวร้อน แก้พิษฝี ถอนพิษ
ขของใบไม้ และตำแย แก้ปวดแสบปวดร้อน แก้คัน

เถา รสเย็น สรรพคุณ ใช้ น้ำในเถาหยอดตา แก้ตาฝ้า ตาแดง ตาขี้ ตาแฉะ ตาอักเสบ
ราก รสเย็น สรรพคุณ แก้ดวงตาเป็นฝ้า ดับพิษทั้งปวง

ถอบแถบ ไม้เถาเลื้อยพาดพันต้นไม้

ใช้ทั้งต้น รสเบื่อเอียน สรรพคุณ แก้พิษตานซาง แก้ตานขโมย ขับพยาธิเสมหะถ่ายลม
ใบ ใช้ทั้ง๓ ใบ ใส่เกลือเล็กน้อย ต้มเอาน้ำให้เด็กอ่อนรับประทาน ระบายท้องได้ดี

ถั่วฝัก ไม้ล้มลุกเครือ

ราก รสเย็น สรรพคุณ ขับปัสสาวะ แก้ปัสสาวะพิการ

ถั่วลิ้นเต่า ไม้เถาเลื้อยพาดพันต้นไม้

เถา รสเย็น สรรพคุณ แก้ตับพิการ ชักตับ แก้ตับทรุด
ฝัก รสมัน สรรพคุณ บำรุงกำลัง บำรุงไขข้อ

เถาเกล็ดนาคราช ไม้เถาเลื้อย

เถา รสเย็น สรรพคุณ แก้พิษตะขาบ แมงป่อง แก้พิษงู และถอนพิษต่างๆ ถั่วให้
เหลียง ดองสุร สรรพคุณ ขับโลหิตระดู แก้ปวดเอวปวดหลัง เนื่องจากโลหิตระดูไม่ปกติ

เถาคัน ไม้เถาพาดพันต้นไม้อื่น ๕ ชนิด คือ ชนิดแดง และชนิดขาว แต่นิยมใช้ชนิดแดงมาก

เถา รสขื่นขม สรรพคุณ ขับเสมหะ แก้กษัย ทำให้เส้นหย่อน ฟอกเลือด ขับลม
แก้ฟกช้ำภายใน ขับเลือดเน่าและขับคาวปลาหลังการคลอด

ใบ อังไฟพอเหี่ยว ปิดหัวฝัก ให้ฝักแตกเร็ว

เถาคู ไม้เถายืนต้น

เถา รสฝาดสรรพคุณแก้เม็ดประดง ขับลมในข้อขัด แก้ปวดข้อและแทงกระดูก
 ราก รสฝาดเย็น สรรพคุณ แก้มือเท้าอ่อนเพลีย

เถานาคราช (ว่านนาคราช) ไม้เลื้อยพาดพันต้นไม้

เถา รสเย็น สรรพคุณ ถอนพิษอักเสบ ปวดแสบ ปวดร้อน ถอนพิษสัตว์ กัดต่อย
 แก้พิษฝี แก้สัตว์มีพิษขบกัด

เถาปล้อง ไม้เถายืนต้น

ใบ รสเย็นเบื่อ สรรพคุณ ต่ำกับสุราพอก แก้ปวดฝี ถอนพิษปวดอักเสบ
 ราก รสเย็นเบื่อ สรรพคุณ ฝนกับสุราทา แก้พิษตะขาบ แมงป่อง พิษงู

เถามวก(เครือเขามา) ไม้เถาเลื้อยพาดพันต้นไม้ไม่มีขน

เถา รสเย็นเบื่อ สรรพคุณ บำรุงโลหิต แก้โลหิตจาง แก้ท้องร่วง ลงแดง
 เนื้อเถา รสขมเบื่อเย็น สรรพคุณ แก้ไอเชื่องซึม แก้ปวดขัดตามร่างกาย รักษา
 บาดแผลให้หายเร็ว ทำให้มีลมเบ่งช่วยให้คลอดบุตรเร็ว

เถาลิ้นเสือ ไม้เลื้อยพาดพันต้นไม้

เถา รสขื่น สรรพคุณ แก้ตับทรุด ตับพิการ ม้ามโต บำรุงตับ

เถาวัลย์หญ้านาง ไม้เถาเลื้อยตามพื้นดิน

เถา ใบ รสเย็น สรรพคุณ แก้ไข้ ลดความร้อน

เถาวัลย์ปุน ไม้เถาขนาดเล็ก

เถา รสจืดเบื่อเอียนสรรพคุณขับปัสสาวะ แก้กระษัย ขับเสมหะ ทำให้เส้นเอ็นหย่อน
 ใบสด ขยี้กับปูนเอาฟอง ทาบาดแผลสด

เถาวัลย์เปรียง ไม้เลื้อยพาดพันต้นไม้

เถา รสเบื่อเอียน สรรพคุณ ถ่ายเส้น ถ่ายกระษัย แก้เส้นเอ็นขด เส้นตึง
 แก้ปวดเมื่อย ทำให้เส้นเอ็นหย่อน ขับปัสสาวะ ถ่ายเสหะลงสู่คูถวาร

เถาเอ็น หรือ เถาเมื่อย ไม้ประเภทเดียวกับตีนเป็ดเครือ (เถาเอ็นอ่อน)

เถา รสขมติดเมา สรรพคุณ แก้ปวดเมื่อย แก้เส้นตึง บำรุงเส้นเอ็น
 เมล็ด รสร้อนสรรพคุณขับลมในลำไส้ แก้ปวดท้อง แน่น จุกเสียด ท้องขึ้นอืดเพื่อ

ทองระอา หรือ เถาปล้อง ไม้เถาขนาดใหญ่

เถา รสเอียน สรรพคุณ ถอนพิษยาเบื่อเมา ถอนพิษไข้ตัวร้อน

นมพิจิตร ไม้เถาคลายมะระ

เถา รสขม สรรพคุณ แก้ไข้ที่มีพิษ แก้อ่อนในกระหายน้ำ บำรุงน้ำนม

นมแมว ไม้เถายืนต้น

เนื้อไม้ ราก รสฝาดเย็น สรรพคุณ แก้ไข้หวัด ใช้เพื่อเสมหะ และใช้ขับระดู

นมวัว เป็นไม้เถายืนต้น ถ้าอยู่ใกล้ไม้อื่นก็เลื้อยพาดพัน

เนื้อไม้ เถา รสเย็นเฟื่อน สรรพคุณ แก้ไข้กลับ

ผล รสเย็น สรรพคุณ ตำทาแก้เม็ดตุ่มผื่นคันตามตัว

ราก รสเย็น สรรพคุณ บำรุงน้ำนม แก้โรคผอมแห้งในสตรีหลังคลอดบุตร

หนามไก่ให้ ไม้เถายืนต้น

ราก รสเย็น สรรพคุณ ดับพิษร้อน ถอนพิษไข้ทุกชนิด แก้ไข้ความร้อนสูง ชักคลั่ง เพื่อ ไข้จับสั่น แก้ไข้พิษ หัด สุกใส ตำแดง

หนามเล็บแมว หรือ หนามเล็บเหยี่ยว ไม้เถายืนต้น

ราก รสเปรี้ยวขื่น สรรพคุณ ขับระดูขาว ขับปัสสาวะ แก้มดลูกพิการ ผิमतกิด ผิในมดลูก แก้เบาหวาน

หนามพัน หรือ หนามหิน

ราก รสฝาด สรรพคุณ กล่อมโลหิต แก้ไขพาระดู (ใช้ขับระดูหรือระดูทับไข้)

หนาวเดือนห้า ไม้เถาพาดพันต้นไม้ใหญ่

เถา รสเบื่อเมาเย็น สรรพคุณ ขับเหงื่ออย่างแรง แก้ไข้ ลดความร้อน ใช้มากอาจเป็นอันตรายถึงตายได้

หนอนตายหยาก (กะเพียดหนู) ไม้เลื้อยตามพื้นดินหรือพาดพันต้นไม้อื่น

ราก รสเบื่อเมาสรรพคุณทุบให้ละเอียดผสมน้ำ ฟอกล้างผม ข่าเหา หิด และกลาก

รากสดพอกปิดปากแผลให้สัตว์ในส่วนที่เลียไม่ถึง ข่าหนอนและแมลงตายสิ้น

น้ำแช่รากไม้นี้ ใช้ราดฉีดทำลายหนอนหรือแมลงที่มารบกวนพืชผักได้

ตำรับประธานแก้โรคผิวหนังคันคัน ตำรับยาฉุย รวมหัวริดสีดวงทวาร ทำให้แห้งผ่อ
 รากสดทุบให้แตก ใส่ปากไหปลาร้า ทิ้งไว้ค้างคืน รุ่งขึ้นนอนจะตายสิ้น

น้ำเต้า ไม่เถาเลื้อยตามพื้นดิน หรือพันต้นไม้อื่น

ใบ รสจืดเย็น สรรพคุณ ขับปัสสาวะ ดับพิษร้อน แก้ไข
 ผล รสเย็น สรรพคุณ บำรุงน้ำนม ขับปัสสาวะ

น้ำเต้าขม ไม่เถาเลื้อยตามพื้นดิน หรือพันต้นไม้อื่น

ใบ รสขมเย็น สรรพคุณ แก้ไข้ตัวร้อน ดับพิษอักเสบ แก้อ่อนในกระหายน้ำ แก้
 พุงพอง แก้เริม งูสวัด แก้ฟกบวม

บอระเพ็ด ไม่เถาเลื้อยพาดพันต้นไม้อื่น

เถา รสขมเย็น สรรพคุณ แก้พิษฝีดาษ ไข้เหนือ ไข้พิษ แก้อ่อนใน กระหายน้ำ
 ทำให้เนื้อเย็น สะอึก บำรุงกำลัง บำรุงน้ำดี บำรุงไฟธาตุ
 ใบ รสขมเมสรสรรพคุณฆ่าพยาธิไส้เดือน ฆ่าแมลงเข้าหู แก้อ่อนใน ปวดฟัน
 ลูก รสขม สรรพคุณ แก้ไข้ แก้เสมหะเป็นพิษ
 ราก สรรพคุณ แก้ไข้สูงมีอาการเพ้อคลั่ง

บอระเพ็ดพุงช้าง (สับจูเลียด) ไม่เถาเลื้อยพาดพันต้นไม้อื่น

เถา รสขมเมา สรรพคุณ ขับโลหิตระดู กระจายลมที่แน่นในอก
 ใบ รสขม สรรพคุณ บำรุงไฟธาตุ
 ดอก รสขมเมา สรรพคุณ โรคผิวหนัง คันคัน ช่วยย่อยอาหาร
 หัว รสขม สรรพคุณ หน่นตากแห้งทำผงรับประทานกับน้ำผึ้ง บำรุงกำลัง ขับผาย
 ลม เจริญอาหาร เป็นยาอายุวัฒนะ

บวบขม ไม่เถาเลื้อยพาดพันต้นไม้

ลูกสด รสขม สรรพคุณ ฟอกสีเขียว แก้ก้น แก้วรังแค
 เมล็ด รสเมา สรรพคุณ แก้หืด
 รังบวบแห้ง รสจืดเมา แก้อริดสีดวงจมูก

บวบหอม ไม่เถาเลื้อยพาดพันต้นไม้

ลูกอ่อน รสจืด สรรพคุณ บำรุงร่างกาย
 ราก รสจืด สรรพคุณ บำรุงธาตุ บำรุงน้ำดี ระบายพิษไข้

พระขรรค์ไชยศรี (หนาวเดือนห้า หรือฝนแสนห้า) ไม่เถาเลื้อยพาดพันต้นไม้

เถา รสเมาเบื่อ สรรพคุณ ขับเหงื่อ ระบายความร้อน เป็นยาอันตราย เพราะขับเหงื่อมาก ทำให้หนาวสั่นอาจถึงชีวิตได้

พาทมี ไม่เถายืนต้น

ราก รสเย็นเมื่อเมา สรรพคุณ แก้กิดสีดวงลำไส้ แก้กิดสีดวงจมูก อันตรายเพราะเป็นยาเบื่ออย่างแรง

พาดไหน หรือ อีลุ่ม ไม่เถายืนต้น

เถาและราก รสร้อนเล็กน้อย สรรพคุณ ถ่ายเสมหะ และโลหิต ขับผายลม แก้หืด แก้ไอ แก้คุดทะราด แก้โรคพยาธิผิวหนัง

พริกไทย ไม่เถาเลื้อยพาดพันต้นไม้

เถา รสร้อน สรรพคุณ แก้เสมหะในทรวงอก แก้อติสาร (ท้องร่วงอย่างแรง) ไบ รสเผ็ดร้อน สรรพคุณ แก้ลมจุกเสียดแน่น ปวดมวนในท้อง ดอก รสร้อน สรรพคุณ แก้จักษุแดงเนื่องจากความดันโลหิตสูง เมล็ด รสร้อนเผ็ด สรรพคุณ แก้ลมอัมพฤกษ์ ลมมุตฆาต ลมลั่นในท้อง แก้ท้องขึ้นอืดเฟ้อ บำรุงธาตุ แก้เสมหะเฟื่อง

พริกหาง ไม่เถาเลื้อยพาดพันต้นไม้อื่น

เมล็ด รสเย็น สรรพคุณ ขับปัสสาวะ ถอนพิษฟกบวม แก้กามโรค บำรุงธาตุ

พริกหอม ไม่เถายืนต้น

ไบ รสเผ็ด สรรพคุณ แก้อาหารเย็น ปวดฟัน ทำให้น้ำลายใส เมล็ด รสร้อน สรรพคุณ ขับลมในลำไส้ให้ผายเรอ ขับปัสสาวะ

พลูแก ไม่เถาพาดพันต้นไม้อื่น ไบเล็กคล้ายพลูจีน

ต้น รสเผ็ดร้อนเล็กน้อย สรรพคุณ แก้กิดสีดวง
ไบ รสเผ็ดร้อนเล็กน้อย สรรพคุณ ชำเชื้อโรคผิวหนัง
ดอก รสเผ็ดร้อนเล็กน้อย สรรพคุณ แก้โรคตา
ราก รสเผ็ดร้อนเล็กน้อย สรรพคุณ แก้เลือด ขับลม
ใช้ทั้ง ๕ รสเผ็ดร้อนเล็กน้อย สรรพคุณ แก้โรคเรื้อน มะเร็ง คุดทะราด
แก้กามโรค แก้โรคผิวหนัง

พลูเขียว ไม้เถาพาดพันต้นไม้อื่น

ใบ รสเย็น *สรรพคุณ* แก้กามมะนาด ปวดฟัน ทำให้น้ำลายใส

พลูควาว ไม้เถาต้นเล็ก

ใบ รสร้อนเล็กน้อยกลิ่นคาวขึ้น *สรรพคุณ* แก้กามโรค แก้น้ำเหลืองเสีย แก้เข้าข้อ ทำให้แผลแห้ง แก้อโรคผิวหนังทุกชนิด

พลูจีน ไม้เถาพาดพันต้นไม้อื่นๆ

ใบสด รสเผ็ด *สรรพคุณ* ไล่ไฟอุ่นๆ ปิดหน้าอกเด็ก แก้ปวดและหลอดลมอักเสบ ปิดตามต่อมน้ำเหลือง แก้อักเสบทำให้ยุบเร็ว เคี้ยวอมในปาก แก้แมงกินฟัน น้ำคั้นจากใบสด รสเผ็ด *สรรพคุณ* ช่วยบำรุงเยื่อกระเพาะอาหาร

พลูทองหลวง ไม้เถาพาดพันต้นไม้อื่น

ใบ รสเผ็ดร้อน *สรรพคุณ* แก้ปากเหม็น แก้ปวดฟัน ขยี้กับสุราทาแก้ลมพิษ ใช้ลนไฟปิดหน้าอก แก้ปวดแสบปวดร้อน ลนไฟนวดท้องเด็ก แก้ปวดท้องและแก้ฉี่ชะยาน

พลูป่า ไม้เถาเล็กๆขึ้นตามภูเขา

ใบ รสเผ็ดร้อน *สรรพคุณ* แก้กามโรค ปวดฟัน

พลูเหลือง ไม้เถาพาดพันต้นไม้อื่น

ใบ รสเผ็ด *สรรพคุณ* ขับลม แก้ผื่นคัน แก้ปากเหม็น

เพชรกะฎัก ไม้เถาเนื้ออ่อน

ต้น รสขื่นร้อน *สรรพคุณ* แก้ไข้หวัด แก้ไข้เพื่อดี แก้มึนงตึระชะ แก้โรคประสาท แก้นอนไม่หลับ แก้พรรดึก กระจายลมแน่นในทรวงอก

เพชรสังฆาต (ขันท้อ,สามร้อยต่อ) ไม้เถาเนื้ออ่อนเลื้อยพาดพันต้นไม้อื่น

เถา รสขื่นร้อนเล็กน้อย *สรรพคุณ* แก้กะตุกแตก หัก ชัน ขับลมในลำไส้ แก้อริตสีดวงทวารหนัก

เพชรหึง ไม้เถาเลื้อยพาดพันต้นไม้อื่น

เถา รสขื่นร้อนเล็กน้อย *สรรพคุณ* แก้อ่อนชืดเพื่อ ขับผายลม แก้ไข้จับสั่น เรือรัง แก้ม้ามโต พุงโร เนื่องจากพิษไข้มาลาเรีย

ผักข้าว ไม่เถาเลื้อยพาดพันต้นไม้อื่น

ใบ รสเย็น *สรรพคุณ* แก้ไข้ตัวร้อน ถอนพิษอักเสบ
 เมล็ด รสมัน *สรรพคุณ* บำรุงปอด แก้ฝีในปอด
 ราก รสเบื่อเย็น *สรรพคุณ* ถอนพิษทั้งปวง

ผักทอง ไม่เถาพาดพันต้นไม้อื่นและเลื้อยตามพื้นดิน

ราก รสเบื่อเอียน *สรรพคุณ* แก้พิษสัตว์กัดต่อย แก้กามตายด้าน
 เมล็ด รสมันเบื่อ *สรรพคุณ* ขับพยาธิในท้อง

มะกาเครือ หรือ สะไ้เครือ ไม่เถายืนต้น

เถา รสขมฝาดเผื่อนเย็น *สรรพคุณ* แก้บิดมูกเลือด ปวดเบ่ง ขับฟอกโลหิตระดู
มะกล่ำตาหนู หรือ มะกล่ำเครือ ไม่เถาพาดพันต้นไม้อื่น
 ราก รสเปรี้ยวเย็น *สรรพคุณ* แก้เสมหะในลำคอ แก้ไอ แก้เสียงแห้ง กล่องเสียงอักเสบ
 เมล็ด รสขื่นเย็น แก้ริดสีดวงตา และกระจกตาอักเสบ

มะกล่ำเครือ เป็นพิษต่อร่างกายมากไม่ควรใช้

มะขามเครือ ไม่เถาพาดพันต้นไม้อื่น

เถา รสเปรี้ยว *สรรพคุณ* ขับเสมหะ ถ่ายท้อง ฟอกโลหิตระดู

มะเดื่อดิน ไม่เถาเลื้อยพาดพันต้นไม้อื่น

ราก รสฝาดเผื่อน *สรรพคุณ* แก้เม็ดประดงผื่นคัน ลมพิษ แก้พิษฝีภายใน
 แก่ตับไตพิการ บำรุงกำลังขับโลหิตระดู

มะตึ่ง ไม่เถาเลื้อยพาดพันต้นไม้อื่นๆ

เปลือก ราก รสขมเย็น *สรรพคุณ* แก้ไข้ แก้กระษัย แก้ตีชาน แก่ตับอักเสบ
 แก้ปวดตามข้อมือเท้าบวม

มะระขี้เทย (ผักไห่) ไม่เถาเล็กๆ

ใบ เถา รสขม *สรรพคุณ* แก้ไข้ บำรุงน้ำดี ระบายอ่อนๆ
 ผล รสขม *สรรพคุณ* แก้พิษฝี แก้บวม แก้ปวดเจ็บอักเสบจากพิษต่างๆ
 แก่ปากเปื่อยปากเป็นฝ้าขาวเป็นขม บำรุงระดูสตรี

เล็บมือนาง ไม้เถายืนต้น

ใบ รสเย็นเอียนเบือ *สรรพคุณ* ทาแก้พิษฝี แก้อักเสบ
 ผล รสเบือเอียน *สรรพคุณ* ขับไล่เดือน ทำให้สะอาด
 ราก รสเบือเอียน *สรรพคุณ* ขับอุจจาระเป็นฟองขาวเหม็นคาว
 ใช้ทั้ง ๕ รสเบือเอียนเล็กน้อย *สรรพคุณ* ขับพยาธิ แก้พิษตานซาง

เล็บลอก ไม้เถาพาดพันไม้อื่น

เถา รสเย็น *สรรพคุณ* บำรุงหัวใจ แก้อ่อนเพลีย บำรุงประสาท แก้ไข้ช่องซิม

ลำไยเถา ไม้เถายืนต้น

ราก รสฝาดเผื่อนร้อนเล็กน้อย *สรรพคุณ* แก้เสมหะ แก้ลม แก้ชอกช้ำภายใน

ส้มป่อย ไม้เถายืนต้น

ใบ รสเปรี้ยวฝาดเล็กน้อย *สรรพคุณ* ถ่ายเสมหะ ล้างเมือกมันในลำไส้ แก้บิด
 ฟอกล้างโลหิตระดู ประคบให้เส้นเอ็นอ่อน

สะบ้าดำ ไม้เถาเลื้อยพาดพันต้นไม้

เมล็ด รสเบือเมา *สรรพคุณ* แก้โรคผิวหนัง กลากเกลื้อน หิด ฆ่าเชื้อโรคผิวหนัง
 สุมเป็นถ่าน แก้พิษไข้ช่องซิม แก้พิษร้อนต่างๆ

สะบ้ามอญ ไม้เถาเลื้อยพาดพันต้นไม้

เมล็ด รสเมา *สรรพคุณ* แก้โรคผิวหนัง ผื่นคัน สุมเป็นถ่าน แก้พิษไข้ตัวร้อน

สะบ้าลาย ไม้เถาเลื้อยพาดพันต้นไม้

เมล็ด รสเมาเบือ *สรรพคุณ* แก้โรคผิวหนัง น้ำเหลืองเสีย

สะบ้าเลือด ไม้เถาเลื้อยพาดพันต้นไม้

เมล็ด รสเบือเมา *สรรพคุณ* แก้โรคผิวหนังผื่นคัน แก้หิด ฆ่าพยาธิผิวหนัง

สามสิบ (รากสามสิบ) ไม้เถาเล็ก ๆ

ราก รสเย็นหวานชุ่ม *สรรพคุณ* บำรุงกำลัง บำรุงตับ ปอด บำรุงเด็กในครรภ์

สีพันเครือ ไม้เถายืนต้น

เถา รสเย็นฝาด *สรรพคุณ* บำรุงโลหิตระดูสตรีให้สมบูรณ์

ใบ รสเย็น สรรพคุณ ตำพอกแก้ปวดฝี
ดอก รสเย็น สรรพคุณ แก้กตาช้ำอักเสบ แก้แมลงสัตว์กัดต่อย

แสงใจเครือ ไม้เถา

เมล็ด รสเมาเบื่อ สรรพคุณ บำรุงหัวใจ บำรุงประสาท บำรุงธาตุ ให้ความจำดี
แก้อัมพาต แก้ปวดเมื่อยบั้นเอว แก้กษัย ขับปัสสาวะ ใช้มากเป็นพิษชักระตุกถึงตายได้

ใบ ตำกับสุราพอก แก้แผลเน่าเปื่อย
ราก รสเมาเบื่อ สรรพคุณ แก้ท้องขึ้นอืดเฟ้อ

แสงพัน ไม้เถาพาดพันต้นไม้อื่น

เถา รสเมาเบื่อร้อนเล็กน้อย สรรพคุณ แก้โรคผิวหนังผื่นคัน น้ำเหลืองเสีย
กระจายเลือดเน่าเสียให้เดินสะดวก บำรุงโลหิต ขับฟอกโลหิตระดู

สลอดน้ำ ไม้เถายืนต้น

ใบ รสจืด สรรพคุณ บำรุงเนื้อหนังให้สมบูรณ์
ดอก รสเมาเย็นเล็กน้อย สรรพคุณ แก่ริดสีดวงจมูก แก้ปวดศีรษะ
ราก รสเย็นจืดสรรพคุณแก้ไข้เหนือ ใช้พิษระบายอ่อนๆ ถ่ายพิษไข้ ถ่ายพรรดึก

สำมะงา ไม้เถายืนต้น

ใบ รสเย็นเบื่อ สรรพคุณ ต้มเอาน้ำอาบ แก้โรคผิวหนัง ประดง ผื่นคัน

หนุมานประสานกาย เป็นไม้เถายืนต้น

ใบ รสฝาดเย็นเย็น สรรพคุณ แก้ไอ แก้หืดหอบ แก้อาเจียนเป็นโลหิต (วัณโรคปอด)
ห้ามเลือดและสมานแผลได้ดี

หางไหลขาว ไม้เถาเลื้อยพาดพันต้นไม้

เถา รสเย็นเล็กน้อย สรรพคุณ ถ่ายเสมหะและโลหิต ถ่ายลม ถ่ายเส้นเอ็น

หว่ายขม เป็นพืชจำพวกเถามีหัว – เหง้า คล้ายเหง้าข่า

หัว รสขมเย็น สรรพคุณ แก้ไอ บำรุงน้ำดี แก่ร้อนในกระหายน้ำ

หวายตะค้า เป็นพืชพวกเถาไม่มีหัว

เถา ตัน รสเย็น *สรรพคุณ* แก้พิษร้อน แก้พิษไข้กาฬ แก้ช้ำ เพราะความร้อนสูง
แก้สลับ แก้หอบ แก้ลิ้นกระด้างคางแข็ง เนื่องจากพิษไข้

คุณสมบัติพิเศษ ต้องสุกไฟเสียก่อน จึงมาผสมยา มีอำนาจดับพิษร้อน พิษไข้ได้วิเศษ

หวายโป่ง เป็นพืชจำพวกเถา (ส่วนมากนำมาทำขาเก้าอี้หวาย)

เถา รสจืด *สรรพคุณ* แก้ไข้ตัวร้อน แก้ช้ำช้ำ

หวายลิง (หวายเย็บจาก) เป็นพืชจำพวกเถาเลื้อย ลงหัวคล้ายข่า

เหง้า รสขมกร่อย *สรรพคุณ* แก้ไข้ แก้ตัวร้อน แก้ไข้เพื่อดีและโลหิต

อบเชยเถา ไม้เถาเลื้อยพาดพันต้นไม้อื่น

ราก รสหอมเย็น *สรรพคุณ* บำรุงหัวใจ แก้ลมวิงเวียน ทำจิตใจให้ชุ่มชื้น ขับลมใน
ลำไส้ แก้ปวดมวนในท้อง

อังกาบ ไม้เถาเลื้อยต้นเล็ก ๆ 3 ชนิด คือ ชนิดดอกเหลือง ดอกขาว ดอกม่วงดำ *สรรพคุณ* เหมือนกัน

ราก รสเพื่อ *สรรพคุณ* แก้เสมหะ เจริญไฟธาตุ ฟอกโลหิตระดูสตรี ขับปัสสาวะ

อัญชันบ้าน ไม้เถาพาดพันต้นไม้อื่น ใช้ชนิดดอกสีขาวมาก

ราก รสจืด *สรรพคุณ* ขับปัสสาวะ แก้ปวดฟัน โคนฟันอักเสบ แก้ตาฝ้าฟาง ตามัว

อัญชันป่า ไม้เถายืนต้น

ราก รสเบื่อเอียน *สรรพคุณ* ถอนพิษยาเบื่อเมา ถอนพิษไข้และพิษอักเสบ เป็นแผลอักเสบ

อุโลกเครือ ไม้เถาต้นเล็ก ๆ

ต้น รสเย็น *สรรพคุณ* แก้ไข้ ขับปัสสาวะ

ใบสด รสเย็น *สรรพคุณ* แก้ต่อมทอนซิลอักเสบ เจ็บคอ แก้พิษฝี ปวดแสบปวดร้อน

ถอนพิษจากการอักเสบ

2.3 พืชจำพวกหัว – เหง้า ได้แก่ พรรณไม้ที่ไม่ใช้หัวหรือเหง้าฝังลงดิน ส่วนมากเป็นพืชล้มลุก เมื่อเข้าฤดูฝน ฝนตกลงมาก็แตกหน่อออกต้นเจริญงอกงาม และเมื่อถึงฤดูแล้ง ฝนไม่มีก็เหี่ยวเฉาลง ล้มแห้งตายไป เมื่อถึงฤดูฝนก็แตกหน่อเจริญงอกงามมาใหม่อีกเป็นดังนี้เรื่อยไป บางชนิดก็ทนทานต่อความแห้งแล้งได้ดี บางชนิดทนทานต่อความแห้งแล้งไม่ค่อยได้ แล้วแต่ชนิดของพืช จะกำหนดแน่นอนไม่ได้ แต่ที่เรียกกันว่าตัวนั้น ต้องมีลักษณะกลม ถ้ายาวก็ต้องมีลักษณะกลมมากกว่า เหง้านั้น อาจเป็นลักษณะแบนเป็นปุ่มเป็นแงหรือยาวรี มีลักษณะต่างๆ กัน พวกหัว เช่น หัวบุก หัวกลอย และหัวกระดาด ส่วนเหง้าและแงจะหาดูได้ง่าย เช่น เหง้าสับประดา เหง้าข่า แง่ขิง แง่ไพล แง่กระชาย และหาข้อพึงสังเกตเอาไว้ว่ามีลักษณะเป็นอย่างไร พวกนี้ตามท้องถิ่นทั่วไป นิยมเรียกกันว่าหัว หรือเหง้า ตัวอย่างดังต่อไปนี้

กระชาย ไม้ล้มลุกลงหัว มี 3 ชนิด คือ กระชายเหลือง กระชายดำ กระชายแดง นิยมใช้อย่างเหลือ

หัว รสเผ็ดร้อนขมหอม สรรพคุณ แก้ปากเปื่อย ปากแตกเป็นแผล ขับระดูขาว แก้ใจสั้น แก้ปวดมวนในท้อง แก้บิดมูกเลือด บำรุงกำลัง

แงหรือรากใหญ่ ที่ติดกับหัว รสเผ็ดร้อนขมเล็กน้อย สรรพคุณ แก้กามตายด้าน ทำให้จิตใจกระชุ่มกระชวย มีคุณสมบัติคล้ายโสมจีน

กระชายฝืด หรือหัวร้อยรู ไม้ล้มลุกหัว เป็นพวกกล้วยไม้เป็นไม้ใหญ่ที่ขี้ และลำต้น

หัว รสเย็นเบื่อ สรรพคุณ บำรุงหัวใจ ขับชีพจร ขับพยาธิในท้อง แก้พิษในข้อกระดูก แก้เม็ดประดง

กระดาดทั้ง 2 ไม้ล้มลุก มี 2 ชนิด คือ กระดาดแดง กระดาดขาว

หัว รสเมาขื่น สรรพคุณ หุงกับน้ำมัน ใส่แผล กัดผ้าแผล กัดหนอง แก้เรื้อรัง รับประทานแก้เถาตานในท้องและกัดเมื่อกมันในท้องได้ดีอีกด้วย

กระแตไต่ไม้ ลักษณะคล้ายกล้วยไม้ เเกาะอยู่บนต้นไม้ใหญ่ๆ

หัว รสจืดเบื่อ สรรพคุณ ขับปัสสาวะ แก้นิว แก้เบาหวาน เบื่อพยาธิ แก้ไตพิการ แก้แผลพุพอง

กะทือ ไม้ล้มลุกจำพวกขิง

หัว เหง้า รสขมขื่นน้อยๆ สรรพคุณ บำรุงน้ำนมสตรีให้สมบูรณ์ แก้ปวดมวนในท้อง แก้บิด ขับผายลม ขับปัสสาวะ หัวกะทือหมกไฟฝนกับน้ำปูนใส รับประทาน แก้ปวดบ่ง แก้บิด แก้เสมหะ เป็นพิษ แก้แน่นหน้าอก กล่อมอาเจม ขับน้ำย่อยอาหารให้ลงลำไส้

ราก รสขมขื่นเล็กน้อย สรรพคุณ แก้ไข้ตัวเย็น แต่รู้สึกร้อนภายใน

ต้น รสขมขึ้น สรรพคุณ แก้เบื่ออาหาร ทำให้เจริญอาหาร
 ใบ รสขมขึ้นเล็กน้อย สรรพคุณ ขับเลือดเน่าในมดลูก และขับน้ำคาวปลา หลังคลอดบุตรใหม่ๆ
 ดอก รสขมขึ้น สรรพคุณ แก้ไข้เรื้อรัง ไข้จับสั่นผอมเหลือง แก้ไข้ตัวเย็น

กะทือป่า ไม้เลื้อยหัว

หัว เหง้า รสขมขึ้นเล็กน้อย สรรพคุณ บำรุงน้ำนมสตรีให้บริบูรณ์ แก้ปวดมวนใน
 ท้อง แก้บิด ขับผายลม ขับปัสสาวะ หัวกะทือหมกไฟฝนกับน้ำปูนใส รับประทานแก้ปวด เบ่ง แก้บิด
 แก้เสมหะเป็นพิษ แก้แน่นหน้าอก กล่อมอาเจม ขับน้ำย่อยอาหารให้ลงลำไส้
 ราก รสขมขึ้นน้อยๆ สรรพคุณ แก้ไข้ตัวเย็น แต่ร้อนใน

กระเทียม ไม้เลื้อยหัวต้นเล็ก

หัว รสร้อนฉุน สรรพคุณ แก้ไอ แก้โรคผิวหนัง กลาก เกื้ออื่น แผลเน่า เนื้อร้าย
 บำรุงธาตุ ขับโลหิตระดู แก้โรคประสาท น้ำคั้นจากหัว หยอดหู แก้ปวดหูและหูอื้อ

กลอย ไม้เลื้อยหัว

หัว รสขื่นคั้น สรรพคุณ กัดเถาดานเป็นก้อนแข็งอยู่ในท้อง หุงกับน้ำมัน ทาแผล
 กัดหนองและผ้า

กระวานไม่มีเหง้าหรือหน่อคล้ายข่า ๒ ชนิด คือ ชนิดขาว และชนิดดำ สรรพคุณเหมือนกัน

ใบ รสเผ็ดเล็กน้อยกลิ่นหอม สรรพคุณ ขับลมให้ผายเรอ ขับเสมหะ แก้ท้องอืด
 ดอก รสเผ็ดร้อนเล็กน้อย สรรพคุณ แก้เจ็บตา ตาแฉะ ตามัว
 ลูก รสเผ็ดร้อนเล็กน้อย สรรพคุณ ขับเสมหะ โลหิต และลม

ขมิ้นชัน ไม้เลื้อยหัว

หัว รสฝาดเอียน สรรพคุณ แก้ไข้เพื่อดี คลั่งเพ้อ แก้ไข้เรื้อรังผอมเหลือง
 แก้โรคผิวหนัง แก้เสมหะและโลหิต แก้ท้องร่วง สมานแผล

ขมิ้นอ้อย ไม้เลื้อยหัว

หัว รสฝาดเผื่อน สรรพคุณ แก้ครันเนื้อครันตัว สมานลำไส้ แก้กระดูกขาว
 ขับปัสสาวะ ตำพอกแก้ฟกบวม อักเสบ
 ใบ รสเผื่อน สรรพคุณ ขับปัสสาวะ แก้บวมซ้ำ

ข้าวใหญ่ (ข้าหลวง) เป็นพืชลงหัวจำพวกกระวาน โคนต้นขาว หัวขาว

เหง้า หัว รสเผ็ดร้อนขม *สรรพคุณ* แก้ปวดท้อง แก้จุกเสียดแน่น ขับลมให้กระจาย แก้ฟกบวม แก้พิษ แก้บิดตกโลหิต แก้ลมป่วง แก้เกลื้อน แก้สันนิบาตหน้าเพลิง ตำผสมกับเกลือมะขามเปียกให้สตรีคลอดใหม่ ๆ รับประทานขับเลือด ขับน้ำคาวปลา

ใบ รสเผ็ดร้อน *สรรพคุณ* ฆ่าพยาธิ กลาก ต้มน้ำอาบ แก้ปวดเมื่อยตามข้อ
ดอก รสเผ็ดร้อน *สรรพคุณ* ทำแก้เกลื้อน กลาก

ผล รสเผ็ดร้อนฉุน *สรรพคุณ* ช่วยย่อยอาหาร แก้ปวดท้อง คลื่นเหียน อาเจียน
ท้องอืดเฟ้อ แก้บิดมีตัวและไม่มีตัว

ตัวอ่อน (หน่อ) รสเผ็ด ร้อนหวานเล็กน้อย *สรรพคุณ* แก้ลมแน่นหน้าอก บำรุงเตโชธาตุ ช่วยย่อยอาหาร

ต้นแก่ รสเผ็ดร้อนซ่า *สรรพคุณ* ตำผสมน้ำมันมะพร้าว ทาแก้ปวดเมื่อยตาม
กล้ามเนื้อ แก้ปวดข้อ แก้ลมตะคริว

ราก รสเผ็ดร้อนป *สรรพคุณ* แก้เลือดเดินไม่สะดวก แก้เหน็บชา ~~แก้~~ และโลหิต

ข้าตาแดง ลักษณะเหมือนข้าวใหญ่ แต่เล็กกว่าเล็กน้อย โคนต้นสีแดง หน่อขึ้นใหม่แดง
รสจัดกว่าข้าหลวง

เหง้า หัว รสเผ็ดร้อนขม *สรรพคุณ* แก้ปวดท้อง แก้จุกเสียดแน่น ขับลมให้กระจาย แก้ฟกบวม แก้พิษ แก้บิดตกโลหิต แก้ลมป่วง แก้เกลื้อน แก้สันนิบาตหน้าเพลิง ตำผสมกับเกลือมะขามเปียกให้สตรีคลอดใหม่ ๆ รับประทานขับเลือด ขับน้ำคาวปลา

ใบ รสเผ็ดร้อน *สรรพคุณ* ฆ่าตัวพยาธิกลาก ต้มน้ำอาบ แก้ปวดเมื่อยตามข้อ
ดอก รสเผ็ดร้อน *สรรพคุณ* ทาแก้เกลื้อน กลาก

ผล รสเผ็ดร้อนฉุน *สรรพคุณ* ช่วยย่อยอาหาร แก้ปวดท้อง คลื่นเหียน อาเจียน
ท้องอืดเฟ้อ แก้บิดมีตัวและไม่มีตัว

ต้นอ่อน (หน่อ) รสเผ็ดร้อนหวานน้อยๆ *สรรพคุณ* แก้ลมแน่นหน้าอก บำรุง
เตโชธาตุ ช่วยย่อยอาหาร

ต้นแก่ รสเผ็ดร้อนซ่า *สรรพคุณ* ตำผสมน้ำมันมะพร้าว ทาแก้ปวดเมื่อยตาม
กล้ามเนื้อ ปวดข้อ แก้ลมตะคริว

ราก รสเผ็ดร้อนป *สรรพคุณ* แก้เลือดเดินไม่สะดวก แก้เหน็บชา แก้เสมหะและโลหิต

ข่าลิง (ข่าเล็ก ข่าน้อย) ลักษณะเหมือนข่าใหญ่ทุกประการ แต่เล็กกว่าเท่าตัว
 หัว เหง้า รสเผ็ดร้อนซ่า *สรรพคุณ* แก้กามโรค แก้กุญเสียด แน่นเพื้อ
 ต้น รสเผ็ดร้อนซ่า *สรรพคุณ* แก่ฝีดาษ ฝีทราย ฝีเส้น ฝีผักบัว
 ใบ รสเผ็ดร้อน *สรรพคุณ* แก่เกลื่อนน้อยใหญ่ ข่าพยาธิ
 ดอก ผล รสเผ็ดร้อนขมซ่า *สรรพคุณ* ขับพยาธิลำไส้ ข่าพยาธิภายนอก
 ราก รสเผ็ดร้อนหอม *สรรพคุณ* แก่พิษฝีภายใน-ภายนอก

ข่าน้ำ (ดาหลา) ต้นใบคล้ายข่า แต่เล็กกว่า ต้นเอนคล้ายกะทือ
 หัว เหง้า รสเผ็ดร้อนเผื่อน *สรรพคุณ* แก่เม็ดประดง แก่ผื่นคันตามผิวหนัง
 ต้น หน่ออ่อน ดอก รสเผ็ดร้อนซ่า *สรรพคุณ* แก่เสมหะในคอ แก่ลมแน่นหน้าอก
 (อุระเสมหะ) บำรุงเตโชธาตุให้สมบูรณ์ แก่เลือดออกตามไรฟัน

ข่าเย็นใต้ ไม่เลื้อยลงหัวชนิดนี้ เนื้อในหัว สีขาว
 หัวและราก รสกร่อยหวานมันเล็กน้อย *สรรพคุณ* แก้กามโรค น้ำเหลืองเสียพุพอง ขับปัสสาวะ
 ใบ รสขื่น *สรรพคุณ* แก่ปากบวม อักเสบ
 ดอก รสขื่นเปื้อ *สรรพคุณ* แก่โรคผิวหนัง แก่คุดทะราด
 ผล รสขื่นจัด *สรรพคุณ* ลนไฟนาบลูกอذنทะ แก่อذنทะอุง (ใส่เลื้อน)

ข่าเย็นเหนือ ไม่เถาลงหัว เนื้อในหัวสีเหลือง
 หัวและราก รสกร่อยหวานมันเล็กน้อย *สรรพคุณ* แก้กามโรค แก่เส้นเอ็นพิการ
 แก่น้ำเหลืองเสียพุพอง ผื่นคัน แก่ปัสสาวะ
 ต้น รสจืดเย็น *สรรพคุณ* แก่ไข้เรื้อรัง ไข้ตัวร้อน
 ใบ รสจืดเย็น *สรรพคุณ* แก่ไข้เหนือ แก่ไข้สันนิบาต
 ผล รสขื่นจัด *สรรพคุณ* แก่ลมริดสีดวง

ขิงแคลง (ขิงป่า) ไม่ลงหัว หรือลงแง่ง แต่เล็กกว่าขิงบ้าน
 เหง้า รสหวานเผ็ดร้อน *สรรพคุณ* แก่ไข แก่ลมพรรตึก แก่ลมพานไส้ แก่แน่น
 แก่เสียดแทง แก่นอนไม่หลับ แก่คลื่นเหียนอาเจียน

ขิงบ้าน ไม่ลงหัวจำพวกเป็นแง่ง หรือเหง้า
 เหง้า รสหวานเผ็ดร้อน *สรรพคุณ* ขับลม แก่ปวดท้อง แก่กุญเสียด เจริญอากาศธาตุ
 ต้น รสเผ็ดร้อน *สรรพคุณ* ขับลมให้ผายเรือ

ใบ รสเผ็ดร้อน สรรพคุณ บำรุงกำเดา
 ดอก รสเผ็ดร้อน สรรพคุณ แก้โรคประสาท ซึ่งทำให้ใจชุ่มมัว
 ราก รสหวานเผ็ดร้อน สรรพคุณ ขับเสมหะในลำคอ เจริญอาหาร

เข้าค่า ไม้ต้นลงหัว

หัว รสร้อน สรรพคุณ แก้ฟกบวม แก้พยาธิ แก้คุดทะราด
 ยาง รสร้อนจัด สรรพคุณ กัดน้ำลาย แต่เป็นพิษต่อร่างกาย

คล้า หรือ คลุ้ม ไม้ลงหัวหรือเหง้า เป็นกอกคล้ายข่า

หัว รสเย็นเบื่อ สรรพคุณ แก้ไข้สูง ไข้พิษ ไข้กาฬ แก้พิษไข้ตัวร้อน (ลดความร้อน) แก้ไข้เหนือ แก้ปวดบวม แก้อ่อนในกระหายน้ำ แก้ไข้รากสาด แก้ไข้หัด สุกใส ดำแดง ผิดาษ

คูน ไม้ลงหัว ต้นคล้ายบอน

หัว รสเผ็ดขื่นคั้น สรรพคุณ แก้ก้อนเถาदानในท้อง สุมเป็นเถาถ่านผสมยา
 แก้พิษไข้ตัวร้อน แก้ไข้เซื่องซึม แก้พิษตานซางเด็ก หุงกับน้ำมันทาบาทแผล กัดฝ้า กัดหนองได้ดี

ง่อนตาหงาย ไม้ต้นเล็ก ๆ ลงหัว

หัว รสเย็น สรรพคุณ ถอนพิษของเบื่อเมา ถอนพิษไข้ตัวร้อน ไข่จับสั้น

ดองดึง ไม้เถาเลื้อยขนาดเล็กลงหัว

หัว รสร้อนเมา สรรพคุณ แก้โรคเรื้อน คุดทะราด แก้ปวดข้อ (รูมาติซึม)
 แก้กามโรค แก้พิษสัตว์กัดต่อย

เต่าเกียด ไม้พุ่มลงหัว

หัว รสเย็นหอมฉุย สรรพคุณ แก้ตับปอดพิการ ชักตับ กัดฟอกเสมหะ แก้ไอ

ถั่วพู ไม้เถาเลื้อยชนิดลงหัว

หัว รสหวานชุ่ม สรรพคุณ ชูกำลัง บำรุงครรภ์ แก้อ่อนเพลีย บำรุงดวงใจ ให้ชุ่มชื้น

ท้าวยายม่อม ไม้ชนิดลงหัว

หัว ทำแป้งเรียกว่า แป้งท้าวยายม่อม รสมัน สรรพคุณ ผสมน้ำตาลกรวด ให้คนไข้
 รับประทาน บำรุงกำลัง บำรุงหัวใจ ทำให้จิตใจชุ่มชื้น

บุก ไม้ล้มลุกลงหัว

หัว รสเอ้เมาคั้น สรรพคุณ กัดเถาदान กัดเสมหะ หุงกับน้ำมันทาแผลกัดฝ้า กัดหนอง

บัวหน้า บัวสาย อันที่จริงจำพวกบัวหน้าหรือบัวสายนี้ เป็นพืชประเภทที่อยู่ในน้ำมีหัวและ
เหง้าด้วยก็เลยเอามาอธิบายในพืชจำนวนนี้ด้วย คือ

๑. บัวขม	สายเล็ก	พันธุ์ดอกขาว
๒. บัวกินสาย	สายขนาดกลาง	พันธุ์ดอกขาวแกมชมพู
๓. บัวสัตตบุษย์	สายใหญ่	พันธุ์ดอกขาวปลอด
๔. บัวสัตตบรรณ	สายใหญ่	พันธุ์ดอกสีแดงและสีชมพู
๕. บัวจงกลนี	สายใหญ่	พันธุ์ดอกสีชมพู
๖. บัวเผื่อน	สายขนาดกลาง	พันธุ์ดอกสีช็อคขาว
๗. บัวผัน	สายเห็ด	พันธุ์ดอกสีคราม ถ้าดอก สีม่วงหรือสีชมพู สายและ ดอกจะใหญ่

บัวทั้งหมดนี้ มีสรรพคุณเหมือนกันคือ

ดอก รส ฝาดหอมเย็น *สรรพคุณ* บำรุงหัวใจให้ชุ่มชื้น บำรุงกำลัง แก้ไข้ตัวร้อน
เมล็ด (คั่ว) รสขมหอม *สรรพคุณ* บำรุงกำลัง เจริญอาหาร
หัว รสหอมมัน *สรรพคุณ* บำรุงร่างกาย ชูกำลัง บำรุงครรภ์

บัวบกป่า ไม้ลงหัว (บัวสันโดษ)

หัว รสเบื่อขมเล็กน้อย *สรรพคุณ* แก้ท้องร่วง บำรุงธาตุ เจริญอาหาร เป็นยา
อายุวัฒนะ แก้ปวดเมื่อยตามร่างกาย

บัวหลวง ไม้จำพวกเหง้า มีชนิดต่างๆ ดังนี้

๑. บัวหลวงแดง พันธุ์ดอกสีแดง
๒. บัวหลวงขาว พันธุ์ดอกสีขาว
๓. บัวสัตตบงกชแดง พันธุ์ดอกสีแดงซ้อน
๔. บัวสัตตบงกชขาว พันธุ์ดอกขาวสีซ้อน

รวมทั้ง ๔ ชนิดคือมีคุณสมบัติเหมือนกันคือ

เหง้า รสหวานมันเล็กน้อย *สรรพคุณ* บำรุงกำลัง แก้อ่อนใน กระหายน้ำ
แก้เสมหะ แก้ไข้เพื่อดี แก้อาเจียน แก้ไข้ตัวร้อน

ดอก รสฝาดหอม*สรรพคุณ* บำรุงครรภ์ แก้ไข้ ทำให้เกิดลมแบ่งคลอดบุตรได้ง่าย

เกสร รสฝาดหอม สรรพคุณ แก้ไข้ รากสาด หรือไข້ท้องเสีย ชูกำลังทำให้ชื่นใจ
บำรุงครรภ์ รักษา

ฝัก รสฝาด สรรพคุณแก้ท้องเสีย แก้พิษเห็ดเมา ขับรกให้ออกเร็วเวลาคลอดบุตร
เปลือกเมล็ด รสฝาด สรรพคุณ แก้ท้องร่วง สมานแผล
เมล็ด รสหวานมัน สรรพคุณ บำรุงกำลัง บำรุงไขข้อ ทำให้กระชุ่มกระชวย
ดีบัว รสขม สรรพคุณ ขยายหลอดเลือดในหัวใจ แก้กกระหายหลังจากอาเจียน
เป็นโลหิต แก่น้ำกามเคลื่อนขณะหลับ

ใบอ่อน มีวิตามินซี รสฝาดเปรี้ยว สรรพคุณ บำรุงร่างกายให้ชุ่มชื้น
ใบแก่ รสฝาดเปรี้ยวเล็กน้อย สรรพคุณ แก้ไขบำรุงเลือด

ปรงบ้าน ไม้พุ่มลงหัว

หัว รสเย็นเบื่อ สรรพคุณ ฝนกับน้ำปูนใสทา แก้ล้าลาบเพลิง งูสวัด เริม ดับพิษ
ปวดแสบปวดร้อน

ปรงป่า ไม้ลงหัวใหญ่

หัว รสฝาดเย็น สรรพคุณฝนกับสุราทา แก้ฟกบวม สมานแผล แก้แผลเรื้อรัง แผลกลาย
ดอก รสเผ็ด สรรพคุณบำรุงร่างกาย บำรุงธาตุ แก้มลม แก้ดีและเสมหะพิการ ไม้ลงหัว
หัว รสเผ็ดขมจัด สรรพคุณ แก้ไข้ แก่หวัด แก่กำเดา ขับลมในลำไส้ ตำสุม
ศิระะเด็ก แก่หวัดกำเดา

เปราะหอมขาว ไม้ลงหัวชนิดเดียวกับเปราะหอมแดง

หัว ใบ รสร้อนหอม สรรพคุณ ขับลมในลำไส้ให้ผายเรอ แก้ท้องขึ้นอืดเฟ้อ ทำ
ยาสูมขม่อมเด็ก แก่หวัด กำเดา ชางชัก และลมซาง

ต้น รสหอมติดร้อน สรรพคุณ ขับเลือดเน่าของสตรีหลังคลอดบุตร
ดอก รสหอมฉุยสรรพคุณแก้เด็กนอนสะดุ้งผวา ร้องไห้ดาค้าง ชักตาเหลือก

เปราะหอมแดง ไม้ลงหัวจำพวกมหากาฬ

หัว รสหอมเผ็ดเล็กน้อยสรรพคุณขับเลือด ขับหนองให้ตก แก้ไอ แก้มพิษ แก้ผื่นคัน
ต้น รสหอมเผ็ดเล็กน้อย สรรพคุณ แก้ท้องขึ้นอืดเฟ้อ
ใบ รสร้อนกลิ่นหอม สรรพคุณ แก้เกลื่อนวงใหญ่
ดอก รสหอมติดร้อน สรรพคุณ แก้โรคตาอักเสบ ตาแฉะ

พุทธรักษาดอกแดง ไม้ล้มลุกลงหัว

หัว รสเย็นขึ้น สรรพคุณ บำรุงปอด แก้อาเจียนและไอเป็นโลหิต

ไพล ไม้ลงหัว

หัว รสฝาดขึ้นเอียน สรรพคุณ ตำคั้นผสมกับเกลือสะอาด ๑ ช้อนโต๊ะรับประทาน ถ่ายพิษบิด ขับลมในลำไส้ ขับประจำเดือนสตรี ผนทาแก้เคล็ดบวมยอก และผสมกับน้ำมันเบนซิน ทาแก้เห็บชานิดบวมสมานแห

ใบ รสขึ้นเอียน สรรพคุณ แกครั้นเนื้อครั้นตัว แก้ปวดเมื่อย

ต้น รสฝาดขึ้นเอียน สรรพคุณ แก้อุจจาระพิการ แก้ธาตุพิการ อุจจาระพิการ

ดอก รสขึ้น สรรพคุณ แก้ช้ำใน กระจายเลือดเป็นก้อนเป็นนิม

ราก รสเบื่อเอียนสรรพคุณแก้เลือดกำเดาออกทางปากทางจมูก แก้อาเจียนเป็นโลหิต

มหากาฬ (ว่านมหากาฬ) ไม้ลงหัว

หัว รสเย็นสรรพคุณดับพิษกาฬ ดับพิษร้อน แก้พิษไข้เชื้อซิม แก้กะสับกะสาช้ำกัดตีบ

ใบ รสเย็น สรรพคุณ ตำพอกถอนพิษฝี แก้อักเสบ ปวดแสบปวดร้อน

มหาสสดง ไม้กอลงหัว

หัว รสเย็น สรรพคุณ แก้ไข้ แก้พิษร้อน แก้พิษหัวกาฬ แก่ตัวร้อน ขับปัสสาวะ

ยั้ง ไม้เถาเลื้อยลงหัว

หัว รสหวานมันสรรพคุณดับพิษ แก้เส้นเอ็นพิการ แก้กามโรคเหลืองเสีย เข้าข้อ

เร็ดหนู ไม้ต้นเล็ก ๆ ลงหัว

หัว ราก รสร้อนเล็กน้อยสรรพคุณบำรุงธาตุ เจริญอาหาร แก้อ่อนเพลีย แก้กามตายดำ

ลำพันแดง หรือ ลำพันขาว ไม้ลงเหง้าอยู่ริมทะเล

เหง้า รสเค็มกร่อย สรรพคุณ ขับโลหิตระดูสตรี ขับลมในลำไส้ แก่จุกเสียด แก่โลหิตระดูทำให้พิษให้คลั่งเพ้อ

หวานตะมอย ไม้ไซ้ไม้ลงหัว (พวกกล้วยไม้)

ใบ รสเย็น สรรพคุณ แก่มือเท้าเย็น บำรุงหัวใจ ทำให้ชีพจรเต้นเร็ว แก้ไข้กาฬ กระทั่งพิษ ดับพิษร้อน ขับพยาธิ

สิงหโมรา ไม้กอลงเหง้า ลำต้นเป็นหนามสีแดง

เหง้า ก้าน ใบ รสขมร้อนสรรพคุณบำรุงโลหิต ช่วยย่อยอาหาร ขับน้ำคาวปลาหลังคลอดบุตร

โสม ไม้เถาเลื้อยหัว มีโสมจีนและโสมอเมริกา จีนเรียก จินเส็ง จะนำมาใช้ได้ต้องเมื่ออายุ

หัว ราก รสขมมีสรรพคุณบำรุงกำลังให้แข็งแรงกระปรี้กระเปร่า บำรุงโลหิต

โหรา ไม้ต้นเล็ก ๆ ลงหัว ส่วนมากได้มาตลาดประเทศจีน ในประเทศไทยมีบ้างเล็กน้อย

หัว รสเมาเบื่อสรรพคุณขับเสมหะ แก้หอบหืด แก้โรคผิวหนัง เรื้อน มะเร็ง กุดทะราด

อุตพิ ไม้กอลงหัว

หัว รสขื่นคั้น สรรพคุณ แก้ไอ ขับปัสสาวะ กัดล้างเสมหะ แก่ริดสีดวงทวารหนัก
แก่ริดสีดวงจมูก แก่โรคท้องมาน

๒.๔ พืชจำพวกผัก ได้แก่ พรรณไม้ต้นเล็ก ๆ หรือต้นใหญ่ เป็นกอ ต้นต่ำ ต้นสูง หรือ
เลื้อยไปอยู่บนบกก็มี อยู่ในน้ำก็มี บางชนิดใช้เป็นอาหารได้ และนิยมเรียกว่า ผัก ดังตัวอย่างต่อไปนี้

ผักกระชับ เป็นไม้พุ่มขนาดย่อม (ซักบ้อเช้า)

ราก รสจืดเย็น สรรพคุณ ระบายความร้อน แก้ไข้ ขับปัสสาวะ

ผักกระเจต (ผักร้อน) เป็นไม้เลื้อย

ใบ และ นม รสเย็น สรรพคุณ แก้ไข้ตัวร้อน ถอนพิษอักเสบ

ผักกระเจม

ใบ รสเย็น สรรพคุณ แก้ไข้พิษ ไข้ตัวร้อน ไข้หวัด แก้ปวดศีรษะ

ผักกาด (หัวไชเท้า)

หัว รสเย็น สรรพคุณ ตำคั้นกับน้ำตาลทรายแดง แก้อาเจียนเป็นโลหิต
เมล็ด รสเผ็ดชุ่ม ขับเสมหะและโลหิต ระบายอ่อนๆ ระบายอาการหอบ แก่ลมจุกเสียด

ผักกาดนา ไม้ต้นเล็ก ๆ

ใช้ทั้งต้น รสเย็น สรรพคุณ กระทบพิษภายใน แก้พิษตัวร้อน (ลดความร้อน) แก้ไข้
หัดสุกใสดำแดง แก้พิษฝีดาษ ขับเหงื่อ

ผักกาดน้ำ

ใช้ทั้งต้น รสเย็น สรรพคุณ ขับปัสสาวะ แก้นิ่ว แก่ซำร้ว แก่กามโรค ระวังความร้อน
แก่ทางเดินปัสสาวะอักเสบ

ผักกูด ไม้ต้นเล็กขึ้นอยู่ริมน้ำ

ใบ รสเย็น สรรพคุณ แก้ไข้ แก่ตัวร้อน แก้พิษอักเสบ

ผักขี้ฉ่าย ไม้ต้นเล็ก

ใช้ทั้งต้น รสเย็นหอม สรรพคุณ ความดันโลหิต บำรุงร่างกาย แก่เบาหวาน

ผักโขมหนาม ไม้ต้นเล็ก ๆ มีหนามตามข้อ

ราก รสขมเย็นขึ้น สรรพคุณ แก้ไข้ แก้ตัวร้อน แก้เด็กคลื่นเป็นผ้าละออง เจริญอาหาร

ผักโขมหัด ไม้ต้นเล็ก

ราก รสเย็นขึ้น สรรพคุณ แก้พิษร้อนใน ต้มเอาน้ำอาบ แก่เม็ดผื่นคัน ถอนพิษไข้
แก่เสมหะ ขับปัสสาวะ

ผักโขมหิน (ผักขมหิน)

ต้น รสเผ็ดร้อน สรรพคุณ ผายลมผายเรอ แก่เสมหะและดีพิการ

ผักขวง (สะเดาดิน) ไม้เลื้อยต้นเล็ก ๆ

ใช้ทั้งต้น รสขม สรรพคุณ บำรุงน้ำดี ระวังความร้อน ทำให้ละเอียดสุ่มหัวเด็ก แก่หวัดขัดจมูก

ผักคราดหัวแหวน ไม้ต้นเล็ก

ใช้ทั้งต้น รสเอียนเบื่อเล็กน้อย สรรพคุณ แก้พิษตานซาง แก่ริดสีดวง แก่ผอม
เหลือง แก่เด็กตัวร้อน แก่ปวดบวม แก่ต่อมทอนซิลอักเสบ

ผักเต็ด ไม้พุ่มขนาดเล็ก

ใบ รสขื่นขม สรรพคุณ ต้มเอาน้ำอาบ แก้บาดแผล แก้ผื่นคัน

ราก รสขมเย็น สรรพคุณ แก้พิษร้อนภายในร่างกาย

ผักชีลา ไม้ต้นเล็ก ๆ

ลูก รสขมฝาดร้อนหอม สรรพคุณ แก้ไข้เนื่องจากซาง แก่กระหายน้ำ บำรุงธาตุ
แก้คลื่นเหียน อาเจียน ขับลมในลำไส้ แก่สะอึก แก่ตาเจ็บ

ราก รสหอมเย็น สรรพคุณ กระทบพิษไข้หัว หัดเหือด สุกใส ตำแดง แก้ไอ เจ็บคอ

ผักชีล้อม ไม้ต้นเล็ก ๆ

เมล็ด รสหอมร้อนเล็กน้อยสรรพคุณขับลมในลำไส้ แก้อาตุพิการ แก้ไอ แก้หอบ บำรุงปอด

ผักตบเต้าน้ำ ไม้ น้ำ

ใช้ทั้งต้น รสจืดเผื่อสรรพคุณแก้เสมหะและลม แก้เพ้อกลุ่ม แก้ไขเพื่อดี ช่วยย่อยอาหาร

ผักหนอก (บัวบก) ไม้ต้นเล็ก ๆ ใบกลม

ใช้ทั้งต้น รสขมเล็กน้อย สรรพคุณ ต่ำคั้นเอาน้ำรับประทาน บำรุงหัวใจ แก้ช้ำใน เนื่องจากพลัดตกหกล้ม แก้เมื่อยล้า อ่อนเพลีย แก้บิด ท้องเสีย

ผักบุงขันธ์ ผักชนิดนี้มีอยู่ทั้งน้ำจืด น้ำเค็ม เป็นเถาเลื้อยตามพื้นดิน

เถา ใบ รสขื่นเย็น สรรพคุณ ถอนพิษลมเพลมพัด แก้พยาธิตัวจืด

ผักบุงขาว ไม้เลื้อยทอดยอด

ใบ เถา รสเย็น สรรพคุณ ถอนพิษทั้งปวง แก้พิษลมเพลมพัด แก้ตาฟาง

ใบ ตำพอก แก้พิษฝี ถอนพิษอักเสบ

ผักบุงจีน ไม้ต้นเล็ก

ใช้ทั้งต้น รสเย็น สรรพคุณ แก้พิษฝี ถอนพิษยาเบื่อเมา แก้ตาฟาง ตามัว

ผักบุงแดง ไม้เลื้อยทอด

ใบ เถา รสเย็น สรรพคุณ ถอนพิษยาเบื่อเมา แก้ตาฟาง ตามัว

ใบ ตำพอก สรรพคุณ แก้พิษฝี ถอนพิษอักเสบ

ผักบุงรวม ไม้ น้ำ

ใช้ทั้งต้น สขมสรรพคุณแก้พิษทั้งปวง ใช้ต้มเข้ากระโຈມเอาไอรรม ขับเหงื่อ แก้บวม เหน็บชา

ผักเบี้ย ไม้ต้นเล็ก ๆ

ใบ รสเย็น สรรพคุณ แก้ไข้ แก่ตัวร้อน แก้พิษตานซาง

ผักเบ็ดขาว ไม้เลื้อยตามพื้นดิน

ใช้ทั้งต้น รสขื่นเย็น สรรพคุณ ดับพิษโลหิต ทำให้โลหิตเย็น ฟอกและบำรุง แก่กระดูกสันหลัง เหน็บชา แก้ปวดเอวและท้องน้อย

ผัดเบ็ดแดง ไม้เลื้อยตามพื้นดิน

ใช้ทั้งต้น รสขื่นเอียน สรรพคุณ ดับพิษโลหิต ทำให้โลหิตเย็น เป็นยาระบายอ่อนๆ
พอกและบำรุงโลหิต แก่ระดูพิการดำเหม็น แก้ปวดเอวและท้องน้อย

ผักปอดตัวผู้ ไม่ใบเล็กๆ ขึ้นตามทุ่งนา

ราก รสขื่นเล็กน้อย สรรพคุณ แก้โลหิตพิการ ขับลมให้กระจาย

ผักปอดตัวเมีย เหมือนกับผักปอดตัวผู้ แต่ต้นและใบใหญ่กว่า

ต้น รสขื่นเล็กน้อย สรรพคุณ แก้ปวดมดลูกแก้สันนิบาตหน้าเพลิง

ผักปลัง ไม้เลื้อยมี ๒ ชนิด คือ ชนิดแดง และชนิดขาว สรรพคุณเหมือนกัน

ต้น รสเย็น สรรพคุณ แก้พิษฝี แก้อักเสบ

ใบ รสเย็นเบือ สรรพคุณ แก้กลาก

ดอก รสเย็นเบือ สรรพคุณ แก้เกลือ

ราก รสเย็นเบือ สรรพคุณ แก้โรคผิวหนัง แก้รังแค แก้ท้องผูก

ผักแพวแดง ไม้ต้นเล็ก

ราก รสร้อน สรรพคุณ แก้ลม แก้กระเพาะอาหารพิการ อูจาระหยาบ แก้ท้องมาน
แก้ริดสีดวง แก้หืด ไอ แก้เส้นประสาทพิการ แก้ปวดเมื่อยตามข้อกระดูก

ผักหวานบ้าน ไม้ยืนต้นขนาดย่อม

ราก รสร้อน สรรพคุณ แก่ตัวร้อน ถอนพิษไข้ แก้ไข้กลับ

ผักหวานป่า ไม้ยืนต้นขนาดย่อม

ราก รสเย็นสรรพคุณแก้ดีพิการ แก้เชื้อมั่ว แก้ไข้ แก้ร้อนระหายน้ำ แก้กระสับกระส่าย

ผักแว่น ไม้ต้นเล็ก อยู่ริมน้ำ ชูใบ ก้านยาว

ใช้ทั้งต้น รสจืด สรรพคุณ แก้เสมหะ แก้ดีเดือด เจริญอาหาร

ผักเสี้ยนไทย ไม้ต้นเล็กๆ

ต้น รสขื่นร้อนฉุน สรรพคุณ ขับโลหิตระดูที่เน่าเสีย

เมล็ด รสเมา สรรพคุณ ขับไล่เดือนในท้อง

ผักเสี้ยนผี ไม้ต้นเล็กๆ

ต้น รสขมร้อนเหม็นเขียว สรรพคุณ ทำให้หนองแห้ง

ใบ รสขม สรรพคุณ แก้ปัสสาวะพิการ

ดอก รสขมขึ้น สรรพคุณ แก้ปวดศีรษะ
 ลูก รสเมา สรรพคุณ แก้ปวดศีรษะ
 ราก รสร้อนขึ้นเล็กน้อย สรรพคุณ แก้สตรีผอมแห้งเนื่องจากอยู่ไฟไม่ได้ ฝัดในท้อง
 ใช้ทั้ง ๕ สรรพคุณ คุมธาตุ แก้ลม แก้ปวดท้อง จนเจริญไฟธาตุ แก้ท้องร่วง
 แก้ฝัดในตับปอด ฝัดในลำไส้ ขับหนองสี

ผักหูลาอ่อน เป็นไม้ต้นเล็ก ๆ คล้ายโตไม่รู้ล้ม แต่เล็กกว่า

ต้น รสจืดเหม็นเขียวเล็กน้อย สรรพคุณ แก้พิษตานซาง แก้ฝีตานซาง เม็ดฝัดคัน แก้ตัวร้อน

ผักหนาม ไม้เนื้ออ่อน

ใช้ทั้งต้น สรรพคุณ แก้ปัสสาวะพิการ

๒.๕ พืชจำพวกหญ้า ได้แก่ พรรณไม้ที่เป็นกอ เป็นเถา หรือเป็นต้นก็มี มีทั้งเกิดอยู่
 บนบก ในน้ำ เกิดขึ้นบนเนินผา กำแพงโบสถ์และบนเจดีย์เก่า ๆ นำมาใช้เป็นอาหารสัตว์ และปรุง
 เป็นยาได้ ดังตัวอย่างต่อไปนี้

กกลังกา (กกขนาท) พืชจำพวกหญ้าต้นกลม หรือสามเหลี่ยมมน

ต้น รสจืดเย็นขมน้อย สรรพคุณ ขับน้ำดีได้ตกลงลำไส้

ใบ รสเย็นเบื่อ สรรพคุณ แก้ปวดศีรษะ

ดอก รสฝาดเย็น สรรพคุณ แก้แผลเปื่อยพุพองในปาก

ราก รสขมเย็น สรรพคุณ แก้ไข้ใน ขับโลหิตเน่าเสียให้ออกจากร่างกาย

หัว รสขมเย็น สรรพคุณ บำรุงธาตุ เจริญอาหาร แก้เสมหะเพื่อง

กะเม็ง ไม้ต้นเล็กจำพวกหญ้า มี ๒ ชนิด คือ ชนิดดอกขาวและดอกเหลือง กะเม็งมี
 รสเอียนและมีธาตุเหล็กเจือปนอยู่ด้วย

ต้น รสเอียน สรรพคุณ ขับลมให้กระจาย แก้จุกเสียดแน่นเพื่อ บำรุงโลหิต

ดอก รสเอียน สรรพคุณ แก้ดีซ่าน ตับอักเสบ

ราก รสเอียน สรรพคุณ ขับลมในลำไส้และกระเพาะอาหาร

หญ้ากระท้ายจาม ไม้ต้นเตี้ยใบเป็นฝอย

ต้น รสจืดเย็น *สรรพคุณ* แก้ไข้ใน แก้โลหิตคลั่งให้กระจายตกทวารหนัก
แก้อาเจียนเป็นโลหิต

หญ้ากระทืบยอด ไม้ต้นเล็กใบเป็นฝอย

ต้น รสเย็น *สรรพคุณ* แก้ไข้ แก้ร้อนใน ขับปัสสาวะ ถอนพิษยาเบื่อเมา
แก้สะอึก ตำพอกแก้ฝีกาฬ แก้แผลเรื้อรัง

ราก รสเย็น *สรรพคุณ* แก้หนองใน แก้เนิว

หญ้าเกล็ดหอย ไม้เลื้อยตามพื้นดิน

ใช้ทั้งต้น รสขมเย็นเล็กน้อย *สรรพคุณ* ลดความร้อน แก้ไข้ แก้ร้อนในกระหายน้ำ

หญ้าเกล็ดหอยจีน ไม้ต้นเล็ก ๆ

ใช้ทั้งต้น รสเย็น *สรรพคุณ* แก้พิษร้อนภายใน แก้อาเจียนเป็นโลหิต ผสม สุราวม
แก้ลำคออักเสบ แก้ฝีในลำคอ แก้ต่อมน้ำลายและต่อมซิลอักเสบ ตำพอกแก้ปวดฝี แก้ฝีอักเสบ

หญ้าเกล็ดหอยเล็ก

ใช้ทั้งต้น รสขมเย็นเล็กน้อย *สรรพคุณ* แก้ร้อนในกระหายน้ำ แก้พิษร้อนภายใน

ขั้ดมอน ไม้ต้นเล็ก ๆ จำพวกหญ้า

ราก เป็นเมือก รสเผ็ด *สรรพคุณ* แก้พิษไข้ ไข้กาฬ แก้ไข้หัด สุกใส ตำแดง ผิดาษ
แก้ร้อนใน แก้เยื่อหุ้มสมองอักเสบ แก้ปวดมดลูก

ขลุ้ (หนาดวัว) ไม้พุ่มต้นเล็ก ๆ จำพวกหญ้า

ต้น รสเหม็นขื่น *สรรพคุณ* ขับปัสสาวะ แก้ปัสสาวะพิการ

ใบ คั่วให้เกรียม รสหอม *สรรพคุณ* ชงน้ำรับประทาน ขับปัสสาวะ แก้กระหายน้ำ

เปลือก รสเมาเบื่อเล็กน้อย *สรรพคุณ* ขับโลหิตประจำเดือน ขับระดูขาว ขับปัสสาวะ แก้กามโรค

หญ้าคา ไม้กอ ใบยาวแหลมคม

ราก รสหวานเย็นเล็กน้อย *สรรพคุณ* ขับปัสสาวะ แก้ร้อนในกระหายน้ำ บำรุงไต
แก้ดีซ่าน แก่ตับอักเสบ แก้อ่อนเพลีย แก้เบื่ออาหาร

โคกกระสุน (กาบิन्ह) จำพวกหญ้า ใบคล้ายผักกระเฉด

ต้น ใบ รสขมเล็กน้อย *สรรพคุณ* ขับปัสสาวะ แก้กระษัย แก้ปัสสาวะพิการ

หญ้างวงช้าง ไม้ต้นเล็ก ๆ

ใช้ทั้งต้น รสเย็นสรรพคุณแก้พิษตานซาง ลดไข้ในเด็ก แก้กระหายน้ำ ละลายก้อนนิ่ว แก้โรคตา

จันใบหอม ไม้ต้นเล็ก ๆ จำพวกหญ้า

ใช้ทั้งต้น รสร้อน สรรพคุณ ขับลมนำไส้ กำจัดเสียดแน่นเพื่อ แก้ปวดท้อง แก้ธาตุพิการ ขับโลหิตระดูสตรี

หญ้าชันกาด (หญ้าหวาย)

หัว รสจัดเย็น สรรพคุณ แก้ทางเดินปัสสาวะอักเสบ ขับปัสสาวะ แก้อาการบวม น้ำเนื่องจากโรคไตและโรคหัวใจ ลดความร้อน แก้พิษไข้กาฬ

หญ้าไซ พืชจำพวกหญ้าเกิดอยู่ในน้ำ

ใช้ทั้งต้น รสจัดเย็น สรรพคุณ ขับฟอกโลหิตประจำเดือนสตรีให้เป็นปกติแก้ปวดมดลูก บำรุงโลหิต

หญ้าดอกขาว (หมอน้อย)

ต้น รสเย็นเล็กน้อย สรรพคุณ ขับผายลม แก้ปวดท้อง แก้ท้องขึ้นอืดเฟ้อ
ใบสด รสเย็น สรรพคุณ ตำพอก ถอนพิษ แก้อักเสบ

หญ้าตีนกา

ต้น รสขมเย็น สรรพคุณ ลดความร้อน แก้พิษไข้กาฬ บำรุงหัวใจ ตำผสมสุราทาแก้ฟกบวมอักเสบ แก้ปวดแสบปวดร้อนตามร่างกาย

หญ้าตีนนก ไม้ต้นเล็กคล้ายหมากดิบน้ำค้าง

ต้น รสขม สรรพคุณบำรุงน้ำดี บำรุงธาตุ แก้ไขเพื่อดี แก้ร้อนในกระหายน้ำ

หญ้าไต้ใบ (ลูกไต้ใบ) ไม้ต้นเล็ก ๆ

ใช้ทั้งต้น รสขมเย็น สรรพคุณระงับความร้อน แก้พิษไข้ แก้ไขมาลาเรีย แก้กามโรค ขับระดูขาว ตำผสมสุราพอก แก้พิษฝี แก้ฟกบวม

ตำแยแมว (ตำแยตัวผู้)

ราก รสเย็น สรรพคุณ ขับเสมหะ ทำให้อาเจียน ทำให้ระคายเคืองทางเดินอาหาร

หญ้าถอดปล้อง จำพวกไม้น้ำ

ต้น รสจืดเย็น *สรรพคุณ* ขับปัสสาวะ แก้นิว บำรุงไต ขับระดูขาว

โทงเทง (โคมจีน)

ใช้ทั้ง ๕ รสเย็น *สรรพคุณ* แก้ต่อมทอนซิลอักเสบ แก้เจ็บในลำคอ แก้ปวดแสบ
ปวดร้อน ฝนหยอดตา แก้อาเจียน แก้ปวดเคืองในลูกตา แก้อาอักเสบ

หญ้าน้ำดับไฟ

ต้น ใบ ราก รสเย็น*สรรพคุณ* ต่ำคั้นเอาน้ำทา แก้ปวดแสบปวดร้อน แก้แผลพุพอง
ใบ รสเย็น *สรรพคุณ* ตำผสมสุรา พอกแก้พิษฝี แก้ปวดบวม แก้พิษไฟไหม้ น้ำร้อน
ลวกสุ่มศีรษะเด็กเวลาเย็น แก้หวัดคัดจมูก
ราก รสเย็น *สรรพคุณ* แก้พิษสุนัขกัด

หญ้าน้ำนมราชสีห์

ต้น รสขม *สรรพคุณ* ขับปัสสาวะมีสีแดงเหลืองขุ่น บำรุงน้ำนม

หญ้าหนดปลาตุก

ใช้ทั้งต้น รสขม *สรรพคุณ* บำรุงโลหิต เจริญอาหาร แก้ไข้มาลาเรีย แก้ไข้ ผอม
เหลือง แก้ไอ แก้หืด

หญ้าหนดแมว (พยับเมฆ)

ต้น รสจืด *สรรพคุณ* ขับปัสสาวะขับนิ่ว แก้กระษัย แก้ปวดเมื่อยบั้นเอว ใช้มากเป็น
อันตราย กดหัวใจทำให้หยุดเต้นได้

หญ้าปราบ (โตไม่รู้ล้ม)

ใช้ทั้งต้น รสจืด*สรรพคุณ* แก้ไข แก้กระษัย ขับปัสสาวะพิการ บำรุงกำหนด

หญ้าปากควาย

ใช้ทั้งต้น รสเย็น *สรรพคุณ* ดับพิษกาฬ แก้ไข้พิษไข้หัวทุกชนิด ช่วยย่อยอาหาร แก้
พิษแก้ไข้ตรีโทษ

หญ้าป็นตอ ไม้เลื้อยพาดพันต้นไม้

หัว รสหวานเล็กน้อย *สรรพคุณ* บำรุงกำลัง บำรุงตับ ปอด หัวใจ

ไผ่ พืชจำพวกหญ้า เป็นกอ ตระกูลเดียวกันมีดังนี้

ไผ่ป่า ไม่มีหนาม

ไผ่สีสุก มีหนามน้อย ต้นใหญ่กว่า

ไผ่บง ไม่มีหนาม ลำใหญ่

ไผ่ลาย มีลำเป็นสีลายสวย

ไผ่รวก ลำเล็ก แข็ง มีหนามน้อย

ไผ่จำพวกนี้แทงหน่ออ่อน ๆ รับประทานเป็นอาหารได้รสดีเหมือนกัน

ใบ รสชื่นเผื่อน สรรพคุณ ฟอกล้างโลหิตระดูที่เสีย

ตา สุมเป็นถ่าน รสขี้สรรพคุณแก้ร้อนในกระหายน้ำ ดูดแก้สในกระเพาะอาหาร

ราก รสเผื่อน สรรพคุณ ขับปัสสาวะ แก้ไตพิการ แก้หนองใน ขับระดูสตรี

ไผ่เหลือง ไผ่ยืนต้นเป็นกอ ลำเหลือง

ตาไผ่ รสจืด สรรพคุณ เอา ๗ ตาต้มรับประทาน แก้สตรีตกโลหิตมากเกินไป

หญ้าฝรั่ง ไผ่จากประเทศสเปน

ใช้เกสร รสขมหวานเล็กน้อย สรรพคุณ บำรุงธาตุ บำรุงโลหิต ชูกำลัง

แก้สวิงสวาย แก้ไข แก้ตับ ใต้ แก้โรคเส้นประสาท แก้ซางเด็ก

หญ้าพันธุ์ขาว

ใช้ทั้งต้น รสจืดขึ้น สรรพคุณ ช่วยย่อยอาหาร แก้ไข้ตรีโทษ แก้พิษผี

หญ้าพันธุ์เขียว

ใช้ทั้งต้น รสจืด สรรพคุณ ขับเหงื่อ ขับปัสสาวะ

หญ้าพันธุ์แดง

ต้น รสจืด สรรพคุณ แก้ขัดเบา

ใบ รสจืดเย็น สรรพคุณ แก้คออักเสบ เป็นเม็ดยเป็นหนามในคอ

ดอก รสจืด สรรพคุณ แก้เสมหะคั่งในทรวงอก ละลายก้อนนิ่ว

ราก รสจืด สรรพคุณ ขับปัสสาวะ

ใช้ทั้งต้น รสจืดเย็น สรรพคุณ รสจืด สรรพคุณ แก้ไข แก้อักเสบในลำคอ

หญ้าพันธุ์นา

ใช้ทั้งต้น รสจืด สรรพคุณ ขับเหงื่อ แก้ไขตัวร้อน

หญ้าแพรก

ใช้ทั้งต้น รสขมเย็น *สรรพคุณ* แก้พิษเจ็บปวด แก้อักเสบ แก้สตรีตกโลหิต มากเกินไป แก้อ่อนใน กระหายน้ำ แก้ไขพิษ ไข้กาฬ ไข้หัด สุกใส ตำแดง

หญ้าพองลม (ปู่เจ้าลอยท่า) ไม้เหนียว

ต้น รสจืดเย็น *สรรพคุณ* แก้ไขตัวร้อน แก้อ่อนกระสับกระส่าย

หญ้าแห้วหมู หญ้าชนิดลงหัว มี ๒ ชนิด เล็ก ใหญ่

หัว รสชาติติดจะร้อนผลิต *สรรพคุณ* บำรุงธาตุ เจริญอาหาร ขับลมในลำไส้ แก้ท้องขึ้น อืดเพื่อ บำรุงกำลัง บำรุงครรภ์รักษา

ว่าน ว่านต่าง ๆ ก็จัดเป็นพืชวัตถุ เช่นเดียวกับพืชวัตถุทั่ว ๆ ไป ว่าน นอกจากจะมี ประโยชน์ทำยา ยังมีประโยชน์ทางคุณไสย อิทธิฤทธิ์ ชนบางพวกถือว่า ว่านบางชนิดนำโศคลาภมา ให้ แต่ในที่นี้จะบรรยายเฉพาะว่านที่มีสรรพคุณในทางนำมาใช้เป็นยาเท่านั้น

ว่านคันทมาลา ไม้ลงหัว

หัว รสฝาดเย็น *สรรพคุณ* อมแก้ต่อมทอนซิลอักเสบ แก้ฝีในคอ แก้เจ็บคอ ฝน ทาแก้เคล็ดบวม

ว่านชั้กมดลูก ไม้ล้มลุกลงหัว

หัว รสฝาดเย็น *สรรพคุณ* แก้มดลูกพิการ แก้ปวดมดลูก ชั้กมดลูกให้เข้าอุ้งหลังคลอดบุตร

ว่านนางคำ ไม้ลงหัว

หัว รสร้อนฝาดเย็น *สรรพคุณ* ขับลมในลำไส้ แก้ปวดท้อง แก้กามโรค เม็ดผื่นคัน คุมธาตุ ตำพอก แก้ฟกช้ำ บวม เคล็ดขัดยอก

ราก รสขึ้นฝาด *สรรพคุณ* สมานแผล คุมธาตุ ขับเสมหะ

ว่านหน้า ไม้เหนียวชออบอยู่ตามทีลุ่มน้ำขึ้นถึงแฉ่ง หรือเหง้า

เหง้า หรือ ราก รสร้อนกลิ่นหอมแรง *สรรพคุณ* แก้บิด แก้ปวดท้อง แน่นจุกเสียด แก้ท้องขึ้นอืดเพื่อ ฝนกับสุราทาหน้าอกเด็ก แก้ปวดและหลอดลมอักเสบ

ใบ รสเผ็ดร้อนเล็กน้อย *สรรพคุณ* แก้ปวดกล้ามเนื้อ ปวดข้อ แก้ปวดศีรษะ

หัว น้ำมันที่ได้จากหัว ขับลมในท้อง แก้ท้องขึ้นอืดเพื่อ แก้โรคกระเพาะอาหาร

ว่านเพชรน้อย ไม้ล้มลุกลงหัว

หัว รสเฝื่อน สรรพคุณ รับประทานทำให้ซาตามผิวหนัง ระบายความเจ็บปวด
เมื่อยล้าแก้กระษัย แก้ก้อน ขับระดูขาว แก้อาการกระดูกเนื่องจากเส้นประสาทพิการ

ว่านมหาเมฆ ไม้ล้มลุกลงหัว

หัว รสฝาดเฝื่อน สรรพคุณ แก้ปวดมดลูก แก้มดลูกอักเสบ บวม ชักมดลูกให้เข้าอู่หลังคลอดบุตร

ว่านร้อนทอง ไม้ลงหัวเล็ก ๆ

หัว รสปร่า สรรพคุณ ช่วยย่อยอาหาร แก้ท้องเสีย แก้บิดมูกเลือด คุมธาตุ แก้พิษ
ตานซาง แก้พิษฝี พิษงู ตะขาบ แมงป่อง

ว่านสากเหล็ก ไม้ลงหัว มีต้นละหัวคล้ายสาก

หัว และ ราก รสขมเฝื่อน สรรพคุณ แก้มดลูกอักเสบ ชักมดลูกให้เข้าอู่หลังการคลอดบุตร

ว่านหางจระเข้ ไม้ลงเหง้า

ราก เหง้า รสเย็นเบื่อขม สรรพคุณ แก้กามโรค แก้ทางเดินปัสสาวะอักเสบ
ใบ รสเย็นเป็นเมือก สรรพคุณ ปิดแก้ปวดศีรษะ ดูดพิษอักเสบต่าง ๆ unction เมือกที่ใบ
รับประทานแก้กามโรค

ว่านงาช้าง (หอกสุระกาฬ)

ใช้ทั้งต้น รสเฝื่อนร้อนเล็กน้อย สรรพคุณ แก้ก้อนอันบุคคลกระต่ายผมเนื้อหนึ่ง กระตุก
ใบ รสเฝื่อนร้อนเล็กน้อย สรรพคุณ ระบายอุจจาระ แก่ระดูสตรีพิการ
ต้น ใช้ตำโขลกผสมกับสุรา แก้เลือดดีขึ้น แก้บาดทะยักปากมดลูกในเรือนไฟ

ว่านหางนก

ใบ รสเย็น สรรพคุณ ตำพอกปิดแผล ถอนพิษอักเสบ แก้พิษตะขาบ แมงป่อง

ว่านหอยแครง หรือ ว่านแสงอาทิตย์ ไม้ไซ้ไม้ลงหัว

ใบ รสเย็น สรรพคุณ แก้ไอ แก้อาเจียนเป็นโลหิต แก้ช้ำในเนื่องจากพลัดตกหกล้ม
แก้อ่อนในกระหายน้ำ

ว่านกลีบแรด รสเย็นจืด สรรพคุณ แก้พิษไข้ พิษตานซาง แก้กาฬมูตร แก้อาเจียน แก้พิษ
กำเดา แก่น้ำลายเหนียว

ว่านดินตะขาสมาเยื่อสรรพคุณถอนพิษสัตว์กัดต่อย แก้ฟกบวม เคล็ดยอก แก้หูเป็นน้ำหนอง

ว่านหางช้าง รสร้อนขมขื่นซ่า สรรพคุณ แก้คุณอันบุคคลทำด้วยกระดูกผีคุณคน ใบต้ม
ระบาย อุจจาระธาตุ แก้กะตุสตรีกิการ

ว่านมหากาฬรสเย็นปรุสรรพคุณดับพิษไข้ แก้พิษตานซาง แก้พิษไข้ร้อน กลุ่มเพื่อคลั่ง

ว่านเปราะสมร้อน กลิ่นหอมสรรพคุณแก้ธาตุพิการ แก้พิษลม แก้ปวดบวม บำรุงหัวใจ

ว่านเพชรหึงไม้เถา รสเมาเบื่อร้อนสรรพคุณถอนพิษสัตว์กัดต่อย แก้เคล็ดยอกช้ำบวม

ว่านสะดุ้ง รสเมาเบื่อ สรรพคุณ แก้ปวดเมื่อยตามร่างกาย แก้พิษบาดแผล บาดทะยัก ถอด
พิษ สัตว์กัดต่อย

ว่านเพชรใหญ่รสเมาเบื่อสรรพคุณแก้โรคผิวหนัง ช้ำพยาธิ คุดทะราด และรักษาแผลมีเชื้อ

ว่านสามพันตึงรสเมาเบื่อร้อนขื่นสรรพคุณแก้ปวดเมื่อย แก้พิษสัตว์กัดต่อย ทำให้หนังชา

ว่านดักแด้ รสขมเบื่อ สรรพคุณ แก้พิษสัตว์กัดต่อย ทำให้หนังชา แก้ไขพิษ ไข้กาฬ

ว่านม้า รสเมาขมร้อนสรรพคุณบำรุงเส้นเอ็น บำรุงไขข้อ แก้ปวดเมื่อย ตามข้อทำให้เดินทน

เห็ด เห็ดสมควรจัดเห็ดอยู่ในพืชวัตถุ เนื่องจากเห็นนี้ใช้เพาะปลูก และเจริญเติบโตคล้ายพืช

เห็ดโคน รสเย็นหวาน สรรพคุณ บำรุงกำลัง บำรุงร่างกาย แก้ช้ำใน

เห็ดจาวมะพร้าว รสเย็นหวาน สรรพคุณ ชูกำลัง บำรุงร่างกาย แก้ช้ำใน

เห็ดจอมปลวกลสเย็นหวานสรรพคุณบำรุงกำลัง บำรุงร่างกาย บำรุงเนื้อหนังให้สดชื่น

เห็ดตับเต่าขาว เป็นเมือก รสเย็น สรรพคุณ บำรุงร่างกาย แก้ช้ำใน

เห็ดตับเต่าดำ เป็นเมือก รสเย็น สรรพคุณ บำรุงร่างกาย แก้ช้ำใน

เห็ดฟาง รสเย็นหวาน สรรพคุณ ชูกำลัง บำรุงร่างกาย แก้ช้ำใน

เห็ดเผาะ รสเย็นหวาน สรรพคุณ ชูกำลัง บำรุงร่างกาย เจริญอาหาร แก้ช้ำใน

เห็ดหูหนู รสจืดหวาน *สรรพคุณ* บำรุงร่างกาย ทำให้เนื้อเย็น แก้ช้ำใน

เห็ดกระถินพิมาน ได้จากไม้กระถินพิมานผุ

รสเย็นเบื่อ *สรรพคุณ* แก้เริม งูสวัด ไฟลามทุ่ง แก้พิษฝีอักเสบ แก้ไข้กาฬ

เห็ดขี้ควาย เกิดจากกองขี้ควายที่ขี้นานและแห้ง

รสเมาเบื่อ *สรรพคุณ* แก้ลมกองละเอียด แก่นอนไม่หลับ แก้พิษไข้ร้อนกระสับกระส่าย

เห็ดขี้วัว เกิดจากกองขี้วัวที่ขี้นานและแห้ง

รสเมาเบื่อ *สรรพคุณ* แก้ลมกองละเอียด แก่นอนไม่หลับ แก้พิษไข้ร้อนกระสับกระส่าย

เห็ดงูเห่า เกิดจากรากไม้ ลักษณะคล้ายงูเห่าแผ่แม่เบี้ยขึ้นเป็นรา

รสเมาเบื่อ *สรรพคุณ* แก้ไข้พิษ ไข้กาฬ ดับความร้อน แก้กระสับกระส่าย

เห็ดหญ้าคา รสเมาเบื่อ *สรรพคุณ* แก้พิษฝีอักเสบ ปวดแสบปวดร้อน

เห็ดหญ้าแพรกรสเมาเบื่อ *สรรพคุณ* แก้พิษโลหิต แก้ไข้ท้องเดิน แก้ไข้กาฬ แก้ลม ดับพิษ ฝีอักเสบ

เห็ดหญ้าหวายรสเผ็ดฝาดขี้ *สรรพคุณ* แก้พิษไข้เพื่อคลั่ง แก้ร้อนรุ่ม แก้ท้องเดิน แก้ลม แก้ไข้กาฬ

เห็ดตาล เกิดจากไม้ตาลผุ รสฝาด *สรรพคุณ* แก้ไข้พิษ ไข้กาฬ ไข้สาด ดับพิษผี

เห็ดเตย เกิดจากไม้เตยผุ รสเมาเบื่อเย็น *สรรพคุณ* แก้ไข้พิษ ไข้กาฬ แก้ร้อน

กระสับกระส่าย แก้ลงแดง แก้ไข้รากสาด

เห็ดไผ่ เกิดจากไม้ไผ่ผุ รสเมาเบื่อ *สรรพคุณ* ระงับประสาท แก่นอนไม่หลับ ร้อนรุ่ม

เห็ดมะขาม เกิดจากไม้มะขามผุ รสเย็นเบื่อ *สรรพคุณ* แก้ไข้พิษ ไข้กาฬ ฝีอักเสบ

เห็ดมะพร้าว เกิดจากไม้มะพร้าวผุ รสฝาด *สรรพคุณ* แก้พิษไข้ แก้ท้องร่วง แก้พิษโลหิต แก้ร้อนรุ่ม

เห็ดหมาก เกิดจากไม้หมากผุ รสฝาด *สรรพคุณ* แก้พิษไข้ แก้ท้องร่วง แก้พิษโลหิต แก้ร้อนรุ่ม

เห็ดไม้แดง เกิดจากไม้แดงผุ รสฝาด *สรรพคุณ* แก้ไข้พิษ ไข้กาฬ แก้พิษฝีอักเสบ

เห็ดไม้ตับเต่า รสเย็นเบื่อ *สรรพคุณ* แก้ไข้พิษ ไข้ที่มีพิษร้อนสูง ใช้ตัดศิลา คือใช้หัด สุกใส

ดำแดง และใช้หัวต่าง ๆ

เห็ดไม้รวก เกิดจากไม้รวกผุ รสเมาเบื่อ สรรพคุณ แก้ลมวิงเวียน แก้พิษไข้ร้อนรุ่ม

เห็ดร่างแห หรือ เห็ดระย้า เป็นส่าราเกิดจากดิน มีระย้ารอบดอก รสเมาเบื่อเย็น สรรพคุณ แก้ไข้พิษ ถอนพิษกาฬ

๓. สัตว์วัตถุ

๓.๑ สัตว์บก ได้แก่ สัตว์ที่อาศัยอยู่บนบก และหากินบนบก ตัวอย่าง

แมลงสาบ ใช้มูลประกอบยา สรรพคุณ แก้ลิ้นขาวเป็นฝ้า เป็นละออง แก้เม็ดยอด ในปาก แก้ฟกบวมที่มีพิษร้อน แก้กามโรค (ต้องคว่ำหรือสูมก่อนปรุง)

กวาง เขาแก่ สรรพคุณ แก้ไขกาฬ ไข้พิษ เขาอ่อนบำรุงร่างกาย บำรุงกำลัง บำรุงความกำหนัด ถอนพิษผิตสำแดง

วัวป่า เขาวัว สรรพคุณ แก่ตัวร้อน ดับพิษไข้ แก้พิษกาฬ ถอนพิษผิตสำแดง ตับบำรุงร่างกาย บำรุงตับดี แก้ตีชาน บำรุงน้ำดี บำรุงโลหิต เป็นกระสายทำให้ยาแล่นเร็ว

ควายเผือก กระจุก สรรพคุณ แก้โรคอันบังเกิดจากกระจำพิษน้ำเหลือง แผลกลายกาม โรคเข้าข้อออกดอก

งูเห่าสรรพคุณ แก้โรคกระษัย ปวดเมื่อย แน่น เสียด บำรุงอันสมบูรณ์ ต้องย่างไฟเสีย

เสือ ใช้กระจุก สรรพคุณ บำรุงกระจุก เลือด เนื้อ ไขข้อ แก้ปวดเมื่อยหัวเข่า

หมี ไข่เขี้ยว สรรพคุณ ดับพิษ พิษอักเสบ แก่ตัวร้อน แก้พิษตานซาง ปวดในข้อ เส้นเอ็น แก้ช้ำในกระจายเลือด กระจุก บำรุงโลหิต กระจายโลหิต บำรุงกำลัง

ช้าง ใช้กระจุก สรรพคุณ แก้โรคอันบังเกิดจากกระจุก โรคเรื้อน มะเร็ง

วัวดำ ใช้มูลทำยา สรรพคุณ ดับพิษร้อนถอนพิษไข้ทั้งปวง แก้ไฟลามทุ่ง แก้งูสวัด แก้ลมพิษ แก้ฟกบวม

๓.๒ สัตว์น้ำ ได้แก่ สัตว์ที่เกิดและหากินอยู่ในน้ำ

ปลาช่อน ใช้ดีทำยา *สรรพคุณ* แก่ตาต้อ ตาแดง หางตากแห้งแก้โรคในปาก ลิ้นเป็นฝ้า เป็นเม็ด ตั้วร้อน นอนสะดุ้ง หลังร้อนมือเท้าเย็น แก้หอบ ชางทับสำรอกชักเพราะความร้อนสูง เกล็ดทำให้เกิดลมเบ่ง

ปลาหมอ ใช้ทั้งตัวทำยา *สรรพคุณ* แก้กระษัยปลาหมอ ดี แก้พยาธิกิน ผม่ว้งเป็นหย่อมๆ ช่วยให้มีดำ

ปลากระเบน ใช้หนังทำยา *สรรพคุณ* ขับเลือดเน่าร้าย หลังจากการคลอดบุตร ขับน้ำคาวปลา

ปลาพะยูน ใช้เขี้ยวทำยา *สรรพคุณ* แก้พิษไข้กาฬ พิษไข้ซาง พิษไข้ตั้วร้อน ร้อนใน กระจายน้ำ

วาฬ ใช้น้ำกาม ซึ่งเรียกว่า อำพันทอง *สรรพคุณ* บำรุงกำลัง บำรุงหัวใจ แก้อ่อนเพลีย แก้ลมวิงเวียน

ตะพานน้ำ ใช้ดีทำยา *สรรพคุณ* ขับลมและเลือด แก้ลมกองละเอียด คือลมวิงเวียนหน้ามือ พิษปวดกระดูก ถอนพิษฟกบวมอักเสบ ถอนพิษสัตว์กัดต่อย

กบ ใช้น้ำมัน *สรรพคุณ* แก้ปวดเมื่อย ขับยอก เคล็ดกระดูก แก้พิษไข้ ~~(สุม)~~

ปูนา ใช้ทั้งตัว ตำคั้นปนกับสุรา *สรรพคุณ* แก้ไข้ใน กระจายโลหิต

ปูทะเล ใช้ก้าม *สรรพคุณ* ดับพิษกาฬ แก้พิษอักเสบ แก้ไข้ร้อนใน กระจายน้ำ

จระเข้ ใช้ดี *สรรพคุณ* ขับเลือดร้าย ขับน้ำคาวปลา แก้โรคตา แก่สันนิบาตหน้าเพลิง

เต่า ใช้กระดองออก *สรรพคุณ* ถอนพิษฟกบวมอักเสบ ถอนพิษสัตว์กัดต่อย ทำกระสาย ยาแก้หืด บำรุงน้ำนม

หัวเต่า แก่ตับทรุด แก่ม้ามโต

ปลาหมึก กระดอง หรือ ลิ่นทะเล *สรรพคุณ* แก้เม็ดยอดในปาก ฆ่าเชื้อโรค กัด สิวฝ้า แก้ปวดท้อง แก่มูกเลือด

หอยต่าง ๆ ใช้เปลือกทำยา *สรรพคุณ* แก้โรคลำไส้

แมงดาทะเล กระดองรสเค็ม *สรรพคุณ* ใช้ทำยา แก้โลหิตเป็นพิษ แก้ซางเด็ก

ม่านน้ำ ใช้กระดูกทำยา สรรพคุณ แก้โรคไต แก้ปวดหลัง แก้ปวดเมื่อยตามร่างกาย
บำรุงกระดูก บำรุงกำลัง

๓.๓ สัตว์อากาศ ได้แก่ สัตว์ที่มีปีก บินไปมาในอากาศได้ ตัวอย่าง

ผึ้ง ใช้น้ำหวานในรังทำยา สรรพคุณ บำรุงร่างกาย บำรุงกำลัง แก้อ่อนเพลีย เห น้อยหอบ
แก้สะอึก แก้ไข้ตรีโทษ

นกกา หรือ อีเก้ ใช้กระดูกและขนทำยา สรรพคุณ แก้พิษกาฬ ใช้กาฬ แก้พิษ ตานชาง

นกนางแอ่น ใช้รังทำยา สรรพคุณ บำรุงกำลัง บำรุงความกำหนัด แก้อ่อนเพลีย

นกกรด ใช้น้ำมัน สรรพคุณ แก้โรคผิวดหนังผื่นคัน แก้มะเร็ง

นกกระจอกถอนขนออกทั้งตัว สรรพคุณ บำรุงร่างกาย บำรุงกำลัง บำรุงความกำหนัด

นกออก ใช้น้ำมันทำยา สรรพคุณ แก้โรคผิวดหนังผื่นคัน

นกพิราบ ใช้มูลทำยา สรรพคุณ แก้ไขที่เกิดจากพิษตานชาง แก้ซางร้าย (ความร้อนสูงซั๊ก)
แก้ลมเบ่ง แก้ปวดท้อง (ต้องคั่วก่อนปรุงยา)

นกยูง ใช้ขนทำยา สรรพคุณ แก้ซางลิ้นขาวเป็นฝ้าละออง แก้หละ แก้ซาง ละอองในปาก
แก้หอบหืด แก้ซาง ซักตาเหลือกตาชอน

ค้างคาวแม่ไก่ ใช้เลือดทำยา สรรพคุณ บำรุงโลหิต และบุรุษโลหิตจาง แก้ผอมแห้ง บำรุง
กำลัง แก้เหน็บชา

นกกาหน้าใช้ดีทำยา สรรพคุณ แก้โรคหนังศีรษะพิการ แก้ผมร่วง บำรุงเส้นผมดำ

๔. ธาตุวัตถุ

๔.๑ ธาตุที่สลายตัวง่าย

ได้แก่ แร่ธาตุต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ หรือแร่ธาตุที่ประกอบขึ้นตามกรรมวิธีมีคุณสมบัติสลายตัวง่าย เช่น ถูกความร้อนเพียงเล็กน้อย แชน้ำหรือใช้มือขยี้ ธาตุวัตถุเหล่านี้บางอย่างเมื่อสลายตัวออกไปแล้ว ก็ไม่สามารถกลับสู่สภาพเดิมได้ ตัวอย่าง

กำมะถันเหลืองเกิดขึ้นโดยธรรมชาติ สีเหลืองอ่อนนวล ถูกความร้อนเพียงเล็กน้อยก็สลายตัว *สรรพคุณ* แก่จุดเสียดในโรคป่วง แก่โรคผิวหนังผุพอง น้ำเหลืองเสีย ฆ่าเชื้อโรค ฆ่าแม่พยาธิทั้งภายในและภายนอก ใช้หุงน้ำมันทาแก้หิด ขับลมในกระดูก

กำมะถันแดง (มาด) สีแดงใช้หุงกับน้ำมันใส่แผลเรื้อรัง *สรรพคุณ* แก้แผลเปื่อยลาม บดผงผสมเหล้าทาดับพิษใช้กาพบางชนิด เช่น ไข่มุกสด เป็นต้น

สารส้ม ก้อนสีขาว *สรรพคุณ* สมานได้ทั้งภายนอกและภายใน ชะล้างระดูขาว แก้บาดแผล ทำให้หนองแห้ง แก้แผลในปากในคอ ขับปัสสาวะ แก่นิว

เกลือสินเธาว์ เกลือที่ได้จากดินเค็ม ดินโป่ง *สรรพคุณ* แก้พรรตึก ล้างเมือกในลำไส้ ขับพยาธิในท้อง ละลายนิ่ว แก่ตรีโทษ

ดีเกลือ รสเค็มขม *สรรพคุณ* ถ่ายท้องผูก ถ่ายโรคกระษัย ทำให้เส้นเอ็นหย่อน เป็นยาถ่ายอุจจาระได้ดี

เกลือ รสเค็ม *สรรพคุณ* รักษาเนื้อหนังไม่ให้เน่าเปื่อย บำรุงธาตุแก้หน้าตีพิการ แก่น้ำเหลืองเสีย

จุนสี รสเปรี้ยวฝาด *สรรพคุณ* กัดล้างหัวฝี กัดหัวหูด คุดทะราด รักษาโรคฟัน (ระวังถ้าแพ้ฟันจะโยกหลุดได้)

ดินประสิว*สรรพคุณ* ขับลมที่คั่งค้างตามเส้น ทำให้เส้นเอ็นหย่อนพิษ แก่คันตามผิวหนัง

พิมเสนเกล็ด *สรรพคุณ* แก่ลมวิงเวียนหน้ามืด บำรุงหัวใจ ทำให้จิตใจชุ่มชื้น ทำให้เรอ และผายลม แก่จุกเสียดแน่นท้อง แก่ปวดท้อง แก่แผลสด แผลเรื้อรัง

น้ำตาลกรวด *สรรพคุณ* แก่คอแห้ง ชูกำลัง ทำให้เนื้อหนังชุ่มชื้น

ดินเหนียว *สรรพคุณ* ดูดลมให้ลงเบื้องต่ำ ถอนพิษอักเสบ

ดินขุยปู สรรพคุณ แก้พิษกาฬ แก้ไขป่วง แก้ไขที่มีพิษร้อน

ดินรังกมาร่า สรรพคุณ แก้กระหายน้ำ ดับพิษร้อนถอนพิษอักเสบ

ดินท้องเรือจ้าง สรรพคุณ แก้เลือดออกตามไรฟัน ทำให้หนังชุ่มชื้น

ดินหน้าถ้ำ สรรพคุณ แก้ตาแฉะ ตาอักเสบ

ดินหน้าส้วม สรรพคุณ แก้ตาแฉะ ตาอักเสบ

ดินสอพอง สรรพคุณ ห้ามเหงื่อ แก้เมื่อดมฝุ่นคัน ระงับพิษที่เกิดขึ้นในร่างกาย ทำให้ร่างกายเย็น

ตะกั่วหมและตะกั่วแข็ง ผสมกับน้ำมันรักษาบาดแผล แก้พิษอักเสบต่าง ๆ

๔.๒ ธาตุที่สลายตัวยาก

เหล็ก ใช้สนิมทำยา สรรพคุณ บำรุงโลหิต แก้ตับทรุด ม้ามโตย่อย แก้กุดทะราด และผสมยาแก้ไข้จับสั่น

หินฟันม้า มีตามภูเขา ลักษณะเป็นซี่ ๆ คล้ายฟันม้า สีเหมือนปูนแห้ง สรรพคุณ ดับพิษทั้งปวง แก้พิษในปาก แก้คออักเสบวม

หินเขี้ยวมังกร มีลักษณะเหมือนเขี้ยวสัตว์ใหญ่แข็งแรงมาก เกิดตามหน้าผา หรือตามภูเขาในประเทศจีน สรรพคุณ บำรุงหัวใจ บำรุงประสาท แก้โรคประสาท แก้สะดุ้ง ตกใจผวา

แก้วกลม มีลักษณะเป็นเกล็ดขาวบาง เกิดขึ้นตามภูเขาที่มีหินผุ ๆ รสเย็น กร่อย สรรพคุณ ขับปัสสาวะ แก้พิษโลหิตน้ำเหลือง และโรคตา

ทองคำ เกิดจากแร่ใต้ดิน เป็นธาตุแท้สีเหลือง สรรพคุณ บำรุงเนื้อหนังให้เจริญดับพิษร้อนถอนพิษไข้ แก้พิษอักเสบ แก้สะดุ้งผวา

หินปะการัง สรรพคุณ แก้พิษไข้ ไข้กาฬ และฝีที่มีพิษอักเสบ

บัลลังก์ศิลา (หินอ่อนจีน) เกิดในประเทศจีน สีขาวขุ่นมัว สีเทาบ้าง สีแดง สลับบ้าง รสเย็น สรรพคุณ แก้พิษอักเสบ แก้ปวดร้อน ดับพิษทุกอย่าง ห้ามเหงื่อ ไข้โรค แผลเรื้อรัง และกามโรค

นมผา เป็นหินงอกย้อยออกมาแล้วแห้งแข็ง หินจำพวกนี้ เนื้อนุ่ม ๆ มีเกิดตามภูเขาทางภาคเหนือ *สรรพคุณ* ผสมยาหยอดตา แก้อาการอักเสบชุ่มน้ำฝ้าฟางให้แฉ่ำใสใช้ฝนกับสุรา ทาตามผิวหนัง แก้ปวดแสบร้อน แก้โรคประดงบางจำพวก

หรดาลกลีบทอง เป็นสารชนิดหนึ่งอยู่ใต้ดิน เป็นก้อนคล้ายสารหนู มีสีเหลือง เป็นเงาและไม่เป็นเงา *สรรพคุณ* ใช้ผสมยากวาด ก็เม็ดยอดในปากเด็ก แก้ซางในปากเด็ก ใช้ผสมยากัดขนหนวด เครา ให้ร่วงหลุดไป

ศิลาออนตัวผู้ เกิดในประเทศจีน เป็นหินอ่อนชนิดหนึ่งสีขาวใสคล้ายสารหนู *สรรพคุณ* แก้อาการเสียว และใช้อันบังเกิดเพื่อดี

ศิลาออนตัวเมีย *สรรพคุณ* แก้ไขฟกบวม แก้ฝีเส้น ฝีเอ็น ฝีคัณฑมาลา

๕. ตำยาเรียกได้หลายชื่อ

ตำยาที่เรียกได้ ๒ ชื่อนี้ มิได้เป็นมาตรฐานเท่าใดนัก บางตำราก็เรียกไปอีกอย่างหนึ่ง ซึ่งไม่เหมือนกับตำราที่กล่าวไว้นี้ เพราะด้วยประเทศถิ่นที่อยู่นั้น เรียกกันตามที่อยู่ของตนไป เมื่อรวมความแล้วก็ยังตำยา อย่างเดียวกัน มีชื่อจะกล่าวดังต่อไปนี้

๑. ต้นทิงถ่อน	เรียกอีกชื่อว่า	พระยาจักรทัน
๒. ต้นตะโกนา	เรียกอีกชื่อว่า	พระยาช้างดำ
๓. หนาวเดือนห้า	เรียกอีกชื่อว่า	พระขรรค์ไชยศรี
๔. ร้อนเดือนห้า	เรียกอีกชื่อว่า	ต้นมะไฟเดือนห้า
๕. กระพังโหมใหญ่	เรียกอีกชื่อว่า	ตุตหุม
๖. กระพังโหมเล็ก	เรียกอีกชื่อว่า	ตุตหามา
๗. กระพังโหมน้อย	เรียกอีกชื่อว่า	ขี้หมาข่างร้ว
๘. ผักบุง	เรียกอีกชื่อว่า	ผักทอดยอด
๙. ผักกระเจด	เรียกอีกชื่อว่า	ผักร่อนอน
๑๐. ต้นชิงชี	เรียกอีกชื่อว่า	ปู่เจ้าสมิงกุย
๑๑. เถาหญ้านาง	เรียกอีกชื่อว่า	ปู่เจ้าเขาเขี้ยว หรือ หญ้าภาคีนี้
๑๒. ทำยายม่อม	เรียกอีกชื่อว่า	ประทุมราชา

๑๓. เจตมูลเพลิง	เรียกอีกชื่อว่า	ลูกใต้ดิน
๑๔. ต้นข้าวปลู	เรียกอีกชื่อว่า	ผักอีโร
๑๕. เปரியงพระโค	เรียกอีกชื่อว่า	น้ำมันในไขข้อกระดูกโค
๑๖. ผักเป็ด	เรียกอีกชื่อว่า	กินดินท่า หรือหากินดินท่า
๑๗. หยากไผ่ไฟ, หญ้ายงไฟ	เรียกอีกชื่อว่า	อยู่หลังคา (นมจาก)
๑๘. ขี้ยาผีน	เรียกอีกชื่อว่า	ขี้คารู
๑๙. สุรา	เรียกอีกชื่อว่า	กู้อ้ายบ้า
๒๐. น้ำครำ	เรียกอีกชื่อว่า	น้ำไขเสียด
๒๑. ต้นปีบ	เรียกอีกชื่อว่า	ก่องกลางดง
๒๒. ต้นชะเอม	เรียกอีกชื่อว่า	อ้อยสามสวน
๒๓. เถามะระขี้นก	เรียกอีกชื่อว่า	ผักไห
๒๔. เถาโคกกระสุน	เรียกอีกชื่อว่า	กาบินหนี
๒๕. ก้างปลา	เรียกอีกชื่อว่า	ปู่เจ้าศาลอง
๒๖. เกลือกระตังมูตร	เรียกอีกชื่อว่า	เกลือเยี้ยว
๒๗. เถากระไดลิง	เรียกอีกชื่อว่า	กระไดวอก
๒๘. กำมะถันเหลือง	เรียกอีกชื่อว่า	สุพรรณถันเหลือง, มาดเหลือง
๒๙. กระบือเจ็ดตัว	เรียกอีกชื่อว่า	กระทุ้เจ็ดแบก
๓๐. แก่นขนุน	เรียกอีกชื่อว่า	กรัก
๓๑. หญ้าพองลม	เรียกอีกชื่อว่า	ปู่เจ้าลอยท่า
๓๒. กำแพงเจ็ดชั้น	เรียกอีกชื่อว่า	ตะลุ่มนก
๓๓. กาสามปึก	เรียกอีกชื่อว่า	กาจับหลัก, หญ้าสองปล้อง
๓๔. กระเช้าผีมด	เรียกอีกชื่อว่า	หัวร้อยรู
๓๕. ต้นกำลั้วข้างเผือก	เรียกอีกชื่อว่า	พระยาข้างเผือก
๓๖. ต้นกำลั้ววัวเถลิง	เรียกอีกชื่อว่า	กำลั้วทรพี
๓๗. ต้นกำลั้วเสือโคร่ง	เรียกอีกชื่อว่า	กำลั้วพระยาเสือโคร่ง
๓๘. ต้นกำลั้วหนูมาน	เรียกอีกชื่อว่า	กำลั้วราชสีห์
๓๙. แก่นกำเกรา	เรียกอีกชื่อว่า	ตำเสา
๔๐. บัวบก	เรียกอีกชื่อว่า	ผักหนอก
๔๑. ขอบชะนางแดง	เรียกอีกชื่อว่า	หนอนตายอยากแดง
๔๒. ขอบชะนางขาว	เรียกอีกชื่อว่า	หนอนตายอยากขาว

๔๓. ดอกสลิด	เรียกอีกชื่อว่า	ดอกขจร
๔๔. ต้นกรรณิกา	เรียกอีกชื่อว่า	สุพรรณิกา
๔๕. ดอกคำฝอย	เรียกอีกชื่อว่า	คำยอง
๔๖. ดอกคำไทย	เรียกอีกชื่อว่า	ดอกชาติ
๔๗. หม้อสามย่านตัวผู้ (นิลพัต)	เรียกอีกชื่อว่า	ต้นคว่ำตายหงายเป็น
๔๘. ต้นเหียงอกปลาหม้อ	เรียกอีกชื่อว่า	ต้นแก้มคอ
๔๙. ต้นหม้อสามย่าน	เรียกอีกชื่อว่า	ส้มกระเช้า
๕๐. ต้นจามจุรี	เรียกอีกชื่อว่า	ก้ามกราม, ก้ามปู
๕๑. ต้นช้างงาเดียว	เรียกอีกชื่อว่า	หนามคาใบ
๕๒. ต้นตีนเป็ดเครือ	เรียกอีกชื่อว่า	เถาเอ็นอ่อน
๕๓. ต้นตีนเป็ดต้น	เรียกอีกชื่อว่า	พระยาสัตบัน
๕๔. ต้นตีนป็นน้ำ	เรียกอีกชื่อว่า	พะเนียงน้ำ
๕๕. เม็ดเทียนขาว	เรียกอีกชื่อว่า	ยี่หระ
๕๖. เทียนตาตึกแตน	เรียกอีกชื่อว่า	ผักชีลาว
๕๗. ต้นเทียนเขาวพาคัน	เรียกอีกชื่อว่า	ผักชีกระเหียง
๕๘. ต้นโทงเทง	เรียกอีกชื่อว่า	โคมจีน, โคมญี่ปุ่น
๕๙. ต้นทองระอา	เรียกอีกชื่อว่า	ลั่นจูเห่า
๖๐. ผักเสี้ยนผี	เรียกอีกชื่อว่า	ไปนิพพานไม่รู้กลับ
๖๑. หางไหลขาว	เรียกอีกชื่อว่า	โล่ตีน
๖๒. หางไหลแดง	เรียกอีกชื่อว่า	กะล่ำเพาะ
๖๓. สมออัปยา	เรียกอีกชื่อว่า	ลูกสมอไทย
๖๔. สมอร่องแรง	คือลูกสมอชนิดหนึ่งก้านยาว ห้อยร่องแรงอยู่	
๖๕. บอระเพ็ดตัวผู้	คือ เถาชิงช้าชาติ แต่บอระเพ็ดตัวเมียคือเถาบอระเพ็ดที่มีตุ่ม	

๖. ตัวยามีสรรพคุณใกล้เคียงกัน

ตัวยามีสรรพคุณใกล้เคียงกัน หรือมีสรรพคุณเสมอกันนั้น สามารถนำมาใช้แทนกันได้ เพราะตัวยาบางอย่างที่ต้องการ หรือมีในตำรายานั้น ไม่มีหรือขาดไป หรือตัวยาบางอย่างต้องนำมาจากต่างประเทศ บางครั้งตัวยาเกิดขาดตลาด จะรอให้ส่งมาจากต่างประเทศ คนไข้ก็คงจะไม่ได้รับประทานยาเป็นแน่ ดังนั้นแพทย์และเภสัชกรแผนโบราณ จึงได้คิดค้นหาตัวยาบางอย่างที่พอหาได้ พอจะมีสรรพคุณทัดเทียมกัน เพื่อจะได้นำมาปรุงเป็นยาเพื่อรักษาโรค ตัวยามีสรรพคุณใกล้เคียงกัน และพอจะใช้แทนกันได้นั้นมีดังนี้ คือ

๑. โกรฐสอ	มีสรรพคุณเสมอกับ	ข่าลิง
๒. โกรฐเขมา	มีสรรพคุณเสมอกับ	ทรงบาดาล
๓. โกรฐหัวบัว	มีสรรพคุณเสมอกับ	หัวกระเทียม
๔. โกรฐเขียง	มีสรรพคุณเสมอกับ	ไพล
๕. โกรฐจุฬาลัมพา	มีสรรพคุณเสมอกับ	หญ้าตีนนก
๖. โกรฐกระดูก	มีสรรพคุณเสมอกับ	หัวกะทือ
๗. โกรฐก้านพร้าว	มีสรรพคุณเสมอกับ	ชิงช้าชาลี
๘. โกรฐน้ำเต้า	มีสรรพคุณเสมอกับ	หัวเปราะป่า
๙. กะเม็ง	มีสรรพคุณเสมอกับ	ผักคราด
๑๐. กะเพรา	มีสรรพคุณเสมอกับ	แมงลัก
๑๑. แก่นประดู่	มีสรรพคุณเสมอกับ	แก่นมะขาง
๑๒. เกลือสมุทร	มีสรรพคุณเสมอกับ	เกลือประสะ
๑๓. เกลือสินเธาว์	มีสรรพคุณเสมอกับ	สมอทั้ง ๓
๑๔. ดีปลี	มีสรรพคุณเสมอกับ	ขิง
๑๕. บอระเพ็ด	มีสรรพคุณเสมอกับ	ชิงช้าชาลี
๑๖. ยางเทพทวาร	มีสรรพคุณเสมอกับ	ยางสลัดได
๑๗. เปลือกตาเสือ	มีสรรพคุณเสมอกับ	เปลือกนนทรี
๑๘. กานพลู	มีสรรพคุณเสมอกับ	ลูกจันทร์
๑๙. เปลือกแคแดง	มีสรรพคุณเสมอกับ	เปลือกแคขาว
๒๐. หัสศุณเทศ	มีสรรพคุณเสมอกับ	หัสศุณไทย
๒๑. สารส้ม	มีสรรพคุณเสมอกับ	เหง้าสับประรด
๒๒. โศกกระสุน	มีสรรพคุณเสมอกับ	นมพิจิตร

๒๓. ใบเงิน	มีสรรพคุณเสมอกับ	ใบทอง
๒๔. น้ำมะกรูด	มีสรรพคุณเสมอกับ	น้ำมะนาว
๒๕. ต่างสลัดได	มีสรรพคุณเสมอกับ	ต่างโคกกระสุน
๒๖. หนอนตายหยาก	มีสรรพคุณเสมอกับ	กะเพียด
๒๗. ขมิ้นอ้อย	มีสรรพคุณเสมอกับ	ขมิ้นชัน
๒๘. กาหลง	มีสรรพคุณเสมอกับ	จิก
๒๙. ผักเสี้ยนทั้ง ๒	มีสรรพคุณเสมอกับ	หญ้าพันธุ์ทั้ง ๒
๓๐. มะไฟเดือนห้า	มีสรรพคุณเสมอกับ	หญ้าปากควาย
๓๑. น้ำตาลทราย	มีสรรพคุณเสมอกับ	น้ำตาลกรวด
๓๒. มะแว้งต้น	มีสรรพคุณเสมอกับ	มะแว้งเครือ
๓๓. มะกรูด	มีสรรพคุณเสมอกับ	ส้มซ่า
๓๔. เมล็ดสลอด	มีสรรพคุณเสมอกับ	พาดไฉน
๓๕. เข็มแดง	มีสรรพคุณเสมอกับ	เข็มขาว
๓๖. ผื่นต้น	มีสรรพคุณเสมอกับ	ผื่นเครือ
๓๗. ดอกดิ่ง	มีสรรพคุณเสมอกับ	ผักไหมแดง
๓๘. ลูกกรวย	มีสรรพคุณเสมอกับ	ลูกบิต

๗. การเก็บยา

การเก็บยาตามวิธีการของโบราณ ถ้าหากจะพิจารณาให้ดีแล้ว เห็นว่ามีความสำคัญมาก สำคัญทั้งทางด้านให้ได้ตัวยา มีสรรพคุณดีและทั้งทางด้านการสงวนพันธุ์ของพืชสมุนไพรของตัวยา ให้คงไว้อยู่ตลอดไปเก็บยาต่าง ๆ ต้องปฏิบัติให้ถูกต้องตามกาลเวลา วิธีการเก็บยาของแพทย์แผนโบราณมี ๔ วิธี คือ การเก็บยาตามฤดู การเก็บยาตามทิศทั้ง ๔ การเก็บยาตามวันและเวลา การเก็บยาตามยาม (กาลเวลา)

๗.๑ การเก็บตัวยาทตามฤดู เก็บดังนี้

- ๑) คิมหันตฤดู (ฤดูร้อน) เก็บ เหง้า หัว แก่น ราก จึงจะได้ยามีสรรพคุณดี
- ๒) วสันตฤดู (ฤดูฝน) เก็บ ใบ ดอก ลูกหรือผัก จึงจะได้ยามีสรรพคุณดี
- ๓) เหมันตฤดู (ฤดูหนาว) เก็บ เปลือกไม้ กระจับปี่ และเนื้อไม้ จึงจะด้ามีสรรพคุณดี

๗.๒ การเก็บตัวยาตามทิศทางทั้ง ๔

- ๑) วันอาทิตย์ วันอังคาร เก็บยา ทิศตะวันออก
- ๒) วันจันทร์ วันเสาร์ เก็บยา ทิศตะวันตก
- ๓) วันพุธ วันศุกร์ เก็บยา ทิศใต้
- ๔) วันพฤหัสบดี เก็บยา ทิศเหนือ

ในการเก็บยาตามทิศนี้ ให้ถือเอาที่อยู่ของหมอผู้เก็บยาเป็นศูนย์กลาง

๗.๓ การเก็บตัวยาตามวันและเวลา

- ๑) วันอาทิตย์ เข้าเก็บต้น สายเก็บใบ เทียงเก็บรากเย็นเก็บเปลือก
- ๒) วันจันทร์ เข้าเก็บราก สายเก็บแก่น เทียงเก็บใบ เย็นเก็บเปลือก
- ๓) วันอังคาร เข้าเก็บใบ สายเก็บเปลือกเทียงเก็บต้น เย็นเก็บราก
- ๔) วันพุธ เข้าเก็บราก สายเก็บเปลือกเทียงเก็บต้น เย็นเก็บแก่น
- ๕) วันพฤหัสบดี เข้าเก็บแก่น สายเก็บใบ เทียงเก็บราก เย็นเก็บเปลือก
- ๖) วันศุกร์ เข้าเก็บใบ สายเก็บราก เทียงเก็บเปลือกเย็นเก็บต้น
- ๗) วันเสาร์ เข้าเก็บราก สายเก็บต้น เทียงเก็บเปลือกเย็นเก็บใบ

๗.๔ การเก็บตัวยาตามยาม(กาลเวลา)

๑) กลางวัน

(๐๖.๐๐-๐๙.๐๐ น.)	ยาม ๑ เก็บ ใบ ดอก ลูก
(๐๙.๐๐-๑๒.๐๐ น.)	ยาม ๒ เก็บ กิ่ง ก้าน
(๑๒.๐๐-๑๕.๐๐ น.)	ยาม ๓ เก็บ ต้น เปลือก แก่น
(๑๕.๐๐-๑๘.๐๐ น.)	ยาม ๔ เก็บ ราก

๒) กลางคืน

(๑๘.๐๐-๒๑.๐๐ น.)	ยาม ๑ เก็บ ราก
(๒๑.๐๐-๒๔.๐๐ น.)	ยาม ๒ เก็บ ต้น เปลือก แก่น
(๒๔.๐๐-๐๓.๐๐ น.)	ยาม ๓ เก็บ กิ่ง ก้าน
(๐๓.๐๐-๐๖.๐๐ น.)	ยาม ๔ เก็บ ใบ ดอก ลูก

๘. ตัวยาประจำธาตุ

ในร่างกายของมนุษย์เราประกอบขึ้นจากธาตุทั้ง ๔ ชนิด คือ ธาตุดิน ๒๐ ประการ ธาตุน้ำ ๑๒ ประการ ธาตุลม ๖ ประการ ธาตุไฟ ๔ ประการ และอากาศธาตุ คือ ช่องว่างในร่างกาย ๑๐

ประการ ชาติต่างๆเหล่านี้ถือเป็นที่ตั้งที่แรกเกิดของโรค ฉะนั้น เมื่อชาติใดชาติหนึ่งเกิดเจ็บป่วยหรือ พิการขึ้นมา ตามคัมภีร์ได้จัดลักษณะตัวยาประจำชาติและรสาแก้ตามชาติไว้ดังนี้

๘.๑ ลักษณะตัวยาประจำชาติ

ก. ดอกดีปลี ประจำ ปถวีชาติ	คือ	ชาติดิน ๒๐	ประการ
ข. รากข้าวปลู ประจำ อาโปชาติ	คือ	ชาตุน้ำ ๑๒	ประการ
ค. เกาสะค่าน ประจำ วาโยชาติ	คือ	ชาตูลม ๖	ประการ
ง. รากเจตมูลเพลิง ประจำ เตโชชาติ	คือ	ชาติไฟ ๔	ประการ
จ. เหง้าขิงแห้ง ชาติอากาศ	คือ	ช่องว่างภายในร่างกาย ๑๐	ประการ

๘.๒ รสาแก้ตามชาติ

ก. ปถวีชาติพิการ	แก้ด้วย	ยารสฝาด หวาน มัน เค็ม
ข. อาโปชาติพิการ	แก้ด้วย	ยารสเปรี้ยว เมา เบื่อ ขม
ค. วาโยชาติพิการ	แก้ด้วย	ยารสขม เผ็ด ร้อน
ง. เตโชชาติพิการ	แก้ด้วย	ยารสเย็น จืด

๙. สมุนไพรในงานสาธารณสุขมูลฐาน

กระทรวงสาธารณสุขได้ตระหนักถึงความสำคัญของการพัฒนาสมุนไพร โดยมีการร่างเป็น นโยบายไว้เป็นแผนพัฒนาการสาธารณสุข ฉบับที่ ๖ เพื่อให้บุคลากรสาธารณสุขในระดับต่างๆ รวมถึงหมอพื้นบ้าน แพทย์แผนโบราณ ได้มีความรู้เรื่องสมุนไพร พื้นฐานเพื่อให้มีหลักในการศึกษาและเรียนรู้อย่างถูกต้อง ให้เข้าใจถึงประโยชน์และข้อจำกัดของสมุนไพรต่างๆ สมุนไพรในงานสาธารณสุขมูลฐานมีดังนี้

กระเทียม

ชื่อท้องถิ่น หอมเทียม (เหนือ), กระเทียม หัวเทียม (ภาคใต้), กระเทียมขาว (อุดรธานี), หอมขาว(อุดรธานี), กระเทียม (กลาง), ปะเซวา (กะเหรี่ยง – แม่ฮ่องสอน)

ลักษณะของพืช พืชล้มลุก มีลำต้นใต้ดิน เรียกว่า หัว หัวมีกลีบย่อยหลายกลีบ ติดกันแน่น เนื้อสีขาว มีกลิ่นฉุนเฉพาะ บางครั้งในหนึ่งหัวมีกลีบเดียว เรียก กระเทียมโทน หัวค่อนข้างกลม ใบยาวแบน ปลายแหลม ภายในกลวง ดอกรวมกันเป็นกระจุกที่ปลายช่อ ดอกสีขาวอมเขียว หรือชมพูอมม่วง ผลมีขนาดเล็ก

ส่วนที่ใช้เป็นยา หัวใต้ดิน

ช่วงเวลาที่เก็บเป็นยา เก็บในช่วงที่หัวแก่ อายุ ๑๐๐ วันขึ้นไป

รสและสรรพคุณยาไทย รสเผ็ดร้อน เป็นยาขับลมในลำไส้ แก้กกลางเคลื่อน แก้อิ
ขับเสมหะ ช่วยย่อยอาหาร

วิธีใช้ กระจายใช้เป็นยารักษาอาการดังนี้

1. อาการท้องอืด ท้องเฟ้อ และแน่นจุกเสียด ใ้ใช้กลีบปอกเปลือก รับประทานดิบๆ ครั้งละประมาณ ๕ – ๗ (หนัก ๕ กรัม) หลังอาหารหรือเวลามีอาการ
2. อาการกลาง เคลื่อน ฝานกลีบกระจายแล้วนำมาถูบย่อยๆ หรือตำคั้นเอาน้ำทาบริเวณที่เป็นโดยใช้ไม้เล็กๆ ขูดบริเวณที่เป็น พอให้ผิวแดงๆ ก่อน แล้วจึงเอากะเทียมทาบ่อยๆ หรือวันละ ๒ ครั้ง เช้า – เย็น

กระวาน

ชื่อท้องถิ่น กระวานโพธิสัตว์ , กระวานจันทร์ (กลาง) , กระวานดำ , กระวานแดง ,
กระวานขาว (กลาง , ตะวันออก)

ลักษณะของพืช

ปลูกโดยการแยกหน่อ ขึ้นในดินแทบทุกชนิด เจริญได้ดีที่ชุ่มชื้นและเย็น โดยเฉพาะใ้ตร่มเงาไม้ใหญ่ ยังพบได้ในป่าที่มีความชื้นสูงทางภาคใต้ของประเทศไทย เวลาปลูกจะแยกหน่อออกจากต้นแม่ ถ้ามีลำต้นติดมาให้ตัดเหลือประมาณ ๑ คืบ เพื่อลดการสูญเสียน้ำ นำหน่อไปชำในที่ชุ่มชื้นหรือจะนำลงปลูกเลยก็ได้ ดูแลความชื้นให้สม่ำเสมอ

กระวานเป็นพืชเศรษฐกิจชนิดหนึ่งที่รัฐบาลให้ความสนใจเพราะกระวานเป็นได้ทั้งเครื่องเทศและสมุนไพร ลูกกระวานทำรายได้ให้กับประเทศในปี พ.ศ. ๒๕๒๗ ส่งออกประมาณ ๒๒.๑ ตัน (มูลค่า ๗ ล้านบาท) ส่งไปขายประเทศอังกฤษ จีนและญี่ปุ่น แหล่งปลูกอยู่จังหวัดยะลาและจันทบุรี

ส่วนที่ใช้เป็นยา ผลแก่

ช่วงเวลาที่เก็บยา ตั้งแต่เริ่มปลูกจนมีอายุ ๔ – ๕ ปี จึงจะเริ่มเก็บผลได้ ผลแก่เก็บในช่วงเดือนสิงหาคม – เดือนมีนาคม

รสและสรรพคุณยาไทย รสเผ็ดร้อน กลิ่นหอม เป็นยาขับลมและเสมหะ

- วิธีใช้** 1. ผลกระวานแก้อาการท้องอืด ท้องเฟ้อ และแน่นจุกเสียด โดยเอาผลแก้จัดตากแห้งและบดเป็นผงรับประทานครั้งละ ๑ ช้อนครึ่ง - ๓ ช้อนชา (หนัก ๑ - ๒ กรัม) ชงกับน้ำอุ่น
2. ผลกระวานยังใช้ผสมกับยาถ่าย เช่น มะขามแขก เพื่อบรรเทาอาการไอท้อง

กระเจียบแดง

ชื่อท้องถิ่น กระเจียบ , กระเจียบเปรี้ยว (ภาคกลาง) , ผักแก้งเค้ง , ส้มแก้งเค้ง (ภาคเหนือ) , ส้มตะเลงเคลง (ตาก) , ส้มปู (เงี้ยว - แม่ฮ่องสอน)

ลักษณะของพืช

กระเจียบเป็นไม้พุ่มขนาดเล็ก สูงราว ๓ - ๖ ศอก ลำต้นและกิ่งก้านมีสีม่วงแดง ใบมีหลายแบบขอบใบเรียบ บางครั้งมีหยักเว้า ๓ หยัก ดอกสีชมพู ตรงกลางจะมีสีเข้มกว่าส่วนนอกของกลีบ เมื่อกลิบบดกรวงโรยไป กลีบรองดอกและกลีบเลี้ยงจะเจริญขึ้น มีสีม่วงแดงเข้มหุ้มเมล็ดไว้ภายใน

ส่วนที่ใช้เป็นยา กลีบเลี้ยงและกลีบรองดอก

ช่วงเวลาที่เก็บยา ตั้งแต่เริ่มปลูกจนถึงช่วงเก็บเกี่ยวใช้เวลา ๔ - ๔ เดือนครึ่ง

รสและสรรพคุณยาไทย กลีบเลี้ยงและใบ มีรสเปรี้ยว ใช้เป็นยากัดเสมหะ

วิธีใช้ ใช้เป็นยารักษาอาการขัดเบา โดยนำเอากลีบเลี้ยง หรือกลีบรองดอกสีม่วงแดงตากแห้งและบดเป็นผง ใช้ครั้งละ ๑ ช้อนชา (หนัก ๓ กรัม) ชงกับน้ำเดือด ๑ ถ้วย (๒๕๐ มิลลิลิตร) ดื่มเฉพาะน้ำสีแดงใส ดื่มวันละ ๓ ครั้ง ติดต่อกันทุกวันจนกว่าอาการขัดเบาจะหายไป

กะทือ

ชื่อท้องถิ่น กะทือป่า , กะแวน , แหวดำ (ภาคเหนือ) , เหี่ยวแดง (แม่ฮ่องสอน)

ลักษณะของพืช กะทือเป็นพืชที่พบได้ตามบ้านในชนบท เป็นพืชล้มลุก ฤดูแล้งจะลงหัวเมื่อถึงฤดูฝน จะงอกใหม่หัวมีขนาดใหญ่ และมีเนื้อในสีเหลืองอ่อน กลิ่นหอม ต้นสูง ๓ - ๖ ศอก ใบเรียวยาว ออกตรงข้ามกัน ดอกเป็นช่อกลม อัดกันแน่นสีแดง และแทรกด้วยดอกสีเหลืองเล็กๆ

ส่วนที่ใช้เป็นยา หัวหรือเหง้าแก่สด

ช่วงเวลาที่เก็บยา ช่วงฤดูแล้ง

รสและสรรพคุณยาไทย รสขมและขื่นเล็กน้อย ขับลม แก้ปวดมวนแน่นท้อง แก้บิด บำรุงน้ำนม

วิธีใช้ หัวกะทือเป็นยารักษาอาการท้องอืด ท้องเฟ้อ แน่นจุกเสียด และปวดท้อง โดยใช้ หัวหรือเหง้าสดขนาดเท่าหัวแม่มือ ๒ หัว (ประมาณ ๒๐ กรัม) ย่างไฟพอสุก ต่ำกับน้ำปูนใสคั้น เอาน้ำดื่มเวลามีอาการ

กระชาย

ชื่อท้องถิ่น กะแอน , ระแอน (ภาคเหนือ) , ชิงทราย (มหาสารคาม) , ว่านพระอาทิตย์ (กรุงเทพฯ) , จี๊ปู้ , ซีฟู (ฉาน – แม่ฮ่องสอน) , เป้าซอไร้ , เป้าสี่ (กะเหรี่ยง – แม่ฮ่องสอน)

ลักษณะของพืช กระชายเป็นไม้ล้มลุก สูงราว ๑ – ๒ ศอก มีลำต้นใต้ดินเรียกว่า “เหง้า” รูปทรงกระบอกปลายแหลมจำนวนมาก รวมติดอยู่เป็นกระจุก เนื้อในสีเหลือง มีกลิ่น หอม เฉพาะ เนื้อในละเอียดกับใบสีแดงเรื่อ ใบใหญ่ยาวรีปลายแหลม ดอกเป็นช่อ สีขาวอมชมพู

ส่วนที่ใช้เป็นยา เหง้าใต้ดิน

รสและสรรพคุณยาไทย รสเผ็ดร้อนขม แก้ปวดมวนในท้อง แก้ท้องอืดเฟ้อและบำรุงกำลัง

วิธีใช้ เหง้ากระชายรักษาอาการท้องอืด ท้องเฟ้อ จุกเสียด โดยนำเหง้าและรากประมาณ ครึ่งกำมือ (สดหนัก ๕ – ๑๐ กรัม แห้งหนัก ๓ – ๕ กรัม) ต้มเอาน้ำดื่มเวลา มีอาการ หรือปรุง เป็นอาหารรับประทาน

กะเพรา

ชื่อท้องถิ่น กะเพราขาว , กะเพราแดง (กลาง) , กอมก้อ (เหนือ)

ลักษณะของพืช เป็นไม้ล้มลุกขนาดเล็ก โคนต้นที่แก่เป็นไม้ที่เนื้อแข็ง ลำ ต้นและใบมีขน อ่อน ใบมีกลิ่นหอมฉุนรูปร่างรี ปลายใบและโคนใบแหลมหรือมนเล็กน้อย ขอบใบหยัก ดอก ออกเป็นช่อ ดอกย่อยออกรอบแกนกลางเป็นชั้นๆ กะเพราปลูกเป็นพืชสวนครัวมีอยู่ทั่วไป มี กะเพราขาวและกะเพราแดง กะเพราขาวมีส่วนต่างๆเป็นสีเขียว ส่วนกะเพราแดงจะมีส่วนต ่างๆ เป็นสีเขียวอมม่วงแดง

ส่วนที่ใช้เป็นยา ใบสดหรือแห้ง

ช่วงเวลาเก็บยา เก็บใบสมบูรณ์เต็มที่ ไม้แก่หรืออ่อนจนเกินไป

รสและสรรพคุณยาไทย รสเผ็ดร้อน เป็นยาตั้งธาตุ แก้ปวดท้อง ท้องขึ้น จุกเสียดในท้อง ใช้แต่งกลิ่นแต่งรสได้

วิธีใช้ ใบกะเพราแก้อาการท้องอืด ท้องเฟ้อ แน่นจุกเสียดและปวดท้อง โดยใช้ใบและยอดกะเพรา ๑ กำมือ (ถ้าสดหนัก ๒๕ กรัมแห้งหนัก ๔ กรัม) ต้มเอาน้ำดื่มเหมาะสำหรับเด็กท้องอืด หรือนำมาปรุงเป็นอาหารรับประทานแก้ท้องอืดก็ได้ จำนวนยาและวิธีใช้แบบเดียวกันนี้ ใช้แก้อาการคลื่นไส้อาเจียนที่เกิดจากธาตุไม่ปกติได้

กล้วยน้ำว้า

ชื่อท้องถิ่น กล้วยใต้ (ภาคเหนือ)

ลักษณะของพืช พืชล้มลุก ลำต้นสูง ลำต้นที่อยู่เหนือดินรูปร่างกลม มีกาบใบหุ้มซ้อนกัน ใบสีเขียวขนาดใหญ่ ก้านใบยาวและเห็นได้ชัดเจน ดอกออกที่ปลายเป็นช่อ ลักษณะห้อยลงยาว ๑-๒ คอก เรียกว่า ปลี มีดอกย่อยออกเป็นแผง ผลจะติดกันเป็นแผงเรียกว่า หวี ช่อนกันหลายหวีเรียกว่า เครือ

ส่วนที่ใช้เป็นยา ลูกดิบ หรือ ลูกห่าม

ช่วงเวลาที่เก็บเป็นยา เก็บลูกกล้วยช่วงเปลือกยังเป็นสีเขียว ต้นกล้วยจะให้ผลในช่วงอายุ ๘ - ๑๒ เดือน

รสและสรรพคุณยาไทย ลูกดิบ รสฝาด ฤทธิ์ฝาดสมาน

วิธีใช้ กล้วยดิบรักษาอาการท้องเสียที่ไม่รุนแรง โดยใช้กล้วยน้ำว้าห่ามรับประทานครั้งละครึ่งผลถึงหนึ่งผล หรือใช้กล้วยน้ำว้าดิบฝานเป็นแว่นตากแดดให้แห้ง บดเป็นผง ชงน้ำดื่มครั้งละครึ่งผลถึงหนึ่งผลหรือบดเป็นผง ปั่นเป็นยาลูกกลอนรับประทานครั้งละ ๔ เม็ด วันละ ๔ ครั้ง ก่อนอาหารและก่อนนอนรับประทานแล้วแล้วอาจมีอาการท้องอืดเฟ้อ ป้องกันได้โดยใช้ร่วมกับยาขับลม เช่น น้ำขิง พริกไทย เป็นต้น

กานพลู

ชื่อท้องถิ่น จันจี่ (ภาคเหนือ)

ลักษณะของพืช กานพลูเป็นไม้ยืนต้นขนาดกลาง ใบหนาเป็นมัน ถ้าเอาใบส่องแดดดู จะเห็นจุดน้ำมันอยู่ที่ทั่วไปออกดอกเป็นช่อขนาดเล็ก ดอกสีแดงอมชมพู

ส่วนที่ใช้เป็นยา ดอกกานพลูแห้งที่ยังมิได้สกัดเอาน้ำมันออก และมีกลิ่นหอมจัด

ช่วงเวลาที่เก็บเป็นยา เก็บดอกตูมช่วงที่เปลี่ยนจากสีเขียวเป็นสีแดง ช่วงเดือน มิถุนายน จนถึงเดือนกุมภาพันธ์

รสและสรรพคุณยาไทย รสเผ็ดร้อน กลิ่นหอม ช่วยขับลม

วิธีใช้ 1. ดอกแห้งของกานพลูรักษาอาการท้องอืด ท้องเฟ้อ และแน่นจุกเสียด โดยใช้ดอกแห้ง ๕ – ๘ ดอก (๐.๑๒ – ๐.๖ กรัม) ต้มน้ำดื่ม หรือบดเป็นผง ชงเป็นน้ำชาดื่ม

2. ดอกกานพลูยังช่วยป้องกันไม่ให้เด็กอ่อนท้องขึ้น ท้องเฟ้อได้ โดนใช้ดอกแห้ง ๑ – ๓ ดอกแช่ไว้ในกระติกน้ำร้อนที่ใช้ชงนมให้เด็กอ่อน

ข่า

ชื่อท้องถิ่น ข่าตาแดง ข่าหยวก (ภาคเหนือ)

ลักษณะของพืช ข่ามีลำต้นที่อยู่ใต้ดิน เรียกว่า “เหง้า” เหง้ามีข้อและปล้องชัดเจน เนื้อในสีเหลือง และมีกลิ่นหอมเฉพาะลำต้นที่อยู่เหนือดินสูงได้ถึง ๖ เมตร ใบสีเขียวออกสลับข้างกัน รูปร่างรียาว ปลายแหลม ดอกออกเป็นช่อที่ยอดดอกย่อยมีขนาดเล็ก สีขาวนวล ด้านในของกลีบดอกมีประสีแดงอยู่ด้านหนึ่ง ผลเปลือกแข็งรูปร่างกลมรี

ส่วนที่ใช้เป็นยา เหง้าแก่ สด หรือแห้ง

ช่วงเวลาเก็บเป็นยา ช่วงเวลาที่เหง้าแก่

รสและสรรพคุณยาไทย เหง้าข่า รสเผ็ดปร่า ขับลมแก้บวมฟกช้ำ

วิธีใช้ เหง้าข่าใช้เป็นยารักษาโรคดังนี้

๑. อาการท้องอืด ท้องเฟ้อ และแน่นจุกเสียด ทำได้โดยใช้เหง้าแก่สดหรือแห้ง ขยาดเท่าหัวแม่มือ (สดหนัก ๕ กรัม แห้งหนัก ๒ กรัม) ต้มน้ำดื่ม

๒. โรคกลากเกลื้อน เอาหัวข่าแก่ๆล้างให้สะอาด ผานเป็นแว่นบางๆ หรือทุบให้แตกนำไปแช่เหล้าขาวทิ้งไว้ ๑ คืน ทำความสะอาดบริเวณที่เป็นและใช้ไม้บางๆ ขูดให้เป็นผิวสีแดงๆ และใช้น้ำยาที่ได้มาทาบริเวณที่ทา ๒ ครั้ง เข้า เย็นทุกวัน จนกว่าจะหาย

ขิง

ชื่อท้องถิ่น ขิงเผือก (เชียงใหม่) , ขิงแคลง , ขิงแดง (จันทบุรี) , สะเอ (กะเหรี่ยง – แม่ฮ่องสอน)

ลักษณะของพืช ขิงเป็นพืชล้มลุกมีแง่งใต้ดิน แแงจะแตกแขนงคล้ายนิ้วมือ เนื้อในสีเหลืองแกมเขียว ลำต้นที่อยู่เหนือดินงอกจากแง่งตั้งตรงยาวราว ๒ – ๓ ศอก ใบสีเขียว เรียวแคบ ปลายใบแหลม ดอกเป็นช่อขนาดเล็กก้านดอกสั้น ดอกสีเหลืองและจะบานจากโคนไปหาส่วนปลาย

ส่วนที่ใช้เป็นยา เหง้าแก่สด

ช่วงเวลาที่ เป็นยา เก็บเกี่ยวในช่วงอายุ ๑๑ – ๑๒ เดือน

รสและสรรพคุณยาไทย รสหวานเผ็ดร้อน แก้ลมจุกเสียด แก้เสมหะ บำรุงธาตุ
แก้คลื่นเหียนอาเจียน

วิธีใช้ เหง้าขิงใช้เป็นยารักษาอาการต่างๆ ดังนี้

๑. อาการท้องอืดท้องเฟ้อ แน่นจุกเสียด และอาการคลื่นไส้อาเจียน เนื่องจากธาตุไม่ปกติ
เมารถ เมาเรือ โดยใช้เหง้าแก่สดขยาดเท่าหัวแม่มือ (ประมาณ ๕ กรัม) ทบให้แตก ต้มเอาน้ำดื่ม
๒. อาการไอ มีเสมหะ ฝนกับน้ำมันาว รหือใช้เหง้าสดตำผสมน้ำเล็กน้อย คั้นเอาน้ำและ
แทรกเกลือเล็กน้อย ใช้กวาดคอหรือจิบบ่อยๆ

ขลุ้

ชื่อท้องถิ่น หนวดจิว , หนวดจิว , หนวดวัว (อุดรธานี) , ขี้ป้าน (แม่ฮ่องสอน) , คลู (ใต้)

ลักษณะของพืช ขลุ้เป็นไม้พุ่มขนาดเล็ก ยอดและใบสีเขียวอ่อน โยกลมมน ปลายใบหยัก
ดอกออกเป็นช่อประกอบด้วยดิกเล็กๆ สีขาวอมม่วง

ส่วนที่ใช้เป็นยา ใช้ทั้งห้า ทั้งสดและแห้ง (นิยมใช้เฉพาะใบ)

รสและสรรพคุณยาไทย สรรพคุณขับปัสสาวะ แก้ปัสสาวะพิการ

วิธีใช้ ใช้เป็นยาแก้อาการขัดเบา วันละ ๑ กำมือ (สดหนัก ๔๐ – ๕๐ กรัม แห้งหนัก
๑๕ – ๒๐ กรัม) หั่นเป็นชิ้นๆ ต้มกับน้ำดื่ม วันละ ๓ ครั้ง ก่อนอาหารครั้งละ ๑ ถ้วยชา (หรือ
๗๕ มิลลิลิตร)

ขมิ้น

ชื่อท้องถิ่น ขมิ้น (ทั่วไป) , ขมิ้นแกง , ขมิ้นหยวก , ขมิ้นหัว (เชียงใหม่) ขี้มัน , หมิ้น
(ภาคใต้) , ตายอ (กะเหรี่ยง – กำแพงเพชร) , ละยอ (กะเหรี่ยง – แม่ฮ่องสอน)

ลักษณะของพืช พืชล้มลุกที่มีเหง้าอยู่ใต้ดิน เนื้อในของเหง้าขมิ้นสีเหลืองเข้มจน สีเสดจัด
มีกลิ่นหอมเฉพาะตัวใบรูปรียาวาว ปลายแหลม คล้ายใบพุทธรักษา มีก้านช่อแทงจากเหง้า
โดยตรง ดอกมีสีขาวอมเหลือง มีกลีบประดับสีเขียวอมชมพู

ส่วนที่ใช้เป็นยา เหง้าสดและแห้ง

ช่วงเวลาที่เก็บเป็นยา เก็บในช่วงอายุ ๙ – ๑๐ เดือน

รสและสรรพคุณยาไทย รสฝาด กลิ่นหอม แก้โรคผิวหนัง ผื่นคัน ขับลม แก้ท้องร่วง

วิธีใช้ เหง้าขมิ้นใช้เป็นยารักษาอาการดังนี้

๑. อาการท้องอืด ท้องเฟ้อ แน่นจุกเสียด และอาหารไม่ย่อย โดยล้างขมิ้นให้สะอาด (ไม่ต้องปอกเปลือก) หั่นเป็นชิ้นบางๆ ตากแดดจัดสัก ๑ – ๒ วัน บดให้ละเอียดผสมกับน้ำผึ้งปั้นเป็นเม็ดขนาดปลายนิ้วก้อย เก็บในขวดสะอาด กินครั้งละ ๒ – ๓ เม็ด วันละ ๓ – ๔ ครั้ง หลังอาหารและก่อนนอน บางคนกินขมิ้นแล้วท้องเสีย ให้หยุดยาทันที

๒. ฝี แผลพุพองและแก้อาการแพ้อักเสบ แผลงสัตว์กัดต่อย โดยเอาเหง้ายาวประมาณ ๒ นิ้ว ผนกับน้ำต้มสุกทาบริเวณที่เป็น วันละ ๓ ครั้ง หรือใช้ผงขมิ้นโรยทาบริเวณที่มีอาการผื่นคันจากแมลงสัตว์กัดต่อยได้

ขี้เหล็ก

ชื่อในท้องถิ่น ขี้เหล็กบ้าน (ลำปาง) , ขี้เหล็กใหญ่ (ภาคกลาง) , ขี้เหล็กหลวง (ภาคเหนือ) , ผักจี้ลี่ (เงี้ยว – แม่ฮ่องสอน) , ยะหา (ปัตตานี) , ขี้เหล็กจิหรี (ภาคใต้)

ลักษณะของพืช

ขี้เหล็กเป็นไม้ยืนต้นขนาดกลางใบเบียดใบประกอบ ประกอบด้วยใบย่อยประมาณ ๑๐ คู่ใบเรียวยาวปลายใบมนหยักเว้าหาเส้นกลางใบเล็กน้อย โคนใบกลมสีเขียว ใต้ใบขีดกวดำด้านบนใบและมีขนเล็กน้อยดอกเป็นช่อสีเหลือง ผักแบนหนา มีเมล็ดอยู่ข้างใน

ส่วนที่ใช้เป็นยา ใบอ่อนและดอก

รสและสรรพคุณยาไทย ดอกตูมและใบอ่อน รสขม ช่วยระบายท้อง ดอกตูมทำให้นอนหลับ เจริญอาหาร

วิธีใช้ ขี้เหล็กใช้เป็นยารักษาอาการท้องผูก และอาการนอนไม่หลับ ทำได้ดังนี้

๑. อาการท้องผูก ใช้ใบขี้เหล็ก (ทั้งใบอ่อนและใบแก่) ๔ – ๕ กำมือ ต้มเอาน้ำดื่มก่อนอาหารหรือเวลามีอาการ

๒. อาการนอนไม่หลับ กังวลเบื่ออาหาร ให้ใช้ใบแห้งหนัก ๓๐ กรัม หรือใช้ใบสดหนัก ๕๐ กรัม ต้มเอาน้ำรับประทานก่อนนอน หรือใช้ใบอ่อนทำเป็นยาดองเหล้า (ใส่เหล้าขาวพอท่วมยา แช่ไว้ ๗ วัน คนทุกวันให้ น้ำยาสมำเสมอ กรองกากยาออก จะได้น้ำยาดองเหล้าขี้เหล็ก) ดื่มครั้งละ ๑ – ๒ ช้อนชาก่อนนอน

คุณ

ชื่อท้องถิ่น ลมแล้ง (ภาคเหนือ) , ลักเกลือ , ลักเคย (ปัตตานี) , ชัยพฤกษ์ , ราชพฤกษ์ (ภาคกลาง) , กุเพยะ (กะเหรี่ยง)

ลักษณะของพืช คุณเป็นไม้ยืนต้นขนาดกลางถึงขนาดใหญ่ ใบรูปไข่ปลายแหลม ดอกเป็นช่อระย้าสีเหลือง และมีกลิ่นหอมอ่อนๆ ฝักรูปรางกลมยาว เวลาอ่อนฝักมีสีเขียวแก่จัดเป็นสีน้ำตาล ส่วนที่ใช้เป็นยา เนื้อในฝักแก่

ช่วงเวลาที่เก็บเป็นยา เก็บช่วงฝักแก่ เปลือกเป็นสีน้ำตาลเข้ม

รสและสรรพคุณยาไทย รสหวานเอียนเล็กน้อย *สรรพคุณ* เป็นยาระบาย ทำให้ถ่ายสะดวก ไม่มวนไม่ใช้ท้อง

วิธีใช้ เนื้อในฝักคุณแก้อาการท้องผูก ทำได้โดยเอาเนื้อในฝักแก่ก้อนเท่าหัวแม่มือ (ประมาณ ๔ กรัม) ต้มกับน้ำใส่เกลือเล็กน้อย ดื่มนอนหรือตอนเช้าก่อนอาหารเหมาะเป็นยาระบายสำหรับคนที่ท้องผูกเป็นประจำและสตรีมีครรภ์ก็ใช้ฝักคุณเป็นยาระบายได้

ชุมเห็ดเทศ

ชื่อท้องถิ่น ชุดเห็ดใหญ่ (ภาคกลาง) , ชี้คาก , ลับมีนหลวง , หมากกะลิงเทศ (ภาคเหนือ) , ส้มเห็ด (เชียงใหม่) , จุมเห็ด (มหาสารคาม) , ตะลิว (กะเหรี่ยง – แม่ฮ่องสอน)

ลักษณะของพืช ชุมเห็ดเทศเป็นไม้พุ่ม ใบรูปไข่หรือรูปไข่ขอบขนาน ออกเป็นคู่ตรงข้ามกัน เรียงตัวเป็นแบบใบประกอบ ดอกเป็นช่อสีเหลือง ฝักแบนยาว *มี* ๓เหลี่ยม

ส่วนที่ใช้เป็นยา ดอกสด , ใบสดหรือแห้ง

ช่วงเวลาที่เก็บเป็นยา เก็บใบชุมเห็ดเทศขนาดกลาง ไม่แก่หรืออ่อนเกินไป ต้องเก็บก่อนออกดอก , เก็บดอกสดเป็นยา

รสและสรรพคุณยาไทย รสเบื่อเอียน ใบตำทาแก้กลากเกลื้อน โรคผิวหนัง ดอกและใบ ต้มรับประทานแก้อาการท้องผูก

วิธีใช้ ใบและดอกชุมเห็ดเทศใช้เป็นยารักษาโรคและอาการดังนี้

๑. ท้องผูก ใช้ดอกชุมเห็ดเทศสด ๒ – ๓ ช่อ ต้มรับประทานกับน้ำพริก หรือนำใบสดมาล้างให้สะอาดหั่นตากแห้ง ใช้ต้มหรือชงน้ำดื่ม ครั้งละ ๑๒ ใบ หรือใบแห้งบดเป็นผง ปั่นกับน้ำผึ้งเป็นลูกกลอนขนาดเท่าปลายนิ้วก้อยครั้งละ ๑๒ รับประทานก่อนนอน หรือเมื่อมีอาการท้องผูก

๒. โรคกลาก ใบชুমเห็ดเทศสด ขยี้หรือตำในครกให้ละเอียด เติมน้ำเล็กน้อย หรือใช้ใบชুমเห็ดเทศกับหัวกระเทียมเท่าๆกัน ผสมปูนแดงที่กินกับหมากเล็กน้อย ตำผสมกัน ทาบริเวณที่เป็นกลาก โดยเอาไม้ไผ่ขูดผิวให้แดงก่อน ทาบ่อยๆจนหาย หายแล้วทาต่ออีก

๓. ผีและแผลพุพอง ใช้ใบชুমเห็ดเทศและกำนสด ๑ กำมือ ต้มกับน้ำพอท่วมยา แล้วเคี่ยวให้เหลือ ๑ ใน ๓ ชะล้างบริเวณที่เป็นวันละ ๒ ครั้ง เช้า - เย็น ถ้าเป็นมาทำให้ใช้ประมาณ ๑๐ กำมือ ต้มอาบ

ชুমเห็ดไทย

ชื่อท้องถิ่น ชุมเห็ดหนา , ชุมเห็ดเล็ก , ชุมเห็ดควาย (ภาคกลาง) , ลับมีนน้อย (ภาคเหนือ) , ชุมเห็ดเขาควาย , เล็บมีนน้อย (ภาคอีสาน) , พรมदान (สุโขทัย)

ลักษณะของพืช ชุมเห็ดไทยเป็นไม้พุ่มขนาดเล็ก แตกแขนงมาก ใบประกอบด้วย ใบย่อย ๓ ใบ มีขนาดเล็กรูปกลมมนดอกสีเหลืองขนาดเล็ก ฝักเล็กแบนยาว เมล็ดรูปทรงกระบอก

ส่วนที่ใช้เป็นยา เมล็ดแห้งที่ผ่านการคั่วแล้ว

ช่วงเวลาเก็บเป็นยา เก็บช่วงที่ฝักแห้งเป็นสีน้ำตาล

รสและสรรพคุณยาไทย กลิ่นหอม เป็นยาระบาย และขับปัสสาวะ

วิธีใช้ เมล็ดชุมเห็ดไทยใช้เป็นยารักษา

๑. อาการท้องผูก ใช้เมล็ดแห้งคั่ว ๒ ช้อนคาว ถึง ๒ ช้อนครึ่ง (จำนวน ๑๐ - ๑๓ กรัม) ต้มหรือชงน้ำร้อนดื่ม ดื่มแล้วอาจมีอาการง่วงนอน

๒. อาการขัดเบา ช่วยปัสสาวะ ใช้เมล็ดแห้งคั่ว วันละ ๑ - ๓ ช้อนคาว (จำนวน ๕ - ๑๕ กรัม) ใส่ น้ำ ๑ ลิตร แล้วตั้งไฟต้มให้เหลือ ๖๐๐ มิลลิลิตร แบ่งดื่มวันละ ๓ ครั้งๆละ ๒๐๐ มิลลิลิตร หลังอาหาร

ดีปลี

ชื่อท้องถิ่น ดีปลีเผือก (ภาคใต้) , ประดงข้อ , ปานนุ (ภาคกลาง)

ลักษณะของพืช ดีปลีไม้เลื้อย ใบรูปไข่ โคนกลมปลายแหลม เป็นใบเดี่ยว คล้ายใบย่านาง แต่ผิวใบมันกว่าและบางกว่าเล็กน้อย ดอกไม้เป็นรูปทรงกระบอกปลายมน เมื่อแก่กลายเป็นผลสีแดง

ส่วนที่ใช้เป็นยา ผลแก่แห้ง (หมอยารียก ดอกดีปลี)

ช่วงเวลาเก็บเป็นยา ช่วงที่ผลแก่จัดแต่ยังไม่สุก ตากแดดให้แห้ง

รสและสรรพคุณยาไทย รสเผ็ดร้อนขม บำรุงธาตุ ขับลม แก้อักเสบ

วิธีใช้ ผลแก่แห้งของดีปลี ใช้เป็นยารักษาอาการ ดังนี้

๑. อาการท้องอืด ท้องเฟ้อ และปวดท้อง และแก้อาการคลื่นไส้อาเจียน ที่เกิดจากธาตุไม่ปกติโดยใช้ผลแก่แห้ง ๑ กำมือ (ประมาณ ๑๐ – ๑๕ ดอก) ต้มเอาน้ำดื่ม ถ้าไม่มีดอกใช้เถาต้มแทนได้

๒. อาการไอ และขับเสมหะ ใช้ผลแก่แห้ง ประมาณครึ่งผล ฝนกับน้ำมะนาวแทรกเกลือกวาดคอ หรือจิบบ่อยๆ

ตำลึง

ชื่อท้องถิ่น ผักแคบ (ภาคเหนือ) , แคเตี๊ยะ (กะเหรี่ยง – แม่ฮ่องสอน)

ลักษณะของพืช ตำลึงเป็นไม้เถามีอายุอยู่ได้หลายปี เมื่ออายุมากเถาจะใหญ่และแข็ง เถาสีเขียว ตามข้อมีมือเกาะใบออกสลับกันเป็นรูปสามเหลี่ยม ดอกสีขาว ข้างในมีเกสรสีเหลือง ผลคล้ายลูกแตงกวา แต่ขนาดเล็กกว่าผลดิบสีเขียว และมีลายขาว เมื่อสุกเต็มทีสีแดงสด ปลูกเป็นผักขึ้นตามริมรั้วบ้านตามชนบททั่วไป

ส่วนที่ใช้เป็นยา ใบสด

ช่วงเวลาเก็บเป็นยา เก็บใบที่สดและสมบูรณ์

รสและสรรพคุณยาไทย รสเย็น ใบสดตำคั้นน้ำแก้พิษแมลงสัตว์กัดต่อยที่ทำให้ปวดแสบร้อนและคัน

วิธีใช้ ใช้เป็นยารักษาอาการแพ้ อักเสบ แมลงสัตว์กัดต่อย เช่น ยุงกัด ถูกตัวบุง ไข่ตำแย แพ้ละอองข้าว โดยเอาใบสด ๑ กำมือ ล้างให้สะอาด ตำให้ละเอียดผสมน้ำเล็กน้อยแล้วคั้นน้ำจากใบเอามาทาบริเวณที่มีอาการ พอแห้งแล้วทาซ้ำบ่อยๆ จนกว่าจะหาย

ตะไคร้

ชื่อท้องถิ่น จะไคร (ภาคเหนือ) , ไคร (ภาคใต้) , คาหอม (เงี้ยว – แม่ฮ่องสอน) , เข็ดเกรบ , เหลอะเกรย (เขมร – สุรินทร์) , ห่อวตะโป้ (กะเหรี่ยง – แม่ฮ่องสอน) , หัวสิงไค (เขมร – ปราจีนบุรี)

ลักษณะของพืช ตะไคร้เป็นพืชที่มีอายุหลายปี ลำต้นรวมกันเป็นกอ ใบยาวเรียวยาวปลายแหลมสีเขียวออกเทาและมีกลิ่นหอม ดอกออกเป็นช่อยาว มีดอกเล็กฝอยจำนวนมาก ผลมีขนาดเล็ก ไม่ค่อยติดดอกและผล ตะไคร้ปลุกง่ายเจริญงอกงามในดินแทบทุกชนิด

ส่วนที่ใช้เป็นยา ลำต้นและเหง้าแก่ สดหรือแห้ง

ช่วงเวลาเก็บเป็นยา เก็บเหง้าและลำต้นแก่

รสและสรรพคุณยาไทย รสปร่ากลิ่นหอม บำรุงไฟธาตุ แก้โรคทางเดินปัสสาวะ ขับลมในลำไส้ ทำให้เจริญอาหาร แก้คาว

วิธีใช้ ตะไคร้เป็นยารักษาอาการต่างๆ ดังนี้

๑. อาการท้องอืด ท้องเฟ้อ แน่นจุดเสียด ใช้ลำต้นแก่สดๆ ทูบพอแหละ ประมาณ ๑ กำมือ (ราว ๔๐ – ๖๐ กรัม) ต้มเอาน้ำดื่ม หรือประกอบเป็นอาหาร
๒. อาการขัดเบา ผู้ที่ปัสสาวะขัด ไม่คล่อง (แต่ต้องไม่มีอาการบวม) ให้ใช้ต้นแก่สดวันละ ๑ กำมือ (สดหนัก ๔๐ – ๖๐ กรัม แห้งหนัก ๒๐ – ๓๐ กรัม) ต้มกับน้ำดื่มวันละ ๓ ครั้งๆ ละ ๑ ถ้วยชา (๗๕ มิลลิลิตร) ก่อนอาหาร หรือ ใช้เหง้าแก่ที่อยู่ใต้ดิน ผานเป็นแวนบางๆ คั่วไฟอ่อนๆ พอเหลือง ชงเป็นชาดื่มวันละ ๓ ครั้งๆ ละ ๑ ถ้วยชา พอปัสสาวะสะดวกแล้วจึงหยุดยา

เทียนบ้าน

ชื่อท้องถิ่น เทียนดอก , เทียนไทย , เทียนสวน(ภาคกลาง)

ลักษณะของพืช เทียนบ้านเป็นพืชล้มลุก ลำต้นอวบน้ำและมีขนเล็ก ก้านใบเรียวยาวแหลมขอบใบเป็นหยักละเอียดดอกมีทั้งเดี่ยวและเป็นดอกรวม ๒ – ๓ ดอก มีหลายสี ผลรูปรี มีเมล็ดกลมอยู่ใน แก่แล้วแตกได้เอง

ส่วนที่ใช้เป็นยา ใบสด ดอกสด

ช่วงเวลาเก็บเป็นยา เก็บใบขนาดกลางที่สมบูรณ์

รสและสรรพคุณยาไทย ส่วนใหญ่หมอจีนใช้ใบของ เทียนดอกขาว ตำพอกเล็บขบ และปวดตามนิ้วมือ หรือนิ้วเท้าถอนพิษปวดแสบ ปวดร้อน

วิธีใช้ ใช้ใบสดและดอกสดประมาณ ๑ กำมือ ตำละเอียดและพอก ทาบริเวณที่เป็นฝีและแผลพุพองวันละ ๓ ครั้ง (สีจากน้ำคั้นจะติดอยู่นาน จึงควรระวังการเปื้อนเสื้อผ้าและร่างกายส่วนอื่นๆ)

ทองพันชั่ง

ชื่อท้องถิ่น หญ้ามันไก่ , ทองพันชั่ง (ภาคกลาง)

ลักษณะของพืช ทองพันชั่งเป็นไม้พุ่มขนาดเล็ก ลำต้นมักเป็นสี่เหลี่ยม ใบเรียวยาว ปลายแหลม ท้ายแหลม ดอกออกเป็นช่อสีขาว พบเป็นไม้ประดับทั่วไป

ส่วนที่ใช้เป็นยา ใบสดหรือราก (สดหรือแห้ง)

ช่วงเวลาที่เก็บเป็นยา ใบเก็บช่วงที่สมบูรณ์เต็มที่

รสและสรรพคุณยาไทย ใบสดเมื่อเมา เป็นยาเย็นดับพิษไข้ รากปนละเอียดแช่เหล้า ๗ วัน ทาแก้กลากเกลื้อน ผื่นคัน

วิธีใช้ ใบสดหรือรากสดหรือแห้งของทองพันชั่ง ใช้รักษากลากเกลื้อน โดยใช้ใบ ๕ – ๘ ใบ หรือราก ๒ – ๓ ราก (จำนวนที่ใช้อาจเพิ่มหรือลดลงได้ตามอาการ) ตำให้ละเอียด แช่เหล้าหรือแอลกอฮอล์ ๗ วัน นำมาทาบริเวณที่เป็นบ่อยๆจนกว่าจะหาย

ทับทิม

ชื่อท้องถิ่น พิลา (หนองคาย) , พิลาขาว , มะก่องแก้ว (น่าน) , มะเก้ายะ (ภาคเหนือ)

ส่วนที่ใช้เป็นยา เปลือกผลแห้ง

ช่วงเวลาที่เก็บเป็นยา เก็บในช่วงที่ผลแก่ ใช้เปลือก ผลตากแดดให้แห้ง

รสสรรพคุณยาไทย รสฝาด เป็นยาฝาดสมาน

วิธีใช้ เปลือกทับทิมใช้เป็นยาแก้ท้องเดินและบิด มีวิธีใช้ดังนี้

๑. อาการท้องเดิน ใช้เปลือกผลแห้งประมาณ ๑ ใน ๔ ของผล ผนกับน้ำฝน หรือน้ำปูนใสให้ข้นๆ รับประทานครั้งละ ๑ – ๒ ช้อนแกง หรือต้มกับน้ำปูนใส แล้วดื่ม น้ำดื่มก็ได้

๒. บิด (มีอาการปวดเบ่งและมีมูก หรืออาจมีเลือดด้วย) ใช้เปลือกผลแห้งของทับทิม ครั้งละ ๑ กำมือ(๓-๕ กรัม) ต้มกับน้ำดื่มวันละ ๒ ครั้ง อาจใช้กานพลู หรืออบเชย แต่งกลิ่นให้ดื่มได้

น้อยหน่า

ชื่อท้องถิ่น น้อยแน่ (ภาคใต้), มะนอแน่ มะแน่ (ภาคเหนือ), มะอ้อจำ มะโอจำ (เงี้ยวภาคเหนือ, ลานั้ง(ปัตตานี) , หน่อเกล้าแซ(เงี้ยวแม่ฮ่องสอน) , หมักเขียบ(ภาคอีสาน)

ลักษณะของพืช น้อยหน้าเป็นพืชยืนต้น ใบเดี่ยวติดกับลำต้นใบรูปรี ปลายแหลมหรือมน ดอกเล็ก ๔ กลีบ สีเหลืองอมเขียว กลิ่นหอม ลูกกลม มีตุ่มนูนรอบผล เนื้อสีขาว รสหวาน เมล็ดสีดำ

ส่วนที่ใช้เป็นยา ใบสดและเมล็ด

ช่วงเวลาที่เก็บเป็นยา เก็บใบสดและเมล็ด

รสและสรรพคุณยาไทย ใบแก้กลากเกลื้อนและฆ่าเหา ชาวชนบทมักเอาลูกตายนมาฝนกับเหล้ารักษาแผล

วิธีใช้ ใบสดและเมล็ดน้อยหน้าใช้ฆ่าเหา โดยเอาเมล็ดน้อยหน้าประมาณ ๑๐ เมล็ด หรือใบสดประมาณ ๑ กำมือ (๑๕ กรัม) ตำให้ละเอียด ผสมกับน้ำมันมะพร้าว ๑ - ๒ ช้อนโต๊ะ ขยี้ให้ทั่วศีรษะแล้วใช้ผ้าคลุมโพกไว้ประมาณครึ่งชั่วโมง และสระผมให้สะอาด (ระวังอย่าให้เข้าตาจะทำให้แสบตา ตาอักเสบได้)

บอระเพ็ด

ชื่อท้องถิ่น เครือเขาสอ จุ่งจะลิง (ภาคเหนือ) , เจตมูลพนม (หนองคาย) , หางหนู (อุบลราชธานี) , ตัวเจตมูลยาน เถาหัวด้วย (สระบุรี) , เจ็ดหมูน่าน (ภาคใต้)

ลักษณะของพืช บอระเพ็ดเป็นไม้เลื้อย มีปุ่มตามลำต้นกระจายทั่วไป ใบรูปเหมือนใบโพธิ์ ดอกออกเป็นช่อขนาดเล็กมาก สีเหลืองอมเขียว

ส่วนที่ใช้เป็นยา เถาหรือลำต้นสด

ช่วงเวลาที่เก็บเป็นยา เก็บเถาแก่

รสและสรรพคุณยาไทย ขมจัด เย็น มีสรรพคุณ ระบายความร้อน แก้ไข้ทุกชนิด ช่วยเจริญอาหาร

วิธีใช้ ใช้เป็นยารักษาอาการดังนี้

๑. อาการไข้ ใช้เถาหรือต้นสด ครั้งละ ๒ คืบ (๓๐ - ๔๐ กรัม) ตำคั้นเอาน้ำดื่ม หรือต้มกับน้ำโดยใช้ น้ำ ๓ ส่วน ต้มเคี่ยวให้เหลือ ๑ ส่วน ดื่มก่อนอาหารวันละ ๒ ครั้ง เข้า - เย็น หรือเวลามีอาการ

๒. อาการเบื่ออาหาร เป็นยารักษาอาการ โดยใช้น้ำและวิธีการเช่นเดียวกับแก้ไข้

บัวบก

ชื่อท้องถิ่น ผักหนอก (ภาคเหนือ) , ประหนะเอหาเต๊ะ (กะเหรี่ยง – แม่ฮ่องสอน)

ลักษณะของพืช บัวบกเป็นพืชเลื้อย สูงขนาด ๑ ฝ่ามือ มีรากงอกออกมาตามข้อของลำต้น ก้านใบงอกตรงจากดิน ใบสีเขียว ยาว รูปกลมรีเล็กน้อย ขอบใบเป็นคลื่น ดอกสีม่วงแดงเข้ม ใช้ข้อที่มีรากงอกมาปลูก

ส่วนที่ใช้เป็นยา ต้นสดและใบสด

ช่วงเวลาที่เก็บเป็นยา เก็บใบที่สมบูรณ์เต็มที่

รสและสรรพคุณยาไทย กลิ่นหอม รสขมเล็กน้อย แก้อ่อนเพลีย เมื่อยล้า

วิธีใช้ บัวบกใช้รักษาแผลไฟไหม้ น้ำร้อนลวก โดยเอาบักบกทั้งต้นสด ๑ กำมือ ล้างให้สะอาดและตำให้ละเอียดคั้นน้ำและเอาน้ำทาบริเวณที่เป็นแผลบ่อยๆ ใช้กากพอกด้วยก็ได้

ปลาไหลเผือก

ชื่อท้องถิ่น แหพันชั้น ตุงสอ (ภาคเหนือ) , คะนาง ชะนาง (ตราด) , หยิกบ่อทองเอียนด่อน (ภาคอีสาน) , ตรึงบาดาล (ปัตตานี) , กรุงบาดาล (สุราษฎร์ธานี) , เพี้ยก (ภาคใต้)

ลักษณะของพืช ปลาไหลเผือก เป็นไม้พุ่มขนาดกลาง ใบเป็นใบประกอบ ใบย่อยแข็ง เรียวปลายแหลม ดอกเป็นช่อใหญ่ยาว สีเหลืองน้ำตาล ผลสีน้ำตาลรูปไข่

ส่วนที่ใช้เป็นยา รากแห้ง (รากกลมยาว เป็นเนื้อไม้ค่อนข้างแข็งสีขาว)

รสและสรรพคุณยาไทย รสขมจัด เบื่อเมาเล็กน้อย รากเป็นยาแก้ไข้ ตัดไข้ทุกชนิด

วิธีใช้ ใช้รากแห้งของปลาไหลเผือกแก้ไข้ได้ โดยใช้ครั้งละ ๑ กำมือ (หนัก ๘ – ๑๕ กรัม) ต้มกับน้ำดื่มก่อนอาหารวันละ ๒ ครั้ง เช้าและเย็น หรือเวลามีอาการ

ฝรั่ง

ชื่อท้องถิ่น มะนัน, มะก้วยกา (ภาคเหนือ), บักสีดา (ภาคเหนือ), ยาหมู, ยามู (ใต้), มะปุ่น (สุโขทัย, ตาก), มะแกว (แพร่)

ลักษณะของพืช ไม้ยืนต้นขนาดเล็ก กิ่งอ่อนเป็นสีเหลี่ยม ยอดอ่อนมีขนอ่อนสั้นๆ ใบเดี่ยวสีเขียว ออกเป็นคู่ตรงกันข้าม รูปใบ รี ปลายใบมนหรือมีติ่งแหลม โคนใบมน ออกดอกเป็น

ช่อละ ๒ – ๓ ดอก ดอกย่อยสีขาวมีเกสรตัวผู้มาก เป็นฝอย ผลดิบสีเขียว เมื่อสุกสีเขียวอ่อนปนเหลือง เนื้อในสีขาว มีกลิ่นเฉพาะ มีเมล็ดมาก

ส่วนที่ใช้เป็นยา ใบแก่สด หรือลูกอ่อน

ช่วงเวลาที่เก็บเป็นยา เก็บใบในช่วงแก่เต็มที่ หรือลูกขณะยังอ่อน

รสและสรรพคุณยาไทย รสฝาด ฤทธิ์ฝาดสมาน แก้ท้องเสีย

วิธีใช้ ลูกอ่อนและใบแก่ของฝรั่งแก้ท้องเสีย ท้องเดินได้ผลดีใช้เป็นยาแก้อาหาร ท้องเดินแบบไม่รุนแรงที่ไม่ใช้บิดหรืออหิวาตกโรค โดยใช้ใบแก่ ๑๐ – ๑๕ ใบ บิ๊งไฟแล้วชงน้ำรับประทาน หรือใช้ผลอ่อนๆ ๑ ผล ผนกับน้ำปูนใส รับประทานเมื่อมีอาการท้องเสีย

ผักบุ้งทะเล

ชื่อท้องถิ่น ละครทะเล (มลายู – นราธิวาส)

ลักษณะของพืช ผักบุ้งทะเลไม่เลื้อย ลำต้นทอดตามดินได้ยาวมาก ใบรูปหัวใจปลายเว้า เข้าหากัน เนื้อใบหนาและกรอบน้ำ หักง่าย ดอกเหมือนดอกผักบุ้ง ผลเล็กและกลม

ส่วนที่ใช้เป็นยา ใบและเถาสด

ช่วงเวลาที่เก็บเป็นยา เก็บใบขนาดกลางที่สมบูรณ์เต็มที่

รสและสรรพคุณยาไทย ถอนพิษลมเพลมพัด (อาการบวมเปลี่ยนที่เป็นตามอวัยวะ ทั่วไป) ทำเป็นยาต้มอาบแก้คันตามผิวหนัง มีการบันทึกว่า ยางมีพิษ รับประทานแล้วเมา คลื่นไส้เวียน

วิธีใช้ การใช้ผักบุ้งทะเลรักษาอาการแพ้ อักเสบ แผลงสัตว์กัดต่อย (โดยเฉพาะพิษของแมงกะพรุน) ทำได้โดยเอาใบและเถา ๑ กำมือ ล้างให้สะอาด ตำให้ละเอียด คั้นเอาน้ำทาบริเวณที่บวมแดงบ่อยๆ

เพกา

ชื่อท้องถิ่น มะลิตไม้ ลิตไม้ มะลันไม้ (ภาคเหนือ) , ลินฟ้า (เลย)

ลักษณะของพืช เพกาเป็นไม้ยืนต้นสูง มีใบย่อยจำนวนมาก ใบเป็นรูปไข่ ปลายแหลม ดอกเป็นช่อสีม่วงแดง ฝักแบนยาวคล้ายดาบ ภายในมีเมล็ดแบน มีปีกบางใส

ส่วนที่ใช้เป็นยา เมล็ด

ช่วงเวลาที่เก็บเป็นยา เก็บช่วงฝักแห้ง

รสและสรรพคุณยาไทย ไม่มีข้อมูล

วิธีใช้ เมล็ดเพกาเป็นส่วนประกอบอย่างหนึ่งใน “น้ำจับเลี้ยง” ของคนจีนที่ดื่มแก้ร้อนใน และเมล็ดใช้เป็นยาแก้ไอและขับเสมหะ โดยใช้เมล็ด ครั้งละ ๑/๒ – ๑ กำมือ (หนัก ๑๑/๒ – ๓ กรัม) ใส่น้ำประมาณ ๓๐๐ มิลลิลิตร ต้มไฟอ่อนพอเดือดนานประมาณ ๓ ชั่วโมง รับประทานวันละ ครั้ง

พญาอ

ชื่อท้องถิ่น ผักมันไก่ ผักลิ้นเขียด (เชียงใหม่) , พญาปล้องดำ (ลำปาง) , เสลดพังพอนตัวเมีย พญาปล้องทอง (กลาง) , ลิ่นมังกร โปะโซ่จาง (กะเหรี่ยง)

ลักษณะของพืช เสลดพังพอนตัวเมีย เป็นไม้พุ่มแกมเลื้อย เถาและใบสีเขียว ไม่มีหนาม ใบยาวเรียว ปลายแหลมออกตรงข้ามกันเป็นคู่ ดอกออกช่ออยู่ที่ปลายกิ่ง แต่ละช่อมี ๓ – ๖ ดอก กลีบดอกเป็นหลอดปลายแยกสีแดงอมส้ม

ส่วนที่ใช้เป็นยา ใบ

ช่วงเวลาที่เก็บเป็นยา เก็บใบขนาดกลางที่สมบูรณ์ ไม่แก่หรืออ่อนจนเกินไป

รสและสรรพคุณยาไทย รสจืด

วิธีใช้ ใบพญาอ รักษาอาการอักเสบเฉพาะที่ (ปวด บวม แดง ร้อน แต่ไม่มีไข้) จากแมลงมีพิษกัดต่อย เช่น ตะขาบ แมงป่อง ผึ้งต่อย ต่อ แตน เป็นต้น โดยเอาใบสด ๑๐ – ๑๕ ใบ (มากขึ้นตามบริเวณที่เป็น) ล้างให้สะอาด ใสลงในครกตำยา ตำให้ละเอียด เติมห่อผ้าขาวพอชุ่มยา ใช้น้ำและกากทาพอกบริเวณที่บวมหรือถูกแมลงสัตว์กัดต่อย

พลู

ชื่อท้องถิ่น เปล้าอ้วน ซีเก๊ะ (มลายู – นราธิวาส) , พลูจีน (ภาคกลาง)

ลักษณะของพืช พลูเป็นไม้เลื้อย มีข้อ และปล้องชัดเจน ใบเดี่ยวติดกับลำต้นแบบสลับ คล้ายใบโพธิ์ปลายใบแหลม หน้าใบมัน ดอกออกรวมกันเป็นช่อแน่น

ส่วนที่ใช้เป็นยา ใบสด

ช่วงเวลาที่เก็บเป็นยา เก็บใบช่วงสมบูรณ์เต็มที่

รสและสรรพคุณยาไทย รสเผ็ดเป็นยาฆ่าเชื้อโรค ขับลม ตามชนบทใช้ตำกับเหล้าทาบริเวณที่เป็นลมพิษ คนแก่ใช้ทาปูนแดงรับประทานกับหมาก

วิธีใช้ ใบพลู ใช้เป็นยารักษาอาการแพ้ อักเสบ แผลงสัตว์กัดต่อย ได้ผลดี กับอาการแพ้ ลักษณะลมพิษโดยเอาใบ ๑ – ๒ ใบ ตำให้ละเอียดผสมกับน้ำเหล้าขาว ทาบริเวณที่เป็น ห้ามใช้กับแผลเปิด จะทำให้แสบมาก

ไพล

ชื่อท้องถิ่น ปลูกอย, ปลูกเลย(ภาคเหนือ), ว่านไฟ(ภาคกลาง), มันสะล่าง(เงี้ยว-แม่ฮ่องสอน)

ลักษณะของพืช ไพลเป็นไม้ล้มลุก มีเหง้าใหญ่ เนื้อสีเหลือง มีกลิ่นหอม ใบเรียวยาว ปลายแหลม ดอกออกรวมกันเป็นช่อ อยู่บนก้านช่อดอกที่แทงจากเหง้า

ส่วนที่ใช้เป็นยา เหง้าแก่จัด

ช่วงเวลาที่เก็บเป็นยา เก็บเหง้าแก่จัด หลังจากต้นไพลลงหัวแล้ว

รสและสรรพคุณยาไทย สรรพคุณ แก้ฟกบวม เคล็ดยอก ขับลม ท้องเดินและ ช่วยขับระดู ประจำเดือนสตรี นิยมใช้เป็นยาหลังคลอดบุตร

วิธีใช้ เหง้าไพล ใช้เป็นยารักษาอาการเคล็ดขัดยอก ฟกช้ำ โดยใช้เหง้าประมาณ

๑ เหง้า ตำแล้วคั้นเอาน้ำทาถูบริเวณที่มีอาการ หรือตำให้ละเอียดผสมเกลือเล็กน้อย คลุกเคล้ากัน นำมาห่อเป็นลูกประคบอังไอน้ำให้ความร้อน ประคบบริเวณปวดเมื่อยและฟกช้ำเข้า – เย็น จนกว่าจะหาย หรือทำเป็นน้ำมันไพลไว้ใช้ก็ได้

ผักทอง

ชื่อท้องถิ่น น้ำเต้า (ภาคใต้) , มะผักแก้ว (ภาคเหนือ) , มะน้ำแก้ว (เลย) , หมักอ้อ (เลย – ปราจีนบุรี), หมากอี (ภาคอีสาน)

ลักษณะของพืช พืชล้มลุกที่มีเถายาวเลื้อยไปตามดิน มีหนาวยาวที่ข้อ ใบสีเขียวมี หยัก ๕ หยัก ผิวใบจับดูจะรู้สึกสาก ดอกสีเหลือง รูปกระดิ่ง ผลมีขนาดใหญ่ ลักษณะกลีบเมือมีพิษ รสในสีเหลืองจนถึงเหลืองอมส้มและเหลืองอมเขียว เมล็ดรูปไข่แบบจำนวนมาก

ส่วนที่ใช้เป็นยา เมล็ดผักทองแก่

รสและสรรพคุณยาไทย ไม่มีระบุในสรรพคุณยาไทย แต่ยาจีนใช้เป็นยาถ่ายพยาธิ

วิธีใช้ ใช้เมล็ดผักทองถ่ายพยาธิไล่ไส้ เหมาะกับการถ่ายพยาธิ วัตัดโดยใช้เมล็ดผักทอง ประมาณ ๖๐ กรัม ทุบให้แตกผสมกับน้ำตาลและนม หรือน้ำตาลที่เติมลงไปจนได้ปริมาณ ๕๐๐

มิลลิลิตร แบ่งรับประทาน ๓ ครั้ง ห่างกันทุกๆ ๒ ชั่วโมง หลังจากให้ยาแล้วประมาณ ๒ ชั่วโมง ก็ให้รับประทานน้ำมันละหุ่งระบายตาม

ฟ้าทลายโจร

ชื่อท้องถิ่นฟ้าทลายโจร น้ำลายพังพอนกรุงเทพฯ, หญ้าก้านงู(สงขลา), ฟ้าสาบ(พนัสนิคม), เขยตายยายคลุม(โพธาราม, สามสิบคีรีร้อยเอ็ด, เมฆทลางะยะลา), ฟ้าสะท้าน(พัทลุง)

ลักษณะของพืช ฟ้าทลายโจรเป็นพืชล้มลุก สูง ๑ - ๒ ศอก ลำต้นสีเหลือง แตกกิ่ง เล็กด้านข้างจำนวนมากใบสีเขียว ตัวใบเรียวยาว ปลายแหลม ดอกขนาดเล็ก สีขาว มีขอบกระสีม่วงแดง ผักคล้ายผักตบชวา เมล็ดในสีน้ำตาลอ่อน

ส่วนที่ใช้เป็นยา ใบ

ช่วงเวลาที่เก็บเป็นยา เก็บในช่วงเริ่มออกดอก ใช้เวลาปลูกประมาณ ๓ เดือน

รสและสรรพคุณยาไทย รสขม

วิธีใช้ ใบฟ้าทลายโจรใช้รักษาอาการท้องเสียและอาการเจ็บคอ **สมิทธิพิศ** นี้คือ

๑. ยาต้ม ใช้ใบฟ้าทลายโจรสด ๑ - ๓ กำมือ (แก้อาการเจ็บคอ ใช้เพียง ๑ กำมือ) ต้มกับน้ำนาน ๑๐-๑๕ นาที ดื่มก่อนอาหารวันละ ๓ ครั้ง หรือเวลามีอาการ ยาต้มฟ้าทลายโจรผสมน้ำผึ้ง

๒. ยาลูกกลอน นำใบฟ้าทลายโจรสด ล้างให้สะอาด ผึ่งลมให้แห้ง (ควรผึ่งในร่มที่มีอากาศโปร่งห้ามตากแดด) บดเป็นผงให้ละเอียด ปั่นกับน้ำผึ้งเป็นเมล็ดยาลูกกลอน ขนาดเท่าปลายนิ้วก้อย หรือขนาดเส้นผ่าศูนย์กลางประมาณ ๐.๘ เซนติเมตร ผึ่งลมให้แห้ง เก็บไว้ในขวดแห้งและมิดชิด รับประทานครั้งละ ๓ - ๖ เมล็ด วันละ ๓ - ๔ ครั้ง ก่อนอาหารและก่อนนอน

๓. ยาดองเหล้า นำใบฟ้าทลายโจรแห้ง ขย่ำให้เป็นชิ้นเล็กๆ ใส่ในขวดแก้วใช้เหล้าโรง ๔๐ ดีกรี แช่พอให้ท่วมยาเล็กน้อย ปิดฝาให้แน่น เขย่าขวด หรือคนยาวันละ ๑ ครั้ง พอครบ ๗ วัน กรองเอาแต่น้ำเก็บไว้ในขวดที่มิดชิดและสะอาด รับประทานครั้งละ ๑ - ๒ ช้อนโต๊ะ (รสขมมาก) วันละ ๓ - ๔ ครั้ง ก่อนอาหาร

มะเกลือ

ชื่อท้องถิ่น มะเกลือ มะเกีย (ภาคเหนือ) , เกลือ (ภาคใต้) , หมักเกลือ (ตราด)

ลักษณะของพืช มะเกลือ เป็นไม้ยืนต้นขนาดกลางถึงขนาดใหญ่ ใบรูปไข่รี ปลายแหลม ดอกเป็นช่อใหญ่ประกอบด้วยดอกเล็ก สีเหลืองอมเขียว ผลกลมสีเขียว แก่กลายเป็นสีดำ ยางลวกมะเกลือ ใช้อย้อมผ้าให้เป็นสีดำ

ส่วนที่ใช้เป็นยา ผลดิบสด (ผลแก่ที่มีสีเขียว ผลสุกสีเหลือง หรือผลสีดำห้ามใช้)

ช่วงเวลาเก็บเป็นยา ผลดิบสด

รสและสรรพคุณยาไทย เบื่อเมา สรรพคุณ ถ่ายพยาธิตัวติด และพยาธิไส้เดือนตัวกลม

วิธีใช้ ชาวบ้านรู้จักใช้ลูกมะเกลือพยาธินานแล้ว ผลดิบสดของมะเกลือ (ผลแก่ที่มีสีขาว ผลสุกสีเหลือง หรือผลสีดำห้ามใช้) ได้ผลดีสำหรับพยาธิปากขอ และพยาธิเส้นด้าย (พยาธิเข็มหมุด) โดยใช้ผลสดสีเขียวไม่ซ้ำไม่ดำจำนวนเท่ากับอายุคนไข้ (๑ ปีต่อ ๑ ผล) แต่ไม่เกิน ๒๕ ผล (คนไข้ที่มีอายุเกินกว่า ๒๕ ปี ก็ใช้เพียง ๒๕ ผล) นำมาตำโขลกพอแหลแล้วผสมกับหัวกะทิกั้นเอาแต่น้ำดื่มให้หมดก่อนรับประทานอาหาร. ช้า ถ้า ๓ ชั่วโมงแล้วยังไม่ถ่ายให้ใช้ยาระบาย เช่น ดีเกลือ ๒ ช้อนโต๊ะ ละลายน้ำดื่มตามลงไป

มะขาม

ชื่อท้องถิ่น มะขามไทย (กลาง) , ขาม (ใต้) , คะลูป (นครราชสีมา) , ม่วงโคล้ง (กะเหรี่ยง – กาญจนบุรี) , อำเปยล (เขมร – สุรินทร์)

ลักษณะของพืช ไม้ยืนต้นขนาดใหญ่ เปลือกต้นหนาขรุขระ ใบประกอบด้วยใบย่อยเรียงกัน ๑๐ – ๑๕ คู่ บนก้านกลางใบ ดอกสีเหลืองส้ม มีจุดประสีแดง ออกเป็นช่อ ฝักมี เปลือกค่อนข้างแข็งแต่บางและเปราะเนื้อในมีทั้งชนิดเปรี้ยวและชนิดหวาน เมล็ดแก่สีน้ำตาลไหม้

ส่วนที่เป็นยา เนื้อฝักแก่ , เนื้อเมล็ดตาขามแก่

ช่วงเวลาเก็บเป็นยา เก็บช่วงฝักแก่ เปลือกเป็นสีน้ำตาล

รสและสรรพคุณยาไทย เนื้อฝักแก่ รสเปรี้ยว เป็นยาระบาย ขับเสมหะ , เนื้อเมล็ดมะขามรสมัน ใช้ขับพยาธิ

วิธีใช้ ส่วนต่างๆ ของมะขามเป็นยารักษา

๑. อาการท้องผูก ใช้มะขามเปียกเปรี้ยว ๑๐ – ๒๐ ฝัก (หนัก ๗๐ – ๑๕๐ กรัม) จิ้มเกลือรับประทานแล้วดื่มน้ำตามมากๆ หรือเติมน้ำคั้นใส่เกลือเล็กน้อยดื่มเป็นน้ำมะขาม

๒. พยาธิไส้เดือนนำเอาเมล็ดแก้วมาคั่วแล้วกะเทาะเปลือกออกเอาเนื้อในเมล็ดแช่น้ำเกลือจนนุ่มรับประทานครั้งละ ๒๐ – ๓๐ เมล็ด

๓. อาการไอ มีเสมหะ ใช้น้ำมันฝักแก่หรือมะขามเปียกจิ้มเกลือรับประทานพอสมควร

มะขามแขก

ลักษณะของพืช มะขามเป็นไม้ยืนต้นขนาดเล็กเป็นพุ่มใบคล้ายมะขามไทย แต่ยาวกว่าและปลายใบแหลมกว่าดอกเป็นช่อสีเหลือง คล้ายถั่วลิสงเตา แต่ป้อมและแบนกว่า

ส่วนที่ใช้เป็นยา ใบแห้งและฝักแห้ง

ช่วงเวลาที่เก็บเป็นยา เริ่มเก็บใบได้ในช่วงอายุ ๑ เดือนครึ่ง (หรือก่อนออกดอก)

รสและสรรพคุณยาไทย ใบและฝักใช้เป็นยาถ่าย ใบใช้ท้องมากกว่าฝัก

วิธีใช้ มะขามแขกเป็นยาถ่ายที่ดีใช้รักษาอาการท้องผูก โดยใช้ใบแห้ง ๑ – ๒ กำมือ (หนัก ๕ – ๑๐ กรัม) ต้มกับน้ำดื่ม หรือใช้วิธีบดเป็นผงชงน้ำดื่ม หรือใช้ฝัก ๔ – ๕ ฝัก ต้มกับน้ำดื่ม บางคนดื่มแล้วเกิดอาการใช้ท้อง แก้ไขได้โดยใช้ร่วมกับยาขับลมจำนวนเล็กน้อย (เช่น กระวาน กานพลู เป็นต้น) มะขามแขกเหมาะกับคนที่ท้องผูกเป็นประจำ แต่ควรใช้เป็นครั้งคราว

มะคำดีควาย

ชื่อท้องถิ่น ชะแซ ชะเห็บเต (กะเหรี่ยง – แม่ฮ่องสอน) , ประคำดีควาย (ภาคกลาง ภาคใต้) , มะชัก สัมป่อยแถม (ภาคเหนือ)

ลักษณะของพืช มะคำดีควายเป็นไม้ยืนต้นขนาดใหญ่ ใบใหญ่ติดกับลำต้นแบบสลับ ประกอบด้วยใบย่อยรูปใบรียาว หรือขอบใบค่อนข้างขนาดก้น ปลายและโคนใบแหลม เนื้อใบ ๒ ข้างไม่เท่ากัน ดอกเล็กสีขาวอมเหลืองหรืออมเขียว ดอกเป็นช่อยาว ผลค่อนข้างกลมสีส้ม

ส่วนที่ใช้เป็นยา ผลแก่

ช่วงเวลาที่เก็บเป็นยา เก็บช่วงผลแก่ และตากแดดจนแห้ง

รสและสรรพคุณยาไทย รสขม แก้กาฬภายใน แก้พิษไข้ ดับพิษร้อน ลูกต้มแล้วเกิดฟอง สุกหัวเด็ก แก้หวัด แก้วรงค์ แอ ใช้ช้กผ้าและสระผมได้

วิธีใช้ ผลมะคำดีควาย ใช้รักษาชันตุที่หัวเด็กได้ โดยเอาผลมาประมาณ ๕ ผล แล้วทุบพอแตก ต้มกับน้ำประมาณ ๑ ถ้วย ทาที่หนังศีรษะ บริเวณที่เป็นวันละ ๒ ครั้ง เช้า – เย็น จนกว่าจะหาย (ระวังอย่าให้เข้าตาจะทำให้แสบตา)

มะนาว

ชื่อท้องถิ่น ส้มมะนาว , มะลิว (เชียงใหม่)

ลักษณะของพืช เป็นไม้พุ่ม หรือไม้ยืนต้นขนาดเล็ก มีหนามตามต้น ก้านใบสั้น ตัวใบรูปร่างกลมรี สีเขียว ขอบใบหยักเล็กน้อย ปลายและโคนใบมน ขยี้ใบดมดู มีกลิ่นหอม ดอกเล็กสีขาวอมเหลือง มีกลิ่นหอมอ่อนๆ ผลกลมเปลือกบางเรียบ น้ำมาก รสเปรี้ยวจัด เปลือกผลมีน้ำกลิ่นหอม รสขม

ส่วนที่ใช้เป็นยา เปลือกและน้ำของลูกมะนาว

ช่วงเวลาที่เก็บเป็นยา ช่วงผลสุก

รสและสรรพคุณยาไทย เปลือกผล รสขม ช่วยขับลม น้ำมะยารสเปรี้ยวจัดเป็นยา ขับเสมหะ เมื่อก่อนตามชนบทเมื่อเด็กหกล้มหัวโน จะใช้น้ำมะนาวผสมกับดินสอพอง โปะบริเวณที่หัวโน จะทำให้เย็นและยุบลง

วิธีใช้ เปลือกมะนาวและน้ำมะนาวใช้เป็นยาได้ โดยมีรายละเอียดการใช้ดังนี้

๑. เปลือกมะนาว รักษาอาการท้องอืด ท้องเฟ้อ และแน่นจุกท้องเวลาเลือกของผลสดประมาณครึ่งผล คลึง หรือทุบเล็กน้อยพอให้น้ำมันออก ชงน้ำร้อนดื่มเวลามีอาการ
๒. น้ำมะนาว รักษาอาการไอ และขับเสมหะ ใช้ผลสดคั้นน้ำจะได้น้ำมะนาวเข้มข้น และใส่เกลือเล็กน้อย จิบบ่อยๆ หรือจะทำเป็นน้ำมะนาว ใส่เกลือและน้ำตาล ปรุงให้รสจัดสักหน่อยดื่มบ่อยๆ ก็ได้

มะพร้าว

ชื่อท้องถิ่น ดุง (จันทบุรี), โพล(กาญจนบุรี), คอล่า(แม่ฮ่องสอน)หมากอูน หมากสู่นัว(ไป)

ลักษณะของพืช มะพร้าว เป็นไม้ยืนต้นสูงถึง ๒๐ - ๓๐ เมตร ใบออกเรียงซ้อนกันเป็นกระจุกอยู่ที่ยอดใบ เป็นใบประกอบรูปขนนก ก้านใบยาว ใบยาวแคบ หนา เนื้อเหนียว สีเขียว ใบประกอบย่อยแตกจากแกนใหญ่เป็นคู่จำนวนมาก ดอกออกช่อ มีสีเหลืองอยู่ในระหว่างซอกใบ ผลมีรูปร่างทรงกลมหรือกลมรี ผลอ่อนสีเขียว (หรือเหลือง) ค่อยๆ เปลี่ยนเป็นสีน้ำตาลเมื่อแก่ เปลือกนอกเรียบ ชั้นกลางเป็นเส้นใยเหนียว ถัดไปเนื้อแข็งเรียกว่า กะลา จากนั้นจึงถึงเนื้อนุ่ม สีขาว รสมัน ข้างในมีน้ำใสรสหวาน ชอบที่ดินปนทราย ปลูกได้ทั่วไปปลูกมากทางภาคใต้

ส่วนที่ใช้เป็นยา น้ำมันมะพร้าว

ช่วงเวลาที่เก็บเป็นยา เก็บในช่วงผลแก่ และนำมาเคี้ยวเป็นน้ำมัน

รสและสรรพคุณยาไทย รสมัน ทาแก้ปวดเมื่อยและขัดตามเส้นเอ็น เจ็บกับยาที่มีรสฝาด รักษาบาดแผลได้

วิธีใช้ ใช้น้ำมันมะพร้าว มาปรุงเป็นยารักษาแผลไฟไหม้ น้ำร้อนลวก วิธีใช้ทำได้โดยการ นำเอาน้ำมันมะพร้าว ๑ ส่วน ใส่ในภาชนะคนพร้อมๆ กับเติมปูนใส ๑ ส่วน โดยเติมทีละส่วน พร้อมกับคนไปด้วยคนจนเข้ากันดี แล้วใช้ทาที่แผลบ่อยๆ

มะแว้งเครือ

ชื่อท้องถิ่น มะแว้งเถา (กรุงเทพฯ) แคว้งเคียว (ตาก)

ลักษณะของพืช มะแว้งเครือ เป็นไม้เลื้อยหรือไม้พุ่ม มีหนามตามส่วนต่างๆ ใบรูปกลมรี ขอบใบหยักเว้า ๒ – ๕ หยัก ผิวใบอาจเรียบหรือมีหนามเล็กๆ ตามเส้นกลางใบ ดอกออกเป็นช่อ คล้ายดอกมะเขือ มีสีม่วง เกสรสีเหลือง ผลกลม ตอนดิบสีเขียวมีลายเล็กน้อย สุกเปลี่ยนเป็นสีแดงสด

ส่วนที่ใช้เป็นยา ผลแก่สด

ช่วงเวลาที่เก็บเป็นยา ผลสุก

รสและสรรพคุณยาไทย รสขม เป็นยากัดเสมหะ

วิธีใช้ ใช้รักษาอาการไอและขับเสมหะ นำเอาผลแก่สด ๕ – ๑๐ ผล โขลกพอแหลก คั้นเอาน้ำ ใส่เกลือรับประทานบ่อยๆ หรือใช้ผลสดเคี้ยวแล้วกลืนทั้งน้ำและเนื้อจนกว่าอาการจะดีขึ้น

มะแว้งต้น

ชื่อท้องถิ่น มะแว้งขม มะแว้งดำ (เหนือ) , มะแว้งคม (สุราษฎร์ธานี – สงขลา) , มะแว้งแว้งขม (สงขลา สุราษฎร์ธานี)

ลักษณะของพืช มะแว้งต้น เป็นไม้พุ่ม มีขน และหนามแหลม กระจายอยู่ทั่วไป ใบคล้ายใบมะเขือพวง ดอกออกเป็นช่อสีม่วงซีด ผลกลม เมื่อสุกสีส้ม

ช่วงเวลาที่ใช้เป็นยา ผลแก่สด

รสและสรรพคุณยาไทย รสขม เป็นยากัดเสมหะ

วิธีใช้ ใช้รักษาอาการไอและขับเสมหะ นำเอาผลแก่สด ๕ – ๑๐ ผล โขลกพอแหลก คั้นเอาน้ำใส่เกลือจิบบ่อยๆ หรือใช้ผลสดเคี้ยวแล้วกลืนทั้งน้ำและเนื้อ กินบ่อยๆ จนกว่าอาการจะดีขึ้น

มะหาด

ชื่อท้องถิ่น หาด (กลาง) , หาดใบใหญ่ (ตรัง) , หาดขนุน (เหนือ) , กาแย ตาแป ตาแปง (นราธิวาส) , ปวกหาด (เชียงใหม่)

ลักษณะของพืช มะหาด เป็นไม้ยืนต้นขนาดใหญ่ ใบแก่ มีรูปใบเป็นรูปไข่ หรือขอบขนานรี ริมใบเรียบ ดอกเป็นช่อสีเหลือง ลูกกลม

ส่วนที่ใช้เป็นยา แก่นต้นมะหาด

ช่วงเวลาที่เก็บเป็นยา ช่วงอายุต้นมะหาด ๕ ปีขึ้นไป

รสและสรรพคุณยาไทย ปวกหาดใช้เป็นยาขับพยาธิตัวดี ละลายกับน้ำทาแก้ผื่นคัน

วิธีใช้ ผงปวกหาด เตรียมได้โดยการเอาแก่นมะหาดมาต้มเคี่ยวด้วยน้ำ จะมีฟอง เกิดขึ้น และชันฟองขึ้นมาตากแห้ง จะได้ผงสีเหลือง วิธีใช้ นำผงปวกหาดมาดให้ละเอียด รับประทานกับน้ำสุกเย็น ครั้งละ ๑ - ๒ ช้อนชา (ประมาณ ๓ - ๕ กรัม) ก่อนอาหารเช้า หลังจากรับประทานผงปวกหาดแล้วประมาณ ๒ ชั่วโมง ให้รับประทานดีเกลือหรือยาถ่ายตาม ใช้ถ่ายพยาธิตัวดีและพยาธิไส้เดือน

ข้อควรระวัง ห้ามรับประทานผงปวกหาดกับน้ำร้อน จะทำให้คลื่นไส้ อาเจียนได้

มังคุด

ชื่อท้องถิ่น แมงคุด (ไทย)

ลักษณะของพืช มังคุดเป็นไม้ยืนต้นขนาดกลางถึงใหญ่ ใบใหญ่หนาและแข็ง ดอกเป็นช่อแบ่งได้เป็นดอกตัวผู้กับดอกตัวเมีย ดอกตัวผู้เป็นสีเหลืองอมแดง หรือสีม่วง ส่วนดอกตัวเมียสีชมพูเข้ม

ส่วนที่ใช้เป็นยา เปลือกผลแห้ง

รสและสรรพคุณยาไทย รสฝาด แก้ท้องเสีย บิด มูกเลือด ในชนบททักใช้น้ำต้มเปลือกมังคุดล้างแผล ช่วยให้แผลหายเร็ว

วิธีใช้ มังคุดใช้เป็นยารักษา

๑. อากาการท้องเสีย ใช้เปลือกผลตากแห้ง ต้มกับน้ำปูนใส หรือฝนน้ำดื่ม
๒. บิด (ปวดเบ่ง มีมูก และอาจมีเลือดด้วย) ใช้เปลือกผลแห้งประมาณ ๑/๒ ผล (๔ กรัม)ย่างไฟให้เกรียม ฝนกับน้ำปูนใสประมาณครึ่งแก้ว หรือบดเป็นผงละลายน้ำข้าว (น้ำข้าวเช็ด) หรือน้ำสุกดื่มทุก ๒ ชั่วโมง

ยอ

ชื่อท้องถิ่น ยอบ้าน(ภาคกลาง) , มะตาเสือ (ภาคเหนือ)

ลักษณะของพืช ยอ เป็นไม้ยืนต้นขนาดเล็ก ใบใหญ่หนาสีเขียว ดอกเล็กสีขาวเป็นกระจุก ผลกลมยาวรีมีตาเป็นปุ่มรอบผล ลูกอ่อนสีเขียวสด เปลี่ยนเป็นสีขาวนวลเมื่อสุก กลิ่นฉุน

ส่วนที่ใช้เป็นยา ผลดิบ หรือผลห้ามสด

รสและสรรพคุณยาไทย รสขมเล็กน้อย ผลยอแก้ไอเจียน ขับลม บำรุงธาตุ

วิธีใช้ ตำราแพทย์แผนโบราณกล่าวว่า ใช้ผลยอหั่นบั้งไฟพอเหลืองต้มหรือนำเป็นกระสายยาใช้ร่วมกับยาอื่น แก้กลิ้นไส้อาเจียนได้ผล ในการทดลองพบว่า ผลยอไม่มีพิษเฉียบพลันและใช้เป็นอาหารจึงใช้เป็นยาแก้อาการคลื่นไส้ อาเจียน ที่ไม่รุนแรงได้ เลือกเอาผลดิบหรือผลที่แก่ขึ้นบ้าง ๆ อย่างหรือคั่วไฟอ่อนๆ ให้เหลืองกรอบ หรือชงน้ำดื่ม ใช้ครั้งละ ๒ กำมือ (๑๑-๑๕ กรัม) เอาน้ำที่ได้จิบทีละน้อยและบ่อยๆ ครั้งจะได้ผลดีกว่าดื่มทีเดียว

ย่านาง

ชื่อท้องถิ่น จอยนาง (เชียงใหม่) , เถาวัลย์เขียว (ภาคกลาง) , เถาหญ้านางหญ้าภคินี (กลาง) , จ้อยนาง (เชียงใหม่) , วันยอ (สุราษฎร์ธานี)

ลักษณะของพืช ย่านางเป็นไม้เลื้อย รูปใบคล้ายรูปไข่ หรือรูปไข่ขอบขนาน ปลายใบเรียวแหลม โคนมน ดอกเป็นช่อขนาดเล็ก ผลสีเขียวแดง

ส่วนที่ใช้เป็นยา รากแห้ง

รสและสรรพคุณยาไทย รากย่านางแก้ไข้ทุกชนิด

วิธีใช้ รากแห้งใช้แก้ไข้ โคนใช้ครั้งละกำมือ (หนัก ๑๕ กรัม) ต้มดื่ม ๓ ครั้งก่อนอาหาร

เร่ว

ชื่อท้องถิ่น มะอี หมากอี(เชียงใหม่) , หมากเหม็ง (อีสาน) , มะหมากอีผาลา (ฉาน - เชียงใหม่) , หมากแง่ง (สระบุรี)

ลักษณะของพืช เร่วเป็นไม้ล้มลุกมีเหง้าใต้ดิน ใบเรียวยาวปลายแหลม ดอกออกเป็นช่อสีชมพู ลูกเป็นสีน้ำตาลค่อนข้างกลมหรือรูปไข่

ส่วนที่ใช้เป็นยา เมล็ดใน

ส่วนเวลาที่เก็บเป็นยา เก็บช่วงผลแก่

รสและสรรพคุณยาไทย รสเผ็ดปร่า แก้กลิ้นเหียนอาเจียน และขับผายลม

วิธีใช้ เมล็ดในของผลแก่ แก้อาการท้องอืด ท้องเฟ้อ และแน่นจุกเสียด บดเป็นผง
กินครั้งละ ๓ - ๙ ผล (หนัก ๑ - ๓ กรัม) วันละ ๓ ครั้ง

เล็บมือนาง

ชื่อท้องถิ่น จะมั่ง , จ้ามั่ง , มะจิมั่ง (ภาคเหนือ) , ไข่หม่อง (กะเหรี่ยงแม่ฮ่องสอน)

ลักษณะของพืชเล็บมือนางเป็นไม้เลื้อย เถาแก่เป็นไม้เนื้อแข็ง ใบรูปรีหรือรูปไข่ ปลายแหลม โคนใบมนดอกเป็ช่อสีขาว แล้วค่อยๆเปลี่ยนเป็นสีชมพู มีกลิ่นหอม ผลสีน้ำตาลแดงเป็ฝั่ม มี

ส่วนที่ใช้เป็นยา เมล็ด

ส่วนเวลาที่เก็บเป็นยา เก็บเมล็ดแก่ช่วงที่เป็นสีน้ำตาล

รสและสรรพคุณยาไทย รสเอียน เบื่อเล็กน้อย ไข้พยาธิและตานทราย

วิธีใช้ เมล็ดเล็บมือนาง ไข่พยาธิใส่เดือน สำหรับเด็กไข่๒ - ๓ เมล็ด (หนัก ๕ - ๖ กรัม)
ผู้ใหญ่ใช้ ๕ - ๗ เมล็ด (หนัก ๑๐ - ๑๕) ทูบพอแตก ต้มเอาน้ำดื่มหรือหันทอดกับไข่รับปราทาน

ว่านหางจระเข้

ชื่อท้องถิ่น ว่านไฟไหม้ (ภาคเหนือ) , ทางตะเจ้ (ภาคกลาง)

ลักษณะของพืช ว่านหางจระเข้เป็นพืชพื้นเมืองของทวีปแอฟริกา เป็นพืชล้มลุก ลำต้นสั้น ใบจะงอกขึ้นมาจากดินใบหนารูปรางยาว ปลายแหลม ริมใบหยักและมีหนาม ใบสีเขียวใส และมีรอยกระสีขาว ภายในใบมีวุ้นและเมือกมาก ดอกออกจากกลางตัดก็ช่อๆ ก้านดอกยาวมาก ดอกเป็นหลอด ปลายแยก สีส้มแดงออกสีเหลืองเล็กน้อย

ส่วนที่ใช้เป็นยา วุ้นจากใบ

ช่วงเวลาเก็บเป็นยา เก็บในช่วงอายุ ๑ ปี

รสและสรรพคุณยาไทย รสจืดเย็น โบราณใช้ทาปูนแดงบิตขมับ แก้ปวดศีรษะ

วิธีใช้ วุ้นจากใบรักษาแผลไฟไหม้ น้ำร้อนลวก โดยเลือกใบที่อยู่ส่วนในล่างของต้น เพราะใบใหญ่ได้วุ้นมากกว่าใบเล็กปอกเปลือกสีเขียวออกด้วยมีดที่สะอาดล้างยาให้สะอาดด้วยน้ำต้มสุกหรือน้ำด่างทับทิมชูดเอาวุ้นใสมาพอกบริเวณแผล ทา ๒ ครั้ง เช้า - เย็น จนกว่าแผลจะ

หาย ช่วยระงับความเจ็บปวดช่วยให้แผลหายเร็วและไม่เกิดแผลเป็น วันว่างหางจะแข็งใช้ทำ
รักษาผิวไหม้ที่เกิดจากแดดเผาได้

ข้อควรระวัง ก่อนใช้ว่าน ทอสอบดูว่าแพ้หรือไม่ โดยเอาวุ้นทาบริเวณท้องแขน
ด้านใน ถ้าผิวไม่คันหรือแดงก็ใช้ได้

สะแก

ชื่อท้องถิ่น สะแกน(ภาคกลาง), แก(ภาคอีสาน), ขอยแซ่ จองแซ่(แพร่), แป้ง(ภาคเหนือ)

ลักษณะของพืช สะแกเป็นไม้ยืนต้นใบรูปไข่หรือรูปรีปลายใบมนหรือแหลม โคนใบเรียวอ
มเข้าหากัน ดอกเป็นช่อขนาดเล็ก ผลเล็กมีปีกยื่น 4 พู

ส่วนที่ใช้เป็นยา เมล็ดแก่

ช่วงเวลาเก็บยา เก็บในช่วงที่ผลแก่

รสและสรรพคุณยาไทย ตามชนบทใช้เมล็ดสะแก ทอดกับไข่ให้แตกรับประทาน ช่วยขับ
พยาธิไส้เดือนและเส้นด้าย

วิธีใช้ เมล็ดแก่แห้งของสะแก ใช้ถ่ายพยาธิไส้เดือน โดยใช้เมล็ดแก่ ๑ ช้อนคาว
(ประมาณ ๓ กรัม) ตำให้ละเอียดทอดกับไข่ให้แตกรับประทานตอนท้องว่าง

ข้อควรระวัง ห้ามรับประทานเกินขนาดที่กำหนด

สับปะรด

ชื่อท้องถิ่น มะชะนัด มะนัด (ภาคเหนือ) , บอนัด (เชียงใหม่) , ขนุนทอง ย่านัด ยานัด
(ภาคใต้) , หมากนัด (ภาคอีสาน)

ลักษณะของพืช สับปะรดเป็นพืชล้มลุกหลายปี ลำต้นสั้นและแข็ง ใบออกสลับโดยรอบต้น ใบเรียวยาว
ปลายแหลม ดอกออกเป็นช่อ ช่อดอกมีก้านยาว ผลรูปร่างเป็นไข่กลมหรือทรงกระบอก

ส่วนที่ใช้เป็นยา เหง้าทั้งสดและแห้ง

รสและสรรพคุณยาไทย รสหวานเย็น ช่วยขับปัสสาวะ

วิธีใช้ ใช้เหง้าสดหรือแห้ง แก้อาการขัดเบา ช่วยขับปัสสาวะ โดยใช้เหง้าวันละ ๑ กอบมือ
(สดหนัก ๒๐๐ – ๒๕๐ กรัม แห้งหนัก ๙๐ – ๑๐๐ กรัม) ต้มกับน้ำดื่มวันละ ๓ ครั้ง ก่อนอาหาร
ครั้งละ ๑ ถ้วยชา (ประมาณ ๗๕ มิลลิลิตร)

เสลดพังพอน

ชื่อท้องถิ่น ของระอา, พิมเสนต้น (กลาง), พิมเสนต้น (ภาคกลาง), เซ็กเซ็กเยี่ยม (จีน)

ลักษณะของพืชเสลดพังพอน เป็นไม้พุ่มขนาดเล็ก แตกกิ่งก้านสาขามาก ลำต้นมีสีน้ำตาลแดง มีหนามตามข้อใบขยี้ว ปลายแหลม มีเส้นกลางใบสีแดง ดอกสีเหลืองจำปา ออกเป็นช่อ

ส่วนที่ใช้เป็นยา ใบสด

ช่วงเวลาที่เก็บเป็นยา เก็บใบขนาดกลาง ไม้แก่หรืออ่อนเกินไป

รสและสรรพคุณยาไทย รสขม ถอนพิษ แผลงสัตว์กัดต่อย โรคนิวหนัง

วิธีใช้ ใบสดของเสลดพังพอน รักษาอาการแพ้ อักเสบ แผลงสัตว์กัดต่อย โดยเอาใบสด

๑ กำมือ ตำละเอียดคั้นเอาน้ำทาบริเวณที่เป็น หรือตำผสมเหล้าเล็กน้อยก็ได้

สีเสียดเหนือ

ชื่อท้องถิ่น สีเสียดเหนือ (ภาคเหนือ) สีเสียดแก่น (ราชบุรี)

ลักษณะของพืช สีเสียดเหนือ เป็นไม้ยืนต้น ใบเป็นใบประกอบ มีใบย่อยจำนวนมาก ดอกเป็นช่อขนาดเล็ก มีสีขาวอมเหลือง ฝักสีน้ำตาลเข้ม

ส่วนที่ใช้เป็นยา ก้อนสีเสียด (ก้อนสีเสียดเป็นสิ่งที่สกัดที่ได้จากการนำเนื้อไม้มาตัดให้เป็นชิ้นเล็กๆ ต้มกับน้ำกรองและเคี่ยวให้งวด จะเหลือก้อนแข็งๆสีดำ และเป็นเงา)

รสและสรรพคุณยาไทย มีฤทธิ์ฝาดสมาน

วิธีใช้ ก้อนสีเสียดช่วยฝาดสมานแก้อาการท้องเดินใช้ผงประมาณ ๑/๓ – ๑/๒ ช้อนชา (หนัก ๐.๓ – ๑ กรัม) ต้มเอาน้ำดื่ม

หญ้าคา

ลักษณะของพืชหญ้าคา เป็นพืชล้มลุก ดอกมีก้านยาวสีขาวเป็นมัน ขึ้นเป็นวัชพืชพบเห็นทั่วไป

ส่วนที่ใช้เป็นยา รากสดหรือแห้ง

รสและสรรพคุณยาไทย รสจืด แก้อ่อนใน กระหายน้ำ เป็นยาขับปัสสาวะ

วิธีใช้ ใช้รากสดหรือแห้ง แก้อาการขัดเบา ใช้วันละ ๑ กำมือ (สดหนัก ๔๐ – ๕๐ กรัมแห้ง ๑๐ – ๑๕ กรัม) หั่นเป็นชิ้นๆ ต้มกับน้ำรับประทานวันละ ๓ ครั้ง ก่อนอาหารครั้งละ ๑ ถ้วยชา (๗๕ มิลลิลิตร)

หญ้าหนวดแมว

ชื่อท้องถิ่น พยับเมฆ (กรุงเทพฯ)

ลักษณะของพืชหญ้าหนวดแมว เป็นไม้ล้มลุกขนาดเล็ก ลำต้นเป็นสี่เหลี่ยม ดอกออกเป็นช่อสวยงาม ลักษณะคล้ายฉัตรเป็นชั้นๆ สีขาวหรือสีม่วง มีเกสรตัวผู้ยาวคล้ายหนวดแมว

ส่วนที่ใช้เป็นยา ใบหญ้าหนวดแมว

ช่วงเวลาที่เก็บเป็นยา เก็บใบที่สมบูรณ์ ขนาดกลางไม่แก่หรือไม่อ่อนจนเกินไป ล้างให้สะอาดและนำมาตากในที่ร่มให้แห้ง

รสและสรรพคุณยาไทย ขับปัสสาวะ

วิธีใช้ หญ้าหนวดแมวแก้ขัดเบาทำได้โดยเอาใบแห้ง ๔ กรัม หรือ ๔ หยิบมือ ชงกับน้ำร้อน ๑ ขวด น้ำปลา เหมือนกับชงชา ต้มวันละ ๑ ขวด ๓ ครั้ง หลังอาหาร

ข้อควรระวัง คือ คนที่เป็นโรคหัวใจ ห้ามรับประทาน (เพราะมีสารโปแตสเซียมมาก)

แห้วหมู

ชื่อท้องถิ่น หญ้าขนหมู (แม่ฮ่องสอน)

ลักษณะของพืชแห้วหมู เป็นไม้ล้มลุกขนาดเล็ก มีหัวอยู่ใต้ดิน มีก้านดอกยาว สีน้ำตาลปน

ส่วนที่ใช้เป็นยา หัว

ช่วงเวลาที่เก็บเป็นยา เก็บหัวแก่

รสและสรรพคุณยาไทย รสเผ็ดขมเล็กน้อย ขับลม

วิธีใช้ หญ้าแห้วหมูใช้เป็นยาแก้อาการท้องอืด ท้องเฟ้อและแน่นจุกเสียด โดยใช้หัวหญ้าแห้วหมู ๑ กำมือ (๖๐ - ๗๐ หัวหรือหนัก ๑๕ กรัม) ทูบให้แตก ต้มเอาน้ำดื่มหรือใช้หัวสดครั้งละ ๕ หัวโขลกให้ละเอียดผสมกับน้ำผึ้งรับประทาน

อ้อยแดง

ชื่อท้องถิ่น อ้อยดำ , อ้อยขม

ลักษณะของพืช อ้อยแดงเป็นไม้ล้มลุก รูปร่างคล้ายต้นอ้อแต่มีลำต้นสีแดงคล้ำ

ส่วนที่ใช้เป็นยา ลำต้นทั้งสดหรือแห้ง

ช่วงเวลาที่เก็บเป็นยา เก็บลำต้นที่สมบูรณ์เต็มที่

รสและสรรพคุณยาไทย รสหวานและขม แก้ปัสสาวะพิการ แก้ขัดเบา

วิธีใช้ ลำต้นอ้อยแดงทั้งสดหรือแห้งใช้เป็นยาแก้อาการขัดเบา โดยใช้ลำต้นสดวันละ ๑ กำมือ (สดหนัก ๗๐ – ๙๐ กรัม , แห้งหนัก ๓๐ – ๔๐ กรัม) หั่นเป็นชิ้นๆ ต้มกับน้ำรับประทาน วันละ ๒ ครั้ง ก่อนอาหาร ครั้งละ ๑ ถ้วยชา (๗๕ มิลลิลิตร)

๑๐. สมุนไพรที่เป็นพืชเศรษฐกิจ

สมุนไพรที่เป็นพืชเศรษฐกิจในประเทศไทยนี้มีอยู่เป็นจำนวนมาก ทั้งที่ใช้เป็นอาหารและนำมาใช้ปรุงเป็นยารักษาโรค ในหัวข้อนี้จึงขอยกรายชื่อมาให้ทราบพอสังเขป ดังนี้

กระเจี๊ยบแดง	จันทนา	บอระเพ็ด
กระชาย	เจตมูลเพลิงขาว	ลิ้นจี่เห่า
กระไดลิง	เจตมูลเพลิงแดง	เถาปล่อง
กระดอม	เจตมูลเพลิงแดง	บัวบกหัว
กระแตไต่ไม้	ชะพลู	บัวน้ำ บัวสาย
กระเบียน	หญ้าชันกาด	ปะดู่ส้ม
กระพังโหม	หญ้าไซ	เปราะป่า
กระเม็งตัวเมีย	หญ้าตีนกา	เปราะหอมขาว
กำแพงเจ็ดชั้น	หญ้าน้ำนมราชสีห์	ไผ่เหลือง
กำยาน	หญ้านาง	ผักกาดนา
กำลังเสือโคร่ง	หญ้านางแดง	ผักโขมหนาม
กัลปังกา	ดองดึง	ผักคราดหัวแหวน
กัลป์พฤกษ์	ตะโกนา	ผักหนาม
ชัยพฤกษ์	ตะไคร้บก	ผักบุงจิ้น
คูน	ตะไคร้หางสิง	ผักเปิดแดง
กระดุกดำ	ตานขโมย	ผักเสี้ยนผี
กรุงเขมา	ตานดำ	ผีหมอบ
แก่นขนุน	ดินเปิด	แฝกหอม
กระชัน	เถาลิ้นเสือ	พระขรรค์ไชยศรี
ขมิ้นเกลื้อ	เถาวัลย์เปรียง	พระจันทร์ครึ่งซีก
ข้าวเย็น	ทำยายม่อมดอกแดง	มะเดื่อชุมพร
ขอนดอก	เทียนดำ	ยาตำ
ครอบจักรวาล	ทองพันชั่ง	เลือดแรด

สีผสมอาหารจากธรรมชาติ

การปรุงรสและตกแต่งอาหารอย่างเหมาะสม ทำให้อาหารที่ได้มีลักษณะและรสชาติที่ชวนรับประทานอาหารของไทยทั้งคาวและหวาน นิยมปรุงแต่งสีให้ดูสวยงาม แต่เดิมสีที่ใช้ในการปรุงแต่งอาหารส่วนใหญ่ได้จากธรรมชาติ คือได้จาก ส่วนดอก ผล แก่น ใบ เหง้า และบางครั้งก็ได้จากสัตว์ ในระยะหลังมีสีสังเคราะห์เกิดขึ้น จึงได้มีการนำสีสังเคราะห์มาใช้ในการปรุงอาหารกันมากขึ้น สีสังเคราะห์ที่ใช้ผสมอาหารได้จากการสังเคราะห์สารเคมีทางวิทยาศาสตร์ผ่านการค้นคว้าทดลองปรากฏว่า หลายชนิดเป็นอันตรายต่อคนในระยะยาว เรื่องนี้ในหลายประเทศ เช่น สหรัฐอเมริกา ญี่ปุ่น และประเทศในยุโรปได้มีการค้นคว้าเรื่องนี้อย่างกว้างขวาง พร้อมทั้งสั่งระงับการใช้สีสังเคราะห์หลายชนิดที่ตรวจพบว่าเป็นอันตรายต่อคนทั้งระยะสั้นและระยะยาว

ในเมืองไทย จากการสู่มตัวอย่างอาหารหลายชนิด เช่น ไข่กรอบ น้ำปลา ข้าวเกรียบกุ้ง กุ้งแห้ง หรือขนมสำหรับเด็กตรวจแล้วพบว่าอาหารบางอย่างใส่สีผสมอาหารที่ไม่ถูกต้องตามประกาศของกระทรวงสาธารณสุข เช่น ใส่สีย้อมผ้าอยู่บ่อยครั้ง เพราะสีย้อมผ้าราคาถูก ใส่เพียงเล็กน้อยสีก็จะเด่นชัดขึ้นมา สีสังเคราะห์จะเป็นอันตรายต่อผู้บริโภค ยางคนรับประทานเข้าไปอาจจะเกิดแพ้สี อาการคล้ายแพ้ยาแอสไพริน คือ คลื่นไส้ อาเจียน มีริมฝีปากดำ ถ้าเป็นสีผสมสารหนูคนไข้จะมีอาการน้ำลายฟูมปาก หายใจไม่ออก สีที่มีตะกั่ว คนไข้ที่แพ้หรือรับประทานเข้าไปมากจะทำให้โลหิตจาง ร่างกายอ่อนเพลีย กล้ามเนื้อหมดกำลัง อาจพิการสมองอาจถูกกระทบกระเทือนไปด้วย

สีผสมอาหารที่เป็นสีสังเคราะห์ไม่ควรใช้เลย เพราะบางตัวถ้าใช้บ่อยและปริมาณมาก อาจทำให้เกิดพิษได้ เนื่องจากสีนั้นอาจจะไปเกาะหรือเคลือบตามเยื่อ อนุกระเพราะลำไส้ ทำการดูดซึมของกระเพาะลำไส้ไม่มีประสิทธิภาพ เกิดอาการท้องเดิน อ่อนเพลีย ปวดเมื่อยตามกล้ามเนื้อ น้ำหนักลด ซีพจร และการหายใจอ่อน ถ้าเป็นมากประสาทและสมองเป็นอัมพาต อาจเป็นมะเร็งในต่อมน้ำเหลือง และในที่อื่นๆ

การควบคุมยังไม่ทั่วถึง จึงทำให้ในท้องตลาดมีอาหารที่ผสมด้วยสีที่เป็นอันตรายหลายอย่างในฐานะที่เราเป็นผู้บริโภคจึงควรเลือกอาหารที่ใส่สีผสมอาหารจากธรรมชาติเป็นอันดับแรกหรือเลือกอาหารที่ไม่ใส่สี หากทำอาหารรับประทานเอง ควรใช้สีจากธรรมชาติ เพราะจะได้อาหารที่มีความปลอดภัย ความสะอาด และประหยัดอีกด้วย สีผสมอาหารจากธรรมชาติที่จะแนะนำในที่นี้จะเป็นเพียงส่วนหนึ่งของสีจากธรรมชาติและมีการใช้กันมามาก สามารถเลือกสามารถเลือกใช้ได้ตามชนิดของอาหารและความชอบ

กระเจี๊ยบแดง

ชื่อท้องถิ่น กระเจี๊ยบ , กระเจี๊ยบเปรี้ยว (กลาง) , ผักแก้งเค็ง , ส้มแก้งเค็ง (เหนือ) , ส้มตะแลงแครง (ตาก) , ส้มปู้ (เงี้ยว – แม่ฮ่องสอน)

ลักษณะของพืช กระเจี๊ยบเป็นไม้พุ่มขนาดเล็ก สูงราว ๓ - ๖ ศอก กิ่งก้านมีสีม่วงแดง ใบมีหลายแบบ ขอบใบเรียบดอกม่วงโรยไป กลีบรองดอกและกลีบเลี้ยงจะเจริญขึ้น มีสีม่วงแดงเข้ม หุ้มเมล็ดไว้ภายใน ไข่เมล็ดปลูก ปลูกได้ทั่วทุกภาคของประเทศไทย

ส่วนที่ใช้ กลีบเลี้ยง

วิธีใช้ ใช้กลีบเลี้ยงแห้งหรือสด ต้มกับน้ำเคี่ยวให้สีแดงออกมามากที่สุด กรองเอากากที่เหลือออกโดยผ้าขาวบางบีบน้ำออกจากกลีบให้หมด น้ำกระเจี๊ยบที่ได้สีแดงเข้ม (สาร Anthocyanin) นำไปแต่งสีอาหารตามต้องการ หรือนำไปเติมน้ำตาล เกลือเล็กน้อยปรุงเป็นเครื่องดื่มก็ได้

ขมิ้น

ชื่อท้องถิ่น ขมิ้น (ทั่วไป) , ขมิ้นแกง , ขมิ้นหยวก , ขมิ้นหัว (เชียงใหม่) , ขมิ้น หมิ้น (ภาคใต้) , ตายอ (กะเหรี่ยง – กำแพงเพชร) , สะยอ (กะเหรี่ยง – แม่ฮ่องสอน)

ลักษณะของพืช ขมิ้น เป็นพืชล้มลุกที่มีเหง้าอยู่ใต้ดิน ลงหัวในฤดูแล้ง เนื้อในของเหง้าขมิ้นสีเหลืองเข้มจนถึงสีแดง มีกลิ่นหอมเฉพาะตัว ในรูปเรียวยาว ปลายแหลมคล้ายใบพุทธรักษา ดอกออกเป็นช่อ มีก้านช่อแทงจากเหง้าโดยตรง ดอกสีขาวอมเหลือง มีกลีบประดับสีเขียวอมชมพู ใช้เหง้าปลูก ปลูกได้ทั่วไป

ส่วนที่ใช้ เหง้าดิน

วิธีใช้ ใช้เหง้าสด ล้างน้ำ ปอกเปลือก บดหรือตำให้ละเอียด เติมน้ำเล็กน้อย คั้นกรองจะได้สีเหลืองเข้ม (สาร Curcumin) นำไปแต่งสีอาหารคาวเช่น แกงกะหรี่ ข้าวหมกไก่ แกงเหลืองอาหารหวาน เช่น ข้าวเหนียวเหลือง ทำให้มีสีเหลืองนากิน

คำฝอย

ชื่อท้องถิ่น ดอกคำ (เหนือ) คำยอง คำ (ทั่วไป)

ลักษณะของพืช คำฝอยเป็นพืชล้มลุกสูงราว ๑ เมตร ลำต้นเป็นเหลี่ยม ก้านใบสั้น ใบรูปปรางรียาว ริมใบหยักแหลม เนื้อใบเรียบ ดอกออกรวมกันเป็นช่อ อัดกันแน่นบนฐานดอก

รูปร่างกลมเหมือนกับดอกดาวเรืองดอกย่อยสีเหลืองค่อยๆ เปลี่ยนเป็นสีส้ม เมื่อแก่สีส้มแดง
ใช้เมล็ดปลูก ปลูกได้ทางเหนือของประเทศไทย

ส่วนที่ใช้ ดอกแก่

วิธีใช้ เอาดอกแก่มาชงน้ำร้อน กรอง จะได้น้ำสีเหลืองส้ม (สาร safflower yellow)

ใช้แต่งสีอาหารที่ต้องการให้เป็นสีเหลือง

คำแสดง

ชื่อท้องถิ่น คำเงาะ คำเงะ คำแฝด คำยง ซาตี (เขมร) , จำปี้ สัมปู้ (เขมร – สุรินทร์)
 , มะกายหยุ่ม แสด (เหนือ) , หมากมอง (แม่ฮ่องสอน)

ลักษณะของพืช เป็นไม้พุ่มหรือไม้ยืนต้นขนาดเล็ก กิ่งอ่อนๆ มีเกล็ดสีน้ำตาล คลุมอยู่มาก
ใบติดกับลำต้นแบบเวียนสลับตัวใบรูปร่างคล้ายโพธิ์ ขอบใบเรียบ ปลายแหลม ก้านใบยาว ดอก
ออกเป็นช่อมี ๘ -- ๕๐ ดอก ดอกสีชมพูอมม่วงหรือแดง ผลรูปไข่ปลายแหลม ขณะยังอ่อนสีเขียว
เมื่อสุกเป็นสีแดงจนแห้งกลายเป็นสีน้ำตาล มีเมล็ดขนาดเล็กจำนวนมาก ใช้เมล็ดปลูก

ส่วนที่ใช้ เมล็ด

วิธีใช้ นำเมล็ดมาแช่น้ำแล้วคนแรงๆ หรือนำเมล็ดคำแสดงมาบดแล้วแช่น้ำ กรองเอาเมล็ด
ออกด้วยผ้าขาวบางตั้งไว้ให้สีตกตะกอน รินน้ำใส่ทิ้ง นำตะกอนสีแสด (สาร BIXIN) ที่ได้ไปแต่งสี
อาหารประเภทไขมัน เช่น ฟอยทอง เนย ไอศกรีม และยังใช้ย้อมผ้าฝ้ายหรือผ้าไหมได้ด้วย
องค์การอนามัยโลก กำหนดให้รับประทานสีที่สกัดจากเมล็ดคำแสดงได้ไม่เกิน ๐.๐๖๕ มิลลิกรัม ต่อ
น้ำหนักตัว ๑ กิโลกรัม ต่อ ๑ วัน

เตย

ชื่อท้องถิ่น ปานะวอจิง (มาเลย์ – นราธิวาส) , หวานข้าวใหม่ (ภาคเหนือ)

ลักษณะของพืช เป็นพืชล้มลุก ออกเป็นกอ มีรากอากาศบนข้อข้างลำต้น ใบเดี่ยว ขยี้ดม
กลิ่นหอม ใบติดกับลำต้นแบบเวียนสลับแน่นอยู่โดยรอบ ใบรูปร่างเรียวยาว ปลายแหลม ริมใบ
เรียบ ส่วนปลายใบ และตามเส้นกลางใบด้านหลัง มีหนามเล็กๆ ไม่เคยพบดอก ปลูกโดยวิธีแยก
หน่ออ่อน

ส่วนที่ใช้ ใบสด

วิธีใช้ นำใบเตยสดที่สะอาดหั่นตามขวางโขลก เติมน้ำเล็กน้อย คั้น กรอง ผ่านผ้าขาว
บาง จะได้น้ำสีเขียว (santophyll และ chlorophyll) มีกลิ่นหอม ใช้แต่งสีอาหารคาวและหวานได้

นิยมใช้แต่สีอาหารหวาน เช่น ลอดช่อง ขนมเปียกปูน วุ้นกะทิ น้ำแก๊กฮวย เค้ก เป็นต้น บางทีก็เอาโบมาโขลกพอแหลก ต้มกับน้ำใส่น้ำตาลเล็กน้อย ทำเป็นชาใบเตย มีสีเขียว กลิ่นหอมชื่นใจ

ฝาง

ชื่อท้องถิ่น ฝางส้ม (กาญจนบุรี)

ลักษณะของพืช ไม้ยืนต้นสูงได้ถึง ๑๐ เมตร ตามลำต้นและกิ่งมีหนามอยู่ทั่วไป ใบติดกับลำต้นแบบสลับ ลักษณะประกอบ ด้วยใบย่อยเล็กๆ มากมาย ดอกติดกับก้านใบย่อย ซึ่งอกก้านใบรวมเป็นคู่ตรงข้ามกับรูปร่างของใบย่อยกลมมนปลายใบมน ใต้ใบมีขน ดอก เป็นช่อสีเหลือง มีเส้นสีแดงบนกลีบดอก ฝักแบนยาวและใหญ่ภายในเมล็ด - ๔ เมล็ด ใช้เมล็ดปลูก

ส่วนที่ใช้ แก่น

วิธีใช้ นำแก่นมาแช่น้ำ จะได้น้ำสีชมพูเข้ม (sappan red) ใช้สีแต่งอาหารได้

อัญชัน

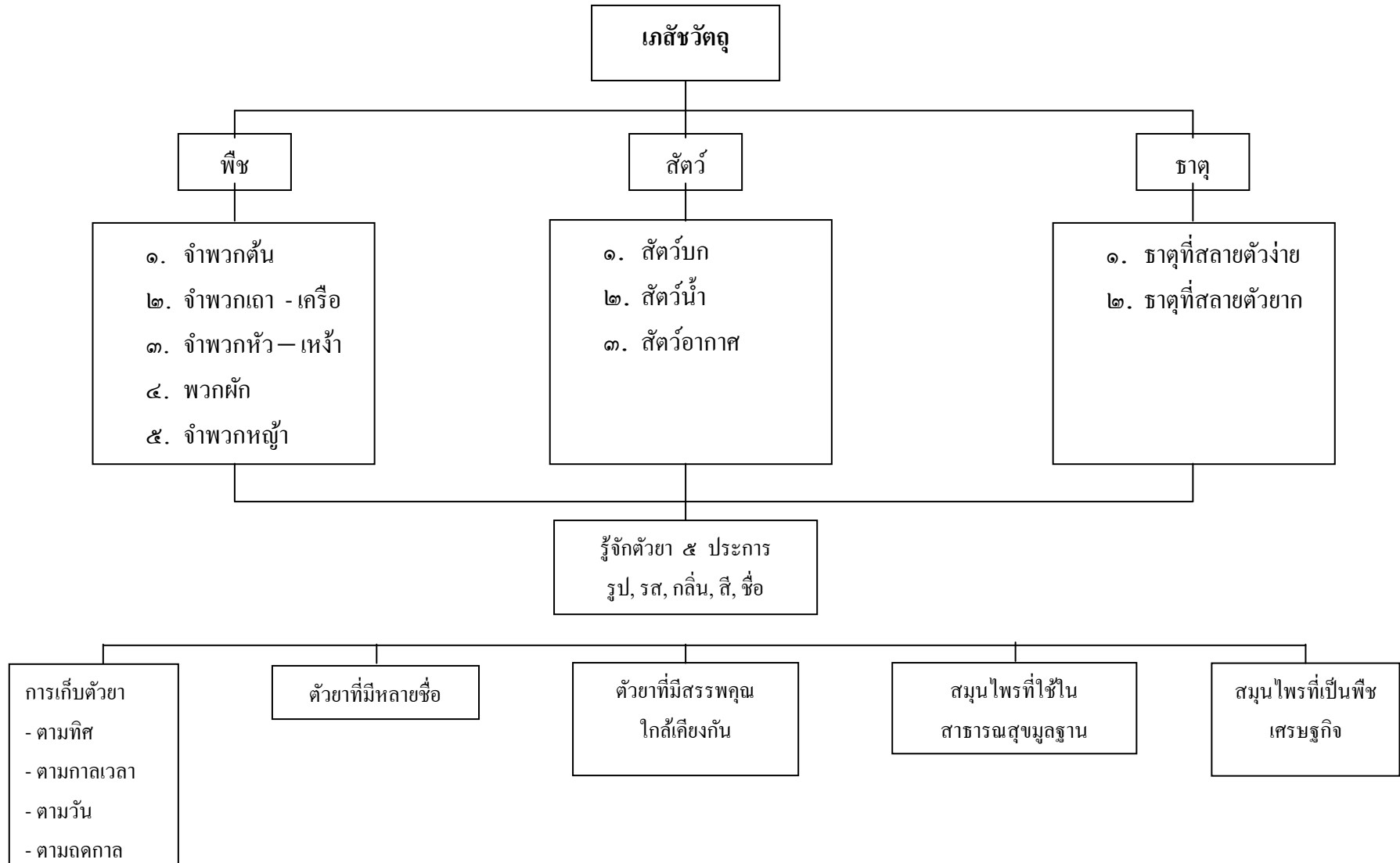
ชื่อท้องถิ่น แดงชัน (เชียงใหม่) , เอื้องชัน (เหนือ)

ลักษณะของพืช อัญชันเป็นไม้เลื้อยขึ้นเองตามธรรมชาติ ใบติดกับลำต้นแบบสลับ ประกอบด้วยใบย่อย ๕ - ๗ ใบ ใบย่อยรูปร่างรีหรือขอบขนาน ปลายใบ บมน เนื้อใบด้านบนค่อนข้างเรียบ หรือมีขนอ่อนทั้งด้านบนและด้านล่าง ดอกสีน้ำเงินอมม่วง ตอนกลางดอกมีสีเหลือง ฝักค่อนข้างแบนยาว ๕ - ๑๒ เซนติเมตร มีขนอยู่ทั่วไปใช้เมล็ดปลูกและควรทำหลักหรือค้ำให้อัญชันเลื้อย

ส่วนที่ใช้ ดอกสด

วิธีใช้ ใ้กสีดอกสด ตำ เติมน้ำเล็กน้อย กรองด้วยผ้าขาวบาง คั้นน้ำออก จะได้น้ำสีน้ำเงิน (Anthocyanin) ถ้าเติมน้ำมะนาวลงไปเล็กน้อย จะกลายเป็นสีม่วง ใช้แต่งสีอาหารตามต้องการ มักนิยมใช้แต่งสีน้ำเงินของขนมเรไร ขนม น้ำดอกไม้ ขนมขี้หนู

แผนภูมิที่ ๒ สรุปความสัมพันธ์ของหัวข้อเนื้อหาใหม่ทที่ ๒

บทที่ ๓

สรรพคุณเภสัช

สรรพคุณเภสัช คือ การรู้จักสรรพคุณของวัตถุที่จะนำมาใช้เป็นยารักษาโรคหลักสรรพคุณเภสัชนี้เป็นหมวดที่สำคัญยิ่ง ท่านต้องให้ความสนใจเป็นพิเศษ เพราะตัวยาแต่ละอย่าง ถ้าไม่รู้จักสรรพคุณแล้วก็ไม่เกิดประโยชน์ อะไรเลย ท่านอาจคิดว่าตัวยานั้นมีอยู่มากมายจะจำได้อย่างไร นี่เป็นปัญหาของทุกท่าน มักจะคิดว่าตัวยามีสรรพคุณแก่อะไร ยากที่จะจำให้ได้ จึงขอแนะสิ่งที่ท่านต้องจดจำให้ได้ก่อนคือ “รสยา” ซึ่งรสของตัวยานี้จะแสดงถึงสรรพคุณของตัวยาใช้รักษาโรคการรู้จักว่ายานั้นมีสรรพคุณรักษาโรคอย่างไรสรรพคุณของยาสมุนไพรแต่ละชนิดขึ้นอยู่กับรสของสมุนไพรนั้นๆ เพราะรสแต่ละรสจะมีสรรพคุณในการรักษาโรคต่างกัน ซึ่งเภสัชกรต้องศึกษาให้รู้จักของยาให้ถ่องแท้ แล้วรสนั้นเองจะแสดงสรรพคุณทันที การสังเกตสามารถแบ่งออกเป็นลักษณะ คือ

๑. ยารสประธาน แบ่งออกเป็น ๓ รส
๒. รสของตัวยา แบ่งออกเป็นยา ๔ รส , ยา ๖ รส , ยา ๘ รส และยา ๙ รส

๑. ยารสประธาน

ยารสประธาน หมายถึง รสของยาที่ปรุงหรือผสมเป็นตำรับแล้ว สิ่งที่จะนำมาประกอบขึ้นเป็นยานั้นประกอบด้วยวัตถุธาตุ ๓ ประเภท คือ พืชวัตถุ สัตว์วัตถุ ธาตุวัตถุ เมื่อนำมาประกอบปรุงเป็นยาสำเร็จรูปแล้วจนเหลือรสของตัวยาสำเร็จรูปอยู่เพียง ๓ รสเท่านั้น คือ

๑.๑ ยาขนาดใหญ่ที่ปรุงขึ้นมาแล้ว รสเย็น ได้แก่ ยาที่เข้าพืช สัตว์ ธาตุที่ไม่ร้อน เช่น เขา สัตว์ เขี้ยวสัตว์ มาปรุงยารสเย็น เช่น ยามหานิล ยามหากาฬ ขาเขี้ยว เป็นต้น ซึ่งมีสรรพคุณแก้ทางเตโชธาตุ (ธาตุไฟ) แก้ไข้ ระบายความร้อน ใช้สำหรับแก้ไข้ในกองฤดูร้อน

๑.๒ ยาขนาดใหญ่ที่ปรุงขึ้นมาแล้ว รสร้อน ได้แก่ ยาที่เข้าพืช สัตว์ ธาตุที่รสร้อน เช่น เบญจกูล ตรีกฎก เหง้าขิง กะเพรา มาปรุงเป็นยารสร้อน เช่น ยาไฟประลัยกัลป์ ยาสนทฆาต ยาประสากานพลู ยาประจวาโย เป็นต้น ซึ่งมีสรรพคุณแก้ในกองวาโยธาตุ (ธาตุลม) แก้ลมกองหยาบ ลมจุกเสียดแน่น ลมพรรรตึก บำรุงธาตุ ใช้สำหรับแก้ไข้ในกองฤดูฝน

๑.๓ ยาขนาดใหญ่ที่ปรุงขึ้นมาแล้ว รสสุขุม ได้แก่ ยาที่เข้าพืช สัตว์ ธาตุที่ไม่ร้อน เช่น โกฎเทียณ กฤษณา กระลำพัก จันท์เทศ เครื่องเทศที่ไม่ร้อน มาปรุงเป็นยารสสุขุม เช่น ยาหอม อินทจักร ยาหอมเนาวโกฎ ยาสังขวิชัย เป็นต้น ซึ่งมีสรรพคุณแก้ในกองอาโปธาตุ (ธาตุน้ำ) แก้ไข้ที่ใช้ยารวเย็นไม่ได้แก้ลมกลลละอียด ลมวิงเวียน ใจสั่นหวนไหว บำรุงกำลัง ใช้สำหรับแก้ไข้ในกองฤดูหนาว

รสยาทั้งสามที่ได้กล่าวมานั้น คือ รสของยาที่ปรุงสำเร็จแล้ว นำไปใช้รักษาโรคและใช้เป็นหลักใหญ่หรือเป็นแม่บท เรียกว่ารสประธาน แต่ในส่วนของวัตถุประสงค์แต่ละชนิดก็จะมีรสยาแยกย่อยแตกต่างกันไป แล้วแต่ว่าวัตถุประสงค์ใด จะดูดซับเอารสยาจากแผ่นดินเข้าไปกับตัวซึ่งสามารถแบ่งรสยาทั่วไปออกเป็น ๙ รส

๒. รสของตัวยา ๔ , ๖ , ๘ , ๙ รส

๒.๑ รสยา ๔ รส

ในคัมภีร์ธาตุวิภังค์ ได้กล่าวถึงรสยา ๔ รส แก่โรคดังนี้

- ๑) รสยาฝาด ซาบไปในผิวหนัง และเส้นเอ็น
- ๒) รสยาเผ็ด ซาบไปในผิวหนังทุกเส้นขน
- ๓) รสยาเค็ม ซาบไปในที่เส้นเอ็นและกระดูกทั่วสรรพางค์กาย
- ๔) รสยาเปรี้ยว ซาบไปในเนเอ็นทั่วสรรพางค์กาย

๒.๒ รสยา ๖ รส

ในคัมภีร์วชิรโยคสาร ได้กล่าวถึงรสยา ๖ รส แก่โรคดังนี้

- ๑) มธุระ คือ รสหวาน ชอบกับยาให้เจริญรสธาตุ
- ๒) อัมพิระ คือ รสเปรี้ยว ทำให้ดี ลม เสดลดอนุโลมตามซึ่งตนและเจริญรสอาหาร บำรุงไฟธาตุกระทำสารพัดที่ดิบให้สุก ถ้าใช้เป็นเกิดคุณ ใช้ไม่เป็นเกิดโทษ
- ๓) ลวณะ คือ รสเค็ม เผาโทษเผาเขพะ ให้เจริญไฟธาตุ
- ๔) กฏุกะ คือ รสเผ็ด กระทำให้กำลังน้อย ระวังความเกียจคร้าน ระวังพิษไม่ให้เจริญบำรุงไฟธาตุและให้อาหารสุก
- ๕) ติตติกะ คือ รสขม เจริญไฟธาตุ แก้อ่อน แก่ระหายน้ำ กระทำให้มูตรและอุทบริสุทธิเจริญรสอาหาร

- ๖) กะสาชะ คือ รสฝาด เจริญไฟธาตุ แก่ระหายน้ำ ให้เจริญผิวกายและเนื้อ
คุณสมบัติของยาแต่ละรส ให้แสดงกับโรคต่างๆ มีรายละเอียดดังนี้ คือ
รสเผ็ด รสขม และรสฝาด	ทั้ง ๓ รสนี้ ทำให้ ลมกำเริบ
รสเผ็ด รสเปรี้ยว และรสเค็ม	ทั้ง ๓ รสนี้ ทำให้ ดีกำเริบ
รสหวาน รสเปรี้ยว และรสเค็ม	ทั้ง ๓ รสนี้ ทำให้ เสดลดกำเริบ

๒.๓ รสยา ๘ รส

ในคัมภีร์ธาตุวิวรรณ์ กล่าวถึงยา ๘ รส แก่โรคดังนี้คือ

๑) รสขม	ย่อมซาบไปตามผิวหนัง
๒) รสฝาด	ย่อยซาบมังสา (ซาบเนื้อ)
๓) รสเค็ม	ซาบเส้นเอ็น
๔) รสเผ็ดและรสร้อน	ซาบกระดูกมิได้วัน
๕) รสหวาน	ย่อมซึมซาบลำไส้ใหญ่
๖) รสเปรี้ยว	ซาบลำไส้ย่อย
๗) รสเย็นหอม	ซาบหัวใจ
๘) รสมัน	ซาบที่ข้อต่อทั้งปวง

๒.๔ รสยา ๙ รส

ในการศึกษาเรื่องสรรพคุณเภสัช ได้สรุปรสของวัตถุธาตุได้ ๙ รส จำแนกให้ละเอียดออกไปดังนี้

๑) รสฝาด สรรพคุณ มีฤทธิ์ทางสมาน เช่น สมานบาดแผลทั้งภายในและภายนอก ผลสด ผลเปื่อย กัดเนื้อร้าย แก่โรคบิด ท้องร่วง แก้อุจจาระธาตุพิการ คุมธาตุ แผลงกับโรคไอ ท้องผูก โรคลม โรคพรรตึก ท้องผูก เตโชธาตุพิการ (ธาตุไฟ)

๒) รสหวาน สรรพคุณ มีฤทธิ์ซึมซาบไปตามเนื้อ เช่น ทำให้เนื้อในร่างกายชุ่มชื้น บำรุงกล้ามเนื้อ บำรุงหัวใจ เจริญอาหาร แก้อ่อนเพลีย บำรุงกำลัง แก้อิโถ แก่เสมหะแห้ง แก่หอบ แผลงกับโรค ฟันผุ เสมหะเฟื่อง อาเจียน โรคเบาหวาน น้ำเหลืองเสีย บาดแผล

๓) รสเมาเบื่อ สรรพคุณ แก่พิษ เช่น พิษดี พิษเสมหะ พิษโลหิต พิษไข้ พิษสัตว์กัดต่อย แก่โรคทางอาโปธาตุ (ธาตุน้ำ) แก่พยาธิ ผื่นคัน แผลงกับโรค หัวใจพิการ ไอ

๔) รสขม สรรพคุณ แก่ในทางโลหิตและดี แก่กำเดา แก่ไข้ต่างๆ เช่น ไข้ตัวร้อน ไข้จับสั่น บำรุงน้ำดี เจริญอาหาร ช่วยย่อยอาหาร แผลงกับโรค หัวใจพิการ โรคลม จุกเสียด แน่นเฟ้อ

๕) รสเผ็ดร้อน สรรพคุณ แก่โรคลมจุกเสียด ขับลมให้ผายหรือเรอ บำรุงเตโชธาตุ (ธาตุไฟ) ขับเหงื่อ ช่วยย่อยอาหาร แผลงกับโรค ไข้ตัวร้อน เพ้อคลั่ง

๖) รสมัน สรรพคุณ มีฤทธิ์ซึมซาบไปตามเส้นเอ็น แก่เส้นเอ็นพิการ บำรุงเส้นเอ็น แก่ปวดเมื่อย บำรุงไขข้อ บำรุงเยื่อกระดูก เป็นยาอายุวัฒนะ ให้ความอบอุ่นแก่ ร่างกาย แผลงกับโรค เสมหะพิการ เช่น ไอ หอบ บิด และไข้ต่างๆ ร้อนในกระหายน้ำ

๗) รสหอมเย็น สรรพคุณ บำรุงหัวใจ ตับ ปอด บำรุงครรภ์ แก้อ่อนเพลีย ชูกำลัง แก้กะหายน้ำดับพิษร้อน แผลงกับโรค ลมจุกเสียดแน่น ลมป่วง

๘) รสเค็ม สรรพคุณ มีฤทธิ์ซึมซาบไปตามผิวหนัง แก้โรคผิวหนัง โรคพรัตติก ถ่ายชำระน้ำเหลือง ชำระเมือกมันในลำไส้ ฟอกโลหิต แก้เสมหะเหนียว แผลงกับโรค อุจจาระธาตุพิการ โรคบิดมูกเลือด กระจายอาหารเป็นแผล

๙) รสเปรี้ยว สรรพคุณ แก้เสมหะพิการ แก้เสมหะเหนียว แก้ไอ แก้ท้องผูก ระบาย อุจจาระ ฟอกโลหิต แก้กะหายน้ำ แผลงกับโรค น้ำเหลืองเสีย ท้องเสีย และไข้ต่าง ๆ

นอกจากนี้ในตำราเวชศึกษายังเพิ่ม รสจืด อีกหนึ่งรส สรรพคุณ แก้เสมหะ ขับปัสสาวะ ดับพิษไข้ ดับพิษปวดร้อน แก้ทางเตโชธาตุ ไม่แผลงกับโรคใด

ตัวอย่างของตัวยารสต่าง ๆ

ตัวยารสฝาด สำหรับสมาน ตัวยาและสรรพคุณ เช่น

๑. ลูกเบญจกานี รสฝาด แก้บิดปวดเบ่ง ปิดธาตุ แก้ท้องร่วง แก้ปวดมดลูก สมานบาดแผล
๒. ทับทิมทั้ง ๕ รสฝาด แก้ท้องร่วง แก้บิดมูกเลือด ปิดธาตุ สมานบาดแผล
๓. ลูกสมอพิเภกแก่ รสฝาด แก้ไข้ แก้ริดสีดวง แก้บิด และแก้โรคตา
๔. สีเสียดทั้ง ๒ รสฝาด สมานบาดแผลและคุมธาตุ แก้ท้องร่วง บิด แก้ลงแดง แก้อติสาร แก้บาดแผล ล้างบาดแผลที่ถูกไฟ และโรคผิวหนัง
๕. ฝรั่งทั้ง ๕ รสฝาดเย็น ถอนพิษบาดแผล แก้ท้อง แก้บิดมูกเลือดและปวดเบ่ง
๖. เปลือกนนทรี หรือเปลือกต้นดาเสื่อ รสฝาด กล่อมเสมหะและโลหิต แก้บิดมูกเลือด ปิดธาตุ สมานบาดแผล ขับประจำเดือน รัตมดลูก ขับลมผาย แก้ท้องร่วง
๗. เปลือกขี้เอย รสฝาด แก้อุจจาระเป็นฟอง แก้ท้องร่วง แก้บิดเรื้อรัง แก้ปวดเบ่ง คุมธาตุ ชะล้างบาดแผล
๘. เปลือกเพกา รสฝาด ดับพิษโลหิต แก้น้ำเหลืองเสีย สมานบาดแผล ขับเลือดเน่าในเรือนไฟ
๙. เปลือกลูกมั่งคุด รสฝาด สมานบาดแผล แก้บิด แก้ลงท้อง ท้องเดิน ล้างแผล
๑๐. ลูกกรวย รสฝาด แก้บิดปวดเบ่ง แก้เสมหะเป็นพิษ ~~คุมธาตุ~~ แก้ท้องร่วง

ตัวยารสหวาน ซึมซาบไปตามเนื้อ ตัวยาและ สรรพคุณ เช่น

๑. ดอกคำไทย รสหวาน บำรุงโลหิต แก้แสบร้อนคันตามผิวหนัง แก้บิด แก้ไตพิการ
๒. ดอกคำฝอย รสหวาน บำรุงโลหิตและน้ำเหลืองให้เป็นปกติ แก้แสบร้อนตามผิวหนัง บำรุงหัวใจ บำรุงประสาท ขับระดู

๓. งวงตาลโตนด รสหวานเย็น แก้วพิษตานซาง ขับพยาธิ บำรุงดวงจิตให้ชื่นบาน
๔. ตานหม่อน รสหวานเย็น แก้วพิษตานซาง ขับไล่เดือน บำรุงเนื้อหนังให้ชุ่มชื้น คุมธาตุ
๕. น้ำอ้อย กลิ่นหอมรสหวานเย็น น้ำอ้อยแดงรสหวานขมเล็กน้อย แก้วเสมหะและ
หืดไอ กระจายเสมหะ ขับปัสสาวะ
๖. รากชะเอมจี (ชะเอมเทศ) ขับเลือดเน่า บำรุงหัวใจให้ชุ่มชื้น แก้วกำเดา แก้วน้ำลายเหนียว
๗. รากชะเอมไทย รสหวาน แก้วโรคในคอ แก้วลม แก้วรัตตะปิตตะโรค
๘. เหง้าสับปะรด รสหวาน ขับปัสสาวะ แก้วปัสสาวะพิการ แก้วน้ำในก้นจะดูขาว
๙. รากและดอกมะพร้าว รสหวาน แก้วท้อง แก้วอ่อนเพลีย แก้วปากเปื่อย แก้วใช้
ตานซาง แก้วไข้กำเดา
๑๐. ดอกอังกาบ รสหวาน แก้วสตรีระดูขัด บำรุงไฟธาตุ แก้วไข้

ตัวยารสเมาเบื่อ แก้วพิษ ตัวยาและสรรพคุณ เช่น

๑. ใบกระท่อม เมาเบื่อขมฝาด แก้วบิดปวดมวน แก้วปวดท้อง แก้วท้องร่วง แก้วปวด
เมื่อยตามร่างกาย
๒. กัญชา รสเมา เจริญอาหาร ชูกำลัง ทำให้ใจฉลาดกลัว
๓. ใบลำโพง รสเมา แก้วพิษผี แก้วปวด แก้วบวม แก้วอึกเสบ แก้วหอบหืด ดอกลำโพง
รสเมawahาน แก้วหอบหืด เมล็ดลำโพง รสเมวมัน แก้วพิษไข้ ใช้ที่ทำให้กระสับกระส่าย (เวลาใช้ต้องทำ
ให้น้ำมันในเมล็ดหมดไป) น้ำมันจากเมล็ด รสเมาเบื่อ แก้วกลากเกลื้อน หิด เหา รากลำโพง รสเมawahาน
แก้วพิษกาฬทั้งปวง ดับพิษร้อน แก้วพิษร้อน แก้วปวด แก้วบวม แก้วอึกเสบ แก้วพิษเชื้องซึม แก้วพยาธิ
๔. สะแกทั้ง๕ รสเบื่อเมา ขับพยาธิและไล่เดือน แก้วโรคตานขโมย แก้วฝิตานซาง
๕. ลูกกระเบียน – ลูกกระเบา รสเมาเบื่อ ฆ่าพยาธิกลางเกลื้อน แก้วมะเร็ง
คุดทะราด โรคเรื้อน กุฎฐัง
๖. ลูกสะบ้าต่างๆ รสเมาเบื่อ (เฝ้า) แก้วพิษไข้ ทาแก้พยาธิทั้งปวง
๗. รากขันทองพยาบาท รสเมาเบื่อ แก้วพิษลม แก้วประดง แก้วพยาธิต่างๆ
๘. รากทองพันชั่ง รสเมาเบื่อ แก้วกลากเกลื้อนผื่นคัน ดับพิษไข้ แก้วโรคผิวหนังและมะเร็ง
๙. ชุมเห็ดเทศทั้ง๕ รสเบื่อเอียน ขับพยาธิในลำไส้ รู้ถ่ายเองปิดเอง โรคผิวหนังทุกชนิด
๑๐. เถากระไดลิง รสเมาเบื่อ แก้วพิษทั้งปวง แก้วพิษเชื้องซึม ขับเหงื่อ

ตัวยารสขม แก่ทางโรหิตและดี ตัวยาและสรรพคุณ เช่น

๑. เกาบอะระเพ็ด รสขมเย็น แก้ไข้ แก้เสมหะ แก้โลหิต บำรุงน้ำดี เจริญอาหาร เป็นยาอายุวัฒนะ
๒. เถามะระ รสขมเย็น บำรุงน้ำดี แก้ไข้ แก้กระหายน้ำ
๓. ลูกกระดอม รสขม แก้ไข้ บำรุงน้ำดี ให้เจริญอาหาร
๔. เถาชิงช้าชาลี รสขม แก้ไข้เหนื่ออันเกิดเพื่อโลหิต แก้ไข้ บำรุงกำลัง บำรุงไฟธาตุ เจริญอาหาร ทำให้เลือดในกายเย็น แก้สะอึก แก้อ่อนในกระหายน้ำ ขับน้ำย่อยอาหาร
๕. เถาขี้กาแดง รสขม บำรุงน้ำดี ถ่ายล้างเสมหะให้ตก ดับพิษโลหิตและ
๖. เปลือกต้นสะเดา รสขมฝาดเย็น แก้บิดมูกเลือด
๗. มะกาเครือหรือสะอไอเครือ รสขม แก้เสมหะเป็นพิษ แก้บิด แก้พยาธิ แก้ปวดเบ่ง ขับเสมหะ ขับฟอกโลหิตระดู
๘. ใบและลูกมะแว้งเครือ รสขม บำรุงธาตุ แก้ไอ แก้น้ำลายเหนียว แก้เสมหะ
๙. ลูกประคำดีควาย รสขม แก้กาฬภายใน ดับพิษตานซาง
๑๐. ดีสัตว์ต่างๆ รสขม ขับยาให้เล่นเร็ว บำรุงน้ำดี และโลหิต

ตัวยารสเผ็ดร้อน แก่ลม ตัวยาและสรรพคุณ เช่น

๑. ลูกจันทน์เทศ รสเผ็ดร้อน แก้ปวดท้อง ชูไฟธาตุ แก้ธาตุพิการ เจริญอาหาร รั้ดมดลูก
๒. ดอกจันทน์ รสเผ็ดร้อน แก้ลมจุกเสียด แก้ปวดท้อง ชูไฟธาตุ
๓. ลูกกระวาน รสเผ็ดร้อน กระจายเสมหะ โลหิต แก้ปวดท้อง แก้จุกเสียด ขับลมในท้อง
๔. กานพลู รสเผ็ดร้อน กระจายลมเมหะอันชื้น แก้เสมหะอันเกิดในกองโลหิต และ แก้วรัตตะปิตตะโรค และกระทำให้อาหารรวงด แก้ปวดท้อง แก้วรามะนาด
๕. รากพาดไฉน รสเผ็ดร้อน แก้เสมหะ ขับลมผาย
๖. หัวเตาเกียด รสเผ็ดร้อน แก้โรคตับปอดพิการ แก้วตับทรุด ฟอกเสมหะ
๗. พริกหอม รสเผ็ดร้อน ขับลมในกระเพาะอาหารและลำไส้
๘. พริกหาง รสเผ็ดร้อน บำรุงธาตุ แก้ปวดท้อง ขับลม ขับปัสสาวะ ขับหนอง
๙. ขิงแห้ง รสเผ็ดร้อนหวาน แก้วพรตติก กระจายลม แก้วจุกเสียด ขับเหงื่อ แก้วไข้ตรีโทษ
๑๐. หัวกระชาย รสเผ็ดร้อน แก้วมฤตกิด แก้วโรคในปาก แก้วลมอันเกิดแต่กองหทัยวาตะ

ตัวยารสมัน แก้เส้นเอ็น ตัวยาและสรรพคุณ เช่น

๑. เมล็ดงา รสมัน บำรุงไขมัน และแก้เส้นเอ็น แก้เมื่อย บำรุงกำลัง
๒. เมล็ดถั่วเขียว รสมัน แก้อ่อนภายใน แก้ขัดข้อ บำรุงเนื้อและกระดูก บำรุงกำลัง
๓. เมล็ดถั่วลิสง รสมัน แก้ตับพิการ และม้ามย่อย บำรุงกำลัง
๔. เมล็ดถั่วลิสง รสมัน บำรุงไขมัน บำรุงเส้นเอ็น ขับผายลม บำรุงกำลัง
๕. เมล็ดมะม่วงหิมพานต์ รสมัน แก้โรคผิวหนัง ทำลายตุ่มตาปลา
๖. แก่นกันเกรา รสมัน บำรุงไขข้อ แก้ปวดเมื่อย เป็นยาอายุวัฒนะ
๗. หัวแห้ว รสมัน บำรุงกำลัง บำรุงครรภ์ บำรุงธาตุ เป็นยาอายุวัฒนะ
๘. หัวถั่วพู รสมัน บำรุงกำลัง แก้ปวดพิการ แก้ไข้
๙. น้ำมันแพะ รสมัน บำรุงธาตุไฟ แก้จุกเสียด แก้หืดไอ บำรุงกำลัง
๑๐. เลือดแรด รสมันคาว บำรุงโลหิต แก้ช้ำใน กระจายโลหิต

ตัวยารสหอมเย็น บำรุงหัวใจ ตัวยาและสรรพคุณ เช่น

๑. เกสรทั้ง ๕ รสหอมเย็น แก้อ่อนในกระหายน้ำ แก้ไข้จับ ไข้เพื่อลม ให้เจริญอาหาร แก้โรคตา และบำรุงหัวใจ
๒. หนุ้าฝรั่ง รสหอมเย็น ชูกำลัง บำรุงหัวใจ ทำให้ชื่นใจ
๓. รากแฝกหอม รสหอมเย็น บำรุงหัวใจ แก้ไข้เพื่อดี
๔. น้ำดอกไม้เทศ รสหอมเย็น บำรุงหัวใจให้ผ่องใส
๕. ต้นเตยหอม รสหอมเย็น บำรุงหัวใจ ขับปัสสาวะ
๖. รากชะลูด รสหอมเย็น แก้ไข่อ่อนเพลีย แก้ลมบาดทะจิต
๗. กฤษณา รสหอมเย็น บำรุงหัวใจ บำรุงตับ ปอด แก้ไข้
๘. กระลำพัก รสหอมเย็น แก้พิษเสมหะ โลหิต บำรุงตับ ปอด หัวใจ แก้ธาตุพิการ
๙. ขอนดอก รสหอมเย็น แก้ไข้เพื่อตรีโทษ บำรุงครรภ์รักษาขับปอด และหัวใจ
๑๐. พิมเสนในปล้องไม้ไผ่ รสหอมเย็น แก้เสมหะ แก้ลม แก้หอบ หืด แก้โรคตา

ตัวยารสเค็ม ชีบซาบไปตามผิวหนัง ตัวยาและสรรพคุณ เช่น

๑. แก่นแสมทะเล รสเค็ม แก้กระษัย ขับโลหิต ขำน้ำคาวปลา ขับลม
๒. เปลือกตำล้าพู รสเค็ม แก้โรคผิวหนัง แผลเปื่อย
๓. เปลือกต้นตะบูน รสเค็ม แก้บิด แก้ท้องร่วง สมาน แก้ไอ
๔. เปลือกต้นมะเกลือ รสเค็ม แก้กระษัย แก้พยาธิ แก่ตานซาง

๕. โศกกระสุน รสเค็ม ขับปัสสาวะ ขับมูกกด แก้ไตพิการ
 ๖. ดินประสิว รสเค็ม ขับปัสสาวะ ถอนพิษ ขับลมในเส้น
 ๗. ไบกระชาย รสเค็ม แก้โรคในปาก ลำคอ แก้โลหิต
 ๘. ไบหอมแดง รสเค็ม แก้ไข้หวัด แก้โรคตา แก้ฟกบวมซ้ำ
 ๙. เกลือทั้ง ๕ รสเค็ม แก้ไข้พรรดึก แก้ท้องมาน แก้เสมหะ แก้บิดมูกเลือด บำรุงน้ำเหลือง
 ๑๐. เหนาวยจืด เพลารสเค็มกร่อย ขับลมในลำไส้ ชะล้างลำไส้ แก้โรคกระษัย
- แก้ไตพิการ ขับนิ้ว ขับปัสสาวะ บำรุงกระดูก

ตัวยารสเปรี้ยว กัดเสมหะ ตัวยาและสรรพคุณ เช่น

๑. ไบส้มป่อย รสเปรี้ยว ชำระล้างเสมหะในลำไส้ ฟอกโลหิต
๒. ไบโทงเทง รสเปรี้ยว แก้เจ็บคอ แก้ฝีในคอ แก่น้ำลายพิการ
๓. ไบมะขาม รสเปรี้ยว แก้คุดเสมหะ ฟอกโลหิต
๔. ไบส้มเปรี้ยว รสเปรี้ยว แก้เสมหะ ฟอกโลหิตสตรี
๕. ไบมะยม รสเปรี้ยว แก้เสมหะ ถอนพิษ แก้ไข้เพื่อเสมหะ
๖. ลูกมะดัน รสเปรี้ยว ล้างเสมหะ ฟอกโลหิต
๗. ลูกมะเขือขื่น รสเปรี้ยว ขับเสมหะ แก่น้ำลายเหนียว
๘. ลูกมะอึก รสเปรี้ยว แก้ไอ ขับเสมหะ แก่น้ำลายเหนียว
๙. น้ำมะนาว น้ำมะกรูด, น้ำส้มซ่า รสเปรี้ยว กัดเสมหะ แก้ลม ฟอกโลหิต
๑๐. รากมะกล่ำทั้ง ๒ รสเปรี้ยว บำรุงเสียง แก้คอเสมหะ แก้ลมในลำไส้

ตัวยารสจืด แก้เสมหะและปัสสาวะ ตัวยาและสรรพคุณ เช่น

๑. ต้นผักกาดน้ำ รสจืด ขับปัสสาวะ แก้ซั้ว
๒. หนุ่ยถอดปล้อง รสจืด ขับปัสสาวะ แก้มูกกด
๓. ราก และตาไม้ไผ่ป่า รสจืด ขับปัสสาวะ และแก้ไตพิการ
๔. รากต่อไส้ รสจืด ขับปัสสาวะ และแก้ไตพิการ
๕. ตะไคร้หน้า ตะไคร้หางนาค รสจืด ขับปัสสาวะ แก้ซั้ว แก้กระษัยกล่อน
๖. รากไทรย้อย รสจืด ขับปัสสาวะ แก้กระษัยไตพิการ
๗. รากแดงหนู รสจืด ขับปัสสาวะพิการ แก้เสมหะ
๘. แก่นปฐุ แส้มาทลาย รสจืด แก่น้ำเหลืองเสีย แก้พิษประดง แก้เสมหะพิการ
๙. ต้นขลุ้ รสจืด แก้กระษัยกล่อน ขับปัสสาวะพิการ
๑๐. เถาดำลิ่ง รสจืดเย็น แก้ไข้ที่มีพิษ แก้โรคตา ดับพิษร้อน ถอนพิษไข้

๓. รสยาประจำธาตุ (รสยาแก้ตามธาตุ)

เป็นที่ทราบกันดีแล้วว่าในร่างกายของมนุษย์เรานั้น ประกอบขึ้นจากธาตุทั้ง ๔ คือ ธาตุดิน ๒๐ ธาตุน้ำ ๑๒ ธาตุลม ๖ และธาตุไฟ ๔ เมื่อธาตุใดธาตุหนึ่งเกิดพิการหรือเจ็บป่วยขึ้น คัมภีร์แพทย์แผนโบราณได้จัดรสยาไว้แก้ดังนี้

- ๑) ปรถวีธาตุ (ธาตุดิน ๒๐) เมื่อพิการ แก้ด้วยยา รสฝาด รสหวาน รสมันและรสเค็ม
- ๒) อาโปธาตุ (ธาตุน้ำ ๑๒) เมื่อพิการ แก้ด้วยยา รสเปรี้ยว รสขมและรสเมาเปื้อน
- ๓) วาโยธาตุ (ธาตุลม ๖) เมื่อพิการ แก้ด้วยยา รสขุม และรสเผ็ดร้อน
- ๔) เตโชธาตุ (ธาตุไฟ ๔) เมื่อพิการ แก้ด้วยยา รสเย็น รสจืด

การจัดรสยาแก้ให้ถูกต้องตามธาตุดังที่กล่าวมาแล้ว จึงจะทำให้โรคหรืออาการเจ็บป่วยไข้อย่างหรือบรรเทาลงได้

๔. รสยาแก้ตามวัย (แก้ตามอายุ)

ในที่นี้แบ่งช่วงอายุออกเป็น ๓ วัย แต่ละวัยเกิดโรคแตกต่างกัน และใช้รสยาแก้ต่างกัน ดังนี้ คือ

- ๑) ปฐมวัย (วัยเด็ก) ตั้งแต่แรกเกิดจนถึงอายุ ๑๖ ปี วัยเด็กเป็นโรคเพื่อเสมหะ (สมุฏฐานอาโป) ควรใช้ยารสหวาน รสเปรี้ยว รสขม
- ๒) มัชฌิมวัย (วัยกลาง หรือวัยหนุ่มสาว) ตั้งแต่อายุ ๑๖ ปี จนถึงอายุ ๓๒ ปี เป็นโรคเพื่อโลหิตและดี (คือสมุฏฐานอาโป) ควรใช้ยารสเปรี้ยวฝาด รสเปรี้ยวเค็ม และรสขม
- ๓) ปัจฉิมวัย (วัยผู้เฒ่าหรือวัยคนแก่) ตั้งแต่อายุ ๓๒ ปี จนถึงอายุ ๖๔ ปี หรือจนถึงอายุชั้ย เป็นโรคเพื่อลมกำเริบ (คือสมุฏฐานวาโย) มีอาโปแทรก คือเสมหะกับเหงื่อแทรก ใช้ยารสขม รสร้อน รสเค็ม รสฝาด รสหอม

๕. รสยาแก้ตามฤดู

ฤดูในที่นี้จะขอกล่าวเฉพาะ ๓ นั้น คือ ใน ๑ ปี มี ๓ ฤดู ๑ ละ ๔ เดือน และถือว่าเป็นฤดูแห่งกองโรค คือเกิดเป็นโรคปิตตะ โรควาตะ และเสมหะ ตามลำดับ จึงจัดรสยาแก้ไว้ดังนี้

- ๑) คิมหันตฤดู(ฤดูร้อน) เกิดโรคเพื่อเตโชธาตุพิการ โรคปิตตะพิการคือดีพิการ ควรใช้ยารสเย็นและจืด
- ๒) วสันตฤดู(ฤดูฝน) เกิดโรคเพื่อวาโยธาตุพิการ คือ โรควาตะ โรคลม ความไข้ยารสร้อนและรสขุม
- ๓) เหมันตฤดู (ฤดูหนาว)เกิดโรคเพื่ออาโปธาตุพิการ คือ สมุฏฐานเสมหะ ควรใช้ยารสขุมหรือรสเปรี้ยว

๖. รสยาแก้ตามกาล

รสยาแก้ตามกาลเวลา หรือตามยามนี้ จัดไว้โดยมุ่งหมายเพื่อให้คนไข้ได้รับประทานยา (กินยา) ให้ทันหรือตรงกับสมุฏฐานของโรคซึ่งเกิดขึ้นในเวลาหรือกาลนั้นๆ ในคัมภีร์กล่าวไว้ทั้งหมด กาล ๓ และกาล ๔ จะได้ยกตัวอย่างให้นักศึกษาได้ทราบทั้ง ๒ กาล คือ

๖.๑ กาล ๓ คือ กลางวัน แบ่งออกเป็น ๓ ยาม กลางคืนแบ่งออกเป็น ๓ ยาม คือ ยามที่ ๑ นับแต่ ๐๖.๐๐ น. ถึง ๑๐.๐๐ น. หรือนับแต่ ๑๘.๐๐ น. ถึง ๒๒.๐๐ น.

เกิดโรคเพื่อเสมหะ ใช้น้ำกระสายยารสเปรี้ยว

ยามที่ ๒ นับแต่ ๑๐.๐๐ น. ถึง ๑๔.๐๐ น. หรือนับแต่ ๒๒.๐๐ น. ถึง ๐๒.๐๐ น.

เกิดโรคเพื่อโลหิตและดี ใช้น้ำยากระสายยารสขม

ยามที่ ๓ นับแต่ ๑๔.๐๐ น. ถึง ๑๘.๐๐ น. หรือนับแต่ ๐๒.๐๐ น. ถึง ๐๖.๐๐ น.

เกิดโรคเพื่อลม ใช้น้ำกระสายยารสร้อน

๖.๒ กาล ๔ คือ ท่านแบ่งไว้เป็นกลางวัน ๔ กลางคืน ๔ ตอน ดังนี้

ยามที่ ๑ นับแต่ (ย่ำรุ่ง) ๖.๐๐ น. ถึง ๙.๐๐ น. หรือนับแต่ ๑๘.๐๐ ถึง ๒๑.๐๐ น.

เป็นสมุฏฐานอาโป พิกัดเสมหะ

ยามที่ ๒ นับแต่ ๙.๐๐ น. ถึง ๑๒.๐๐ น. หรือนับแต่ ๒๑.๐๐ น. ถึง ๒๔.๐๐ น.

เป็นสมุฏฐานอาโป พิกัดโลหิต

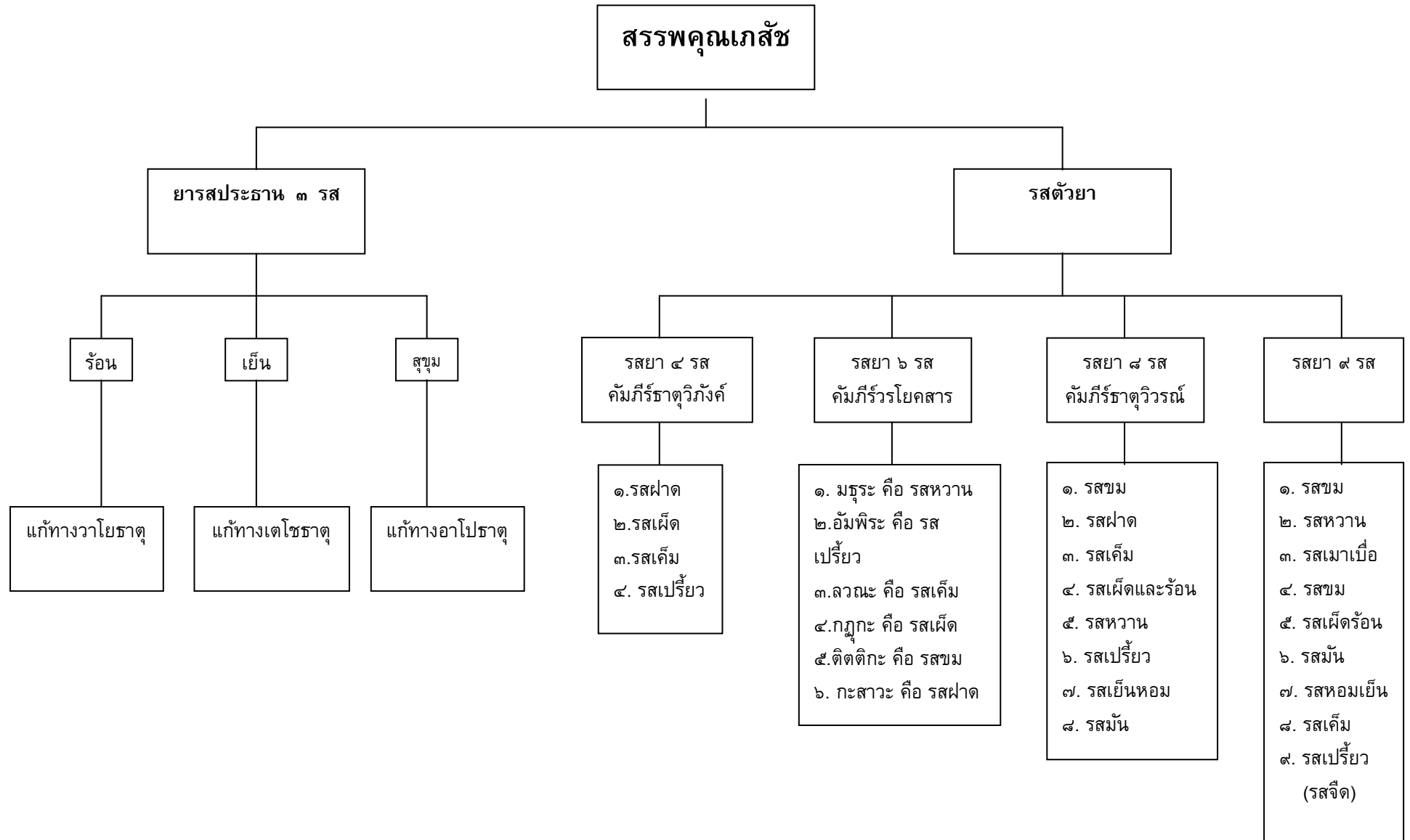
ยามที่ ๓ นับแต่ ๑๒.๐๐ น. ถึง ๑๕.๐๐ น. หรือนับแต่ ๐๐.๐๐ น. ถึง ๐๓.๐๐ น.

เป็นสมุฏฐานอาโป พิกัดดี

ยามที่ ๔ นับแต่ ๑๕.๐๐ น. ถึง ๑๘.๐๐ น. หรือนับแต่ ๐๓.๐๐ น. ถึง ๐๖.๐๐ น.

เป็นสมุฏฐานอาโป พิกัดวาตะ (ลม)

แผนภูมิที่ ๓ สรุปความสัมพันธ์ของหัวข้อเนื้อหาในบทที่ ๓

บทที่ ๔

คณาเภสัช

คณาเภสัช คือ การจัดหมวดหมู่ตัวยาหลายสิ่งหลายอย่าง เป็นการศึกษาให้รู้จักพืชกัทยา เพราะตัวยาดั้งเดิม ๒ สิ่งขึ้นไปนำมารวมกัน สามารถเรียกเป็น ชื่อเดี่ยว เรียกเป็นคำตรงตัวยา และ เรียกเป็นคำศัพท์ได้ การจัดคณาเภสัชนี้ หากได้รับการรับรองให้เป็นตำรา เพื่อการศึกษาของคนรุ่นหลัง จะต้องมีการประชุมเพื่อตั้งชื่อใหม่ ใช้เรียกชื่อหมู่ยานั้นๆ เป็นอย่างเดียวกัน ตามคำศัพท์หรือคำตรงต่อไป

การจัดหมวดหมู่ตัวยา เป็นกลุ่ม เป็นพวก ก็เพื่อความสะดวกแก่การจดจำ หรือ เขียนตำรา ที่เรียกว่า “พืชกัทยา” คือ การจำกัด หมายถึง “จำกัดจำนวน” ซึ่งจะเป็นจำนวนของ สิ่งใดก็ตาม ที่ได้ จำกัดจำนวนไว้แล้วจะเพิ่มหรือจะลดจำนวนที่จำกัดของสิ่งของนั้นไม่ได้ ในจำนวนที่จำกัด ไว้ดังนี้ จึง สมมุตินามเรียกว่า พืชกัทยา ถ้าจะนำไปใช้จำกัดสิ่งใด ก็เดิมนามของสิ่งนั้นเข้าข้างทำคำว่าพืชกัทยา เช่น พืชกัทยา พืชกัทยาอายุ พืชกัทยาเดือน และพืชกัทยาสมุฏฐาน เป็นต้น

สำหรับในพืชกัทยาต่างๆ นั้น ตัวยาแต่ละสิ่งในพืชกัทยาเดียวกัน ยังได้จำกัดส่วนหรือน้ำหนักของ ตัวยาไว้เท่า ๆ กัน เว้นแต่ในหมวดมหาพืชกัทยา ซึ่งจำกัดส่วนของตัวยาไว้ไม่เท่ากัน แต่ก็อยู่ในขอบเขต ของจำนวนที่ได้จำกัดไว้ และในการที่จะใช้น้ำหนักของยาที่คิดเป็นส่วนนี้ ถ้า จะทำเป็น ยาต้มใช้ น้ำหนักส่วนละ ๑ บาท ถ้าจะทำเป็นผงใช้น้ำหนักส่วนละ ๑ สลึง ถ้าจะทำเป็นยาตองใช้น้ำหนัก ส่วน ละ ๑ เฟื้อง และถ้าจะทำเป็นยาแทรกก็ให้แทรกกึ่งส่วน

การจัดตั้งพืชกัทยาขึ้นมาเช่นนี้ ก็เพื่อสะดวกในการจดจำและเขียนตำรา ตลอดถึงความสะดวกใน การปรุงยาและการที่จัดตั้งเป็นพืชกัทยาแต่ละอย่างนั้น ก็ได้ตั้งขึ้นตามความพอใจ แต่ผู้ที่จัดตั้งยาแต่แรก นั้น จะต้องเป็นหลักในการพิจารณา โดยอาศัยหลักดังนี้

- ๑) รสยาจะต้องไม่ขัดกัน
- ๒) สรรพคุณจะต้องเสมอหรือคล้ายคลึงกัน

ด้วยสาเหตุสองประการดังกล่าวมานี้ จึงจะรวมตัวยาเข้าเป็นพืชกัทยาเดียวกันได้ พืชกัทยาต่างๆ ที่จัดตั้งขึ้นมาเช่นนี้ มีเป็นจำนวนมาก เพื่อที่จะให้สะดวก จึงได้ตั้งนามขึ้นมาใช้เรียกพืชกัทยาแต่ละอย่าง เป็นชื่อตรงบ้าง เรียกชื่อเป็นศัพท์บาลีบ้าง ในคำศัพท์บาลีนั้น ถ้าแปลออกเป็นภาษาไทยแล้ว ก็จะได้ ใจความไปตามจำนวนและสรรพคุณของพืชกัทยานั้น

พิกัดยา ได้กำหนดแบ่งออกเป็น ๓ หมวด คือ

๑. **จุลพิกัด** หมายถึง การจำกัดจำนวนตัวยาน้อยชนิด โดยมากเป็นตัวยาที่มีชื่อเรียก
 อย่างเดียวกัน แต่จะมีชื่อแตกต่างจากถิ่นที่เกิด ต่างกันที่สี ต่างกันที่ชนิด ต่างกันที่ขนาด ต่างกันที่รส เป็นต้น

๒. **พิกัด** หมายถึง การจำกัดจำนวนตัวยาตั้งแต่สองสิ่งขึ้นไป รวมเรียกเป็นชื่อเดียวกันจะ
 เป็นคำตรงหรือคำศัพท์ โดยที่ตัวยานำมารวมกัน ต้องใช้น้ำหนักเสมอภาค คือ ขนาดน้ำหนักเท่ากัน

๓. **มหาพิกัด** หมายถึง การจำกัดจำนวนตัวยาหลายสิ่ง รวมเรียกเป็นชื่อเดียวกัน
 แต่ตัวยาแต่ละอย่างในมหาพิกัดมีน้ำหนักไม่เท่ากันเพราะเหตุว่ามหาพิกัดนี้ ท่านสงเคราะห์เอาไปแก้
 ตามสมุฏฐานต่าง ๆ คือ ใช้แก้ในกองฤดู กองธาตุกำเร็บ หย่อน และพิการ โรคแทรกโรคตาม

๑. จุลพิกัด

จุลพิกัด คือ จำกัดตัวยาน้อยอย่าง หรือพิกัดที่เรียกชื่อตรงตามตัวยา มักจะเป็นตัวยา
 อย่างเดียวกัน หรือส่วนมากมีตัวยาเพียง ๒ อย่างเท่านั้น แต่เป็นตัวยาชนิดเดียวกัน ต่างกันที่
 ขนาด ต่างกันที่สี ต่างกันที่รส ต่างกันที่ชนิด (เพศผู้ – เพศเมีย) ต่างกันจากถิ่นที่เกิด
 ตัวอย่างเช่น

๑.๑ พวกที่ต่างกันที่ขนาด

๑) กระพังโหมทั้ง ๒	คือ	กระพังโหมน้อย	กระพังโหมใหญ่
๒) ข่าทั้ง ๒	คือ	ข่าเล็ก	ข่าใหญ่
๓) ตับเต่าทั้ง ๒	คือ	ตับเต่าน้อย	ตับเต่าใหญ่
๔) เปล้าทั้ง ๒	คือ	เปล้าน้อย	เปล้าใหญ่
๕) เร่วทั้ง ๒	คือ	เร่วน้อย	เร่วใหญ่
๖) สัมภักทั้ง ๒	คือ	สัมภักน้อย	สัมภักใหญ่

๑.๒ พวกที่ต่างกันที่สี

๑) การบูรทั้ง ๒	คือ	การบูรดำ	การบูรขาว
๒) กะเพราทั้ง ๒	คือ	กะเพราแดง	กะเพราขาว
๓) กระจุกไก่ทั้ง ๒	คือ	กระจุกไก่อดำ	กระจุกไก่อขาว
๔) กระจวานทั้ง ๒	คือ	กระจวานดำ	กระจวานขาว
๕) หัวกระจาดทั้ง ๒	คือ	หัวกระจาดแดง	หัวกระจาดขาว

๖) ต้นกำบังปลาทั้ง ๒	คือ	ต้นกำบังปลาแดง	ต้นกำบังปลาขาว
๗) กำมะถันทั้ง ๒	คือ	กำมะถันแดง	กำมะถันเหลือง
๘) ขี้กาทั้ง ๒	คือ	ขี้กาแดง	ขี้กาขาว
๙) ขอบชะนางทั้ง ๒	คือ	ขอบชะนางแดง	ขอบชะนางขาว
๑๐) แคทั้ง ๒	คือ	แคแดง	แคขาว
๑๑) จันทน์ทั้ง ๒	คือ	จันทน์แดง	จันทน์ขาว
๑๒) เจตมูลเพลิงทั้ง ๒	คือ	เจตมูลเพลิงแดง	เจตมูลเพลิงขาว
๑๓) เทียนทั้ง ๒	คือ	เทียนแดง	เทียนขาว
๑๔) บัวหลวงทั้ง ๒	คือ	บัวหลวงแดง	บัวหลวงขาว
๑๕) ผักเบ็ดทั้ง ๒	คือ	ผักเบ็ดแดง	ผักเบ็ดขาว
๑๖) ผักแพวทั้ง ๒	คือ	ผักแพวแดง	ผักแพวขาว
๑๗) ผ้ายทั้ง ๒	คือ	ผ้ายแดง	ผ้ายขาว
๑๘) พริกไทยทั้ง ๒	คือ	พริกไทยดำ	พริกไทยขาว (ล่อน)
๑๙) เถามวกทั้ง ๒	คือ	เถามวกแดง	เถามวกขาว
๒๐) ละหุ่งทั้ง ๒	คือ	ละหุ่งแดง	ละหุ่งขาว
๒๑) สัตตบงกชทั้ง ๒	คือ	สัตตบงกชแดง	สัตตบงกชขาว
๒๒) หางไหลทั้ง ๒	คือ	หางไหลแดง	หางไหลขาว

๑.๓ พวกที่ต่างกันที่รส

๑) มะขามทั้ง ๒	คือ	มะขามเปรี้ยว	มะขามหวาน
๒) มะขามเทศ ๒	คือ	มะขามเทศฝาด	มะขามเทศมัน
๓) มะปรางทั้ง ๒	คือ	มะปรางเปรี้ยว	มะปรางหวาน
๔) มะเฟืองทั้ง ๒	คือ	มะเฟืองเปรี้ยว	มะเฟืองหวาน

๑.๔ พวกที่ต่างชนิดกัน (เพศผู้-เพศเมีย)

๑) กระจังโหมทั้ง ๒	คือ	กระจังโหมตัวผู้	กระจังโหมตัวเมีย
๒) เกล็ดทั้ง ๒	คือ	เกล็ดตัวผู้	เกล็ดตัวเมีย
๓) ตำแยทั้ง ๒	คือ	ตำแยตัวผู้	ตำแยตัวเมีย
๔) เปี้ยทั้ง ๒	คือ	เปี้ยตัวผู้	เปี้ยตัวเมีย
๕) ผักปอดทั้ง ๒	คือ	ผักปอดตัวผู้	ผักปอดตัวเมีย

๖) มะยมทั้ง ๒	คือ	มะยมตัวผู้	มะยมตัวเมีย
๗) หมากทั้ง ๒	คือ	หมากผู้	หมากเมีย
๘) ศิลาบอนทั้ง ๒	คือ	ศิลาบอนตัวผู้	ศิลาบอนตัวเมีย

๑.๕ พวกที่ต่างกันที่ถิ่นที่เกิด

๑) กระท้อนทั้ง ๒	คือ	กระท้อนบ้าน	กระท้อนป่า
๒) กะทือทั้ง ๒	คือ	กะทือบ้าน	กะทือป่า
๓) หัวข้าวเย็นทั้ง ๒	คือ	หัวข้าวเย็นเหนือ	หัวข้าวเย็นใต้
๔) ขี้เหล็กทั้ง ๒	คือ	ขี้เหล็กบ้าน	ขี้เหล็กป่า
๕) เขาวัวทั้ง ๒	คือ	เขาวัวบ้าน	เขาวัวป่า
๖) ชะมดทั้ง ๒	คือ	ชะมดเขียด	ชะมดเชียง
๗) ชะเอมทั้ง ๒	คือ	ชะเอมเทศ	ชะเอมไทย
๘) ชำมะเรียงทั้ง ๒	คือ	ชำมะเรียงบ้าน	ชำมะเรียงป่า
๙) ชุมเห็ดทั้ง ๒	คือ	ชุมเห็ดเทศ	ชุมเห็ดไทย
๑๐) หนุ่ยเกล็ดหอยทั้ง ๒	คือ	หนุ่ยเกล็ดหอยเล็ก	หนุ่ยเกล็ดหอยใหญ่
๑๑) ดีเกลือทั้ง ๒	คือ	ดีเกลือไทย	ดีเกลือฝรั่ง
๑๒) ประงทั้ง ๒	คือ	ประงบ้าน	ประงป่า
๑๓) ประยงค์ทั้ง ๒	คือ	ประยงค์บ้าน	ประยงค์ป่า
๑๔) ผักหวานทั้ง ๒	คือ	ผักหวานบ้าน	ผักหวานป่า
๑๕) มะระทั้ง ๒	คือ	มะระขี้นก	มะระจีน
๑๖) ยอทั้ง ๒	คือ	ยอบ้าน	ยอป่า
๑๗) สลอดทั้ง ๒	คือ	สลอดบก	สลอดน้ำ
๑๘) แสมทั้ง ๒	คือ	แสมสาร	แสมทะเล
๑๙) สะเดาทั้ง ๒	คือ	สะเดาบ้าน	สะเดาป่า
๒๐) สีเสียดทั้ง ๒	คือ	สีเสียดแขก	สีเสียดไทย
๒๑) หัศคุณทั้ง ๒	คือ	หัศคุณเทศ	หัศคุณไทย
๒๒) อบเชยทั้ง ๒	คือ	อบเชยเทศ	อบเชยไทย

๒. พิกัด

พิกัดยา หมายถึง การจำกัดจำนวนตัวยาตั้งแต่สองสิ่งขึ้นไป รวมเรียกเป็นชื่อเดียวกัน จะเป็นคำตรงหรือคำศัพท์ โดยที่ตัวยาที่นำมารวมกัน ต้องใช้น้ำหนักเสมอภาค คือ ขนาดน้ำหนักเท่ากัน จำแนกพิกัดยาได้ ดังนี้

๑) พิกัดยา	๒	สิ่ง	มี	๒	พิกัด
๒) พิกัดยา	๓	สิ่ง	มี	๓๐	พิกัด
๓) พิกัดยา	๔	สิ่ง	มี	๔	พิกัด
๔) พิกัดยา	๕	สิ่ง	มี	๑๘	พิกัด
๕) พิกัดยา	๗	สิ่ง	มี	๖	พิกัด
๖) พิกัดยา	๘	สิ่ง	มี	๖	พิกัด
๗) พิกัดยา	๑๐	สิ่ง	มี	๒	พิกัด
๘) พิกัดยาพิเศษ			มี	๔	พิกัด

๒.๑ พิกัดยา ๒ สิ่ง

๑) **พิกัดทเวคันธา** (ทเวสุคันธ์) คือ จำกัดจำนวนตัวยาที่มีกลิ่นหอม ๒ อย่างคือ

รากบุนนาค ขับลมในลำไส้
รากมะขาง แก้วโลหิต แก้วกำเดา

๒) **พิกัดทเวติคันธา** คือ จำกัดจำนวนตัวยาที่มีกลิ่นหอม ๓ อย่างในยา ๒ สิ่ง คือ

ดอกบุนนาค บำรุงโลหิตแก้กลิ่นเหม็นสาบสางในร่างกาย
แก่นบุนนาค แก้วรัตตะปิตตะโรค
รากบุนนาค ขับลมในลำไส้
ดอกมะขาง ทำใจให้ชุ่มชื้นชูกำลัง
แก่นมะขาง แก้วคุดทะราด แก้วเสมหะ แก้วไข่มุขประจวร
รากมะขาง แก้วโลหิต แก้วกำเดา

๒.๒ พิกัดยา ๓ สิ่ง

๑) พิกัดตรีผลา คือ จำกัดจำนวนผลไม้ ๓ อย่าง คือ

ลูกสมอพิเภก

ลูกสมอไทย

ลูกมะขามป้อม

สรรพคุณ แก้ปิตตะวาตะ สมหะในกองธาตุ ฤดู อายุ และกองสมุฏฐาน

๒) พิกัดตรีภุก คือ จำกัดจำนวนตัวยามีรสเผ็ดร้อน ๓ อย่าง คือ

เหง้าขิงแห้ง

เมล็ดพริกไทย

ดอกดีปลี

สรรพคุณ แก้วาตะเสมหะ ปิตตะวาตะในกองธาตุ ฤดู อายุ และกองสมุฏฐาน

๓) พิกัดตรีสาร คือ จำนวนตัวยาก็ให้คุณในฤดูหนาว ๓ อย่าง คือ

รากเจตมูลเพลิง

เถาสะค้าน

รากข้าพลุ

สรรพคุณ แก้วาตะเสมหะ ปิตตะวาตะในกองธาตุ ฤดู อายุ และกองสมุฏฐาน

๔) พิกัดตรีสุคนธ์ คือ จำนวนตัวยามีกลิ่นหอม ๓ อย่าง คือ

ใบกระวาน

รากอบเชยเทศ

รากพิมเสนต้น

สรรพคุณ แก้ไข้สันนิบาต แก้ไข้เซื่องซึม แก้ไข้จุกเสียด แก้ริดสีดวง

๕) พิกัดตรีทิพรส คือ จำนวนตัวยารสดี หรือรสเลิศ ๓ อย่าง คือ

โกฐกระดุก

กระลำพัก

ขอนดอก

สรรพคุณ บำรุงธาตุ บำรุงตับ ปอดและหัวใจ บำรุงกระดุก บำรุงครรภ์รักษา ทำให้ชุ่มชื้น

๖) พิกัดตรีสมอ คือ จำนวนสมอ ๓ อย่าง คือ

ลูกสมอไทย

ลูกสมอเทศ

ลูกสมอพิเภก

สรรพคุณ แก้เสมหะ แก้ไข้ บำรุงธาตุ ผายธาตุ รู้ถ่ายรู้บีบเอง

๗) พิกัดตรีมธุรส คือ จำนวนตัวยารสหวาน ๓ อย่าง คือ

น้ำตาล

น้ำผึ้ง

น้ำมันเนย

สรรพคุณ บำรุงธาตุ แก้อะอืด และแก้ไข้ตรีโทษ ผายธาตุ เจริญอาหาร

๘) พิกัดตรีสินธุรส คือ จำนวนตัวยารสน้ำ ๓ อย่าง คือ

รากมะตูม

เทียนขาว

น้ำตาลกรวด

สรรพคุณ แก้อ่อนในกระหายน้ำ แก้พิษไข้พิษฝี แก้ตีพิการ แก้นิว ขับปัสสาวะ

๙) พิกัดตรีญาณรส คือ จำนวนตัวยามีรสสำหรับรู้ ๓ อย่าง คือ

ไส้หมาก

รากสะเดา

เถาบอระเพ็ด

สรรพคุณ แก้ไข้ดับพิษร้อน ขับปัสสาวะ ขับเสมหะ บำรุงไปธาตุ เจริญอาหาร

๑๐) พิกัดตรีเพชรสมคุณ คือ จำนวนองตัวยามีคุณสมบัติสมอเพชร ๓ อย่างคือ

รากว่านหางจระเข้

ฝักราชพฤกษ์

รงทอง

สรรพคุณ แก้ปวดหัว แก้กำเดา ฝักราชพฤกษ์ ถ่ายอุจจาระ แก้โลหิตและน้ำเหลืองเสีย

- ๑๑) พิกัดตรีจินทลมกา คือ จำนวนตัวยากัษัตราตุลามกให้ตกไป ๓ อย่าง คือ
 โกฎน้ำเต้า
 ลูกสมอไทย
 รงทอง
 สรรพคุณถ่ายท้องบำรุงธาตุ ขับลม ถ่ายไขเพื่อเสมหะ ถ่ายโลหิตและน้ำเหลืองเสีย
- ๑๒) พิกัดตรีเกสรเพศ คือ จำนวนของตัวยามีรสแห่งเกสร ๓ อย่าง คือ
 เปลือกฝิ่นต้น
 เกสรบัวหลวงแดง
 เกสรบัวหลวงขาว
 สรรพคุณคุมธาตุ แก้ไขเพื่อปถวีธาตุกำเริบ ทำตัวให้เย็น แก้คลื่นเหียนอาเจียน
- ๑๓) พิกัดตรีเกสรมาศ คือ จำนวนตัวยากะสรทอง ๓ อย่าง
 เปลือกฝิ่นต้น
 เกสรบัวหลวงแดง
 เกสรบัวหลวงขาว
 สรรพคุณ เจริญอาหาร บำรุงธาตุ คุมธาตุ บำรุงกำลัง แก้ท้องเดิน
- ๑๔) พิกัดตรีอมฤต คือ จำนวนตัวยากที่ไม่ตาย ๓ อย่าง คือ
 รากมะกอก
 รากกล้วยตีบ
 รากกระดอม
 สรรพคุณแก้ไข้ แก้อ่อนในกระหายน้ำ ขับปัสสาวะ บำรุงธาตุ บำรุงกำลังแก้ท้อง
- ๑๕) พิกัดตรีสัตถุลา (รัตถุลา) คือ จำนวนตัวยากที่มีตระกูลสามารถ ๓ อย่าง
 เทียนดำ
 ลูกผักชีลา
 เหง้าขิงสด
 สรรพคุณบำรุงไฟธาตุ ขับลมในลำไส้ แก้อาการระอุและการ แก้อาเจียน

- ๑๖) พิกัดตรีทวนสา คือ จำนวนตัวยาแก้มันเหลวพิการ ๓ อย่าง
 เมล็ดโหระพา
 ลูกกระวาน
 ลูกราชดัด
 สรรพคุณ แก้บิด บำรุงน้ำดี แก้ลม แก้พิษตาชาง
- ๑๗) พิกัดตรีสุคติสมุฏฐาน คือ จำนวนตัวยาทำให้มีความสุขเป็นที่ตั้ง ๓ อย่าง คือ
 รากมะเดื่อชุมพร
 รากเพกา
 รากแคแดง
 สรรพคุณ แก้ไข้พิษต่างๆ บำรุงไฟธาตุ คุมธาตุ
- ๑๘) พิกัดตมิลสมุฏฐานคือ จำนวนผลไม้เป็นที่ตั้งอย่าง(ที่เกิดแห่งผล๓ อย่าง) คือ
 ลูกมะตูม
 ลูกยอ
 ลูกผักข่า
 สรรพคุณ แก้สมุฏฐานแห่งตรีโทษ ขับลมต่างๆ แก้อาเจียน แก้โรคไตพิการ
- ๑๙) พิกัดเสมหะผล คือ จำนวนตัวยาที่มีคุณแก้เสมหะ ๓ อย่าง คือ
 ลูกขำพลู
 รากดีปลี
 รากมะกล่ำเครือ
 สรรพคุณ แก้เสมหะ แก้อะอืด แก้เส้นอัมพฤกษ์อัมพาต แก้ลม
- ๒๐) พิกัดปิตตะผล คือ จำนวนผลแก้ลม ๓ อย่าง คือ
 รากเจตมูลเพลิง
 รากกะเพรา
 ผักแพวแดง (บอระเพ็ด)
 สรรพคุณ แก้จตุกาลเตโช บำรุงธาตุ แก้ลม แก้เส้นประสาทพิการ ปวดเมื่อยตามข้อ

๒๑) พิกัดตรีวาตะผล คือ จำนวนผลแก่ลม ๓ อย่าง คือ

ลูกสะค้าน

รากพริกไทย

เหง้าข่า

สรรพคุณ แก้กongลม แก้เสมหะ แก้แน่นในทรวงอก แก้เลือด บำรุงไปธาตุ

๒๒) พิกัดตรีอากาศผล คือ จำนวนผลแก่อากาศธาตุ ๓ อย่าง คือ

เหง้าขิง

กระลำพัก

อบเชยเทศ

สรรพคุณ แก้อาการธาตุ ๑๐ ประการ แก้ตรีสมุฏฐาน แก้แน่นในอก
แก้โลหิตเป็นพิษ แก้ไข้จับ ชับลม ปลุกธาตุไฟ

๒๓) พิกัดตรีธารทิพย์ คือ จำนวนตัวยามีรสดั่งน้ำทิพย์ ๓ อย่าง คือ

รากไทรย้อย

รากราชพฤกษ์

รากมะขามเทศ

สรรพคุณ บำรุงน้ำนม แก้กระษัย ฆ่าเชื้อคุดทะราด แก้ท้องร่วง

๒๔) พิกัดตรีพิษจักร คือ จำนวนจักรพิษ ๓ อย่าง คือ

ลูกผักชีล้อม

ลูกจันทน์

กระวาน

สรรพคุณ บำรุงน้ำนม แก้กระษัย ฆ่าเชื้อคุดทะราด แก้ท้องร่วง

๒๕) พิกัดตรีชาติ (ธาตุ) คือจำนวนวัตถุ ๓ อย่าง คือ

ดอกจันทน์

กระวาน

อบเชย

สรรพคุณ แก้อาการพิษการแก้ลมเสมหะ แก้วิงเวียน บำรุงดวงจิต

๒๖) พิกัดตรีภาพพิษ คือ จำนวนตัวยาแก้พิษตามกาล ๓ อย่าง

รากกระเพราแดง

หัวกระชาย

เหง้าข่า

สรรพคุณ บำรุงธาตุ บำรุงกำหนด ขับลม แก้ไขสันนิบาต แก้เลือดเสีย

๒๗) พิกัดตรีคันทวาตะ (กันธวาท) คือ จำตัวยาแก้พิษตามกาล ๓ อย่าง คือ

ลูกเร่วใหญ่

ลูกจันทน์

ดอกกานพลู

สรรพคุณ แก้ธาตุพิการ แก้คลื่นเหียนอาเจียนแก้ริดสีดวงทั้ง ๙ แก้ไอหืด

๒๘) พิกัดตรีผลธาตุ คือ จำนวนผลแก้ธาตุ ๓ อย่าง คือ

เหง้ากะทือ

หัวตะไคร้หอม

เหง้าไพล

สรรพคุณ บำรุงธาตุไฟ แก้ไข้ตัวร้อน แก้กำเดา แก้ฟกบวมปวดเมื่อย

๒๙) พิกัดตรีสันนิบาตผล (ตรีโลहितะผละ) คือ จำนวนผลแก้สันนิบาต ๓ อย่างคือ

ผลดีปรี

รากกะเพรา

รากพริกไทย

สรรพคุณ แก้ไขสันนิบาต แก้ในกองลม บำรุงธาตุ แก้ปถวี ๒๐ ประการ

๓๐) พิกัดตรีสุรผล คือ จำนวนยามีสกล้ำ ๓ อย่าง คือ

สมุลแว้ง

เนื้อไม้

เทพทาโร

สรรพคุณ แก้ลมสัมประจวร บำรุงธาตุ โลหิต แก้ลมสลบ แก้ลมในท้อง

ทำให้ปวดท้องจุกเสียดแน่น

๒.๓ พิกัดยา ๔ สิ่ง

๑) พิกัดจตุกาลธาตุ คือ จำนวนตัวยาแก้ธาตุตามเวลา ๔ อย่าง คือ

หัวว่านน้ำ

รากเจตมูลเพลิง

รากแคแตร์

รากนมสวรรค์

สรรพคุณ แก้ธาตุพิการ บำรุงธาตุ แก่จุกเสียด แก้เสมหะ แก้โลหิตในท้อง

ขับลมในท้อง แก้ไข้

๒) พิกัดจตุทิพคันธา คือ จำนวนยาที่มีกลิ่นหอมดังกลิ่นทิพย์ ๔ อย่าง คือ

รากมะกล่ำเครือ

รากชะเอมเทศ

ดอกพิกุล

เหง้าขิงแครง

สรรพคุณ บำรุงธาตุ บำรุงหัวใจ แก้เสมหะ แก้ลมปั่นป่วน แก้พรรดึก

๓) พิกัดจตุผลาริตะ คือ จำนวนผลไม้ให้คุณ ๔ อย่าง คือ

ลูกสมอไทย

ลูกสมอภิกษา

ลูกมะขามป้อม

ลูกสมอเทศ

สรรพคุณ ถ่ายไข้ ถ่ายลมแก้โรคตา บำรุงธาตุ ผายธาตุ ถ่ายรูปิตธาตุ

๔) วาตะผล คือ จำนวนตัวยาแก้ลมได้ผล ๔ อย่าง คือ

เหง้าขิง

กระลำพัก

เปลือกอบเชย

โกฐหัวบัว

สรรพคุณ แก้ไข้พรรดึก แก้ตรีสมุฏฐาน ขับผายลม บำรุงธาตุ แก้ลมในกองริดสีดวง

๒.๔ พิกัดยา ๕ สิ่ง

๑) พิกัดเบญจกุล คือ จำกัดจำนวนตระกูลยา (เครื่องยา) ที่มีรสร้อน ๕ อย่าง คือ

ดอกดีปลี

รากข้าวปลู

เถาสะค้าน

รากเจตมูลเพลิง

เหง้าขิงแห้ง

สรรพคุณกระจายกองลมและโลหิต แก้ธาตุเสมหะ แก้ลมพานไส้ บำรุงกลธาตุทั้ง

๒) พิกัดเบญจอมฤต คือ จำกัดตัวยาดังน้ำทิพย์ ๕ อย่าง คือ

น้ำนมสด

น้ำนมส้ม

น้ำอ้อย

น้ำผึ้ง

น้ำมันเนย

สรรพคุณ บำรุงกำลัง บำรุงธาตุไฟ ขับลมให้แล่น ทั่วกาย แก้ไข้ตรีโทษ

ผายธาตุ แก้กำเดาและลม กระจายเสมหะ

๓) พิกัดเบญจผลธาตุ คือ จำกัดจำนวนตัวยาที่แก้ผลธาตุได้ ๕ อย่าง คือ

หัวกัลลังกา

หัวเต่าเกียด

หัวแห้วหมู

หัวหญ้าชันกาด

หัวเปราะ

สรรพคุณ แก้ธาตุพิการ บำรุงธาตุ บำรุงกำลัง เจริญไปธาตุ แก้ทางเดิน

ปัสสาวะ แก้ตับทรุด

๔) พิกัดเบญจมูลน้อยคือ จำกัดจำนวนตัวยารากน้อย แก่สมุฏฐานทั้ง๕อย่าง คือ

หญ้าเกล็ดหอยใหญ่

หญ้าเกล็ดหอยน้อย

รากละหุ่งแดง

รากมะเขือขื่น

รากมะอึก

สรรพคุณ แก่ร้อนในกระหายน้ำ ขับน้ำนม ขับเลือดลม กระทุ้งพิษไข้ แก่น้ำลาย

๕) พิกัดเบญจมูลใหญ่คือ จำกัดจำนวนยารากใหญ่ แก่สมุฏฐานทั้ง๕อย่าง คือ

รากมะตูม

รากลำไย

รากเพกา

รากแคแตร์

รากคัตลัน

สรรพคุณ แก่ดี แก่ลม แก่เสมหะ บำรุงไฟธาตุ แก่ไข้สันนิบาต แก่เส้น

เอ็นพิการ เบญจมูลน้อย รวมกับเบญจมูลใหญ่ เป็นทศมูลใหญ่

๖) พิกัดเบญจโลกวิเชียร คือ จำกัดจำนวนตัวยาเสมอด้วยแก้ววิเชียร ๕ อย่าง คือ

(แก้ว ๕ ดวง, ยา ๕ ราก หรือ เพชรสว่างก็เรียก)

รากชิงชี่

รากหญ้านาง

รากท้าวยายม่อม

รากคนทา

รากมะเดื่อชุมพร

สรรพคุณ ใช้กระทุ้งพิษต่างๆ หรือถอนพิษต่างๆ แก่ไข้ต้นมือ แก่ไข้พิษ

ไข้กาฬ ไข้หัว แก่ไข้เพื่อดีและโลหิต

๗) พิกัดเบญจโลธิกะ คือ จำกัดจำนวนตัวยาที่มีคุณทำให้ชื่นใจมี ๕ อย่าง คือ

แก่นจันทน์แดง

แก่นจันทน์ขาว

แก่นจันทร์ชะมด

ต้นเนระงูสี

ต้นมหาสดำ

สรรพคุณ แก้ไข้เพื่อดี แก้ไข้รัตตะปิตตะโรค แก้ลมวิงเวียน แก้พิษทั้งปวง

๘) พิกัดจันท์ทั้ง ๕ คือ จำกัดจำนวนแก่นไม้จันท์ ๕ อย่าง คือ

แก่นจันท์แดง

แก่นจันท์ขาว

แก่นจันท์เทศ

แก่นจันทนา

แก่นจันท์ชะมด

สรรพคุณ แก้ไข้เพื่อดีและโลหิต แก้ร้อนในกระหายน้ำ บำรุงตับ ปอด แก้พยาธิ บาดแผล

๙) พิกัดเกสรทั้ง ๕ คือ จำกัดจำนวนเกสรดอกไม้ ๕ อย่าง คือ

ดอกมะลิ

ดอกพิกุล

ดอกบุษราคัม

ดอกสารภี

เกสรบัวหลวง

สรรพคุณ แก้ร้อนในกระหายน้ำ ชูกำลังบำรุงหัวใจ แก้ไข้จับ แก้ลมวิงเวียน

แก้หน้าดี ให้เจริญอาหารและแก้โรคตา

๑๐) พิกัดตานทั้ง ๕ คือ จำกัดจำนวนของรากตาล ๕ อย่าง คือ

รากตาลโตนด

รากตาลดำ

รากตานหม่อน

รากตานเสี้ยน

รากตานขโมย

สรรพคุณดับพิษตานซาง ขับพยาธิทุกชนิด แก้อุจจาระธาตุพิการ บำรุงเนื้อหนัง กระดูก

๑๑) พิกัดดีทั้ง ๕ คือ จำกัดจำนวนดีสัตว์ทั้ง ๕ อย่าง คือ

ดีงูเหลือม

ดีหมูป่า

ดีวัวป่า

ดีจระเข้

ดีตะพานน้ำ

สรรพคุณ ดีต่างๆ มีรสขมหวาน ขับรสยาให้แล่นเร็ว มักใช้เป็นน้ำกระสายแก้โรคทั้ง ๓ สมุฏฐาน คือ ดี โลหิต และธาตุลมที่พิการ

๑๒) พิกัดเหล็กทั้ง ๕ คือ จำกัดจำนวนตัวยามีชื่อว่าเหล็ก ๕ อย่าง คือ

ต้นหญ้ามือเหล็ก

แก่นขี้เหล็ก

เถาวัลย์เหล็ก

ว่านสากเหล็ก

สนิมเหล็ก

สรรพคุณ แก้พิษโลหิตทั้งบุรุษและสตรี บำรุงกำลังให้แข็งแรง แก้กระษัย

๑๓) พิกัดเกลือทั้ง ๕ คือ จำกัดจำนวนของเกลือ ๕ อย่าง คือ

เกลือสมุทร

เกลือสินเธาว์

เกลือพิก

เกลือวิก

เกลือฟอง (ฝ่อ)

สรรพคุณ แก้ไข้พรรตึก แก้ท้องมาน แก้เสมหะ แก้บิดมูกเลือด บำรุงน้ำเหลือง ชำระเมือกมันในลำไส้

๑๔) พิกัดบัวทั้ง ๕ (บัวน้ำทั้ง ๕) คือ จำกัดจำนวนดอกบัว ๕ อย่าง คือ

บัวสัตตบุษย์

บัวสัตตบรรณ

บัวลินจง

บัวจงกลนี้

บัวนิลอุบล

สรรพคุณ ชูกำลัง บำรุงหัวใจ แก้อุจจาระธาตุ แก้ไข้เพื่อลมและโลหิต แก้ไข
รากลสาต บำรุงครรภ์รักษา

๑๕) พิกัดโหราทั้ง ๕ คือ จำกัดจำนวนตัวยา ชื่อว่าโหรา ๕ อย่าง คือ

โหรามฤต

โหรามิคสิงคลี

โหราเท้าสุนัข

โหราบอน

โหราเดือยไก่

สรรพคุณ แก้พิษสัตว์ ทำให้อาเจียน ขับลม ขับระดูสตรี และขับโลหิตซ้ำๆ

๑๖) พิกัดเบญจโลหะ คือ จำกัดจำนวนตัวยาที่มีชื่อคล้ายโลหะทอง ๕ อย่าง คือ

รากลองกวาว

รากลองกลางหนาม

รากลองกลางใบมน

รากลองโหลง

รากลองพันชั่ง

สรรพคุณ แก้โรคดี เสมหะ และลมที่เป็นพิษ แก่ริดสีดวง ทำลายพยาธิ

๑๗) พิกัดเบญจเทียน คือ จำกัดจำนวนตัวยาที่มีชื่อว่าเทียน ๕ อย่าง คือ

เทียนดำ

เทียนแดง

เทียนขาว

เทียนข้าวเปลือก

เทียนตาตักแตน

สรรพคุณ แก้ลม เสมหะ และตีระคนกัน แก้พิษโลหิต แก้ทางปัสสาวะ แก่นิ้ว
แก้มตุ๊กต บำรุงธาตุ บำรุงกำลัง

๑๘) พิกัดเบญจโกฐ คือ จำกัดจำนวนตัวยาที่มีชื่อว่าโกฐ ๕ อย่าง คือ

โกฐสอ

โกฐเขมา

โกฐหวับว

โกฐเชียง

โกฐจุฬาลัมพา

สรรพคุณ แก้ไข้จับ แก้ไข้เพื่อเสมหะ หืดไอ แก้โรคปอด แก้โรคในปาก ชู

กำลัง บำรุงโลหิต แก้ลมในกองธาตุ

๒.๕ พิกัดยา ๗ สิ่ง

๑) พิกัดสัตตะเขา คือ กำหนดจำนวนเขาสัตว์ ๗ อย่าง คือ

เขาวัว

เขาควาย

เขากะทิง

เขากวาง

เขาแพะ

เขาแกะ

เขาเลียงผา

สรรพคุณ ตับพิษ ถอนพิษ ถอนพิษผิดสำแดง แก้พิษไข้ร้อน ไข้พิษไข้กาฬ

๒) พิกัดสัตตะประระหมณี คือ จำกัดจำนวนตัวยาแก้เมือกมัน เสมหะชนิดอย่าง คือ

ต้นตำแยตัวผู้

ต้นตำแยตัวเมีย

ต้นก้นปิด

ลูกกระวาน

โกฐกระดูก

ลูกรักเทศ

ตรีผลาวะสัง

สรรพคุณ ชำระมลทินโทษให้ตก แก้อุจจาระธาตุลามก ชำระเมือกมันในลำไส้ แก้ประमेหะ ๒๐ ประการ

๓) พิกัดสัตตะโลหะ คือ จำกัดจำนวนตัวยาที่มีชื่อเป็นทอง ๗ อย่าง คือ

รากทองกวาว

รากทองหลางหนาม

รากทองหลางใบมน

รากทองโหลง

รากทองพันชั่ง

รากฟักทอง

รากต้นใบทอง

สรรพคุณ แก้โรคดี เสมหะ และลมที่เป็นพิษ แก่ริดสีดวง ทำลายพยาธิ

๔) พิกัดสัตตะโกฐ คือ จำกัดจำนวนตัวยาที่มีชื่อว่าโกฐ ๗ อย่าง คือ

โกฐสอ

โกฐเขมา

โกฐหวับัว

โกฐเชียง

โกฐจุฬาลัมพา

โกฐก้านพร้าว

โกฐกระดูก

สรรพคุณ แก้ไข้จับ แก้ไข้เพื่อเสมหะ หืดไอ แก้โรคปอด แก้โรคในปาก ชูกำลัง

บำรุงโลหิต แก้ลมในกองธาตุ แก้ไข้เรื้อรัง แก้หอบสะอึก

๕) พิกัดสัตตะเทียน คือ จำกัดจำนวนตัวที่ชื่อว่าเทียน ๗ อย่าง

เทียนดำ

เทียนแดง

เทียนขาว

เทียนขาวเปลือก

เทียนตาตั๊กแตน

เทียนสัตตบงขันธ์

เทียนเยาวพาณี

สรรพคุณ แก้ม สมหะและดีระคนกัน แก้วพิษโลหิต แก้วทางปัสสาวะ แก้วนิ้ว
แก้วมฤตกิด บำรุงธาตุ บำรุงกำลัง แก้มในท้อง แก้วพรตีก แก้มกรรมรักษา

๖) พิกัดเกสรทั้ง ๗ คือ จำกัดจำนวนเกสรดอกไม้ ๗ อย่าง คือ

ดอกมะลิ

ดอกพิกุล

ดอกบุนนาค

ดอกสารภี

ดอกบัวหลวง

ดอกจำปา

ดอกกระดังงา

สรรพคุณ แก้วร้อนในกระหายน้ำ ชูกำลัง บำรุงหัวใจ แก้วไขจับ แก้ม
วงเวียน ให้เจริญอาหารแก้โรคตา แก้วไขเพื่อสมหะและโลหิต แก้วไขเพื่อปถวีธาตุ แก้วน้ำดี

๒.๖ พิกัดยา ๙ สิ่ง

๑) พิกัดเนาวหอย คือ จำกัดจำนวนหอย ๙ อย่าง คือ

เปลือกหอยกาบ

เปลือกหอยขม

เปลือกหอยแครง

เปลือกหอยนางรม

เปลือกหอยพิมพการัง

เปลือกหอยดาวัว

เปลือกหอยจู้บแจง

เปลือกหอยมุก

เปลือกหอยสังข์

สรรพคุณ ขับลมในลำไส้ และล้างลำไส้ แก้วโรคกระษัย แก้วไตพิการ ขับนิ้ว
ขับปัสสาวะ บำรุงกระดูก

๒) พิกัดเนาวเขี้ยว คือ จำกัดจำนวนเขี้ยวสัตว์ ๙ อย่าง คือ

เขี้ยวหมูป่า

เขี้ยวหมาป่า

เขี้ยวหมี

เขี้ยวเสือ

เขี้ยวช้าง (งาช้าง)

เขี้ยวแรด

เขี้ยวเสียด

เขี้ยวจระเข้ไค้ภาพ

เขี้ยวปลาพะยูน

สรรพคุณ รสจืด คาวเย็น ใช้ดับพิษในกระดุก ในข้อในเส้นเอ็น รวมถึง
การบวมภายนอก แก้วพิษร้อน ถอนพิษไข้ ดับพิษ แก้วพิษ ไข้ภาพตักศิลา

๓) พิกัดเกสรทั้ง ๙ คือ จำกัดจำนวนของเกสรดอกไม้ ๙ อย่าง คือ

ดอกมะลิ

ดอกพิกุล

ดอกบุนนาค

ดอกสารภี

เกสรบัวหลวง

ดอกจำปา

ดอกกระดังงา

ดอกลำเจียก

ดอกลำดวน

สรรพคุณ แก้วร้อนในกระหายน้ำ แก้วไข้จับ แก้วไข้เพื่อลม แก้วไข้เพื่อปถวีธาตุ
ให้เจริญอาหาร แก้วโรคตา

๔) พิกัดเนาวโกฐ คือ จำกัดจำนวนตัวยามีชื่อว่าโกฐ ๙ อย่าง

โกฐสอ

โกฐเขมา

โกฐหวับว

โกฐเชียง

โกฐจุฬาลัมพา

โกฐก้านพร้าว

โกฐกระดูก

โกฐพุงปลา

โกฐชฎามังสี

สรรพคุณ แก้ไข้จับ แก้ไข้เพื่อเสมหะ หืดไอ แก้โรคปอด แก้โรคในปาก

ชูกำลังบำรุง โลหิต แก้ลมในกองธาตุ แก้ไข้เรื้อรัง แก้หอบสะอึก

๕) พิกัดเนาวเทียน คือ จำกัดจำนวนตัวยามีชื่อว่าเทียน ๙ อย่าง คือ

เทียนดำ

เทียนแดง

เทียนขาว

เทียนขาวเปลือก

เทียนตาดักแตน

เทียนสัตตบุษย์

เทียนยาวพาดิ

เทียนตากบ

เทียนเกล็ดหอย

สรรพคุณ แก้ลม เสมหะเบะตีระคนกัน แก้พิษโลหิต แก้ทางปัสสาวะ

แก้หนาว แก้มุตกิด บำรุงธาตุ บำรุงกำลัง แก้ลมในท้อง แก้พรรตึก แก้ลมครรรักษ์รักษา

๖) พิกัดเนาวโลหะ คือ จำกัดจำนวนตัวยามีชื่อเป็นทอง ๙ อย่าง คือ

รากทองกวาว

รากทองกลางหนาม

รากทองกลางใบมน

รากทองโหลง

รากทองพันชั่ง

เนื้อไม้ชันทองพญาบาท

รากต้นใบทอง

รากต้นทองเครี

รากจำปาทอง

สรรพคุณ แก้โรคดี เสมหะและลมที่เป็นพิษ แก่ริดสีดวง ทำลายพยาธิ

๒.๗ พิกัดยา ๑๐ สิ่ง

๑) พิกัดทศกุลาผล คือ กำหนดจำนวนยาเป็นตระกูล ๑๐ อย่าง คือ

ลูกผักชีทั้ง ๒ (ผักชีล้อม – ผักชีลา)

ลูกเร่วทั้ง ๒ (เร่วน้อย – เร่วใหญ่)

ชะเอมทั้ง ๒ (ชะเอมไทย – ชะเอมเทศ)

ลำพันทั้ง ๒ (ลำพันแดง – ลำพันขาว)

อบเชยทั้ง ๒ (อบเชยไทย – อบเชยเทศ)

สรรพคุณ แก้ไข้เพื่อดีและเสหะ ขับลมในลำไส้ บำรุงธาตุ บำรุงปอด แก่ริดสีดวง
ปิดตะโรค แก้ลมอัมพฤกษ์อัมพาต บำรุงกำลัง แก้ไข้ บำรุงดวงจิตให้ชุ่มชื้น

๒) พิกัดทศมูลใหญ่ คือ กำหนดจำนวนรากไม้ ๑๐ อย่าง คือ

(รวมเบญจมูลน้อย และเบญจมูลใหญ่เข้าด้วยกัน)

หญ้าเกล็ดหอยน้อย

หญ้าเกล็ดหอยใหญ่

รากละหุ่งแดง

รากมะเขือขื่น

รากมะอึ๊ก

รากมะตูม

รากลำไย

รากเพกา

รากแคแตร์

รากคัตลีน

สรรพคุณ แก่ทุรวาสา แก้ไข้หวัดน้อย บำรุงน้ำนม แก้ซำร้ว แก้สะอึก แก้ผอม
เหลือง แก้ริดสีดวง แก่นิ้ว แก่กองสันนิบาต แก้ไขอันมีพิษ

๒.๘ พิกัดพิเศษ

๑) พิกัดโกฐพิเศษ คือ กำหนดจำนวนโกฐพิเศษ ๓ อย่าง คือ

โกฐกะกลิ้ง

โกฐกักรา

โกฐน้ำเต้า

สรรพคุณ แก้โรคในปากในคอ ขับพยาธิ แก้พิษสัตว์กัดต่อย แก้ไข้ในกอง
อติสาร ขับลมในลำไส้ แก้หนองใน ขับระดูร้าย แก้ริดสีดวงทวาร

๒) พิกัดเทียนพิเศษ คือ กำหนดจำนวนเทียนพิเศษ ๓ อย่าง คือ

เทียนลวด หรือ เทียนหลอด

เทียนขม

เทียนแกลบ

สรรพคุณ แก้ลม เสมภะดีละคนกัน แก้พิษโลหิต แก้ตีพิการ แก้ลมขึ้น
เบื้องสูง ทำให้หูอื้อตาลาย แก้ไข้ แก้ครันเนื้อครันตัว แก้ลม

๓) พิกัดบัวพิเศษ คือ จำกัดจำนวนดอกบัวพิเศษ ๖ อย่าง คือ

บัวหลวงแดง

บัวหลวงขาว

บัวสัตตบงกชแดง

บัวสัตตบงกชขาว

บัวเผื่อน

บัวขม

สรรพคุณ แก้ไขอันเกิดแก่ธาตุทั้ง ๔ แก้ลม เสมหะ โลหิต และบำรุงกำลัง

๔) พิกัดเกลือพิเศษ คือ จำกัดจำนวนเกลือพิเศษ ๗ อย่าง คือ

เกลือสมุทร

เกลือสุนจะละ

เกลือสุวสา

เกลือเยวภาษา

เกลือวิฐ

เกลือต่างคลี

เกลือกะตั้งมูตร

สรรพคุณ ล้างลำไส้ แก้เสมหะ แก้ปัสสาวะ แก้โรคท้องมาน กัดเมือกมันในลำไส้ แก้น้ำเหลืองเสีย บำรุงธาตุทั้ง ๔ และแก้ธาตุทั้ง ๔

๓. มหาพิกัต

มหาพิกัต หรือมหาพิกัตยา คือ พิกัดที่ใหญ่กว่าพิกัตธรรมดา โดยเอาตัวยาหลายสิ่งหลายอย่างมารวมกันเข้าเรียกชื่อเดียวกัน แต่น้ำหนักของตัวยาในมหาพิกัตหนักสิ่งละไม่เท่ากันหนักมากบ้างหนักน้อยบ้าง ซึ่งสงเคราะห์ไว้แก่ในกองธาตุ กำริบ หย่อน พิการ รือแก้ในลักษณะโรคแทรกโรคตาม แต่ก็อยู่ในขอบเขตที่กำหนดไว้ แบ่งมหาพิกัตได้ดังนี้

๓.๑ มหาพิกัตตรี (ยา ๓ สิ่ง)

๓.๑.๑ มหพิกัตตรีผลา ตรีผลาเป็นพิกัตยาในคิมหันตฤดู (ฤดูร้อน) ถ้าจะใช้แก้ในสมุฏฐานต่าง ๆ จะใช้ส่วนของตัวยาในพิกัตแตกต่างกัน ดังนี้

๑) มหาพิกัตตรีผลา ถ้าจะแก้เสมหะสมุฏฐาน มีส่วนและตัวยาดังนี้

ลูกสมอภิเภก	๘	ส่วน	(ปิตตะ)
ลูกสมอไทย	๔	ส่วน	(วาตะ)
ลูกมะขามป้อม	๑๒	ส่วน	(เสมหะ)

๒) มหาพิกัตตรีผลา ถ้าจะแก้ปิตตะสมุฏฐาน มีส่วนและตัวยาดังนี้

ลูกสมอภิเภก	๑๒	ส่วน	(ปิตตะ)
ลูกสมอไทย	๘	ส่วน	(วาตะ)
ลูกมะขามป้อม	๔	ส่วน	(เสมหะ)

๓) มหาพิภักตตรีผลา	ถ้าจะแก้ว่าตะสมุฏฐาน มีส่วนและตัวยาดังนี้		
ลูกสมอภิเภก	๔	ส่วน	(ปีตตะ)
ลูกสมอไทย	๑๒	ส่วน	(วาตะ)
ลูกมะขามป้อม	๘	ส่วน	(เสมหะ)

๓.๑.๒ มหาพิภักตตรีภุก ตรีภุกเป็นพิภักตยาในวสันตฤดู (ฤดูฝน) ถ้าจะใช้แก้สมุฏฐานต่าง ๆ จะใช้ส่วนของตัวยาในพิภักตแตกต่างกัน ดังนี้

๑) มหาพิภักตตรีภุก	ถ้าจะแก้เสมหะสมุฏฐาน มีส่วนและตัวยาดังนี้		
เหง้าขิงแห้ง	๘	ส่วน	(ปีตตะ)
เมล็ดพริกไทย	๔	ส่วน	(วาตะ)
ดอกดีปลี	๑๒	ส่วน	(เสมหะ)

๒) มหาพิภักตตรีภุก	ถ้าจะแก้ปีตตะสมุฏฐาน มีส่วนและตัวยาดังนี้		
เหง้าขิงแห้ง	๑๒	ส่วน	(ปีตตะ)
เมล็ดพริกไทย	๘	ส่วน	(วาตะ)
ดอกดีปลี	๔	ส่วน	(เสมหะ)

๓) มหาพิภักตตรภุก	ถ้าจะแก้ว่าตะสมุฏฐาน มีส่วนและตัวยาดังนี้		
เหง้าขิงแห้ง	๔	ส่วน	(ปีตตะ)
เมล็ดพริกไทย	๑๒	ส่วน	(วาตะ)
ดอกดีปลี	๘	ส่วน	(เสมหะ)

๓.๑.๓ มหาพิภักตตรีสาร ตรีสารเป็นพิภักตยาในเหมันตฤดู (ฤดูหนาว) ถ้าจะใช้แก้ในสมุฏฐานต่าง ๆ จะใช้ส่วนของตัวยาในพิภักตแตกต่างกัน ดังนี้

๑) มหาพิภักตตรีสาร	ถ้าจะแก้เสมหะสมุฏฐาน มีส่วนและตัวยาดังนี้		
รากเจตมูลเพลิง	๘	ส่วน	(ปีตตะ)
เถาสะค้าน	๔	ส่วน	(วาตะ)
รากข้าพลุ	๑๒	ส่วน	(เสมหะ)

๒) มหาพิกัตตรีสาร	ถ้าจะแก้ปิตตะสมุฏฐาน	มีส่วนและตัวยาดังนี้
รากเจตมูลเพลิง	๑๒	ส่วน (ปิตตะ)
เถาสะค้ำน	๘	ส่วน (วาตะ)
รากข้าพลุ	๔	ส่วน (เสมหะ)

๓) มหาพิกัตตรีสาร	ถ้าจะแก้วาตะสมุฏฐาน	มีส่วนและตัวยาดังนี้
รากเจตมูลเพลิง	๔	ส่วน (ปิตตะ)
เถาสะค้ำน	๑๒	ส่วน (วาตะ)
รากข้าพลุ	๘	ส่วน (เสมหะ)

๓.๒ มหาพิกัตเบญจ (ยา ๕ สิ่ง)

- ๑) มหาพิกัตเบญจกุล
- ๒) อภิญญาณเบญจกุล
- ๓) ทศเบญจกุล
- ๔) โสฬสเบญจกุล
- ๕) ทศเบญจขันธ์

๓.๒.๑ มหาพิกัตเบญจกุล มีส่วนตัวยาดังนี้

รากเจตมูลเพลิง	๔	ส่วน
เถาสะค้ำน	๖	ส่วน
เหง้าขิงแห้ง	๑๐	ส่วน
รากข้าพลุ	๑๒	ส่วน
ดอกดีปลี	๒๐	ส่วน

สรรพคุณ แก้ธาตุทั้งปวงให้บริบูรณ์

๓.๒.๒ อภิญาณเบญจกุล มีส่วนตัวยาดังนี้

ใบ	ดอก	ราก	เจตมูลเพลิง	สิ่งละ	๔	ส่วน
ใบ	ดอก	ราก	สะค้าน	สิ่งละ	๖	ส่วน
ใบ	ดอก	ราก	ขิงแห้ง	สิ่งละ	๑๐	ส่วน
ใบ	ดอก	ราก	ข้าพลุ	สิ่งละ	๑๒	ส่วน
ใบ	ดอก	ราก	ดีปลี	สิ่งละ	๒๐	ส่วน

สรรพคุณ แก้ในกองอภิญาณธาตุ คือ ธาตุสำแดงให้รู้จุดผีสิง

๓.๒.๓ ทศเบญจกุล มีส่วนตัวยาดังนี้

ดอกดีปลี	๑๐	ส่วน
เถาสะค้าน	๑๐	ส่วน
เหง้าขิงแห้ง	๑๐	ส่วน
รากข้าพลุ	๑๐	ส่วน
รากเจตมูลเพลิง	๑๐	ส่วน

สรรพคุณ แก้ในกองธาตุทั้งปวงและสงเคราะห์ไปแก้ไขโรคนสตรี

๓.๒.๔ โสฬสเบญจกุล สรรพคุณ แก้ในกองธาตุทั้ง ๔ และอากาศธาตุ

๑) โสฬสเบญจกุล ถ้าจะแก้ในกองปถวีธาตุ มีส่วนและตัวยาดังนี้

ดอกดีปลี	๑๖	ส่วน
รากข้าพลุ	๘	ส่วน
เถาสะค้าน	๖	ส่วน
รากเจตมูลเพลิง	๔	ส่วน
เหง้าขิงแห้ง	๒	ส่วน

๒) โสฬสเบญจกุล ถ้าจะแก้กองอาโปธาตุ มีส่วนและตัวยาดังนี้

ดอกดีปลี	๑๖	ส่วน
รากข้าพลุ	๘	ส่วน
เถาสะค้าน	๖	ส่วน
รากเจตมูลเพลิง	๔	ส่วน
เหง้าขิงแห้ง	๒	ส่วน

๓) โสฬสเบญจกกุล ถ้าจะแก้ในกองวาโยธาตุ มีส่วนและตัวยาดังนี้

ดอกดีปสี่	๑๖	ส่วน
รากข้าพลุ	๘	ส่วน
เถาสะค้ำน	๖	ส่วน
รากเจตมูลเพลิง	๔	ส่วน
เหง้าขิงแห้ง	๒	ส่วน

๔) โสฬสเบญจกกุล ถ้าจะแก้ในกองเตโชธาตุ มีส่วนและตัวยาดังนี้

ดอกดีปสี่	๑๖	ส่วน
รากข้าพลุ	๘	ส่วน
เถาสะค้ำน	๖	ส่วน
รากเจตมูลเพลิง	๔	ส่วน
เหง้าขิงแห้ง	๒	ส่วน

๕) โสฬสเบญจกกุล ถ้าจะแก้ในกองอากาศธาตุ มีส่วนและตัวยาดังนี้

ดอกดีปสี่	๑๖	ส่วน
รากข้าพลุ	๘	ส่วน
เถาสะค้ำน	๖	ส่วน
รากเจตมูลเพลิง	๔	ส่วน
เหง้าขิงแห้ง	๒	ส่วน

รวมกันได้ ๓๖ ส่วนโดยพิกัด แก้ในกองธาตุสมุฏฐาน ขอให้พิจารณาดูว่าโรคจะอยู่ในสมุฏฐานใด แก่ด้วยโสฬสเบญจกกุลพิกัดใด จึงจะเหมาะแก่การบำบัดโรคนั้น

๓.๒.๕ ทศเบญจพันธ์ แก้วในกองอสุรินธัญญาณธาตุ คือ ธาตุสำแดงให้รู้ดุจผีสิง ให้ระส่ำระสายอยู่ในสมุฏฐานใด แก้วด้วยโสฬสเบญจกุลพิภคต์ใด จึงจะเหมาะแก่การบำบัดโรคนั้น

๑) ทศเบญจพันธ์ ถ้าจะแก้ในกองปถวีธาตุ มีส่วนและตัวยาดังนี้

ดอกดีปลี	๕	ส่วน
รากเจตมูลเพลิง	๔	ส่วน
เถาสะค้าน	๓	ส่วน
รากขี้พลู	๒	ส่วน
เหง้าขิงแห้ง	๑	ส่วน

๒) ทศเบญจพันธ์ ถ้าจะแก้ในกองเตโชธาตุ มีส่วนและตัวยาดังนี้

รากเจตมูลเพลิง	๕	ส่วน
เถาสะค้าน	๔	ส่วน
รากขี้พลู	๓	ส่วน
เหง้าขิงแห้ง	๒	ส่วน
ดอกดีปลี	๑	ส่วน

๓) ทศเบญจพันธ์ ถ้าจะแก้ในกองวาโยธาตุ มีส่วนและตัวยาดังนี้

เถาสะค้าน	๕	ส่วน
รากขี้พลู	๔	ส่วน
เหง้าขิงแห้ง	๓	ส่วน
ดอกดีปลี	๒	ส่วน
เจตมูลเพลิง	๑	ส่วน

๔) ทศเบญจพันธ์ ถ้าจะแก้ในกองอาโปธาตุ มีส่วนและตัวยาดังนี้

รากขี้พลู	๕	ส่วน
เหง้าขิงแห้ง	๔	ส่วน
ดอกดีปลี	๓	ส่วน
รากเจตมูลเพลิง	๒	ส่วน
เถาสะค้าน	๑	ส่วน

๕) ทศเบญจขันธ์ ถ้าจะแก้ในกองอากาศธาตุ มีส่วนและตัวยาดังนี้

เหง้าขิงแห้ง	๕	ส่วน
ดอกดีปลี	๔	ส่วน
รากเจตมูลเพลิง	๓	ส่วน
เถาสะค้าน	๒	ส่วน
รากข้าพลุ	๑	ส่วน

รวมกันได้ ๑๕ ส่วน โดยพิกัด แก้ในกองอสุรินธัญญาณธาตุ

๓.๓ มหาพิกัดทั่วไป (ยา ๖ สิ่ง)

มหาพิกัดทั่วไป คือ พิกัดที่กำหนดเอาตัวยา ๖ สิ่ง ใช้สำหรับแก้ธาตุกำเริบหย่อนพิการโดยกำหนดตัวยาเป็น ๑๖, ๘, ๔, ๓, ๒ และ ๑ ตามลำดับ ในทางธาตุจะมีตัวยาระคน (เจือปน) โดยกำหนดน้ำหนักตัวยานี้ใช้ทั่วไปในธาตุทั้ง ๔ กอง โดยนำตัวยาในพิกัดตรีผลา ตรีสาร ตรีภูกกรวมกับตัวยาประจำธาตุจะเป็น ๖ ตัวยา มหาพิกัดทั่วไปจึงใช้แก้กองธาตุทั้ง ๔ แบ่งออกได้เป็น ๔ กองได้แก่

- ๑) แก่เตโชธาตุกำเริบ หย่อนพิการ
- ๒) แก้วาโยธาตุกำเริบ หย่อนพิการ
- ๓) แก้อาโปธาตุกำเริบ หย่อนพิการ
- ๔) แก้ปถวีธาตุกำเริบ หย่อนพิการ

๓.๓.๑ พิกัดกองเตโชธาตุกำเริบ ประจำสมุฏฐานอัคคี (ธาตุไฟ ๔ กอง)

๑) แก่เตโชธาตุกำเริบ มีส่วนตัวยาดังนี้

ลูกสมอพิเภก	หนัก	๑๖	ส่วน
รากเจตมูลเพลิง	หนัก	๘	ส่วน
เหง้าขิงแห้ง	หนัก	๔	ส่วน
รากข้าพลุ	หนัก	๓	ส่วน
ดอกดีปลี	หนัก	๒	ส่วน
เถาสะค้าน	หนัก	๑	ส่วน

๒) แก่เตโชธาตุหย่อน มีตัวยาดังนี้

รากเจตมูลเพลิง	หนัก	๑๖	ส่วน
เหง้าชิงแห้ง	หนัก	๘	ส่วน
ลูกสมอพิเภก	หนัก	๔	ส่วน
เถาสะค้าน	หนัก	๓	ส่วน
รากข้าพลุ	หนัก	๒	ส่วน
ดอกดีปลี	หนัก	๑	ส่วน

๓) แก่เตโชธาตุพิการ มีตัวยาดังนี้

เหง้าชิงแห้ง	หนัก	๑๖	ส่วน
ลูกสมอพิเภก	หนัก	๘	ส่วน
รากเจตมูลเพลิง	หนัก	๔	ส่วน
ดอกดีปลี	หนัก	๓	ส่วน
เถาสะค้าน	หนัก	๒	ส่วน
รากข้าพลุ	หนัก	๑	ส่วน

๓.๓.๒ พิกัดกองวาโยธาตุ ประจำสมุฏฐานวาตะ (ธาตุลม ๖ กอง)

๑) แก้ววาโยธาตุกำเรบ มีตัวยาดังนี้

ลูกสมอไทย	หนัก	๑๖	ส่วน
เถาสะค้าน	หนัก	๘	ส่วน
เมล็ดพริกไทย	หนัก	๔	ส่วน
ดอกดีปลี	หนัก	๓	ส่วน
รากเจตมูลเพลิง	หนัก	๒	ส่วน
รากข้าพลุ	หนัก	๑	ส่วน
เหง้าชิงแห้ง	หนัก	๑/๒	ส่วน (ใช้ระคนกัน)

๒) แก้วาโยธาตุน้อยอน มีตัวยาดังนี้

เถาสะค้ำน	หน้า	๑๖	ส่วน
เมล็ดพริกไทย	หน้า	๘	ส่วน
ลูกสมอไทย	หน้า	๔	ส่วน
รากข้าพลุ	หน้า	๓	ส่วน
ดอกดีป्ली	หน้า	๒	ส่วน
รากเจตมูลเพลิง	หน้า	๑	ส่วน
เหง้าขิงแห้ง	หน้า	๑/๒	ส่วน

๓) แก้วาโยธาตุนพิการ มีตัวยาดังนี้

เมล็ดพริกไทย	หน้า	๑๖	ส่วน
ลูกสมอไทย	หน้า	๘	ส่วน
เถาสะค้ำน	หน้า	๔	ส่วน
รากเจตมูลเพลิง	หน้า	๓	ส่วน
รากข้าพลุ	หน้า	๒	ส่วน
ดอกดีป्ली	หน้า	๑	ส่วน
เหง้าขิงแห้ง	หน้า	๑/๒	ส่วน (ใช้ระคนกัน)

๓.๓.๓ พิกัดกองอาโปธาตุน ประจำสมุฏฐานอาโป (ธาตุน้ำ ๑๒ กอง)

๑) แก้วาโปธาตุนกำเรบ มีตัวยาดังนี้

ลูกมะขามป้อม	หน้า	๑๖	ส่วน
รากข้าพลุ	หน้า	๘	ส่วน
ดอกดีป्ली	หน้า	๔	ส่วน
รากเจตมูลเพลิง	หน้า	๓	ส่วน
เถาสะค้ำน	หน้า	๒	ส่วน
เหง้าขิงแห้ง	หน้า	๑	ส่วน
เมล็ดพริกไทย	หน้า	๑/๒	ส่วน (ใช้ระคนกัน)

๒) แก้อาธาตุหย่อน มีตัวยาดังนี้

รากช้าพลู	หนัก	๑๖	ส่วน	
ดอกดีปลี	หนัก	๘	ส่วน	
ลูกมะขามป้อม	หนัก	๔	ส่วน	
เหง้าขิงแห้ง	หนัก	๓	ส่วน	
รากเจตมูลเพลิง	หนัก	๒	ส่วน	
เถาสะค้าน	หนัก	๑	ส่วน	
เมล็ดพริกไทย	หนัก	๑/๒	ส่วน	(ใช้ระคนกัน)

๓) แก้อาโปธาตุพิการ มีตัวยาดังนี้

ดอกดีปลี	หนัก	๑๖	ส่วน	
ลูกมะขามป้อม	หนัก	๘	ส่วน	
รากช้าพลู	หนัก	๔	ส่วน	
เถาสะค้าน	หนัก	๓	ส่วน	
เหง้าขิงแห้ง	หนัก	๒	ส่วน	
รากเจตมูลเพลิง	หนัก	๑	ส่วน	
เมล็ดพริกไทย	หนัก	๑/๒	ส่วน	(ใช้ระคนกัน)

๓.๓.๔ พิกัดกองปถวีธาตุ ประจำสมุฏฐานปถวี (ธาตุ ๒๐ กอง)

๑) แก้อปถวีธาตุกำเริบ มีตัวยาดังนี้

รากช้าพลู	หนัก	๑๖	ส่วน	
ดอกดีปลี	หนัก	๘	ส่วน	
เถาสะค้าน	หนัก	๔	ส่วน	
รากเจตมูลเพลิง	หนัก	๓	ส่วน	
เหง้าขิงแห้ง	หนัก	๒	ส่วน	
เมล็ดพริกไทย	หนัก	๑	ส่วน	
ลูกสมอพิเภก	หนัก	๑/๒	ส่วน] มหาพิกัดตรีผลา (ใช้ระคนกัน)
ลูกสมอไทย	หนัก	๑/๒	ส่วน	
ลูกมะขามป้อม	หนัก	๑/๒	ส่วน	

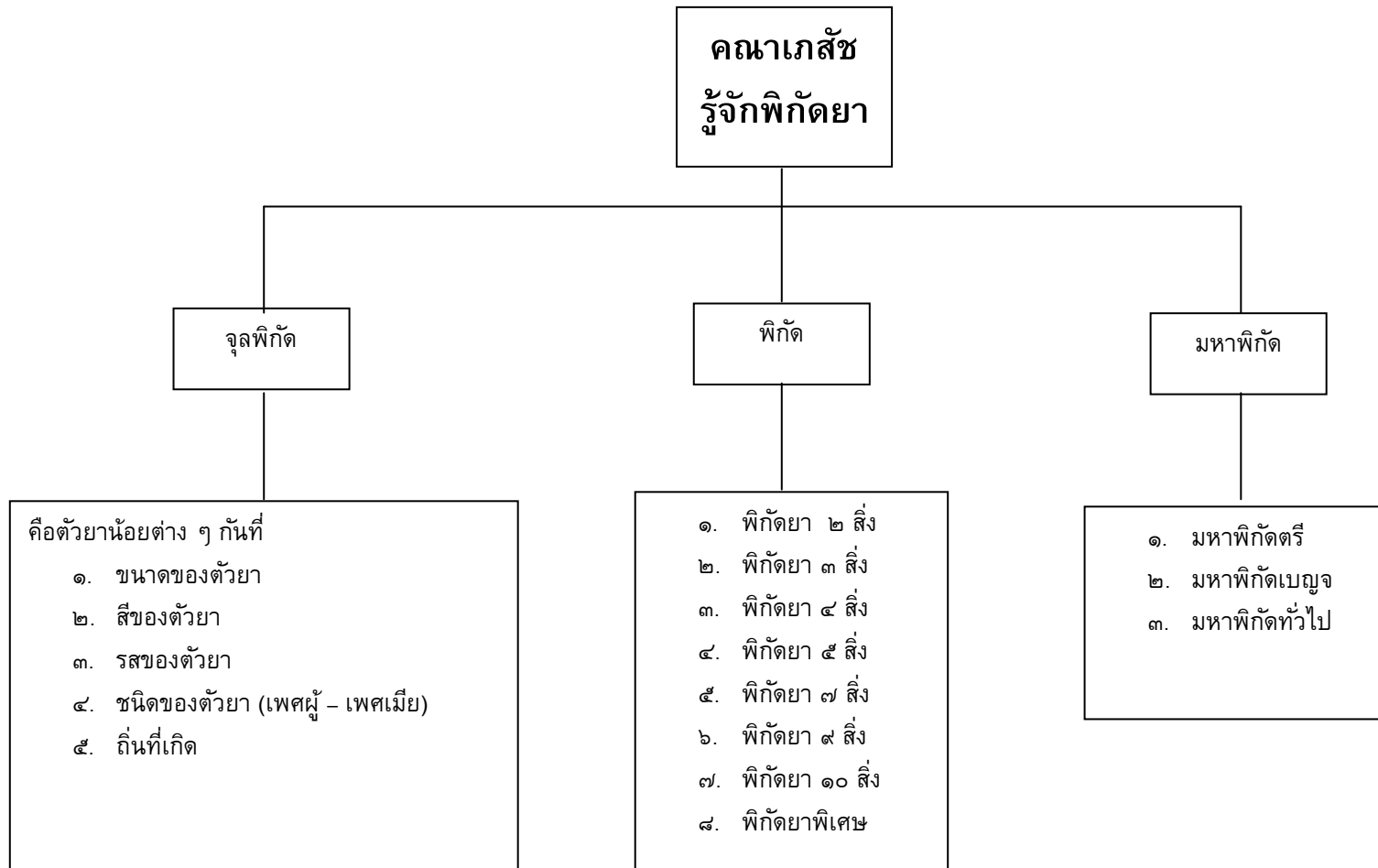
๒) แก้ปถวิธัตถุหยอน มีตัวยาดังนี้

ดอกดีปสี่	หน้า	๑๖	ส่วน	
เถาสะค่าน	หน้า	๘	ส่วน	
รากข้าพลุ	หน้า	๔	ส่วน	
เมล็ดพริกไทย	หน้า	๓	ส่วน	
รากเจตมูลเพลิง	หน้า	๒	ส่วน	
เหง้าขิงแห้ง	หน้า	๑	ส่วน	
ลูกสมอพิเภก	หน้า	๑/๒	ส่วน] มหาพิกัดตรีผลา (ใช้ระคนกัน)
ลูกสมอไทย	หน้า	๑/๒	ส่วน	
ลูกมะขามป้อม	หน้า	๑/๒	ส่วน	

๓) แก้ปถวิธัตถุพิการ มีตัวยาดังนี้

เถาสะค่าน	หน้า	๑๖	ส่วน	
รากข้าพลุ	หน้า	๘	ส่วน	
ดอกดีปสี่	หน้า	๔	ส่วน	
เหง้าขิงแห้ง	หน้า	๓	ส่วน	
เมล็ดพริกไทย	หน้า	๒	ส่วน	
รากเจตมูลเพลิง	หน้า	๑	ส่วน	
ลูกสมอพิเภก	หน้า	๑/๒	ส่วน] มหาพิกัดตรีผลา (ใช้ระคนกัน)
ลูกสมอไทย	หน้า	๑/๒	ส่วน	
ลูกมะขามป้อม	หน้า	๑/๒	ส่วน	

แผนภูมิที่ ๔ สรุปความสัมพันธ์ของหัวข้อเนื้อหาในบทที่ ๔

บทที่ ๕

เภสัชกรรม

เภสัชกรรม คือ รู้จักกาชปรุ ผสมเครื่องยาหรือตัวยาตามที่กำหนดในตำรับยา หรือตามใบสั่งยา

๑. วิธีปรุงยา

การปรุงยาตามตำราแพทย์แผนโบราณ คงจะเข้าใจดีว่า การปรุงยาก็หมายถึงการผสม การผสมนี้ก็ต้องใช้วัตถุต่างๆตามความต้องการของแพทย์และเภสัชกรเพื่อนำเอามาแปรสภาพให้เป็น ยารักษาและป้องกันโรคที่เกิดขึ้น ให้มีสรรพคุณแรงพอที่จะบำบัดโรคได้ เภสัชกรก็คือนผู้ที่รอบรู้ มนวิชาเภสัชกรรมได้ดี รู้ซึ่งถึงวัตถุต่างๆว่ามีรูปร่างลักษณะมีฤทธิ์ที่จะแก้โรคได้อย่างไรและเป็น ผู้แปรสภาพวัตถุต่างๆ ให้กลายเป็นยารักษาโรคได้

การปรุงยา เภสัชกรต้องมีวามเข้าใจต่อตัวยา การผสมประสานตัวยานั้น มีความหมาย อย่างไร หรือตัวยาจะมีความสัมพันธ์กัน หรือมีฤทธิ์ต่อต้านกัน หรือจะเสริมฤทธิ์ ทำให้มีอาการ ข้างเคียงเกิดขึ้นในเมื่อใช้ต่อผู้ป่วย หรือไม่มีฤทธิ์พอจะทำลายโรคได้

ตัวยาหรือวัตถุต่างๆ ย่อมมีสรรพคุณปรากฏอยู่ใน ตัวแล้วก็ตาม แต่หากจะนำมาใช้ทำยา ตัวยาสิ่งเดียวย่อมไม่มีสรรพคุณแรงพอที่จะใช้รักษาโรคได้ เพราะมีกากเจือปนมาก ทั้งยังไม่เรียกว่า เป็นยา คงเป็นวัตถุดิบหนึ่ง เป็นเครื่องประกอบยา เรียกว่าเครื่องยา หรือตัวยาเท่านั้น ทำคณาจารย์ แพทย์ทั้งหลายเป็นผู้ชำนาญการ จึงได้รวบรวมตัวยาหลายสิ่งหลายอย่างนับตั้งแต่สองสิ่งขึ้นไป ผสม รวมกันเข้าจึงเรียกว่า ปรุง ผลผลิตจากการปรุง จึงได้ชื่อว่ายาสำหรับบำบัดและรักษาโรคที่เกิดขึ้นได้ สมมุติว่าท่านจะเอากระเพาะ (ตัวยา) แต่อย่างเดียวมาต้มกับน้ำหรือละลายน้ำ ก็ไม่เรียกว่ายา ถ้าจะ ให้เรียกใกล้เคียงก็แค่น้ำกระสายยาเท่านั้น หรือมิฉะนั้นก็กลายเป็นอาหารไป ยาไทยนั้นปรุงขึ้นจาก พืช สัตว์ และธาตุ ที่เกิดขึ้นจากพื้นภูมิประเทศอันเกิดขึ้นอยู่ตามธรรมชาติของมัน เมื่อยังมิได้ทำการ สกัดกลั่น เอาแต่ตัวยาริริงๆ มาปรุงผสมเป็นยา ก็ย่อมมีกากและสิ่งที่ไม่ใช่ตัวยาปะปนอยู่มาก จำกำหนดให้ใช้ตัวยารวมกันหลายสิ่ง ผสมกันเข้าเป็นยา

๑.๑ หลักการปรุงยา ยาไทยปรุงขึ้นจากพืช สัตว์ แร่ธาตุ จากวัตถุที่เกิดขึ้นเองตาม ธรรมชาติมิได้สกัดกลั่นเอาเฉพาะเนื้อยาที่แท้ จึงมีส่วนที่เป็นกากเจือปนอยู่มาก ดังนั้น ยาไทย จึง กำหนดให้ใช้ตัวยาที่มีปริมาณมาก และตัวยาหลายสิ่งรวมกัน อยางไรก็ตามโครงสร้างของยาไทย สามารถแบ่งออกสรรพคุณของตัวยาออกเป็นส่วนๆได้ดังนี้ คือ

ตัวยาตรง คือ ยาที่มีสรรพคุณบำบัดโรคและไข้ โดยเฉพาะเรื่องอาจจะมีรสขมมาก รสเปรี้ยวมากมีรสเค็มมากๆ ไม่อาจจะมีรสขมได้มาก เพราะรสไม่อร่อย และโรคแทรกก็มี แพทย์จึงได้หาตัวยาช่วยอีกแรงหนึ่งจะได้รักษาโรคและไข้หายเร็วขึ้น

ตัวยาช่วย คือ เมื่อมีโรคแทรก โรคตาม หรือโรคหลายโรครวมกัน แพทย์ก็ใช้ตัวยาช่วยในการรักษาไอก็มีตัวยากัดเสมหะช่วยด้วย

ตัวยาประกอบ เพื่อป้องกันโรคตามและช่วยบำรุงแก้ส่วนที่หมอเห็นควร หรืออาจจะใช้เป็นยาคุมฤทธิ์ยาอื่น เช่น ลูกผักชีล้อม ใส่เพื่อแก้อาการไข้ในท้องในยาต่างๆ

ตัวยาชุกลิน ชูรส และแต่งสีของยา ตัวยาชุกลินนี้ หากบางครั้งการปรุงยารักษาโรคอาจจะมึกลิ่นไม่น่ารับประทาน ก็ต้องอาศัยตัวยาชุกลินให้น่ารับประทานหรือบางครั้งยามีรสขมมากเกินไป ก็ควรใช้ยาชูรสให้น่ารับประทานได้ง่าย เช่น ควรเติมรสหวานเข้าไปบ้างก็ควรเติม ใช้แต่เท่านั้น สีของยาถ้ามีสีสดก็น่ารับประทาน หรือสีแดงอ่อนๆ ก็น่ารับประทาน

ทั้ง ๔ ประการนี้ ซึ่งได้กล่าวมาพอสังเขป เป็นหลักของการปรุงยา ซึ่งตามหลักของการปรุงยาสากลก็ยังมีใช้กันอยู่จำนวนหลายสิ่งหลายอย่างเหล่านี้ ต่างรวมและแบ่งสรรพคุณกันไป ทำการรუნบำบัดรักษาโรคและรวมพลังสรรพคุณรุนแรงขึ้น เพื่อต่อสู้กับสมุฏฐานของโรคได้ ซึ่งอาจมีโรคแทรกโรคตามผสมกันอยู่ดังได้บรรยายมาแล้ว

๑.๒ ขั้นตอนการปรุงยา เกสัชกรผู้ทำการปรุงยา จึงจำเป็นต้องดำรับยาที่จะปรุงหรือตามใบสั่งแพทย์เป็นหลักสำคัญ การปรุงยาต้องอาศัยตำรับยาที่จะทำการปรุงยาทุกครั้ง ตำรับนั้นๆ จะบอกชื่อตัวยาส่วนผสม วิธีใช้ และวิธีปรุงไว้ทุกขนาน เมื่อได้ใช้ตำรับยาเป็นหลักแล้ว ก็ ควรพึงระลึกอยู่เสมอว่า การปรุงยาที่จะให้มีสรรพคุณดีนั้นควรปฏิบัติอย่างไร จึงจะได้ยามีสรรพคุณดี การปรุงยาให้มีสรรพคุณดี อาศัยหลักดังต่อไปนี้คือ

พิจารณาตัวยา ก็คือ หลักเกสัชวัตถุตนเอง การปรุงยานั้นตำรับบอกไว้ให้ใช้ส่วนของพืช สัตว์ และธาตุ ก็ควรใช้อย่างนั้น เป็นต้นว่า พืชวัตถุให้ใช้เปลือก ราก หรือ ดอก ฯลฯ สัตว์วัตถุให้ใช้ส่วนใด เช่น กระดุก หนัง เขา ดี เลือด นอ งา ฯลฯ ธาตุวัตถุให้ใช้ดิบๆ หรือทำการระตุเสียก่อน เช่น สารหนู สารส้ม จุนสี กำมะถัน ฯลฯ ดังนี้ ธาตุบางชนิด ควรทำการระตุ หรือผสมได้เลย นอกจากทั้งพืช สัตว์ และธาตุควรใช้ซึ่งสด ชิงแห้ง ลูกสมอไทยอ่อน ลูกสมอไทยแก่ ดังนี้เป็นต้น ตัวยาบางอย่างแปรสภาพ สรรพคุณก็เป็นอีกอย่างหนึ่ง ตัวยาบางอย่างมีฤทธิ์แรงจะเป็นอันตราย ต้องฆ่าเสียก่อน เช่น เมล็ดสลอด ยางสลัดได ฯลฯ ซึ่งวิธีฆ่า และ แปรสภาพที่มีฤทธิ์จะได้อีกกล่าวในตอนต่อไป ฯลฯ ดังนี้ เป็นต้น

พิจารณาสรรพคุณตัวยาแต่ละอย่าง ก็คือ หลักสรรพคุณเกสัช คือ ให้รู้จักรสของตัวยาเสียก่อนเมื่อทราบรสของตัวยาแล้ว รสจะแสดงให้เห็นสรรพคุณได้ ถึงแม้ว่าตัวยาในโลกนี้จะมีมากเสียจริง แต่รสของยานั้นกำหนดไว้เพียงจำนวนน้อย ดังได้บรรยายมาแล้วในตอนสรรพคุณเกสัช จึงจะไม่กล่าวให้ยืดยาวต่อไปหรือสรรพคุณของตัวยานั้น ถ้าจะทำการปรุงก็อย่าให้รสชาติขมหรือตัวยารักษาโรคคืออยู่แล้วแต่เพิ่มตัวยาที่ฆ่าสรรพคุณยานานนี้เข้าไปทำให้ยาเสื่อมคุณภาพได้ เช่น หญ้ารางแดง รางจืด ตัวยาพวกนี้ถ้าเพิ่มเข้าไปทำให้รสและสรรพคุณเสียไป ตัวยารสเค็ม ควร

ใช้ยารสอะไรผสมจึงจะมีสรรพคุณดี หรือตัวยาบางอย่างมีอันตรายควนใส่แต่น้อย หรือสะดุเสียก่อน เหล่านี้ แล้วแต่ความฉลาดของเภสัชกรผู้ทำการปรุงยานั้น

พิจารณาขนาดและปริมาณของตัวยา ขนาดของตัวยานั้นๆ ให้เอาปริมาณมากน้อยเท่าใด สิ่งไหนเท่าไร โดยตำรับได้กำหนดลงไว้หน้าสิ่งละ ๑ สิ่ง หรือ ๑ บาท ก็ควรพิจารณาว่า เหมาะสมหรือไม่ควรที่ผู้เป็นเภสัชกรพิจารณาดูให้รอบคอบก่อนจึงทำการปรุงยาเป็นต้นว่ายาชานนี้ มีตัวยาที่รสเผ็ดร้อนมากอยู่แล้ว ก็ยังเพิ่มเมล็ดพริกไทยเท่ายาทั้งหลาย จะสมควรหรือไม่ประการใด แล้วแต่เภสัชกรพิจารณาดูให้ดีทั้งน้ำหนัก ตัวยา ก็ชั่ง ตวง ให้ถูกต้อง

ความสะอาดและความละเอียดรอบคอบเภสัชกร การปรุงยาที่จะให้มีสรรพคุณดีนั้น จะปราศจากความสะอาดหาได้ไม่เป็นสิ่งสำคัญมาก การปรุง ยา ตัวยาบางชนิดมีดินติดอยู่หรือพืช บางชนิดมีตัวหนอนติดอยู่หรือมดติดอยู่ในโพรงของรากยา ก็เอามาบดโดยล้างไม่สะอาดใช้แต่เท่านั้น ภาชนะในการปรุงยา หั่นยา ครกตำยา ฯลฯ ก็ควรสะอาดด้วย แม้แต่ตัวเภสัชกรเองก็ล้างมือให้ สะอาดเมื่อจะทำการปรุงยา นอกจากนี้เภสัชกรควรเป็น คนที่มีนิสัยละเอียด รอบคอบ ไม่ผลเอรอมักง่าย เช่นตำราบอกให้ปรุงมีตัวยา ๒๐ สิ่งแต่ใส่เพียง ๑๕ หรือ ๑๖ สิ่ง โดยลืมตัวยาที่เหลือ เหล่านั้นเสีย ซึ่งจัดว่าเป็นการเผลอเรอ และตำราบอกให้บดละเอียดเป็นอนุสำหรับเป็นยานัตถ์ แก่ ริตสีดวง เภสัชกรมักง่าย ขี้เกียจก็บดหยาบๆ เวลาใช้ยา รักษาโรคก็ไม่เกิดผลและ มีหน้าซำเกิดโทษ แก่คนไข้ ดังนี้เป็นต้น

ปรุงยาให้ถูกต้อง ถูกหลักวิชาตามหลักของเภสัชกรรมวิธีปรุงยาตามตำรับแผนโบราณนั้น กำหนดไว้มี ๒๕ วิธี การปรุงยานี้ควรที่จะค้นคว้าและพยายามศึกษาการปรุงยาให้ได้มาตรฐาน ทั้ง ความเจริญของโลกเสมอ เป็นต้นว่านารับประทาน สะดวกในการใช้รักษาโรค รูปแบบของภาชนะ บรรจุเหล่านี้ เป็นต้น หรือได้ปรุงเสร็จเรียบร้อย ก็ควรเขียนชื่อยาไว้ บอกขนาดและวิธีใช้ ตลอดทั้ง สรรพคุณว่ารักษาโรคอะไรปรุงเมื่อไร

๑.๓ การปรุงยาตามแบบแผนโบราณ

เภสัชกรรม คือ การปรุงยาที่ใช้ตามวิธีต่างๆ ตามแผนโบราณ ~~๒๕~~วิธี ดังต่อไปนี้

- ๑) ยาสับเป็นชิ้นเป็นท่อนใส่ลงในหม้อ เติมน้ำต้มแล้วรินแต่น้ำกิน
- ๒) ยาตองแช่ด้วยน้ำท่าหรือน้ำสุรา แล้วรินแต่น้ำกิน
- ๓) ยากัดด้วยเหล้าหรือแอลกอฮอล์ และหยดลงในน้ำ เติมน้ำกิน
- ๔) ยาเผาเป็นต่าง เอาต่างมาแช่น้ำไว้ แล้วรินแต่น้ำกิน
- ๕) ยาถั่นเอาน้ำเหงื่อ เอาต่างมาแช่น้ำไว้ แล้วรินแต่น้ำกิน
- ๖) ยาหุงด้วยมัน เอาน้ำมันใส่กลอง เป่าขาดแผล และฐานผี
- ๗) ยาผสมแล้ว ต้มเอาน้ำบ้วนปาก
- ๘) ยาผสมแล้ว ต้มเอาน้ำอาบ
- ๙) ยาผสมแล้ว ต้มเอาน้ำแช่
- ๑๐) ยาผสมแล้ว ต้มเอาน้ำสระ

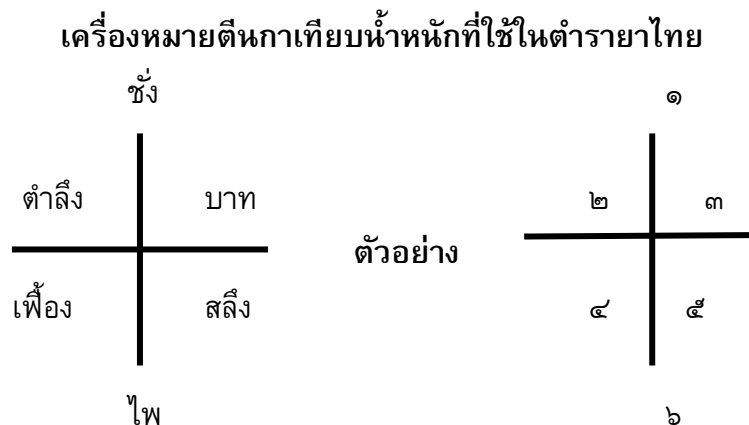
- ๑๑) ยาผสมแล้ว ต้มเอาน้ำสวน
- ๑๒) ยาต้มเป็นผงแล้ว บดให้ละเอียดละลายน้ำกระสายกิน
- ๑๓) ยาเผาหรือคั่วให้ไหม้ ต้มน้ำยาผงบดให้ละเอียด ละลายน้ำกิน
- ๑๔) ยาผสมแล้ว ทำเป็นผง กวนให้ละเอียดใส่กล่องเป่าทางจมูกและคอ
- ๑๕) ยาผสมแล้วม้วนเป็นบุหรี หรือยัดกล่องสูบ
- ๑๖) ยาผสมแล้ว มาเป็นยาธาตุ
- ๑๗) ยาผสมแล้ว ทำเป็นลูกประคบ
- ๑๘) ยาผสมแล้วใช้เป็นยาพอก
- ๑๙) ยาผสมแล้ว บดละเอียดเป็นผงแล้วปั้นเป็นเม็ดหรือเม็ดลูกกลอน กลืนกิน
- ๒๐) ยาผสมแล้ว บดผงปั้น เป็นแผ่นหรือปั้นเป็นแท่ง แล้วใช้เหน็บ
- ๒๑) ยาผสมแล้ว บดผงผสมดอกอัดเม็ด
- ๒๒) ยาผสมแล้ว บดผงทำเม็ดแล้วเคลือบ
- ๒๓) ยาผสมแล้ว ทำเป็นเม็ดแคปซูล(ต้องมีคำว่า"แผนโบราณ"อยู่บนแคปซูล)
- ๒๔) ยาผสมแล้ว ห่อผ้าบรรจุลงในกลักแล้วเอาไว้ใช้ดม
- ๒๕) ยาผสมแล้ว ใส่กล่องติดไฟใช้ควันเป่าบาดแผลและฐานฝี
- ๒๖) ยาผสมแล้ว เผาไฟหรือโรยบนถ่านไฟ ใช้ควันรม
- ๒๗) ยาผสมแล้ว ต้มเอาไอลมหรืออบ
- ๒๘) ยาผสมแล้ว กวนเป็นยาขี้ผึ้งปิดแผล ซึ่งเรียกว่ายากวน

๒. การชั่งตัวยา

ผู้เป็นเภสัชกรจะต้องรู้จักการชั่งตัวยา โดยใช้มาตราต่างๆ เพื่อให้การปรุงยาเป็นไปตามตำรับยา หรือใบสั่งยา และการชั่งแบบโบราณ หมอนิยมใช้เครื่องชั่งแบบบอกน้ำหนัก วางไว้ทำยชั่งตัวยานั้น

๒.๑ เครื่องหมายตันทกา

เป็นเครื่องหมายที่หมอโบราณนิยมใช้บอกขนาดของตัวยาในใบสั่งยา มีลักษณะคล้ายเครื่องหมาย กากบาท ตำแหน่งต่างๆในเครื่องหมายจะบอกถึงมาตรา

ตัวอย่างการอ่านค่าเครื่องหมายตันทนกา อ่านได้ดังนี้ คือ ชั่ง ๒ ต้าลิ่ง ๓ บาท ๕ สตางค์ ๔ เฟื้อง ๖ ไพ

๒.๒ มาตราชั่ง แบบโบราณ

๔	ไพ	=	๑	เฟื้อง	
๒	เฟื้อง	=	๑	สลึง	
๔	สลึง	=	๑	บาท	
๔	บาท	=	๑	ตำลิ่ง	
๒๐	ตำลิ่ง	=	๑	ชั่ง	
๕๐	ชั่ง	=	๑	หาบ	
๑	ชั่ง	=	๘๐	บาท	
๑	บาท	=	๑๕	กรัม (เมตริก)	
๑	หาบ	=	๕๐	ชั่ง = ๖๐,๐๐๐	กรัม (๖๐ ก.ก.)

๒.๓ มาตราชั่งเปรียบเทียบ ไทย-สากล (เมตริก)

๑	หุน	เท่ากับ	๐.๓๗๕	กรัม
๑	พส	"	๐.๑๑๗๑๘๗๕	"
๑	อัฐ	"	๐.๒๓๔๓๗๕	"
๑	ไพ	"	๐.๔๖๘๗๕	"
๑	เฟื้อง	"	๐.๘๗๕	"
๑	สลึง	"	๓.๗๕๐	"
๑	บาท	"	๑๕	"
๑	ตำลิ่ง	"	๖๐	"
๑	ชั่ง	"	๑,๒๐๐	"
๑	หาบ	"	๖๐,๐๐๐	กรัม หรือเท่ากับ ๖๐ กิโลกรัม

๒.๔ มาตรา สำหรับตวงของเหลว

๑	ทะนาน	จุ	เท่ากับ ๑ ลิตร	เท่ากับ ๑,๐๐๐	ซี.ซี.
หรือเท่ากับ ๑ กิโลกรัม					
๑/๒	ทะนาน	จุ	๑/๒ ลิตร	๕๐๐	ซี.ซี.
๑๕	หยด	จุ	ประมาณ	๑	ซี.ซี.
๑	ช้อนกาแฟ	จุ	ประมาณ	๔	ซี.ซี.
๑	ช้อนหวาน	จุ	ประมาณ	๘	ซี.ซี.
๑	ช้อนคาว	จุ	ประมาณ	๑๕	ซี.ซี.
๑	ถ้วยชา	จุ	ประมาณ	๓๐	ซี.ซี.

๒.๕. มาตรฐานวัด แบบโบราณ

คำว่า	องคุลี	ท่านหมายเอา	๑	ข้อของนิ้วกลาง	ตามมาตรา	ดังนี้	คือ
๒	เม็ล็ดงา	เป็น	๑	เม็ล็ดข้าวเปลือก			
๔	เม็ล็ดข้าวเปลือก	เป็น	๑	องคุลี (วัดตามยาว)			
๑๕	องคุลี	เป็น	๑	ชั้นนาย			
คำว่า	กล้า	ท่านเทียบมาจาก	เม็ล็ดมะกล้าตาข้าง	ตามมาตรา	ดังนี้	คือ	
๒	เม็ล็ดงา	เป็น	๑	เม็ล็ดข้าวเปลือก			
๔	เม็ล็ดข้าวเปลือก	"	๑	กล่อม			
๒	กล่อม	"	๑	กล้า	เท่ากับ	ครึ่ง	ไฟ
๒	กล้า	"	๑	ไฟ			
๔	ไฟ	"	๑	เฟื้อง			
๒	เฟื้อง	"	๑	สลึง			
๔	สลึง	"	๑	บาท			
๔	บาท	"	๑	ตำลึง			
๒๐	ตำลึง	"	๑	ชั่ง			
๒๐	ชั่ง	"	๑	ดูล			
๒๐	ดูล	"	๑	ภารา			
คำว่า	หยิบมือ	กำมือ	กอบมือ	เทียบไว้	ดังนี้	คือ	
๑๕๐	เม็ล็ดข้าวเปลือก	เป็น	๑	หยิบมือ			
๔	หยิบมือ	"	๑	กำมือ			
๔	กำมือ	"	๑	ฟายมือ			
๒	ฟายมือ	"	๑	กอบมือ			
๓	กอบมือ	"	๑	ทะนาน			
๒๐	ทะนาน	"	๑	สัด			
๔๐	สัด	"	๑	บั้น			
๒	บั้น	"	๑	เกวียน			

๓. การคัดเลือก, การเก็บตัวยา

ในการปรุงยาแผนโบราณ ผู้เป็นเภสัชกรแผนโบราณ จะปรุงยาให้ได้คุณภาพดีและยามีสรรพคุณดีนั้นจะต้องมีความรู้ความสามารถที่จะพิจารณาคัดเลือกตัวยาสมุนไพรได้อย่างถูกต้อง และมีสรรพคุณดี โดยมีหลักเกณฑ์ และวิธีการดังต่อไปนี้

๑) ชนิดของตัวยา

การเก็บตัวยานั้น ต้องแน่ใจเสียก่อนว่า ตัวยานั้นถูกต้องถูกชนิดกับชื่อกับชื่อของตัวยาในตำรับยาแผนโบราณ ตัวยาบางชนิดมีหลายๆ ชื่อ ซึ่งต้องอาศัยประสบการณ์และภูมิความรู้ของเภสัชกรเอง ที่จะต้องรู้ว่า ชื่อนี้ ชนิดนี้ มีลักษณะต้น ใบ ลูก ดอก ราก เป็นอย่างไร

๒) คุณภาพ

ตัวยาบางชนิด ถูกเก็บไว้นาน คุณภาพของตัวยาก็เสื่อมไปตามกาลเวลา หรือไม่มีสรรพคุณตามที่ระบุไว้ ซึ่งเภสัชกรจะต้องศึกษาถึงระยะเวลาการเก็บรักษาตัวยาต่างๆ ต้องพิถีพิถันคัดเลือก ดูตัวยาว่าเก่าหรือใหม่

๓) ความสะอาด

ตัวยาที่นำมาปรุงยา ต้องมีความสะอาดไม่ว่าจะเป็นตัวยาสดหรือแห้งก็ตาม ต้องทำความสะอาดให้ปราศจากสิ่งปนเปื้อนต่างๆ เช่น ดิน ฝุ่นละออง เชื้อรา มูลสัตว์ รวมถึงการเก็บยาเพื่อสำหรับใช้ในโอกาสต่อไป ขึ้นอยู่กับวิธีการเก็บรักษานั้นเป็นประการสำคัญ ถ้าเก็บยาไว้ถูกวิธีโดยไม่ถูกแสงแดดหรือของร้อนจัด อากาศชื้น ถูกน้ำค้าง น้ำฝน เก็บรักษาไว้ในที่อากาศถ่ายเทดี ปลอดภัย ก็อาจจะเก็บไว้ได้นานสรรพคุณไม่เสื่อม ใช้ได้นานขึ้นกว่ากำหนด

๔. การใช้ตัวยาอันตราย

พระอาจารย์กล่าวไว้ว่า “วัตถุธาตุุนานาชนิดในโลกล้วนแต่เป็นยาทั้งสิ้น” คำกล่าวนี้ได้รับการยอมรับว่าเป็นจริงหากใช้วัตถุนั้นได้อย่างถูกต้องตัวยาบางอย่างที่มีฤทธิ์แรง หากใช้เกินขนาดหรือใช้ไม่ถูกวิธี ก็อาจทำอันตรายถึงแก่ชีวิตได้เป็นพิเศษ ตัวยาหลายอย่างมีฤทธิ์แรง หากใช้เกินขนาดหรือใช้ไม่ถูกวิธี ก็อาจทำอันตรายถึงแก่ชีวิตได้

๔.๑ ยาที่มีฤทธิ์แรง

๑) เมล็ดสลอด มีฤทธิ์แรงในทางถ่าย กินมากจะถ่ายมากเป็นอันตราย อ่อนเพลีย เสียน้ำในร่างกายอาจถึงตายได้ สรรพคุณ ถ่ายเสมหะ และโลหิตถ่ายน้ำเหลืองเสียและถ่ายพยาธิ

๒) ยางตาค่อม มีฤทธิ์แรงในทางถ่าย รับประทานมากถ่ายมาก ทำให้หมดกำลังอาจถึงตายได้ สรรพคุณ ถ่ายพยาธิ ถ่ายโลหิต และเสมหะ ถ่ายอุจจาระธาตุ

๓) ยางสลัดไต มีฤทธิ์แรงในทางถ่าย กินมากถ่ายมากทำให้หมดกำลังอ่อนเพลีย อาจตายได้ ประโยชน์ ถ่ายพยาธิน้ำเหลืองเสีย ถ่ายอุจจาระธาตุ ถ่ายพิษตาชาง

๔) ลูกแสลงใจ มีฤทธิ์แรงในทางเมาเบื่อ รับประทาน ชักกระตุก ถึงตายได้ สรรพคุณ บำรุงหัวใจ บำรุงประสาท แก้พยาธิผิวหนัง แก้ลมอันกระเพื่อมในอุทร

๕) ยางฝิ่น มีฤทธิ์แรงในทางเมาเบื่อ รับประทานมาก รับประทานมาก รับประทานมาก ทำให้หมดสติ อาจตายได้ สรรพคุณทางยา แก้ปวดเมื่อยตามร่างกาย (แก้โรคบิด) (แก้โรคบิด)

- ๖) กัญชา มีฤทธิ์แรงในทางเมา ทำให้ประสาทหลอน รับประทานมากทำให้เสียจริต เป็นบ้า สรรพคุณทางยา แก้ประสาทพิการ และเจริญอาหาร
- ๗) พระขรรค์ไชยศรี (หนาวเดือนห้า) มีฤทธิ์แรงในทางขับเหงื่อทำให้กายเย็นมาก รับประทานมากอาจเป็นอันตรายถึงชีวิต สรรพคุณทางยา แก้ไข้ ดับพิษร้อน ลดความร้อนในร่างกาย ขับเหงื่อ
- ๘) ยางรักดำ มีฤทธิ์แรงในทางเมาเบื่อ และทางถ่าย รับประทานมากทำให้ถ่ายมากหมดกำลัง อาจถึงตายได้ สรรพคุณทางยา ถ่ายน้ำเหลืองเสีย ถ่ายอุจจาระธาตุ ถ่ายพยาธิและถ่ายเสมหะ
- ๙) พรอท มีฤทธิ์แรงในทางเมาเบื่อ รับประทานมาก ทำให้เบื่ออาหารและเบื่อเมา อาจตายได้ สรรพคุณทางยา แก้มะเร็ง คุดทะราด โรคเรื้อน รักษาโรคผิวหนัง น้ำเหลืองเสีย
- ๑๐) สารหนู มีฤทธิ์แรงในทางเมาเบื่อ รับประทานมาก ชักกระตุกทำให้ตายได้ สรรพคุณทางยา แก้มะเร็ง คุดทะราด โรคเรื้อน แก้ประดง รักษาโรคผิวหนัง โรคมืดหนัง และบำรุงโลหิต
- ๑๑) จุนสี มีฤทธิ์แรงทางกัดทำลาย รับประทานมาก กัดทำลายกระเพาะอาหาร และลำไส้ ทำให้ฟันโยกหลุด สรรพคุณทางยา กัดหัวฝี หัวหูด รักษาคุดทะราด รักษาฟัน
- ๑๒) เมล็ดสบู่แดง มีฤทธิ์แรงในทางถ่าย รับประทานมาก ท้องร่วงอย่างแรง คลื่นไส้อาเจียน ท้องร่วงอย่างแรง กัดหัวใจ กัดการหายใจ ถึงตายได้ สรรพคุณทางยา เพาให้สุก รับประทานถ่ายอุจจาระธาตุ ทำให้อาเจียน ตำพอกบาดแผล แก้โรคผิวหนัง
- ๑๓) ยางหัวเขาค่า มีฤทธิ์แรง รับประทานมาก ท้องร่วงอย่างแรง อ่อนเพลียหมดน้ำถึงตายได้ สรรพคุณทางยา ฆ่าพยาธิภายนอก แก้ฟกบวม แก้คุดทะราด
- ๑๔) เมล็ดลำโพง มีฤทธิ์แรงในทางเมาเบื่อ หลอนประสาท รับประทานมาก ทำให้เสียสติตาแข็ง หายใจขัด สรรพคุณทางยา บำรุงประสาท แก้กระสับกระส่าย นอนไม่หลับ
- ๑๕) ยางเทพทวาร มีฤทธิ์แรงในทางถ่าย รับประทานมากถ่ายแรง หมดน้ำอ่อนเพลียถึงตายได้ สรรพคุณทางยา ถ่ายพยาธิ ถ่ายน้ำเหลืองเสีย

๔.๒ การระตุ การประสะ การฆ่าฤทธิ์ยา

ในการที่จะนำเอาตัวยามีฤทธิ์แรง มาใช้ประกอบตัวยาเพื่อให้เกิดสรรพคุณทางยานั้น มีวิธีการทำให้ฤทธิ์ของยาอ่อนลง จนสามารถนำมาใช้ ไม่เกิดอันตรายต่อร่างกาย ดังจะได้อธิบายต่อไปนี้

๔.๒.๑ การระตุ

การระตุ คือ การทำให้ตัวยามีฤทธิ์อ่อนลง หรือทำให้พิษของตัวยาน้อยลง หรือทำให้ตัวยานั้นสะอาดขึ้น

๑) การระตุเหล็ก เอาเหล็กมาครางด้วยตะไบ และนำผงเหล็กที่ได้มาใส่ในฝาละมีหรือหม้อดิน บีบมะนาวลงไปให้ท่วมผงเหล็ก เอาขึ้นตั้งไฟให้แห้ง ทำให้ได้ ๗ - ๘ ครั้งจึงผงเหล็กกรอบดีจึงนำไปใช้ปรุงยาได้

๒) การระตุสารส้ม เอาสารส้มมาบดให้ละเอียด นำมาใส่หม้อดิน เอาตั้งไฟจนสารส้มละลายฟู ชาวดีแล้ว ยกออกจากไฟ จึงนำไปใช้ปรุงยาได้

๓) การสะดุ้งทอง เอรียงทองมาบดให้ละเอียด แล้วห่อด้วยใบบัวหรือใบข่า ๗ ชั้น นำไปปิ้งไฟจนสุกกรอบดี จึงนำไปใช้ปรุงยาได้

๔) การสดุดมหาหิงคุ์ นำมหาหิงคุ์มาใส่ภาชนะไว้ใช้ใบกระเพราะแดงใส่น้ำต้มจนเดือด เทน้ำกระเพราะแดงต้มลงละลายมหาหิงคุ์ แล้วนำมากรองให้สะอาด จึงนำไปใช้ปรุงยาได้

๕) การสะดุดดินสอพอง นำดินสอพองใส่หม้อดิน ปิดฝา ยกขึ้นตั้งไฟให้นานพอสมควร จนเห็นว่าดินสอพองสุกดีแล้ว จึงนำไปใช้ปรุงยาได้

๖) การสะดุน้ำประสานทอง เอาน้ำประสานทองใส่หม้อดิน ตั้งไฟจนละลายฟูขาวทั่ว กันดีแล้ว จึงนำไปใช้ปรุงยาได้

๗) การสะดุยาตำ นำเอายาตำใส่ลงในหม้อดิน เติมน้ำเล็กน้อย ยกขึ้นตั้งไฟ จนยา ตำน้ำ กรอบดีแล้ว จึงนำไปใช้ปรุงยาได้

๔.๒.๒ การประสะ

มีความหมาย คือ การทำให้พิษของตัวยาอ่อนลง เช่น การประสะยางสลัดได หรือ หมายถึงในยาขนานนั้นมีตัวยาทัวหนึ่ง ขนาดเท่าตัวยาทัวอื่น หนักรวมกัน เช่น ยาประสะไพล มีไพล จำนวนเท่าตัวยาอื่นทั้งหมดหนักรวมกัน

การประสะยางสลัดได ยางตาตุ่ม ยางหัวเข่าค่า

มีวิธีการทำเหมือนกันทั้ง ๓ อย่าง คือ นำตัวยาที่จะประสะใส่ลงในถ้วย ใส่ไฟต้มเดือดๆ เทลงไปในถ้วยยานั้น กวนให้ทั่วจนเย็น รินน้ำทิ้งไป แล้วเทน้ำเดือดลงในยา กวนให้ทั่วอีก ทำอย่างนี้ประมาณ ๗ ครั้ง จนตัวยาสุกนี้แล้ว จึงนำไปใช้ปรุงยาได้

๔.๒.๓ การฆ่าฤทธิ์ตัวยา

คือ การทำให้พิษของยาอ่อนลง เช่น การฆ่าสารหนู จะทำให้สารหนูที่มีพิษมาก มีพิษอ่อนลงสามารถนำมาใช้ทำยาได้

๑) การฆ่าสารหนู เอาสารหนูมาบดให้ละเอียด ใส่ฝาละมีหรือหม้อดินบีบน้ำ มะนาวหรือน้ำมะกรูดใส่ไปให้ท่วมตัวยา ตั้งไฟจนแห้ง ทำให้ได้ ๗ - ๘ ครั้ง จนกว่าสารหนูกรอบดีแล้ว จึงนำไปใช้ปรุงยา

๒) การฆ่าปรอท นำเอาทองแดง ทองเหลือง หรือเงิน ใส่ไว้ในปรอท ให้ปรอทกินจนอิม จึงนำไปใช้ปรุงยาได้

๓) การฆ่าลูกสลอด มีหลายวิธีเช่น

วิธีที่ ๑ เอาลูกสลอดห่อรวมกับข้าวเปลือก ใส่เกลือพอควร นำไปใส่หม้อดิน ใส่ไฟตั้งไฟ จนข้าวเปลือกบานทั่วกัน จึงเอาลูกสลอดมาล้างให้สะอาด ตากให้แห้ง จึงนำไปใช้ปรุงยาได้

วิธีที่ ๒ เอาลูกสลอด ต้มกับใบมะขาม ๑ กำมือ ใบส้มป่อย ๑ กำมือ เมื่อสุกดีแล้วจึงเอาเนื้อในลูกสลอด นำไปใช้ปรุงยาได้

๔) การฆ่าชะมดเช็ด โดยหั่นหัวหอม หรือผิวมะกรูด ให้เป็นฝอยละเอียด ผสมกับชะมดเช็ด .ใส่ลงไปในใบพลูหรือช้อนเงิน นำไปลงไฟเทียน จนชะมดเช็ดละลาย จนหอมดีแล้ว จึงกรองเอาน้ำชะมดเช็ด นำไปใช้ปรุงยาได้

๔.๓ กระสายยา

กระสายยา คือ น้ำหรือของเหลวที่ใช้สำหรับละลายยา โดยมีวัตถุประสงค์ดังนี้

- ๑) เพื่อให้ กลืนง่าย ไม่ฝืดหรือติดคอ และช่วยแต่งให้มีรส สีส กลิ่น นำรับประทาน
- ๒) เพื่อช่วยให้ยามีฤทธิ์ตรงต่อโรค นำฤทธิ์ยาให้แล่นเร็ว ทันท้ออากาศของโรค
- ๓) เพื่อเพิ่มสรรพคุณของยา ให้มีฤทธิ์แรงขึ้น หรือให้มีฤทธิ์ช่วยตัวยาหลัก ในการรักษาอาการข้างเคียง

น้ำกระสายยาแก้โรคต่าง ๆ

- ๑) แก้อาเจียน ใช้ลูกยอหมกไฟ ต้มเอาน้ำเป็นกระสายยา หรือเอาลูกผักชีและเทียนดำ ต้มเอาน้ำเป็นกระสายยา
- ๒) แก้อาเจียนเป็นเลือด เอาร่วงหอยแครง หรือเปลือกลูกมะรุ้ม รากส้มซ่า ต้มเอาน้ำเป็นกระสายยา
- ๓) แก่ท้องเดิน เอาเปลือกต้นมะเดื่อชุมพร ต้มเอาน้ำเป็นกระสายยา
- ๔) แก่บิด เอากระทือ หรือไพล หมกไฟ ผนกับน้ำเป็นกระสายยา
- ๕) แก่กินผิดสำแดง (อาหารเป็นพิษ) เอาเปลือกแคแดง ต้มน้ำเป็นกระสายยา หรือเอาทับทิมทั้ง ๕ ต้มกับน้ำปูนใส เอาน้ำเป็นกระสายยา
- ๖) แก่หอบ เอาใบทองหลางใบมน ต้มเอาน้ำเป็นกระสายยา
- ๗) แก่สะอึก เอารากมะกล่ำเครือ ต้มเอาน้ำเป็นกระสายยา
- ๘) แก่ไข้เชื่อมมีน เอาน้ำดอกไม้ เป็นกระสายยา
- ๙) แก่ไข้มีว เอาน้ำจันทน์เทศ เป็นกระสายยา
- ๑๐) แก่ไข้เพ้อคลั่ง เอาใบมะนาว ๑๐๘ ใบ ต้มเอาน้ำเป็นกระสายยา
- ๑๑) แก่ไข้ระส่ำระสาย เอารากบัว ต้มเอาน้ำเป็นกระสายยา
- ๑๒) แก่สวิงสวาย เอาน้ำข้าวข้าว เป็นกระสายยา
- ๑๓) แก่สะบัดร้อนสะบัดหนาว เอาน้ำมูตร เป็นน้ำกระสายยา
- ๑๔) แก่เบื่ออาหาร เอาลูกผักชีลา ต้มเอาน้ำเป็นกระสายยา
- ๑๕) แก่น้ำลายเหนียว เอาเทียนดำห่อผ้า ต้มเอาน้ำเป็นกระสายยา
- ๑๖) แก่ขัดเบา เอากาฝากมะม่วง ต้มเอาน้ำเป็นกระสายยา
- ๑๗) แก่นอนไม่หลับ เอารากชุมเห็ดไทย ต้มเอาน้ำเป็นกระสายยา
- ๑๘) แก่กินอาหารไม่รู้รส เอาโกฐหัวบัว ชะเอมเทศ ต้มเอาน้ำเป็นกระสายยา

- ๑๙) แก้วทรงขึ้นทรงวงอก เอาผักเสี้ยนผี ต้มเอาน้ำเป็นกระสายยา
- ๒๐) แก้วเติกเป็นลมชัก เอาตะไคร้ ใบสะระแหน่ บดละลายน้ำดอกมะลิ เป็นกระสายยา
- ๒๑) แก้วกระหายน้ำ เอาเมล็ดมะกอกเผาไฟ แช่น้ำเป็นกระสายยา
- ๒๒) แก้วอกแห้งชูกำลัง เอาน้ำผึ้ง เป็นกระสายยา
- ๒๓) แก้วอ่อนเพลียบำรุงกำลัง เอาน้ำข้าวเช็ด รังนกนางแอ่น ต้มเอาน้ำเป็นกระสายยา
- ๒๔) ทำให้มีกำลัง เอาน้ำนมสัตว์ เป็นกระสายยา
- ๒๕) ขับลมให้แล่นทั่วกาย เอาน้ำส้มสายชู เป็นกระสายยา
- ๒๖) ชูกำลังชื่นใจ เอาน้ำตาล ต้มเอาน้ำเป็นกระสายยา
- ๒๗) แก้ไข้หวัดไอ เอาลูกมะแว้ง คั้นเอาน้ำผสมเกลือ เป็นกระสายยา
- ๒๘) แก้เสมหะแห้ง เอาน้ำมะนาว ผสมเกลือ เป็นกระสายยา
- ๒๙) แก้ลมจุกเสียด เอาข่า ต้มเอาน้ำเป็นกระสายยา
- ๓๐) แก้วท้องขึ้น เอากะเพรา ต้มเอาน้ำเป็นกระสายยา
- ๓๑) กระทุ้งพิษไข้ เอารากผักชี ต้มเอาน้ำเป็นกระสายยา
- ๓๒) แก้วชีพจร เอารากกะเพรา ผนกับน้ำดอกมะลิ เป็นกระสายยา
- ถ้าหากยาขนานใดไม่ได้แจ้งกระสายยาไว้ ให้ใช้น้ำสุกสะอาดเป็นกระสายยา

๕. ยาสามัญประจำบ้านแผนโบราณ ๒๘ ชนิด

ประกาศกระทรวงสาธารณสุข

เรื่อง ยาสามัญประจำบ้าน

ฉบับที่ ๒

อาศัยอำนาจตามความในมาตรา ๗๖(๕) แห่งพระราชบัญญัติยา พ.ศ. ๒๕๑๐ ซึ่งแก้ไขเพิ่มเติม โดยพระราชบัญญัติยา (ฉบับที่ ๓) พ.ศ. ๒๕๒๒ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงสาธารณสุข

โดยคำแนะนำของคณะกรรมการยาจึงออกประกาศไว้ดังต่อไปนี้

ข้อ ๑ ให้ยกเลิกประกาศยาแผนโบราณที่เป็นยาสามัญประจำบ้าน ตามประกาศกระทรวงสาธารณสุข ระบุยาสามัญประจำบ้านตามความในพระราชบัญญัติยา พ.ศ. ๒๕๑๐ ลงวันที่ ๒๐ สิงหาคม ๒๕๑๑

ข้อ ๒ ให้ยาแผนโบราณซึ่งมีชื่อ ปริมาณของวัตถุดิบประกอบ วิธี สรรพคุณ ขนาดรับประทาน คำเตือน และขนาดบรรจุต่อไปนี้ เป็นยาสามัญประจำบ้าน

๑. ยาหอมเทพวิจิตร

วัตถุดิบประกอบ ลูกจันทน์ ดอกจันทน์ ลูกกระวาน กานพลู จันทน์แดง จันทน์ขาว กฤษณา กระลำพัก ขอนดอก ชะลูด อบเชย เปราะหอม แผลกหอม หนักสิ่งละ ๒ ส่วน ผิวมะกรูด ผิวมะขี้หนู ผิวมะนาว ผิวส้มตะรังกะนู ผิวส้มจีน ผิวส้มโอ ผิวส้มเขียวหวาน หนักสิ่งละ ๔ ส่วน ผิวส้มซ่าหนัก ๒๘ ส่วน ดอกพิกุล ดอกบุนนาค ดอกสารภี เกสรบัวหลวง ดอกบัวขม ดอกบัวเผื่อน หนักสิ่งละ ๔ ส่วน ชะมดเช็ด การบูร หนักสิ่งละ ๑ ส่วน โกฐสอ โกฐเขมา โกฐหัวบัว โกฐเชียง โกฐจุฬาลัมพา โกฐกระดุก โกฐก้านพร้าว โกฐพุงปลา โกฐขุขามังสี หนักสิ่งละ ๔ ส่วน เทียนดำ เทียนแดง เทียนขาว เทียนขาวเปลือก เทียนตาดักแตน เทียนยาวพาณี เทียนสัตตบงกช เทียนเกล็ดหอย เทียนตากบ หนักสิ่งละ ๔ ส่วน พิมเสนหนัก ๔ ส่วน ดอกมะลิหนัก ๑๘๔ ส่วน

วิธีทำ บดเป็นผง ผสมน้ำดอกไม้เทศ ทำเป็นเม็ด หนักเม็ดละ ๐.๒ กรัม

สรรพคุณ	แก้ลม บำรุงหัวใจ
ขนาดรับประทาน	ครั้งละ ๕ – ๗ เม็ด
ขนาดบรรจุ	๓๐ เม็ด

๒. ยาหอมทิพโอสถ

วัตถุดิบประกอบ ดอกพิกุล ดอกบุนนาค ดอกสารภี ดอกมะลิ เกสรบัวหลวง ดอกกระดังงา ดอกจำปา ดอกบัวจงกลณี หัวแห้วไทย กระจับ ผาง จันทน์แดง จันทน์ขาว จันทน์เทศกฤษณา ชะลูด อบเชย สมุลแว้ง สนเทศ ว่านน้ำ กระชาย เปราะหอม ดอกคำไทย ชะเอมเทศ สุรามฤต ข่าต้น ลูกจันทน์ ดอกจันทน์ หนักสิ่งละ ๔ ส่วน โกฐสอ โกฐเขมา โกฐหัวบัว โกฐเชียง โกฐจุฬาลัมพาโกฐ กระตุก โกฐก้านพร้าว โกฐพุงปลา โกฐขุขามังสี หนักสิ่งละ ๒ ส่วน เทียนดำ เทียนแดง เทียนขาว เทียนข้าวเปลือก เทียนน้ำตาดักแตน เทียนยาวพาณี เทียนสัตตบุษย์ เทียนเกล็ดหอย เทียนตากบ การบูร หนักสิ่งละ ๑ ส่วน ชะมดเข็ด พิมเสน หนักสิ่งละ ๒ ส่วน

วิธีทำ	ชนิดผง บดเป็นผง
	ชนิดเม็ด บดเป็นผง ทำเป็นเม็ด หนักเม็ดละ ๐.๒ กรัม
สรรพคุณ	แก้ลมวิงเวียน ละลายน้ำดอกไม้หรือน้ำสุก
ขนาดรับประทาน	ชนิดผง ครั้งละ ๑/๒ – ๑ ช้อนกาแฟ
	ชนิดเม็ด ครั้งละ ๕ – ๗ เม็ด
ขนาดบรรจุ	ชนิดผง ๑๕ กรัม
	ชนิดเม็ด ๓๐ เม็ด

๓. ยามหานิลแห่งทอง

วัตถุดิบประกอบ เนื้อเม็ดสะบ้าอมฤตสุม กระตูกาสุม กระตูกงูเหลือมสุม หวายตะค้าสุม เม็ดมะละกอสุม ลูกมะคำควายดีสุม ถ่านไม้สัก จันทน์แดง จันทน์เทศ ใบพิมเสน ใบหญ้านาง หมึกหอม หนักสิ่งละ ๑ ส่วน เบี้ยจั่นคั่วให้เหลือง ๓ เบี้ย

วิธีทำ	บดเป็นผง ทำเป็นเม็ด ปิดทองคำเปลว หนักเม็ดละ ๐.๕ กรัม
สรรพคุณ	แก้ไข้ แก้กระหายน้ำ แก้หัด อีสุก อีใส
ขนาดรับประทาน	รับประทานวันละ ๒ ครั้ง
	ผู้ใหญ่ ครั้งละ ๓ – ๔ เม็ด
	เด็ก ครั้งละ ๑ – ๒ เม็ด
ขนาดบรรจุ	๓๐ เม็ด

๔. ยาเขียวหอม

วัตถุดิบประกอบ ใบพิมเสน ใบผักกระฉิม ใบหมากผู้ ใบหมากเมีย ใบสันพร้าวหอม รากแฝกหอม เปราะหอม จันทน์เทศ จันทน์แดง ว่านกีบแรด ว่านร้อนทอง เนระพูสี พิษนาศน์ มหาสดำ รากไคร้เครือ ดอกพิกุล เกสรบุณนาค เกสรสารภี เกสรบัวหลวง หนักสิ่งละ ๑ ส่วนระย้อม หนัก ๑/๔ ส่วน

วิธีทำ	บดเป็นผง
สรรพคุณ	แก้ตัวร้อน ร้อนใน กระจายน้ำ ละลายน้ำสุก หรือน้ำดอกมะลิ แก้พิษหัด พิษสุกใส ละลายน้ำรากผักชีต้ม ทั้งรับประทานและชโลม
ขนาดรับประทาน	รับประทาน วันละ ๔ – ๕ ครั้ง ผู้ใหญ่ ครั้งละ ๑ ช้อนกาแฟ เด็ก ครั้งละ ๑ – ๒ ช้อนกาแฟ
ขนาดบรรจุ	๓๐ กรัม

๕. ยาประสะกะเพรา

วัตถุดิบประกอบ พริกไทย ขิง ดีปลี กระเทียม น้ำประสานทองสะอาด หนักสิ่งละ ๒ กรัม ชะเอมเทศ หมาหิงค์ หนักสิ่งละ ๘ ส่วน เกลือสินเธาว์ หนัก ๑ ส่วน ผิวมะกรูด หนัก ๒๐ ส่วน ใบกะเพรา หนัก ๔๗ ส่วน

วิธีทำ	บดเป็นผง ทำเป็นเม็ด หนักเม็ดละ ๐.๑ กรัม
สรรพคุณ	แก้ท้องขึ้น ท้องเฟ้อ ละลายน้ำสุก หรือน้ำใบกะเพราต้ม แก้ท้องแน่น จุกเสียด ไข้ไฟลเผาไฟพอสูก ผนแทรก
ขนาดรับประทาน	รับประทาน เข้า – เย็น เด็กอายุ ๑ – ๓ เดือน ครั้งละ ๑ – ๒ เม็ด เด็กอายุ ๔ – ๖ เดือน ครั้งละ ๒ – ๓ เม็ด เด็กอายุ ๗ – ๑๒ เดือน ครั้งละ ๔ – ๕ เม็ด
ขนาดบรรจุ	๓๐ เม็ด

๖. ยาเหลืองปิดสมุทร

วัตถุดิบประกอบ หัวหมู ขมิ้นอ้อย เปลือกเพกา รากกล้วยดิบ กระเทียมคั่ว ดีปลี
ชันอ้อย ชันย้อย ครั้ง สีเสียดเทศ ใบเทียน ใบทับทิม หนักสิ่งละ ๑ ส่วน ขมิ้นชัน หนัก ๖ ส่วน

วิธีทำ บดเป็นผง ทำเป็นเม็ด หนักเม็ดละ ๐.๑ กรัม

สรรพคุณ แก้ท้องเสีย ใช้น้ำเปลือกลูกทับทิม หรือเปลือกแคต้มกับน้ำปูนใส
เป็นกระสาย ถ้าหาน้ำกระสายไม่ได้ให้ใช้น้ำสุกแทน

ขนาดรับประทาน รับประทานวันละ ๓ เวลา ก่อนอาหาร

เด็กอายุ ๓ - ๕ เดือน ครั้งละ ๒ เม็ด

เด็กอายุ ๕ - ๖ เดือน ครั้งละ ๓ - ๔ เม็ด

เด็กโต ครั้งละ ๕ - ๗ เม็ด

ขนาดบรรจุ ๓๐ เม็ด

๗. ยาอัมฤควาที

วัตถุดิบประกอบ รากไคร้เครือ โกงฐพุงปลา เทียนขาว ลูกผักชีลา เนื้อมะขามป้อม
เนื้อลูกสมอ พิเภก หนักสิ่งละ ๗ ส่วน น้ำประสานทองสะอาด หนัก ๑ ส่วน ชะเอมเทศ ๖ ส่วน

วิธีทำ บดเป็นผง

สรรพคุณ แก้ไอ ขับเสมหะ ละลายน้ำมะนาวแทรกเกลือ ใช้จิบหรือกวาดคอ

ขนาดที่ใช้ ผู้ใหญ่ ครั้งละ ๑ ช้อนกาแฟ

เด็ก ลดลงตามส่วน

ขนาดบรรจุ ๑๕ กรัม

๘. ยาประสะมะแว้ง

วัตถุดิบประกอบ สารส้ม หนัก ๑ ส่วน ขมิ้นอ้อย หนัก ๓ ส่วน ใบสวาด
ใบตานหม่อน ใบกะเพรา หนักสิ่งละ ๔ ส่วน ลูกมะแว้งต้น ลูกมะแว้งเครือ หนักสิ่งละ ๘ ส่วน

วิธีทำ บดเป็นผง ผสมน้ำสุกแทรกพิมเสนพอควร ทำเป็นเม็ด หนักเม็ดละ ๐.๒ กรัม

สรรพคุณ แก้ไอ แก้เสมหะ ละลายน้ำมะนาวแทรกเกลือรับประทานหรือใช้้อม

ขนาดรับประทาน ผู้ใหญ่ ครั้งละ ๑ - ๒ เม็ด

เด็ก ครั้งละ ๕ - ๗ เม็ด

ขนาดบรรจุ ๓๐ เม็ด

๙. ยาจันท์ลีลา

วัตถุประสงค์ประกอบ	โกฐสอ โกฐเขมา โกฐจุฬาลัมพา จันท์เทศ จันท์แดง ลูกกระดอม บอระเพ็ด รากปลาไหลเผือก หนักสิ่งละ ๔ ส่วน พิมเสน หนัก ๑ ส่วน
วิธีทำ	ชนิดผง บดเป็นผง ชนิดเม็ด บดเป็นผง ทำเป็นเม็ด หนักเม็ดละ ๐.๕ กรัม
สรรพคุณ	แก้ไข้ ตัวย้อน
ขนาดรับประทาน	รับประทาน ทุก ๔ ชั่วโมง
	ชนิดผง เด็ก ครั้งละ ๑/๒ - ๑ ช้อนกาแฟ ผู้ใหญ่ ครั้งละ ๑ - ๒ ช้อนกาแฟ
	ชนิดเม็ด เด็ก ครั้งละ ๑ - ๒ เม็ด ผู้ใหญ่ ครั้งละ ๓ - ๔ เม็ด
ขนาดบรรจุ	ชนิดผง ๑๕ กรัม ชนิดเม็ด ๓๐ กรัม

๑๐. ยาตรีหอม

วัตถุประสงค์ประกอบ	เนื้อลูกสมอเทศ เนื้อลูกสมอพิเภก เนื้อลูกมะขามป้อม ลูกผักชีลา หนักสิ่งละ ๔ ส่วน รากไคร้เครือ โกฐสอ ชะเอมเทศ น้ำประสานทองสะอาด ลูกชดควี่ หนักสิ่งละ ๑ ส่วน เนื้อลูกสมอไทย โกฐน้ำเต้าใหญ่หนึ่งสุก หนักสิ่งละ ๒๒ ส่วน
วิธีทำ	บดเป็นผง ทำเป็นเม็ด หนักเม็ดละ ๐.๒ กรัม
สรรพคุณ	แก้เด็กท้องผูก ระบายพิษไข้
ขนาดรับประทาน	รับประทานก่อนอาหารเช้า
	เด็กอายุ ๑ - ๒ เดือน ครั้งละ ๒ - ๓ เม็ด เด็กอายุ ๓ - ๕ เดือน ครั้งละ ๔ - ๕ เม็ด เด็กอายุ ๖ - ๑๒ เดือน ครั้งละ ๖ - ๘ เม็ด
ขนาดบรรจุ	๓๐ เม็ด

๑๑. ยาประสะจันทน์แดง

วัตถุดิบประกอบ รากเหมือนคน รากมะปรางหวาน รากมะนาว เปราะหอม โกฎหัวบัว
จันทน์เทศ ฝางเสน หนักสี่ล ๔ ส่วน เกสรบัวหลวง ดอกบุนนาค ดอกสารภี ดอกมะลิ หนักสี่ล
๑ ส่วน จันทน์แดง ๓๒ ส่วน

วิธีทำ	บดเป็นผง
สรรพคุณ	แก้ไข้ตัวร้อน กระจายน้ำ ละลายน้ำสุก หรือน้ำดอกมะลิ
ขนาดรับประทาน	รับประทานทุก ๓ ชั่วโมง ผู้ใหญ่ ครั้งละ ๑ ช้อนกาแฟ เด็ก ครั้งละ ๑ - ๒ ช้อนกาแฟ
ขนาดบรรจุ	๑๕ กรัม

๑๒. ยาหอมอินทจักร์

วัตถุดิบประกอบ สะค้าน รากข้าวปลู ขิง ดีปลี รากเจตมูลเพลิง ลูกผักชีลา โกฎสอ
โกฎเขมา โกฎก้านพร้าว โกฎพุงปลา โกฎจุฬาลัมพา โกฎเชียง โกฎกักรา โกฎน้ำเต้า โกฎกระดูก
เทียนดำ เทียนขาว เทียนแดง เทียนขาวเปลือก เทียนยาวพาลี จันทน์แดง จันทน์เทศ เถาเมวกแดง
เถาเมวกขาว รากหญ้านาง เปลือกชะลูด อบเชย เปลือกสมุลแว้ง กฤษณา กระลำพัก บอระเพ็ด ลูก
กระดอม กำยาน ขอนดอก ชะมดเช็ด ลูกจันทน์ ดอกจันทน์ ลูกกระวาน กานพลู รากไคร้เครือ ลำพัน
แดง ดอกสารภี ดอกพิบูล ดอกบุนนาค ดอกจำปา ดกกระดังงา ดอกมะลิ ดอกคำไทย ฝางเสน ดิงูเห่า
ดีหมูป่า ดีวัว พิมเสน สี่ล ๑ ส่วน

วิธีทำ	ชนิดผง บดเป็นผง ชนิดเม็ด บดเป็นผง ทำเป็นเม็ด หนักเม็ดละ ๐.๒ กรัม
สรรพคุณ	แก้ลมบาดทะจิต ใช้น้ำดอกมะลิ แก้คลื่นเหียนอาเจียน ใช้น้ำลูกผักชี เทียนดำต้ม ถ้าไม่มีใช้น้ำสุก แก้ลมจุกเสียด ใช้น้ำขิงต้ม
ขนาดรับประทาน	รับประทานทุก ๓ ชั่วโมง ชนิดผง ครั้งละ ๑ ช้อนกาแฟ ชนิดเม็ด ครั้งละ ๕ - ๑๐ เม็ด
ขนาดบรรจุ	ชนิดผง ๑๕ กรัม ชนิดเม็ด ๓๐ เม็ด

๑๓. ยาประสะไพล

วัตถุดิบประกอบ ผิวมะกรูด ว่านน้ำ กระเทียม หัวหอม พริกไทย ดีปลี ขิง ขมิ้นอ้อย เทียนดำ เปลือกสนเขียว หนักสิ่งละ ๘ ส่วน การบูร หนัก ๑ ส่วน ไพล หนัก ๘๑ ส่วน

วิธีทำ	บดเป็นผง
สรรพคุณ	แก้จุกเสียด แก้ระดูไม่ปกติ ขับน้ำคาวปลา
ขนาดรับประทาน	รับประทาน วันละ ๓ ครั้ง ก่อนอาหาร ครั้งละ ๑ ช้อนกาแฟ ละลายน้ำสุก หรือน้ำสุรา
ขนาดบรรจุ	๓๐ กรัม

๑๔. ยาหอมเนาวโกฐ

วัตถุดิบประกอบ ขิงแห้ง ดีปลี เจตมูลเพลิง สะค้าน ข้าวปลุก หนักสิ่งละ ๓ ส่วน หัวหมู โกฐสอ โกฐเขมา โกฐหัวบัว โกฐเชียง โกฐจุฬาลัมพา โกฐกระดูก โกฐกำนพร้าว โกฐพุงปลา โกฐชฎามังสี เทียนดำ เทียนแดง เทียนขาว เทียนขาวเปลือก เทียนตา ตักแตน เทียนยาวพาดิน เทียนสัตตบุษย์ เทียนเกล็ดหอย เทียนตากบ สักขี ลูกราชดัด ลูกสารพัดพิษ ลูกกระวาน กานพลู ดอกจันทร์ ลูกจันทร์ จันทน์เทศ จันทน์แดง อบเชยญวน เปลือกสมุลแว้ง หญ้าตีนนก แผลหอม เปลือกชะลูด เปราะหอม รากไคร้เครือ เนื้อไม้ ขอนดอก กระลำ พัก เนื้อลูกมะขามป้อม เนื้อลูกสมอพิเภก ชะเอมเทศ ลูกผักชีลา ลูกกระดอม บอระเพ็ด เกสรบัวหลวง เกสรบุนนาค ดอกพิกุล ดอกสารภี ดอกมะลิ แก่นสน หนักสิ่งละ ๔ ส่วน น้ำประสานทองสะอาด หนัก ๒ ส่วน ชะมดเข็ด พิมเสน หนักสิ่งละ ๑ ส่วน

วิธีทำ	ชนิดผง บดเป็นผง ชนิดเม็ด บดเป็นผง ทำเป็นเม็ด หนักเม็ดละ ๐.๒ กรัม
สรรพคุณ	แก้ลมคลื่นเหียน อาเจียน ใช้น้ำลูกผักชี เทียนดำต้ม แก้ลมปลายไข้ ใช้น้ำสะอาด ลูกกระดอม และบอระเพ็ด ต้มเอาน้ำ ถ้าหาน้ำกระสายไม่ได้ใช้น้ำสุกแทน
ขนาดรับประทาน	รับประทานทุก ๓ ชั่วโมง ชนิดผง ครั้งละ ๑/๒ - ๑ ช้อนกาแฟ ชนิดเม็ด ครั้งละ ๕ - ๑๐ เม็ด
ขนาดบรรจุ	ชนิดผง ๑๕ กรัม ชนิดเม็ด ๓๐ เม็ด

๑๕. ยาวิสัมพยาใหญ่

วัตถุดิบประกอบ ลูกผักชีลา ลูกจันทน์ ดอกจันทน์ หนักสิ่งละ ๘ ส่วน กระวาน กานพลู
 โกฐสอ โกฐเขมา โกฐหัวบัว โกฐเขย ings โกฐจุฬาลัมพา อบเชย สมุลแว้ง สมอเทศ สมอไทย
 รากไคร้เครือ ว่านน้ำ บอระเพ็ด ชিংแห้ง พญารากขาว หนักสิ่งละ ๒ ส่วน ดีปลี หนัก ๕๖ ส่วน
 น้ำระสานทองสะตุ หนัก ๑ ส่วน

วิธีทำ	บดเป็นผง
สรรพคุณ	แก้ท้องขึ้น อืดเฟ้อ จุกเสียด
ขนาดรับประทาน	รับประทานทุก ๔ ชั่วโมง ครั้งละ ๑ ช้อนกาแฟ ใช้น้ำสุกเป็นกระสาย หรือผสมน้ำผึ้งปั้นเป็นลูกกลอน
ขนาดบรรจุ	๑๕ กรัม

๑๖. ยาธาตุนคร

วัตถุดิบประกอบ ชิง โกฐเขมา โกฐพุงปลา โกฐเขย โกฐสอ เทียนดำ เทียนขาว
 เทียนสัตตบุษย์ เทียนเขาวพาณี เทียนแดง ลูกจันทน์ ดอกจันทน์ กานพลู การบูร เปลือกสมุลแว้ง
 ลูกกระวาน ลูกผักชีลา ใบพิมเสน รากไคร้เครือ ดีปลี เปราะหอม หนักสิ่งละ ๔ ส่วน โกฐก้านพร้าว
 หนัก ๘ ส่วน เนื้อลูกสมอไทย หนัก ๑๖ ส่วน น้ำประสานทองสะตุ หนัก ๑ ส่วน

วิธีทำ	บดเป็นผง
สรรพคุณ	แก้ธาตุไม่ปกติ ท้องเสีย ไข้เปลือกแคหรือเปลือกสะเดา หรือ เปลือกลูก ทับทิม ต้มกับน้ำปูนใส แก้ท้องขึ้น ท้องเฟ้อ ไข้กระเทียม ๓ กลีบ ทูบชงน้ำร้อน หรือ ไข้ใบกระเพรา ต้มเป็นกระสาย ถ้าหาก น้ำกระสายไม่ได้ ให้น้ำสุกแทน
ขนาดรับประทาน	รับประทาน วันละ ๓ เวลา ก่อนอาหาร ผู้ใหญ่ ครั้งละ ๑ ช้อนกาแฟ เด็ก ครั้งละ ๑ - ๒ ช้อนกาแฟ
ขนาดบรรจุ	๑๕ กรัม

๑๗. ยาประสะกานพลู

วัตถุดิบประกอบ เทียนดำ เทียนขาว โกฐสอ โกฐกระดูก กำมะถันเหลือง การบูร รากไคร้เครือ เปลือกเพกา เปลือกขี้เฒ่า ใบกระวาน ลูกกระวาน ลูกผักชีลา แฝกหอม ว่านน้ำ หัวกระชาย เปราะหอม รากแจง กรุงเขมา หนังกิ่งละ ๔ ส่วน รากข้าวสาร เนื้อไม้ ลูกจันทร์ ขมิ้นชัน หนังกิ่งละ ๘ ส่วน ขิงแห้ง ดีปลี หนังกิ่งละ ๓ ส่วน น้ำประสานทอง สะตุ ไฟล เจตมูลเพลิงแดง สะค่าน ข้ำพลู หนังกิ่งละ ๒ ส่วน เปลือกขิก หนัก ๑๐ ส่วน พริกไทยหนัก ๑ ส่วน กานพลู หนัก ๑๓๑ ส่วน

วิธีทำ	บดเป็นผง
สรรพคุณ	แก้ปวดท้อง เนื่องจากธาตุไม่ปกติ ใช้ไฟลเผาไฟผสมกับน้ำปูนใส ถ้าหาน้ำกระสาย ไม่ได้ ให้ใช้น้ำสุกแทน
ขนาดรับประทาน	รับประทานทุก ๓ ชั่วโมง ผู้ใหญ่ ครั้งละ ๑ ช้อนกาแฟ
ขนาดบรรจุ	๑๕ กรัม

๑๘. ยากวาดแสงหมึก

วัตถุดิบประกอบ หมึกหอม จันทน์ชะมด ลูกกระวาน จันทน์เทศ ใบพิมเสน ลูกจันทร์ ดอกจันทน์ กานพลู ใบสันพร้าวหอม หัวหอม ใบกระเพรา ดิงเกลือ หนังกิ่งละ ๔ ส่วน ชะมด พิมเสน หนังกิ่งละ ๑ ส่วน

วิธีทำ	บดเป็นผง ทำเป็นเม็ด หนักเม็ดละ ๐.๒ กรัม
สรรพคุณ	แก้ตัวร้อน ละลายน้ำดอกไม้มเทศ แก้ท้องขึ้น ปวดท้อง ละลายน้ำใบกระเพราต้ม แก้ไอ ขับเสมหะ ละลายน้ำลูกมะแว้งเครือ หรือลูกมะแว้งต้นกวาดคอก แก้ปากเป็นแผล แก้ละออง ละลายน้ำลูกเบญจกานี่ฝนทาปาก
ขนาดรับประทาน	ใช้กวาดคอวันละ ๑ ครั้ง หลังจากนั้นรับประทานทุก ๑ ชั่วโมง เด็กอายุ ๑ - ๖ เดือน ครั้งละ ๒ เม็ด เด็กอายุ ๗ - ๑๒ เดือน ครั้งละ ๓ เม็ด
ขนาดบรรจุ	๑๒ เม็ด

๑๙. ยามันทธาตุ

วัตถุดิบประกอบ โกฐสอ โกฐเขมา โกฐหัวบัว โกฐเชียง โกฐจุฬาลัมพา เทียนดำ เทียนแดง เทียนขาว เทียนขาวเปลือก เทียนตาตักแตน รากไคร้เครือ ลูกผักชีล้อม ลูกผักชีลา การบูร กระเทียม เปลือกสมุลแว้ง เปลือกโมกมัน จันทน์แดง จันทน์เทศ กานพลู ดีปลี รากข้าพลุ เกาสะค้ำน รากเจตมูลเพลิง พริกไทยล่อน ลูกจันทน์ หนักสิ่งละ ๑ ส่วน ขิง ลูกเบญจกานี่ หนักสิ่งละ ๓ ส่วน

วิธีทำ บดเป็นผง

สรรพคุณ แก้อาตุไม่ปกติ แก้อ่อนชืด ท้องเฟ้อ

ขนาดรับประทาน รับประทานวันละ ๓ ครั้ง ก่อนอาหาร

ผู้ใหญ่ ครั้งละ ๑ ช้อนกาแฟ ละลายน้ำสุก

เด็ก ครั้งละ ๑/๒ ช้อนกาแฟ ละลายน้ำสุก

ขนาดบรรจุ ชนิดผง ๑๕ กรัม

๒๐. ยาไฟประลัยกัลป์

วัตถุดิบประกอบ พริกไทยล่อน ขิง ดีปลี กระเทียม หนักสิ่งละ ๔ ส่วน ขมิ้นอ้อย กะทือ ข่า ไพล เปลือกมะรุ้ม หนักสิ่งละ ๕ ส่วน รากเจตมูลเพลิงแดง สารส้มแก่นขนสนทะเล การบูร ผิวมะกรูด หนักสิ่งละ ๕ ส่วน

วิธีทำ บดเป็นผง

สรรพคุณ ขับน้ำคาวปลา ในเรือนไฟ ช่วยห้ามดลูกเข้าอู่

ขนาดรับประทาน รับประทาน วันละ ๓ ครั้ง ก่อนอาหาร

ครั้งละ ๑ ช้อนกาแฟ ละลายน้ำสุก หรือน้ำสุรา

ขนาดบรรจุ ๑๕ กรัม

๒๑. ยาไฟห่าทอง

วัตถุดิบประกอบ รากเจตมูลเพลิง ขิง พริกไทยล่อน สารส้ม ผักส้มป่อย หนักสิ่งละ ๕ ส่วน

วิธีทำ บดเป็นผง

สรรพคุณ ขับน้ำคาวปลา ในเรือนไฟ ช่วยห้ามดลูกเข้าอู่

ขนาดรับประทาน รับประทานวันละ ๓ ครั้ง ก่อนอาหาร

ครั้งละ ๑ ช้อนกาแฟ ละลายน้ำสุก หรือน้ำสุรา

ขนาดบรรจุ ๑๕ กรัม

๒๒. ยาประสะเจตพังคี่

วัตถุดิบประกอบ ดอกจันทน์ ลูกจันทน์ ลูกกระวาน ใบกระวาน กานพลู กรุงเขมา รากไคร้เครือ การบูร ลูกสมอทะเล พญารากขาว เปลือกหว่า กेलือสินเธาว์ หนักสิ่งละ ๑ ส่วน พริกไทยอ่อน บอระเพ็ด หนักสิ่งละ ๒ ส่วน ข่า หนัก ๑๕ ส่วน ระย้อม หนัก ๒ ส่วน เจตพังคี่ หนัก ๓๔ ส่วน

วิธีทำ	บดเป็นผง
สรรพคุณ	แก้กระษัยจุกเสียด
ขนาดรับประทาน	รับประทานทุกเช้าและเย็น ก่อนอาหาร ครั้งละ ๑ ช้อนกาแฟ ละลายน้ำสุก
ขนาดบรรจุ	๑๕ กรัม

๒๓. ยาธรณีสังกะฆาต

วัตถุดิบประกอบ ลูกจันทน์ ดอกจันทน์ ลูกกระวาน กานพลู เทียนดำ เทียนขาว หัวตองดึง หัวบุก หัวกลอย หัวกระดาดขาว หัวกระดาดแดง ลูกเร่ว ขิง ชะเอมเทศ รากเจตมูลเพลิง โกฐกระดุก โกฐเขมา โกฐน้ำเต้า หนักสิ่งละ ๑ ส่วน ผักแพวแดง เนื้อลูกมะขามป้อม หนักสิ่งละ ๒ ส่วน เนื้อลูกสมอไทย มหาหิงคุ์ การบูร หนักสิ่งละ ๕ ส่วน รงทอง (ประสะแล้ว) หนัก ๔ ส่วน ยาดำ หนัก ๒๐ ส่วน พริกไทยอ่อน หนัก ๙๖ ส่วน

วิธีทำ	บดเป็นผง
สรรพคุณ	แก้กระษัยเส้น เถาดาน ท้องผูก
ขนาดรับประทาน	รับประทานวันละ๑ ครั้ง ก่อนอาหารเช้าหรือก่อนนอน ๓๕๕ ๑/๒ – ๑ ช้อนกาแฟ ละลายน้ำสุก หรือน้ำผึ้งปั้นเป็นลูกกลอน คนเป็นไข้ หรือสตรีมีครรภ์ ห้ามรับประทาน
ขนาดบรรจุ	๑๕ กรัม

๒๔. ยาบำรุงโลหิต

วัตถุดิบประกอบ โกฎจุพาลัมพา เนื้อลูกสมอไทย เนื้อลูกสมอติง เนื้อลูกสมอพิเภก เปลือกชะลูด เปลือกอบเชยเทศ จันทน์แดง แก่นแสมสาร แก่นแสมทะเล กฤษณา หนักสิ่งละ ๑ ส่วน ครั้ง หนัก ๘ ส่วน ผาง ดอกคำไทย หนักสิ่งละ ๑๐ ส่วน

วิธีทำ	บดเป็นผง
สรรพคุณ	บำรุงโลหิต
ขนาดรับประทาน	รับประทานวันละ ๒ ครั้ง เข้า – เย็น ก่อนอาหาร ครั้งละ ๑ ช้อนกาแฟ ละลายน้ำสุก
ขนาดบรรจุ	๓๐ กรัม

๒๕. ยาประสะเปราะใหญ่

วัตถุดิบประกอบ โกฎสูอ โกฎเขมา โกฎห้วบัว โกฎเซียง โกฎจุพาลัมพา เทียนดำ เทียนแดง เทียนขาว เทียนขาวเปลือก เทียนตาตักแตน ลูกจันทน์ ดอกจันทน์ ลูกกระวาน กานพลู จันทน์เทศ จันทน์แดง ดอกบุนนาค ดอกสารภี ดอกพิกุล เกสรบัวหลวง หนักสิ่งละ ๑ ส่วน เปราะหอม หนัก ๒๐ ส่วน

วิธีทำ	บดเป็นผง
สรรพคุณ	ถอนพิษไข้ตานทราย สำหรับเด็ก ละลายน้ำดอกไม้เทศหรือน้ำสุก รับประทาน หรือผสมน้ำสุราสุมกระหม่อม
ขนาดรับประทาน	รับประทาน วันละ ๓ ครั้ง ครั้งละ ๑/๒ – ๑ ช้อนชา
ขนาดบรรจุ	๑๕ กรัม

๒๖. ยามหาจักรใหญ่

วัตถุดิบประกอบ โกฎสูอ โกฎเขมา โกฎพุงปลา โกฎก้านพร้าว โกฎกระดูก เทียนดำ เทียนแดง เทียนขาว เทียนขาวเปลือก เทียนยาวพาณี สมอไทย (เอาแต่เนื้อ) สมอพิเภก (เอาแต่เนื้อ) มะขามป้อม (เอาแต่เนื้อ) ลูกจันทน์ ดอกจันทน์ ลูกกระวาน กานพลู ชะเอมเทศ เมล็ดโหระพา ลูกผักชีลา สารส้ม ดินประสิว ขมิ้นอ้อย หัวกระเทียม หนักสิ่งละ ๑ ส่วน ยาตำสะตุ หนัก ๔ ส่วน ไบกระพังโหม หนัก ๓๐ ส่วน

วิธีทำ	บดเป็นผง ทำเป็นเม็ด หนักเม็ดละ ๐.๕ กรัม
สรรพคุณ	แก้ลมทราง แก้อาการท้องอืด ท้องเฟ้อ
ขนาดรับประทาน	เด็กอายุต่ำกว่า ๕ ขวบ รับประทานครั้งละ ๑-๓ เม็ด เพิ่มและลดได้ตามส่วน
ขนาดบรรจุ	๑๐ เม็ด

๒๗. ยาเหawahoy

วัตถุดิบประกอบ กระจุกเสื่อเผา กระจุกโคเผา กระจุกแพะเผา กระจุกงูเหลือมเผาหนักสิ่งละ ๑ ส่วน เปลือกหอยขมเผา เปลือกหอยแครงเผา เปลือกหอยตาวัวเผา เปลือกหอยพิมพการังเผา เปลือกหอยนางรมเผา เปลือกหอยกาบเผา เปลือกหอยจับแฉงเผา เปลือกหอยมุกเผา เปลือกหอยสังข์เผา หนักสิ่งละ ๒ ส่วน รากทนต์ (ตองแตก) หนัก ๓ ส่วน รากเจตมูลเพลิงแดง หัสศุนเทศ หนักสิ่งละ ๔ ส่วน พริกไทยล่อนหนัก ๓๒ ส่วน

วิธีทำ	บดเป็นผง
สรรพคุณ	แก้กระษัยจุกเสียด
ขนาดรับประทาน	รับประทานวันละ ๒ ครั้ง ก่อนอาหาร เช้า - เย็น ครั้งละ ๑ ช้อนกาแฟ ผสมน้ำผึ้งปั้นเป็นลูกกลอน
ขนาดบรรจุ	๑๕ กรัม

๒๘. ยาถ้าย

วัตถุดิบประกอบ ไบมะกา ไบมะขาม ไบส้มป่อย หญ้าไทร ใบไผ่ป่า ฝักคูณ รากชี่กาแดง รากชี่กาขาว รากตองแตก เถาว์ลัย เปรี๊ยะ หัวหอม ฝักส้มป่อย สมอไทย สมอติงู หนักสิ่งละ ๑ ส่วน ชี่เหล็กทั้ง ๕ หนัก ๑ ส่วน ยาดำ หนัก ๔ ส่วน ดีเกลือฝรั่ง หนัก ๒๐ ส่วน

วิธีทำ	บดเป็นผง ทำเป็นเม็ด หนักเม็ดละ ๐.๕ กรัม
สรรพคุณ	แก้ท้องผูก
ขนาดรับประทาน	รับประทาน วันละ ๑ ครั้ง ก่อนนอน ครั้งละ ๒ - ๕ เม็ด ตามธาตุหนักธาตุเบา
ขนาดบรรจุ	๑๐ เม็ด

ข้อ ๓ ยาสามัญประจำบ้าน ที่ได้ขึ้นทะเบียนตำรายาไว้ก่อนประกาศฉบับนี้ใช้บังคับ
ยังคงเป็นยาสามัญประจำบ้านต่อไปได้ ภายในกำหนดหนึ่งร้อยแปดสิบวัน นับแต่ประกาศฉบับนี้
มีผลใช้บังคับ

ข้อ ๔ ให้ผู้รับอนุญาตผลิต นำหรือส่งยาเข้ามาในราชอาณาจักร ซึ่งยาแผนโบราณที่มี
ตำรับยาตามประกาศฉบับนี้และได้ขึ้นทะเบียนตำรับยาไว้ก่อนที่ประกาศฉบับนี้มีผลใช้บังคับที่
ประสงค์จะให้ตำรับยานั้นเป็นยาสามัญประจำบ้านโดยไม่ต้องขอขึ้นทะเบียนตำรายาใหม่ ขอแก้ไข
รายการทะเบียนตำรับยาภายในกำหนดหนึ่งร้อยแปดสิบวัน นับแต่ประกาศฉบับนี้ มีผลใช้บังคับ

ข้อ ๕ ประกาศฉบับนี้ให้ใช้บังคับตั้งแต่วันถัดจากวันประกาศในราชกิจจานุเบกษา เป็นต้นไป

ประกาศ ณ วันที่ ๒๙ สิงหาคม พ.ศ.๒๕๓๗

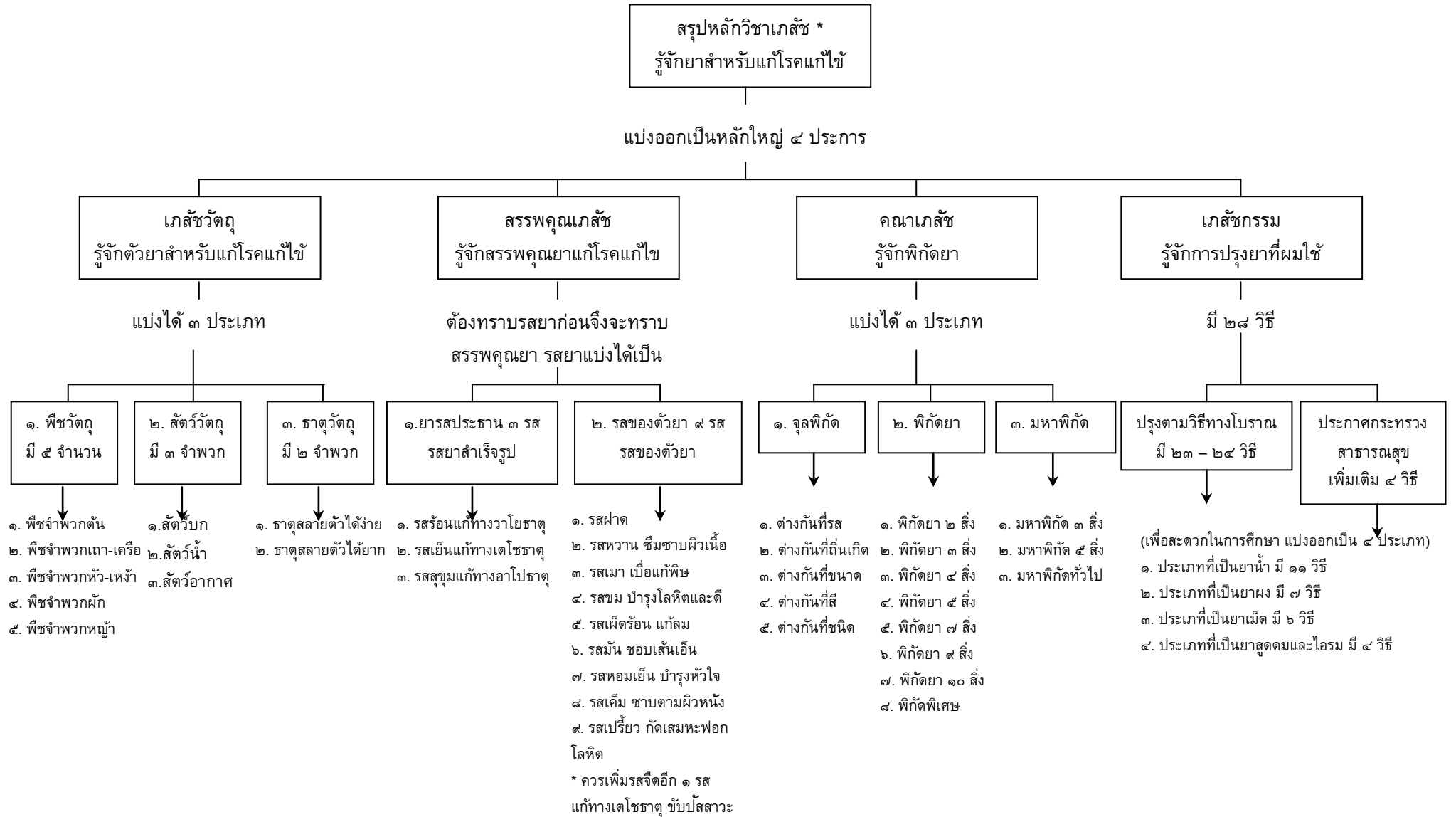
ลงนาม อาทิตย์ อุไรรัตน์
(นายอาทิตย์ อุไรรัตน์)
รัฐมนตรีว่าการกระทรวงสาธารณสุข

(คัดจากราชกิจจานุเบกษา ฉบับประกาศทั่วไป เล่ม๑๑ ตอนพิเศษ๔๒ง วันที่ ๓ ตุลาคม ๒๕๓๗)

แผนภูมิ ๕ ยาสามัญประจำบ้าน ๒๘ ชนิด (แบ่งตามกลุ่มอาการ)

แผนภูมิที่ ๖ แผนภูมิสรุปความสัมพันธ์ของเนื้อหาวิชาเภสัชกรรมแผนโบราณ

บรรณานุกรม

โรงเรียนแพทย์แผนโบราณ วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม ราชวรมหาวิหาร. **ตำราประมวลหลักเภสัช.** กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ศรีไทย, ๒๕๒๘.

ประเสริฐ พราหมณี และคณะ, สมาคมแพทย์แผนโบราณวัดมหาธาตุ กรุงเทพฯ. **ตำราเภสัชกรรมไทยแผนโบราณ.** กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย, ๒๕๓๑.

ฝ่ายธรรมชาติบำบัด สำนักงานสาธารณสุขจังหวัดปราจีนบุรี, ศูนย์ประสานงานการแพทย์แผนไทยภาคกลาง และสถาบันการแพทย์แผนไทย กรมการแพทย์ กระทรวงสาธารณสุข **คู่มือเภสัชกรรมแผนโบราณ.** กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์องค์การสงเคราะห์ทหารผ่านศึก, ๒๕๓๗.

แผนกเภสัชกรรม มูลนิธิฟื้นฟูส่งเสริมการแพทย์ไทยเดิณx อายุรเวทวิทยาลัย, **คู่มือการฝึกปฏิบัติการเภสัชกรรมแผนเดิม หลักสูตรแพทย์แผนโบราณแบบประยุกต์.** ม.ป.ท., ม.ป.ป., (อัดสำเนา)

พิษณุประสาทเวช, พระยา. **เวชศึกษาแพทย์ศาสตร์สังเขป เล่ม ๑.** พระนคร: โรงพิมพ์ไทย, ๒๔๕๑.

พิษณุประสาทเวช, พระยา. **เวชศึกษาแพทย์ศาสตร์สังเขป เล่ม ๒.** พระนคร: โรงพิมพ์พฤติมา, ๒๔๕๖.

พิษณุประสาทเวช, พระยา. **เวชศึกษาแพทย์ศาสตร์สังเขป เล่ม ๓.** พระนคร: โรงพิมพ์สามัคคี, ม.ป.ท.

พิษณุประสาทเวช, พระยา. **แพทย์ศาสตร์สังเคราะห์ เล่ม ๑.** พระนคร: โรงพิมพ์ไทย, ๒๔๕๐.

พิษณุประสาทเวช, พระยา. **แพทย์ศาสตร์สังเคราะห์ เล่ม ๒.** พระนคร: โรงพิมพ์ศุภการจำเริญ, ๒๔๕๐.

ภาคผนวก ก.

การสับยา

การสับยา คือ การนำสมุนไพรสดหรือแห้งในส่วนต่างๆ เช่น แก่น, เปลือก, ราก, ลูก, ใบ, ดอก มาทำให้มีขนาดเล็กลงโดยการใช้มีดลึบให้เป็นชิ้นเล็กๆ ตามที่ต้องการใช้ในการปรุงยา

อุปกรณ์การสับยา

- มีด
- เขียง
- ถาด (ใบใหญ่)
- กระจอบป่าน
- ผ้าขนหนู
- ยาสมุนไพร

ขั้นตอนในการสับยา

๑. ปูกระจอบป่านบนโต๊ะยา
๒. วางถาด (ใบใหญ่) บนกระจอบป่าน
๓. วางเขียงในถาด (ใบใหญ่) โดยใช้ผ้าขนหนูพันรองเขียงกับถาด (ใบใหญ่) เพื่อป้องกันมิให้เกิดเสียงมากเวลาสับยา
๔. วางยาสมุนไพรบนเขียง ใช้มีดสับยาออกเป็นชิ้นเล็กๆ ตามขนาดที่ต้องการและความเหมาะสม (ในขณะสับยาไม่ควรให้ยากระเด็นออกนอกถาด)

ขั้นตอนการเก็บยาที่สับเสร็จแล้ว

๑. ให้นำยาที่ได้ใส่ในลิ้นชักยาตามชื่อยานั้นๆ
๒. ให้นำยาที่ได้ใส่ในปียาสารอง เขียนชื่อยาติดไว้แล้วเก็บให้เรียบร้อยเป็นหมวดหมู่

การเก็บรักษาอุปกรณ์การสับยา

๑. ล้างทำความสะอาดอุปกรณ์การสับยา
๒. เก็บอุปกรณ์ของใช้เข้าที่

การบดยา

ขั้นตอนการบดยา (ด้วยเครื่องบดยา เครื่องที่ ๑)

๑. นำยาที่อบแล้ว ใส่เครื่องบดยาเครื่องที่ ๑ จำนวน ๒ ถาด
๒. บดยาครั้งที่ ๑ เริ่มเปิดเครื่องบดยา นาน ๑/๒ ชั่วโมง
๓. นำยาที่เหลือถาดที่ ๓,๔ ทอยใส่เครื่องบดยา จนครบตามตำรับยานั้น
๔. บดยานาน ครั้งละ ๓ ชั่วโมง
๕. เขียนชื่อยา, น้ำหนักยา, เวลาที่เริ่มบดยา, เวลาที่บดยาเสร็จ, วัน/เดือน/ปี, ชื่อผู้บดยาปิด

ไว้บนฝาเครื่องบดยาเครื่องที่ ๑

๖. เมื่อบดยาเสร็จแล้ว ตักยาออกจากเครื่องบดยาใส่ไว้ในกะละมัง เพื่อเตรียมร่อน

ขั้นตอนการบดยา (ด้วยเครื่องบดยา เครื่องที่ ๒)

๑. นำยาที่อบแล้ว ใส่เครื่องบดยาเครื่องที่ ๒ จำนวน ๒ ถาด
๒. บดยาครั้งที่ ๒ เริ่มเปิดฝาเครื่องบดยาใช้เกียร์ ๒ นาน ๑ ชั่วโมง
๓. นำยาที่เหลือถาดที่ ๓,๔ ทอยใส่เครื่องบดยาจนครบตำรับนั้น บดต่อไปอีก ๑/๒ ชั่วโมง แล้วเปลี่ยนเป็นเกียร์ ๓
๔. บดยานาครั้งละ ๓ ชั่วโมง
๕. เขียนชื่อยา, น้ำหนักยา, เวลาที่เริ่มบดยา, เวลาที่บดยาเสร็จ, วัน/เดือน/ปี, ชื่อผู้บดยาปิด

ไว้บนฝาเครื่องบดยาเครื่องที่ ๒

๖. การบดครั้งที่ ๒ (กากยา) เริ่มเปิดเครื่องบดยาใช้เกียร์ ๓)

ติดบนเครื่องบดยา

ชื่อยา.....

น้ำหนัก.....กรัม

เริ่มบดเวลา.....น.

วันที่.....

ลงชื่อ.....ผู้บดยา

ขั้นตอนการร่อนยา

๑. นำยาที่บดเสร็จแล้ว ร่อนผ่านตะแกรงตามขนาดเบอร์ที่ต้องการ(เบอร์ ๑๐๐ หรือ เบอร์ ๘๐)
 ๒. ชั่งเนื้อยาที่ร่อนเสร็จแล้ว ใส่กะละมัง เขียนชื่อยา น้ำหนัก เนื้อยา วัน/เดือน/ปี ชื่อผู้ร่อนยา ใส่กะละมัง ปิดฝามิดชิด
 ๓. ชั่งกากยาใส่ ถุงพลาสติก (ช้อน ๒ ถุง) เขียนชื่อยา, น้ำหนักกากยา, วัน/เดือน/ปี, ชื่อผู้ร่อนยาใส่ไว้ในถุงกากยา ผู้ไว้ให้แน่น
 ๔. เมื่อร่อนยาครั้งต่อๆ ไป (ครั้งที่ ๒, ๓, ๔.....) ให้เอาน้ำหนักเนื้อยาที่ร่อนได้ในแต่ละครั้ง ของยาขนานนั้น ๆ มาใส่รวมในภาชนะเดียวกัน โดยเขียนชื่อยา, น้ำหนักเนื้อยา, วัน/เดือน/ปี, ชื่อผู้ร่อนยาในแต่ละครั้ง ใส่ไว้ในภาชนะเนื้อยาขนานนั้น ปิดฝาให้มิดชิด
 ๕. ยาร่อนเสร็จแล้วในขนานหนึ่งๆ คลุกเคล้าให้เข้ากันดี ก่อนนำไปใส่ภาชนะที่สะอาดเขียนชื่อยา (เบอร์ยา) วัน/เดือน/ปี ที่ผลิตยาเสร็จ ปิดไว้ข้างๆภาชนะ นั้นๆ
 ๖. บันทึกบัญชีการบดร่อนยา ในแต่ละขนานทุกครั้ง ลงในแบบฟอร์มบัญชีการบดร่อนยาประจำวัน
- การดูแลรักษาเครื่องบดยา**

๑. ใช้ผ้าชุบน้ำเช็ดทำความสะอาดเครื่องร่อนยา และใช้ผ้าแห้งเช็ดอีกครั้ง ให้เครื่องร่อนยา แห้ง (อาจจะใช้พัดลมเป่าแห้ง)
๒. ปิดฝาเครื่องร่อนยา

การเก็บรักษาตะแกรงหรือร่อน

๑. ใช้แปรงปัดทำความสะอาดผงยา ที่ติดอยู่ที่ตะแกรง และขอบตะแกรงร่อนยา
๒. ใช้ผ้าชุบน้ำเช็ดที่ตะแกรง และขอบตะแกรงร่อนยา และใช้ผ้าแห้งเช็ดอีกครั้ง ให้ตะแกรง ร่อนยาแห้ง (อาจจะใช้พัดลมเป่าให้แห้ง)
๓. ใช้ช้อนสแตนเลส (หน้าตัดรูปสี่เหลี่ยม) ขูดตะแกรงร่อนยาเบาๆ เพื่อให้เสี้ยนยาที่ติด ตะแกรงหลุดออก หรือใช้แหนมถอดเสี้ยนยาที่ติดตะแกรงร่อนยาออกให้หมด
๔. เก็บตะแกรงร่อนยาไว้ในตู้

ข้อควรระวัง : ห้ามนำตะแกรงร่อนยาล้างน้ำ เพราะทำให้ตะแกรงชำรุดและอายุการใช้งานสั้นลง

วิธีการปรุงยาตามหลักการปรุงยาแผนโบราณมี ๒๘ วิธี คือ

๑. ยาดากแห้ง	ปรุงแล้ว	บดเป็นผงละเอียด ปั้นเป็นลูกกลอน
๒. ยาดากแห้ง	ปรุงแล้ว	บดเป็นผงละเอียด ปั้นเม็ด หรือใช้ยาผง
๓. ยาสด, แห้ง	ปรุงแล้ว	ต้มพอเดือด หรือเคี่ยวรินน้ำกิน
๔. ยาดากแห้ง	ปรุงแล้ว	บดเป็นผงหยาบ แช่น้ำ หรือดองสุรากินแต่น้ำ
๕. ยาสด, แห้ง	ปรุงแล้ว	บดเป็นผงหยาบ กัดด้วยหัวเหล้าและหยดลงในน้ำเติมน้ำกิน
๖. ยาดากแห้ง	ปรุงแล้ว	เผาเป็นถ่าน ทำน้ำต่าง รินแต่น้ำกิน
๗. ยาดากแห้ง	ปรุงแล้ว	สุ่ม เผาหรือคั่วไฟ บดเป็นผงละเอียด ปั้นเม็ดหรือใช้ยาผง
๘. ยาสด, แห้ง	ปรุงแล้ว	บดเป็นผงหยาบ บรรจุภาชนะเอาไว้ดม
๙. ยาสด, แห้ง	ปรุงแล้ว	กลั่นเอาไอ (น้ำเหลือง) เช่น กลั่นสุรา เอาน้ำเหลืองกิน
๑๐. ยาสด, แห้ง	ปรุงแล้ว	บดเป็นผงละเอียดมาก ใช้เป่าจมูก และคอ เช่น ยานัตถุ์
๑๑. ยาดากแห้ง	ปรุงแล้ว	มวนเป็นบุหรี่ยสูบ หรือสูดเอาควัน
๑๒. ยาดากแห้ง	ปรุงแล้ว	บดเป็นผงหยาบ เผาไฟหรือโยนบนถ่านไฟ ใช้ควันรม
๑๓. ยาสด, แห้ง	ปรุงแล้ว	บดเป็นผงหยาบ หุงด้วยน้ำมัน เป็นยาน้ำมัน
๑๔. ยาสด, แห้ง	ปรุงแล้ว	ต้ม ใช้น้ำยาอมบ้วนปาก
๑๕. ยาสด, แห้ง	ปรุงแล้ว	ต้ม ใช้น้ำอาบ
๑๖. ยาสด, แห้ง	ปรุงแล้ว	ต้ม ใช้น้ำแช่
๑๗. ยาสด, แห้ง	ปรุงแล้ว	ต้ม ใช้น้ำชะ
๑๘. ยาสด, แห้ง	ปรุงแล้ว	ต้ม ใช้ไอรรม
๑๙. ยาสด, แห้ง	ปรุงแล้ว	ตำ ใช้เป็นยาสูมหรือพอก
๒๐. ยาสด, แห้ง	ปรุงแล้ว	ใช้เป็นยาทา
๒๑. ยาสด, แห้ง	ปรุงแล้ว	ทำเป็นลูกประคบ
๒๒. ยาสด, แห้ง	ปรุงแล้ว	ใช้เหน็บทวารหนัก
๒๓. ยาสด, แห้ง	ปรุงแล้ว	ใช้สวนทวารหนัก
๒๔. ยาผสมแล้ว	ใช้เป็นยาพอก	
๒๕. ยาผสมแล้ว	ทำเป็นยากวน หรือยาขี้ผึ้งปิดแผล	
๒๖. ยาผสมแล้ว	ทำเป็นยาแคปซูล	
๒๗. ยาผสมแล้ว	ทำเป็นยาตอกเม็ด	
๒๘. ยาผสมแล้ว	ทำเป็นยาเคลือบเม็ด	

ยาลูกกลอน

ยาลูกกลอนเป็นรูปแบบหนึ่งของยาสมุนไพร มีรูปร่างกลม ทำจากผงยาชนิดเดียวหรือหลายชนิด ผสมสารที่ทำให้ผงเกาะตัว เช่น น้ำ น้ำแป้ง น้ำผึ้ง เป็นต้น

ยาลูกกลอนอบน้ำผึ้ง เป็นยาลูกกลอนที่ทำจากผงยาและน้ำผึ้งผสมกัน มีลักษณะกลม มีน้ำอยู่น้อยการแตกตัวช้า ออกฤทธิ์ได้นานน้ำผึ้งใช้ผสมช่วยปรับรสและช่วยบำรุงร่างกาย มักใช้เป็นการรักษาโรคเรื้อรังและโรคที่ต้องทำการบำรุงด้วย แต่มีข้อเสียที่ยาลูกกลอนน้ำผึ้งใช้น้ำผึ้งจำนวนมาก ทำให้ต้นทุนสูง

วิธีการเตรียมยาลูกกลอนน้ำผึ้ง

มีกรรมวิธีและเทคนิคที่ช่วยให้ยาลูกกลอนเป็นเม็ดสวยได้ แบ่งออกเป็นขั้นตอน ดังนี้

๑. ขั้นตอนการเคี้ยวน้ำผึ้ง ขั้นตอนนี้นับเป็นขั้นตอนที่สำคัญมาก การเคี้ยวน้ำผึ้งมีประโยชน์ที่ช่วยฆ่าเชื้อโรค และไล่หน้าที่อยู่ในน้ำผึ้ง ทำให้ลูกกลอนไม่ขึ้นยา ยาที่ปั้นเม็ดจะเก็บได้นานหรือเก็บได้ไม่นานขึ้นอยู่กับขั้นตอนนี้ ในการเคี้ยวน้ำผึ้งต้องใช้ภาชนะที่แห้งสนิท มีวิธีทำมาแล้ว มีวิธีทำดังนี้

๑.๑ เทน้ำผึ้งใส่หม้อขนาดใหญ่ที่เตรียมไว้โดยทั่วไปอัตราส่วนระหว่างผึ้ง ตอยามงที่ใช้ผสมเป็น ๑ ต่อหนึ่ง (โดยน้ำหนัก) แต่อัตราส่วนนี้มีอัตราการใช้ น้ำผึ้งมากหรือน้อยขึ้นอยู่กับลักษณะ ของผงยา เช่น ยางพรมที่มีส่วนผสมของยาดำ มหาหิงคุ์ ยาพวกนี้ ต้องใช้น้ำผึ้งในการ ผสมน้อย มีพวกแก่นไม้ รากไม้ พวกเกสรดอกไม้ พวกนี้ต้องใช้น้ำผึ้งมาก

๑.๒ นำหม้อที่ใส่น้ำผึ้งขึ้นตั้งไฟ ช่วงแรกใช้ไฟแรง คนให้เข้ากัน และเคี้ยวจนน้ำ ผึ้งเหนียวได้ที่โดยดูจากลักษณะดังนี้ คือ

๑.๑.๒ ตอนแรกที่น้ำผึ้งเดือดฟองจะใหญ่และฟูสูง เมื่อเคี้ยวได้ที่ฟองจะยุบ และมีขนาดเล็กละเอียด ช่วงเคี้ยวตั้งแต่น้ำผึ้งฟองใหญ่จนฟองเล็ก ใช้เวลา ๑๐ – ๑๕ นาที

๑.๑.๒ การทดสอบได้อีกวิธีหนึ่ง คือ หยดน้ำผึ้งที่เคี้ยวได้ที่แล้ว ลงในน้ำที่อุณหภูมิห้องปกติสังเกตดูว่าน้ำผึ้งมีลักษณะอย่างไร ลักษณะน้ำผึ้งที่เคี้ยวได้ที่แล้ว จะมีลักษณะ คือน้ำผึ้งจะมีสีน้ำตาลเข้มขึ้นกว่าเดิม เป็นก้อนแข็งและรวมตัวกัน แต่ถ้าหยดลงไปใต้น้ำแล้วน้ำผึ้งยังเหนียว ไม่แข็ง ไม่จับเป็นก้อน ต้องเคี้ยว ต่อไปอีก และทดสอบดูอีกครั้งหนึ่ง เมื่อเคี้ยวน้ำผึ้งจนได้ที่แล้ว เติมน้ำเดือดลงไป ๒ กาใหญ่ ขณะที่หม้อตั้งอยู่บนเตา แล้วเคี้ยวต่อไปจนน้ำผึ้งได้ที่ ซึ่งลักษณะความเหนียวจะไม่เหมือนกัน ต้องอาศัยประสบการณ์ และสังเกตจากลักษณะฟองตามที่กล่าวไว้แล้ว

๑.๓ เมื่อเคี้ยวน้ำผึ้งได้ที่แล้ว ให้ยกลงจากเตา กรองด้วยผ้าขาวบางและกวนต่อไปเรื่อยๆ จนกว่าน้ำผึ้งเริ่มเย็น เมื่อน้ำผึ้งเย็นแล้ว จึงนำไปผสมกับยาผงในขั้นต่อไป

๒. ขั้นตอนการผสมน้ำผึ้งกับยาผง ขั้นตอนนี้เป็นขั้นตอนที่สำคัญมาก เพราะยาจะเป็นเม็ดได้หรือไม่ขึ้นอยู่กับขั้นตอนการผสมน้ำผึ้งกับยาผง มีรายละเอียดดังนี้

๒.๑ นำยาที่ซึ่งเตรียมไว้ เทใส่กะละมังที่แห้งสะอาด

๒.๒ ตวงน้ำผึ้งที่เคี่ยวได้ที่แล้ว ค่อยๆเทราดบนยาผงที่ละทัพพี พร้อมกับใช้มือคลุกเคล้าให้เข้ากับน้ำผึ้งและเทราดน้ำผึ้งพร้อมกับคลุกเคล้าจนยาได้ที่ซึ่งสังเกตได้โดยหยิบยาที่เคล้าทดลองปั้นด้วยมือดูว่าเม็ดดี หรือยาติดนิ้วหรือไม่ ถ้ายาได้ที่แล้วจะไม่ติดนิ้วมือ แล้วบีบเม็ดยาที่ปั้นดูว่า ยานั้นแตกร่วนหรือไม่ ถ้ายาไม่แตกร่วนยังเป็นเม็ดเกาะกันดีแสดงว่ายาได้ที่แล้ว ถ้าบีบแล้วยาแตกร่วนอยู่ แสดงว่ายังเคล้ายาไม่เข้ากับน้ำผึ้ง

หมายเหตุ : ขั้นตอนที่ต้องใช้มือในการคลุกยา ต้องล้างมือให้สะอาด และต้องให้มือแห้ง เพราะถ้ามือไม่แห้งสนิท จะทำให้ยาขึ้นราได้ หรืออาจจะใส่มืออย่างที่สะอาดก็ได้

๓. การทำยาเม็ดลูกกลอน

๓.๑ โดยใช้เครื่องทำยาเม็ดลูกกลอน ซึ่งจะมีขั้นตอนและกรรมวิธีทำดังนี้

เครื่องมือและอุปกรณ์ที่ใช้

- ๓.๑.๑ เครื่องทำยาเม็ดลูกกลอน
- ๓.๑.๒ เครื่องรีดเส้นยา
- ๓.๑.๓ ยาที่คลุกน้ำผึ้งไว้เรียบร้อยแล้ว
- ๓.๑.๔ ถาดสี่เหลี่ยมขนาดใหญ่, ขนาดกลาง
- ๓.๑.๕ ผ้าสะอาดผืนเล็ก
- ๓.๑.๖ กาดม่น้ำขนาดใหญ่
- ๓.๑.๗ แปรงทองเหลือง (สำหรับแปรงยาที่ติดเครื่องรีดเส้นยา)
- ๓.๑.๘ โต้ะแก้อี้ (สำหรับวางถาดยาที่ออกมาจากเครื่อง)
- ๓.๑.๙ ทัพพี
- ๓.๑.๑๐ มีด

การเตรียมเครื่องมือและอุปกรณ์

๑. การทำความสะอาดเครื่องทำยาเม็ดลูกกลอน และเครื่องรีดเส้นยา โดยใช้ผ้าเช็ดเทราดเครื่องให้น้ำไหลลงกะละมังใหญ่ เช็ดให้แห้งสนิทด้วยผ้าสะอาด และใช้สำลีชุบแอลกอฮอล์อีกครั้ง

๒. นำถาดขนาดกลางที่แห้งสะอาด มารองรับยาจากเครื่องรีดเส้นยาและเครื่องทำยาเม็ดลูกกลอน

วิธีการผลิต

๑. นำยาซึ่งได้คลุกน้ำผึ้ง (หรือสารยึดเกาะอื่นๆ) ไว้เรียบร้อยแล้ว ใส่เครื่องรีดเส้นยา ๑ – ๒ ครั้ง เพื่อให้ได้เส้นยากลม แน่น และเรียบ โดยใช้มีดตัดเส้นยาที่ผ่านเครื่องรีดแล้ว ให้มีขนาดเท่ากับ ความยาวของเครื่องตัดยาเม็ดลูกกลอน

๒. เปิดเครื่องทำยาเม็ดลูกกลอน ที่ได้วางตามขวางบนเครื่องทำยานำเส้นยาเม็ดลูกกลอน แล้วยาก็จะถูกตัดออกเป็นเม็ดกลมๆ ลงบนถาดรองรับ

๓. คัดเลือกเม็ดยาที่ไม่ได้ขนาดออก นำเม็ดยาที่ได้คัดเลือกแล้วใส่ใน ถังเคลือบเม็ดยา ในปริมาณที่เหมาะสมกับถังเคลือบเม็ดยาเปิด

๔. เปิดเครื่องหมุนถังเคลือบยาเม็ด จนได้เม็ดยากลม เรียบ ดีแล้ว จึงนำยาอบที่อุณหภูมิ ๕๐ – ๕๕ องศาเซลเซียส ประมาณ ๔ - ๖ ชั่วโมง จนยาแห้งดี ทิ้งไว้ให้เย็น แล้วนำยเก็บไว้ในขวด โหลแก้วปิดฝาให้แน่น ป้องกันความชื้น

๓.๒ โดยใช้รางกลิ้งยา ซึ่งจะมีขั้นตอนและกรรมวิธีการทำ ดังนี้

เครื่องมือและอุปกรณ์ที่ใช้

๓.๒.๑ รางกลิ้งยา พร้อมฝาประกบ

๓.๒.๑ กะละมังขนาดใหญ่

๓.๒.๑ ถาดสี่เหลี่ยมขนาดใหญ่, ขนาดกลาง

๓.๒.๑ ชามขนาดกลาง

๓.๒.๑ ผ้าสะอาดผืนเล็ก

๓.๒.๑ กาทัมน้ำขนาดใหญ่

๓.๒.๑ โตะที่ใช้วางรางกลิ้งยา

๓.๒.๑ น้ำมันพืช หรือน้ำมันที่ไม่มีกลิ่น

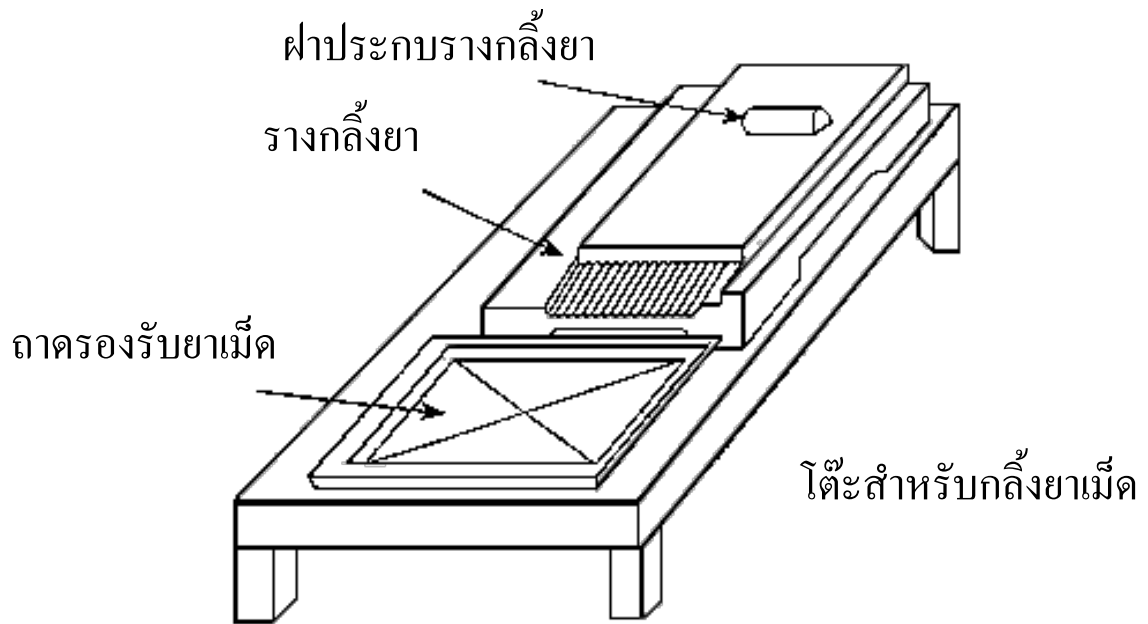
การเตรียมเครื่องมือและอุปกรณ์

๑. ทำความสะอาดรางกลิ้งยา และฝาประกบ โดยใช้น้ำเดือดเทรารางกลิ้ง พร้อมฝาประกบ ในกะละมังเซ็ดให้แห้งสนิทด้วยผ้าสะอาด และใช้สำลีชุบแอลกอฮอล์อีกครั้ง ทิ้งให้ระเหยแห้งก่อนนำ ยามากลับบนรางกลิ้งยา

๒. นำรางกลิ้งยาวางบนโตะสำหรับกลิ้งยา

๓. นำชามขนาดกลางใส่น้ำสุกประมาณครึ่งชาม และเทน้ำมันพืช หรือน้ำมันที่ไม่มีกลิ่นลงในชามใบเดียวกันประมาณ ๑ ใน ๔ ของน้ำในชาม และนำผ้าสะอาดผืนเล็กชุบน้ำสุกในกะละมังบิดให้แห้ง และนำมาแช่ในชามที่มีน้ำมันกับน้ำผสมกัน ใช้สำหรับเซ็ดรางยาในกรณีที่ยาเริ่มจะติดราง

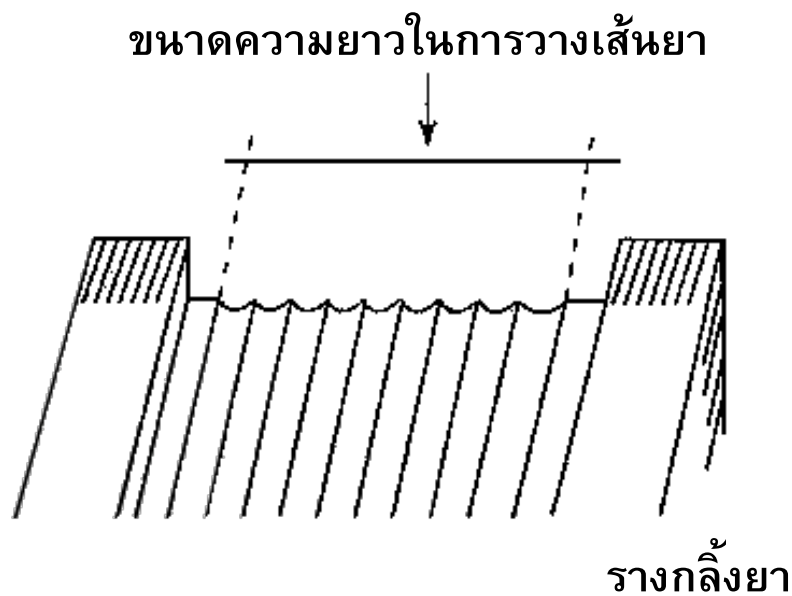
๔. นำถาดขนาดกลางที่แห้งและสะอาด มารองรับยาด้านหลังรางกลิ้งดังรูปภาพที่แสดงไว้

ภาพแสดงลักษณะการจัดวางเครื่องมือสำหรับกลิ้งยาเม็ดลูกกลอน

วิธีการกลิ้งยาเม็ดลูกกลอน

๑. หยิบยาเส้นที่รีดไว้แล้วในฉาด รีดเส้นยาด้วยเครื่องรีดเส้นยา ซึ่งมีขนาดเส้นกลมโตเท่ากับขนาดรางกลิ้งยา หรืออาจจะใช้มือกลิ้งเส้นยาให้ได้ขนาดเส้นกลมโต เท่ากับขนาดรางกลิ้งยา

๒. วางไม้ประกบรางกลิ้งลงบนเส้นยา ค่อยๆกลิ้งยาไปมา พร้อมกับลงน้ำหนักกดลงบนรางที่ละน้อยจนกว่าขอบฝาประกบจะชิดกับขอบรางกลิ้ง จึงลงน้ำหนักให้มากขึ้น และกลิ้งไปมาอีก ๔-๕ ครั้ง จนยาเป็นเม็ดดีแล้วจึงดันฝาประกบไปทางด้านหน้า ด้วยความแรงที่พอจะให้ยาเม็ดตกลงในฉาดได้

๓. ถ้ากลิ้งยาไปหลายครั้ง รู้สึกว่ายาก็เริ่มติดราง หรือยาไม่มีเหงา ผิวยาเริ่มจะหยาบ ให้เอาผ้าชุบน้ำมันที่ไม่มีกลิ่นผสมน้ำที่เตรียมไว้ แล้วทราบรางกลิ้งและฝาประกบ ซึ่งการทำน้ำมันต้องระวังไม่ทาจนโซ กรางกลิ้งยา ก่อนทาควรบีบเอาน้ำมันและน้ำออกก่อนเล็กน้อยแล้วจึงนำมาทา การทาหรือเช็ดรางกลิ้งยาคควรจะทำหรือเช็ดไปทางเดียวกัน ไม่ควรเช็ดกลับไปกลับมา เพราะจะทำให้เหลี่ยมของร่องฉืดเป็นเหลี่ยมติดผ้าได้

๔. เมื่อกลิ้งยาได้จำนวนมากแล้ว ให้นำยาเทรวมกันไว้ถาดใหญ่เพื่อนำเข้าตู้อบ ตู้อบจะเป็นตู้อบที่ใช้ไฟฟ้า หรือใช้เตาก็ได้ อบด้วยอุณหภูมิ ๕-๕๕ องศาเซลเซียส ประมาณ ๔-๖ ชั่วโมง จนยาแห้งดีแล้วจึงนำออกจากตู้อบปล่อยให้เย็น และนำยาเก็บไว้ในภาชนะที่ป้องกันความชื้นได้ เช่น โหลแก้วปิดฝาให้แน่น

สาเหตุที่ทำให้ยาไม่เป็นเม็ด และยาเม็ดลักษณะผิดปกติ

๑. การผสมยาผงกับน้ำผึ้งน้อยเกินไป ทำให้ยาแห้งเกินไปเส้นยาจะแข็งมาก
 ๒. การผสมยาผงกับน้ำผึ้งมากเกินไป ทำให้ยานิ่มเกินไป กลิ้งเม็ดยาไม่ได้
 ๓. เส้นยาที่รีดเส้นเล็กกว่าขนาดมาตรฐาน ทำให้ยาไม่เต็มเม็ด บางครั้งจะทำให้ยามีลักษณะเป็นร่องตรงกลาง
 ๔. การกลิ้งยาคครั้งแรกใช้แรงมากเกินไป ทำให้ยาแบนติดราง และยาไม่เป็นเม็ด
 ๕. การเช็ดรางกลิ้งยาเช็ดน้ำมันโซกเกินไป ทำให้ผิวของเม็ดยาเปื่อย และลอกหลุดติดบนรางยาเมื่อกลิ้งเม็ดต่อไปจะทำให้ผิวยาเม็ดอื่นไม่เรียบ
- ๓.๓ โดยใช้มือปั้นที่ละเม็ด

การปั้นเม็ดเป็นขั้นตอนที่สำคัญเช่นกัน ต้องปั้นให้กลมและขนาดสม่ำเสมอ การปั้นเม็ดทำได้โดยค่อยๆ แบ่งยาที่ผสมไว้แล้วมาปั้นเป็นลูกกลอนขนาดเท่าปลายนิ้วก้อย (เส้นผ่าศูนย์กลางประมาณ ๐.๘ เซนติเมตร) การปั้นด้วยมือทำได้ช้า ในขณะที่ปั้นน้ำผึ้งที่ผสมในผงยาจะแห้งลงเรื่อยๆ จึงต้องคอยทดสอบดูว่ายาลูกกลอนที่ปั้นได้นั้นมีบีบแล้วแตกหรือไม่ ถ้าแตกแสดงว่าน้ำผึ้งน้อยไป ให้เติมน้ำผึ้งลงไปและผสมให้เข้าที่ จากนั้นจึงนำมามันเป็นลูกกลอนต่อไป น้ำผึ้งที่ใส่ในผงยาจะต้องพอเหมาะ ถ้ามากเกินไปจะเหลาลูกกลอนไม่เกาะตัว ถ้าน้อยไปลูกกลอนจะร่วนและแตกง่าย

นำลูกกลอนหรือเม็ดยาที่ไว้วางไว้ในถาด และไม่ให้เม็ดยาซ้อนกัน นำไปอบในตู้อบอุณหภูมิ ๕๐-๕๕ องศาเซลเซียสให้แห้งสม่ำเสมอ อย่าวอบนานเกินไปจะทำให้เม็ดยาแข็งแตกตัวยาก เม็ดยาแห้งดีแล้วเก็บใส่ขวดโหลที่สะอาดและมิดชิด

การทำยาเม็ดแบบบ่มมือ หรือแบบพิมพ์มือ (พิมพ์ทองเหลือง)

เครื่องมือและอุปกรณ์ที่ใช้

๑. เครื่องบ่มยาด้วยมือ (แบบพิมพ์มือ เป็นพิมพ์ทองเหลือง)
๒. แผ่นกระจกใส ๑ แผ่น
๓. กัดม้น้ำขนาดใหญ่
๔. กะละมังขนาดใหญ่, ขนาดกลาง
๕. ผ้าสะอาดผืนเล็ก
๖. ถาดใส่ยาเม็ด
๗. ยาผง
๘. แป้งมัน

การเตรียมเครื่องมือและอุปกรณ์

๑. นำน้ำเดือดเทราดพิมพ์มือทองเหลือง และกระจกแผ่นใส เช็ดให้แห้งสนิทด้วยผ้าสะอาด และใช้สำลีชุบแอลกอฮอล์เช็ดอีกครั้งหนึ่ง ทิ้งให้ระเหยแห้งก่อนนำยามาพิมพ์มือ
๒. วางกระจกแผ่นใสบนโต๊ะ และวางพิมพ์มือทองเหลืองบนกระจกแผ่นใส

วิธีทำยาเม็ด

๑. กวนแป้งมันกับน้ำให้ใส (เป็นแป้งเปียกใส) ในปริมาณที่พอเหมาะกับยาผง
๒. นำยาผงมาผสมกับแป้งเปียก คลุกเคล้าจนเข้ากันดี
๓. นำยาที่ผสมแล้วมาพอประมาณ แผ่เป็นแผ่นกระจก แล้วนำพิมพ์มือทองเหลืองกดลงบนยา
๔. กดยาที่พิมพ์แล้วออกจากพิมพ์ทองเหลือง ใสลงในถาดที่เตรียมไว้
๕. นำยาที่พิมพ์เสร็จ เข้าตู้อบอุณหภูมิ ๕๐ – ๕๕ องศาเซลเซียส ประมาณ ๔ – ๖ ชั่วโมง
๖. เก็บยาเม็ดใส่ขวดโหลแก้วสะอาด ปิดฝาให้มิดชิด

หมายเหตุ : ยาพิมพ์เม็ด (พิมพ์มือทองเหลือง) ถ้ายาเป็นผงมีความเหนียวมากอยู่แล้วอาจจะไม่ต้องใช้แป้งมันในการผสมยานั้น เพียงแต่ผสมกับน้ำต้มสุก ก็นำมาพิมพ์เม็ดได้
ผงยาที่ต้องผสมแป้งมัน ในการทำเม็ดแบบพิมพ์มือ ได้แก่

๑. ยาเม็ดฟ้าทลายใจ
๒. ยามหานิล ฯลฯ

ยาตอกเม็ดฟ้าทลายโจร

วัตถุดิบประกอบ

๑. ฟ้าทลายโจร (ผง)	๒,๐๐๐ กรัม
๒. แป้งมัน	๑๐๐ กรัม
๓. แป้งมัน (ทำแป้งเปียก ๑๐%)	๑๕๐ กรัม
๔. ผงทัลคัม	๗๐ กรัม
๕. แมกนีเซียม สเตียเรต	๖๐ กรัม

ขั้นตอนการผลิต

- นำฟ้าทลายโจร(ผง) และแป้งมันในข้อ๑ และ ข้อ๒) ซึ่งผ่านร่ง แล้วมาผสมให้เข้ากัน
- ใส่น้ำเย็น ๑,๕๐๐ กรัม ลงในแป้งมัน ๑๕๐ กรัม (ทำเป็นแป้งเปียก ๑๐%) โดยการกวนจนเป็นสีขาวข้นเหนียว ผ่านน้ำเต๋อด
- นำแป้งเปียกและผงฟ้าทลายโจร ซึ่งผสมแป้งมันแล้วมาผสมให้เข้ากัน แล้วนำไปผ่านร่งเบอร์ ๑๔ นำแกรนูลที่ได้ไปอบแห้ง ที่อุณหภูมิไม่เกิน ๕๕ องศา จากนั้นนำแกรนูลที่อบแห้งแล้วมาผ่านร่งเบอร์ ๑๘
- ผสมผงฟ้าทลายโจรที่เป็นแกรนูลให้เข้ากันกับทัลคัม และแมกนีเซียม สเตียเรต
- นำผงยาที่ผสมแล้วไปตอกเม็ด และควบคุมน้ำหนักเม็ดยาให้ได้มาตรฐาน
- นำยาเม็ดที่ตอกได้เข้าตู้อบ ที่อุณหภูมิ ๕๕ องศาเซลเซียส ประมาณ ๖ ชั่วโมง
- ทดสอบการแตกตัวของเม็ดยา ไม่ควรเกิน ๓๐ นาที

การเคลือบยาเม็ดด้วยน้ำตาล (Sugar coating)

วัตถุประสงค์ของการเคลือบยาเม็ด เพื่อ

- กลบรส สี หรือกลิ่นที่ไม่น่ารับประทานของยาเม็ด
- ป้องกันตัวยาหรือสารสำคัญไม่ให้เสื่อมสลายเร็ว
- ให้เม็ดยามีรูปกลมมนสะดวกในการกลืน
- ความสวยงามของเม็ดยา ทำให้น่ารับประทาน
- แยกตัวยาสองชนิดที่ไม่เข้ากัน โดยชนิดหนึ่งเป็นยาเม็ดแกน ส่วนอีกชนิดหนึ่งเป็นส่วนที่

เคลือบข้างนอก

- ควบคุมการออกฤทธิ์ของยาเม็ด อันเนื่องมาจากการระคายเคือง เช่น ยาสัทธิคารา ระคายเคืองต่อหลอดอาหาร และกระเพาะอาหาร หรืออาจเนื่องจากการให้ออกฤทธิ์ที่ล่าช้า เช่น ยาริดสีดวงทวาร

วัตถุดิบประกอบ

๑. ยาเม็ดลูกกลอน
๒. แป้งทัลคัม
๓. น้ำตาลทราย
๔. น้ำ
๕. กัมอคาเซีย
๖. เซคแลค
๗. แอลกอฮอล์
๘. ซึฟี่คานูบา
๙. ซึฟี่ขาว
๑๐. คาร์บอนเตทระคลอไรด์
๑๑. สี

เครื่องมือ

๑. เครื่องเคลือบยาเม็ด (ถังเคลือบยาเม็ด)
๒. เครื่องขัดเงายาเม็ด

วิธีการเคลือบยาเม็ด

๑. นำยาลูกกลอนที่แห้งดีแล้ว ใส่ในเครื่องเคลือบยาเม็ด แล้วเทเซคแลค ซึ่งละลายด้วยแอลกอฮอล์ในอัตราส่วน เซคแลค ๔๐ ส่วน แอลกอฮอล์ ๖๐ ส่วน ในขณะที่ถังหมุนไปเรื่อยๆ เซคแลคจะเคลือบเม็ดยาลูกกลอน เมื่อใช้ลมเย็นเป่าเซคแลคจะแห้งติดผิว และป้องกันไม่ให้เม็ดยาแตก เมื่อเซคแลคแห้งดี ให้ร้อนเอาเม็ดที่เกาะติดกันออก ทำซ้ำอีก ๑ หรือ ๒ ครั้ง

๒. ลบมุม อุดรู และปิดร่องของเม็ดลูกกลอนด้วยน้ำแป้งทัลคัม ซึ่งผสมด้วย กัมอคาเซีย และน้ำตาลตามอัตราส่วนแป้งทัลคัม ๒๐ - ๓๕% กัมอคาเซีย ๕ - ๑๐% น้ำตาล ๔๐ - ๕๐% และน้ำ ๒๐ - ๓๐% โดยต้มให้ละลายเป็นเนื้อเดียวกัน

๓. ใช้น้ำแป้งในข้อ ๒ เทลงบนเม็ดยาขณะที่ถังกำลังหมุน พร้อมโปรยผงทัลคัมลงไปเป็นระยะๆ ปล่อยให้เหมาะสม ขณะเดียวกันใช้ลมร้อนอุณหภูมิ ๖๐ - ๗๐ องศาเซลเซียส เป่าบนเม็ดยาตลอด เพื่อให้แป้งแห้งติดเม็ดยา เมื่อแห้งดีแล้วให้ร้อนเอาเม็ดที่ติดกันออก ทำซ้ำประมาณ ๘ - ๑๐ ครั้ง เม็ดลูกกลอนในขั้นสุดท้ายจะเป็นสีขาวเหมือนแป้งทัลคัม

๔. เคลือบสีรองพื้น ด้วยการเติมสีในปริมาณเพียงเล็กน้อยในน้ำแห้งทัลคัม เคลือบโดยการเทน้ำสีลงในขณะที่เครื่องเคลือบหมุนไปเรื่อยๆ แล้วปล่อยให้เม็ดยาแห้งสนิท แล้วจึงเคลือบครั้งต่อไป เคลือบซ้ำ ๓ - ๔ ครั้ง

๕. เคลือบสีที่ต้องการ โดยใช้น้ำเชื่อมทำจากน้ำตาล ๒ ส่วน น้ำ ๑ ส่วน แล้วเติมสีให้ได้ความเข้มข้นตามต้องการ เคลือบซ้ำตามวิธีเดิม จนได้สีสวยงาม

๖. เคลือบเงาเพื่อให้ดีสุดใสขึ้น โดยใช้ซีดี้งคานูบาผสมซีดี้งขาว ผสมในอัตราส่วน ๔%, ๐.๔% ตามลำดับ ละลายในคาร์บอนเตทระคลอไรด์ ๙๕% แล้วนำมาใส่ในเครื่องขัดเงาเยาเม็ดให้หมุนไปเรื่อยๆ จนเม็ดยาเงา

การสุ่มยา

การสุ่มยา คือ การนำยาที่ได้ปรุงเป็นตำรับแล้ว มาใส่รวมกันในหม้อดินปิดฝาหม้อให้มิดชิดนำไปสุ่มไฟร้อนจัด (สุ่มไฟด้วยฟืน) จนยากลายเป็นสีดำ (เป็นถ่ายสีดำ)

ขั้นตอนการสุ่มยา

๑. นำยามหานิลที่ได้ปรุงเป็นตำรับแล้ว แยกตัวยาที่เป็นแก่น ลูก ราก ใบ ออกเป็นประเภทๆ สับยาเป็นชิ้นเล็กๆ
๒. เอาใบทองหลางใบมน คั่วในกระทะจนเกรียม เก็บใส่ภาชนะไว้ (ไม่ต้องสุ่ม)
๓. นำยาที่สับแล้วพวกแก่นไม้ รากไม้ และลูกมะกอก ใส่ ลงในหม้อดินก่อน และใส่ยาอื่นๆ ตามลงไป (เพื่อให้ยาสุกทั่วกันทั้งหม้อ)
๔. ใช้กระดาษฟางสีขาว ชุบน้ำพอหมาดๆ ปิดบนฝาหม้อดินให้มิดชิด (เพื่อป้องกันไม่ให้เกิดไฟลุกไหม้ตัวยาในหม้อดิน) นำไปสุ่มไฟร้อนจัด (สุ่มไฟด้วยฟืน)
๕. เมื่อสุ่มยาจนเป็นสีดำ (ถ่ายสีดำ) ทิ้งทั้งหม้อแล้ว ทิ้งไว้ให้เย็น
๖. เทยาออกจากหม้อดิน นำไปบดรวมกับใบทองหลางใบมน (ที่คั่วแล้ว)
๗. ร่อนยาให้ได้ผงละเอียด

ยาเข้าน้ำมัน (น้ำมันไหล)

วัตถุดิบประกอบ

๑. ไพลสด	๓๐	กิโลกรัม
๒. น้ำมันมะพร้าว	๒	ลิตร (หรือใช้น้ำมันพืชอื่นๆ)
๓. เมินทอล	๕๐	กรัม
๔. น้ำมันระกำ	๖๐๐	ซีซี
๕. น้ำมันเขียว	๑๐๐	ซีซี
๖. น้ำมันยูคาลิปตัส	๑๐๐	ซีซี
๗. ชินนามอน	๒๐	ซีซี
๘. น้ำมันกานพลู	๒๐	ซีซี
๙. น้ำมันแก้ว	๔๕๐	กรัม
๑๐. การบูร	๓๕๐	กรัม

ขั้นตอนการทำ

- นำไพลสดมาปอกเปลือก หั่นเป็นแผ่นบางๆ
- เอาน้ำมันใส่กระทะตั้งไฟให้ร้อน ค่อยๆ ใส่ไพลลงทอด ทีละน้อย เมื่อไพลกรอบเกรียมดีแล้วจึงตักออกทิ้งไป ทอดไพลจนหมดทิ้งไว้ให้เย็น (น้ำมันมะพร้าว ๒ ลิตร ทอดแล้วได้ความเข้มข้นของน้ำมันไหลประมาณ ๑ ลิตร)
- กรองน้ำมันไหลที่เคี่ยวได้ใส่ภาชนะไว้
- ละลายเมินทอลและการบูร ในน้ำมันระกำ แล้วจึงใส่น้ำมันไหลลงไป
- ใส่ข้อ ๕, ๖, ๘, ๙ ผสมลงไป คนให้เข้ากันดี
- บรรจุขวดที่เตรียมไว้

ยาน้ำ (ยารักษาอุบเซย)

วัตถุดิบประกอบ

๑. กระวาน	๕๐	กรัม
๒. กานพลู	๕๐	กรัม
๓. สมุลแว้ง	๕๐	กรัม
๔. อบเชยเทศ	๕๐	กรัม
๕. ชะเอมเทศ	๕๐	กรัม

๖. การบูร	๑๐	กรัม
๗. เมนทอล	๕	กรัม
๘. น้ำ	๗	ลิตร

ขั้นตอนการทำ

๑. ทำหรือบดด้วยยาข้อ ๑ – ๕ พอแหลก
๒. ใส่น้ำลงในหม้อต้มให้เดือด ใส่ตัวยาที่เตรียมไว้ลงไปต้มเคี่ยวให้เหลือประมาณ ๕ ลิตร
๓. ยกหม้อลง ใช้ผ้าขาวบางกรองเอากากยาออก
๔. ใส่มেন্টอลและการบูรลงไป คนจนละลายปิดฝาทิ้งไว้ให้เย็น และให้ตกตะกอน
๕. บรรจุภาชนะที่เตรียมไว้

ยาดมส์มือ

วัตถุดิบประกอบ

๑. ยาหอมบำรุงหัวใจ ๒ ส่วน
๒. ยาหอมห้าเจดีย์ ๒ ส่วน
๓. ผิวมะกรูดแห้ง (บดหยาบ)
๔. เปลือกสมุลแว้ง (บดหยาบ)
๕. เปลือกอบเชยเทศ (บดหยาบ)
๖. ส้มมือแห้ง (บดหยาบ)
๗. ชะมดเซ็ด
๘. พิมเสน
๙. เมนทอล

ขั้นตอนการทำ

๑. ผสมข้อ ๑ และ ๒ เข้าด้วยกัน แล้วนำข้อ ๓, ๔, ๕ และ ๖ อย่างละพอประมาณมาผสมรวมกัน
๒. นำชะมดเซ็ดปริมาณเล็กน้อยใส่ในใบพลูซ้อนหลายๆ ชั้น ลนไฟเทียนให้ไหลในตัวยาผสมให้เข้ากันดี
๓. ดมกลิ่นให้ได้กลิ่นหอมตามต้องการ
๔. นำผ้าสำลีมาตัดเป็นสี่เหลี่ยมขนาดกว้าง ๘ ซม. ยาว ๘ ซม.
๕. ตักเนื้อยา ๑ ช้อนยา ห่อด้วยผ้าสาหลู เป็นก้อนกลม ผูกด้ายให้แน่น

๖. นำพิมเสนกับเมนทอลมาผสมกันในอัตราส่วน ๑ ต่อ ๓ เขย่าให้เข้ากันจนละลายหมด (ละลายเป็นน้ำมัน)

๗. เอายาที่ห่อไว้แล้ว จุ่มลงในข้อ ๖ ให้เปียกชุ่มพอประมาณ จึงใส่ในถ้วยยาต้ม ปิดฝาให้สนิท

ยาประคบ (ลูกประคบ)

วัตถุดิบประกอบ

๑. ไพลสด	๒	ส่วน
๒. ผิวมะกรูดสด	๑	ส่วน
๓. ตะไคร้สด	๑	ส่วน
๔. ใบมะขามสด	๑	ส่วน
๕. ขมิ้นอ้อยสด	๑	ส่วน
๖. พิมเสน	๑๐	ส่วน
๗. การบูร	๑๐	ส่วน

ขั้นตอนการทำ

- นำสมุนไพรข้อ ๑, ๒, ๓, ๔ และ ๕ หั่นบางๆ ตำพอหยาบๆ
- ใส่พิมเสน การบูร ผสมรวมกัน
- นำมาห่อเป็นลูกประคบ

ยาขี้ผึ้ง

วัตถุดิบประกอบ

๑. วาสลีน (Vasalin)	๔๒๐	กรัม
๒. Wool Fat	๑๒	กรัม
๓. ขี้ผึ้ง (Bee Wax)	๕๐	กรัม
๔. พาราฟินชนิดแข็ง (Hard Paraffin)	๑๓	กรัม
๕. เมนทอล (Menthol)	๗๕	กรัม
๖. น้ำมันยูคาลิปตัส (Eucalyptus Oil)	๓๐	ซีซี
๗. เมทิล ซาลิซิลเลต (Methyl Salicylate)	๔๕	ซีซี
๘. เอลดพังพอน (สกัดด้วย Alcohol)	๓๐	ซีซี

ขั้นตอนการทำ

๑. นำสมุนไพรข้อ ๑, ๒, ๓, ๔ ใส่ภาชนะรวมกัน ไปกวนในน้ำร้อนซึ่งตั้งไฟเดือดจนละลายหมด ตั้งทิ้งไว้ให้อุ่น
๒. นำข้อ ๕, ๖, ๗, ๘ ใส่ลงไป คนให้เข้ากันดี
๓. บรรจุขวดที่เตรียมไว้ ในขณะที่ยายังอุ่นๆ อยู่ (ควรเก็บในที่มืด เพื่อป้องกันการเปลี่ยนสี)

แชมพูว่านหางจระเข้

วัตถุดิบประกอบ

๑. หัวแชมพู	๑๐๐๐	กรัม
๒. ว่านหางจระเข้	๑๐๐๐	กรัม
๓. ผงฟอง	๑๐๐	กรัม
๔. ผงขี้เถ้า	๑๐๐	กรัม
๕. ลาโนลิน	๑๐๐	กรัม
๖. หัวน้ำหอม	๑๕	ซีซี
๗. น้ำ	๑๐๐๐	กรัม
๘. สี		

ขั้นตอนการทำ

๑. นำว่านหางจระเข้มาปอกเปลือก เอาไปล้างน้ำ แล้วปั่นละเอียดให้ได้ ๑ กก.
๒. ใส่ น้ำ ๑๐๐๐ กรัม ผสมกับว่านหางจระเข้ ๑๐๐๐ กรัม นำไปต้ม
๓. เทผงฟองที่ละเอียด คนให้ละลาย ใส่ลาโนลินลงผสม
๔. นำแชมพูที่ต้มแล้วกรอง ใส่สี ทิ้งให้เย็น ใส่ผงขี้เถ้าลงผสม ใส่หัวน้ำหอม
๕. บรรจุขวด

การฆ่าฤทธิ์ (การฆ่า), การระงับ

การฆ่าฤทธิ์ (การฆ่า) หรือ การระงับ หมายถึง การทำให้ยาตัวนั้นๆ มีฤทธิ์ อ่อนลง หรือฆ่าพิษซึ่งเราไม่ต้องการให้อ่อนลง หรือให้เสื่อมฤทธิ์ไป เช่น

๑. การฆ่าฤทธิ์ชาดกัณ (การฆ่าชาดกัณ)
๒. การฆ่าฤทธิ์รังค์ทอง (การฆ่ารังค์ทอง)
๓. การฆ่าฤทธิ์ชะมดเช็ด (การฆ่าชะมดเช็ด)
๔. การระงับน้ำประสานทอง

๕. การสะตุสารส้ม
๖. การสะตุเกลือ
(การฆ่าฤทธิ์ มักเป็นตัวยาที่มีฤทธิ์แรงมาก หรือมีพิษมาก)

การฆ่าฤทธิ์ชาดก้อน (การฆ่าชาดก้อน)

วัตถุดิบประกอบ และอุปกรณ์

๑. ชาดก้อนนำมาบดให้ละเอียด (ชาดผง)
๒. น้ำมะกรูด (ถ้าหาน้ำมะกรูดไม่ได้ ใช้น้ำมะนาวแทน)
๓. ฝาม้อดิน
๔. ไม้พาย (ขนาดเล็ก)
๕. เตาถ่าน
๖. ขวดโหลแก้ว

ขั้นตอนการทำ

๑. นำฝาม้อดินตั้งบนเตาไฟ ให้ร้อนจัด เอาชาดผงใส่ในม้อดินพอสมควร
๒. บีบน้ำมะกรูดครั้งที่ ๑ ให้ชุ่มชาดผง ตั้งไฟ คนไปเรื่อยๆ จนแห้ง ทำครบ ๓ ครั้ง ชาดผงจะเปลี่ยนเป็นสีน้ำตาลแดงอมดำ (สีเข้มกว่าเดิม)
๓. ตั้ทิ้งไว้ให้เย็น ชูตออกจากฝาม้อดิน เก็บใส่ไว้ในขวดโหลแก้วปิดฝา

การฆ่าฤทธิ์รงค์ทอง (การฆ่ารงค์ทอง)

วัตถุดิบประกอบ และอุปกรณ์

๑. รงค์ทอง
๒. น้ำมะนาว
๓. ใบตอง (หรืออาจใช้ใบพลู ใบบัวหลวง ใบชา ใตอย่างใดอย่างหนึ่งก็ได้)
๔. เตาถ่าน
๕. ตะแกรง
๖. ขวดโหลแก้ว

ขั้นตอนการทำ

๑. นำรงค์ทองมาบดให้ละเอียด บดกับน้ำมะนาวปั่นเป็นก้อน แล้วห่อด้วยใบตอง ๗ ชั้น
๒. นำไปปิ้งไฟให้กรอบ
๓. ตั้กทิ้งไว้ให้เย็น เก็บใส่ไว้ในขวดปิดฝา

หมายเหตุ นำรงค์ทองมาบดให้ละเอียด ใส่ลงในกระทะคั่วไฟจนกรอบ อย่าให้ไหม้ก็ใช้ได้เช่นกัน

การฆ่าฤทธิ์ชะมดเช็ด (การฆ่าชะมดเช็ด)

วัตถุดิบประกอบและอุปกรณ์

๑. ชะมดเช็ด
๒. ใบพลูสด
๓. เทียนไข
๔. ถ้วยแก้ว

ขั้นตอนการทำ

๑. นำชะมดเช็ดใส่ลงไปใบพลูสด (ซ้อนหลายๆ ใบ)
๒. เอาไปลนเทียนไขจนเหลว เอียงใบพลูให้ชะมดไหลลงไปถ้วยแก้ว
๓. นำมาผสมปรุงยา

การเสตุน้ำประสานทอง

วัตถุดิบประกอบ และอุปกรณ์

๑. น้ำประสานทอง
๒. กระทะเหล็ก
๓. ตะหลิว
๔. เตาถ่าน
๕. ขวดโหลแก้ว

ขั้นตอนการทำ

๑. เอากระทะเหล็กตั้งไฟให้ร้อนจัด
๒. นำน้ำประสานทองมาทำให้ละเอียด แล้วโรยลงในกระทะบางๆ ให้ทั่วกระทะ จนน้ำประสานทองฟูเป็นแผ่นขาว มีลักษณะคล้ายแผ่นข้าวเกรียบ
๓. ตักออกมาใส่ขวดโหลแก้ว ทิ้งไว้ให้เย็นก่อนปิดฝาขวดโหล

การเสตุงสารส้ม

วัตถุงส่วนประกอบ และอุปกรณ์

๑. สารส้ม
๒. กระจกเหล็ท
๓. ตะหลิว
๔. เตาถ่าน
๕. ขวดโหลแก้ว

ขั้นตอนการทำ

๑. เอากระจกเหล็ทตั้งไฟให้ร้อนจัด
๒. นำสารส้มมาตำให้ละเอียด แล้วโรยลงในกระจกบาง ๆ ให้ทั่วกระจก ะ เมื่อสารส้มถูกความร้อนจนละลายเป็นน้ำเล็กน้อย และเมื่อแห้งได้ที่แล้วก็จะฟูเป็นแผ่นขาวขึ้นมา
๓. ตักออกมาใส่ขวดโหลแก้ว ทิ้งไว้ให้เย็นก่อนปิดฝาขวดโหล

การเสตุงเกลือ

วัตถุงส่วนประกอบ และอุปกรณ์

๑. เกลือ
๒. หม้อดิน
๓. ทัพพี
๔. เตาถ่าน
๕. ขวดโหลแก้ว

ขั้นตอนการทำ

๑. เอาหม้อดินตั้งบนเตาไฟให้ร้อนจัด
๒. นำเกลือมาตำให้แหลกละเอียด แล้วเทใส่หม้อดิน ปิดฝาไว้
๓. เมื่อเกลือสุกและแห้งดีแล้ว ยกออกจากเตา
๓. ตั้งทิ้งไว้ให้เย็น ตักใส่ขวดโหลแก้วปิดฝา

ยาต้ม

ยาต้มเป็นรูปแบบการปรุงยาสมุนไพรที่ใช้มานาน เป็นการใช้น้ำเป็นตัวทำละลายยาสมุนไพร ข้อดีของยาต้ม คือ ดูดซึมง่าย ออกฤทธิ์เร็ว วิธีการเตรียมง่ายและสะดวก มีข้อเสีย คือ รสชาติและกลิ่นอาจรับประทานยากสำหรับบางคน และยาต้มเก็บไว้ไม่ได้นานขึ้นร่างกาย ถ้าต้องการเก็บไว้จะต้องใช้สารกันบูด

วิธีการเตรียมยาต้ม

๑. น้ำและภาชนะ

น้ำที่ใช้ต้มยาควรเป็นน้ำสะอาด ใส ไม่มีกลิ่น รส ปริมาณยาโดยปกติจะใส่น้ำพอท่วมยา ภาชนะที่ใช้ต้มยาควรเป็นหม้อดินเผา หรือหม้อเคลือบ ไม่ควรใช้ภาชนะที่เป็นโลหะ เช่น เหล็ก เพราะจะทำให้สารแทนนินซึ่งจะมีผลต่อฤทธิ์ของยาได้

๒. การเตรียมยาสมุนไพร

ยาสมุนไพรที่ใช้ต้มควรหั่นเป็นชิ้นขนาดพอดี ถ้าเป็นแก่นก็หั่นเป็นชิ้นขนาดเท่าๆ กัน ถ้าเป็นใบใหญ่ เช่น ชุมเห็ดเทศ ให้หั่นเป็นชิ้นเล็กๆ แต่ถ้าใบเล็ก เช่น ฟ้าทลายโจร กระเพรา ก็ใช้ทั้งใบขนาดไม่ควรเล็กเกินไป เพราะทำให้กรองยาต้มยากและเวลาต้มอาจจะไหม้ได้

๓. การต้ม

เติมน้ำสะอาดลงในตัวยา ให้น้ำท่วมตัวยา ใช้ไฟขนาดกลางต้มให้เดือดหลังจากเดือดแล้วไฟอ่อนลง ใช้เวลาต้ม ๑๐ – ๑๕ นาที ต้องคอยดูแลและคนสม่ำเสมอ อย่านำยาใหม่ (การต้มยาไทย ส่วนใหญ่จะต้ม ๓ เหา ๑ คือ ใส่น้ำ ๓ ส่วน ของปริมาณที่ต้องการใช้ และต้มให้เหลือ ๑ ส่วน หรือต้มรับประทานจนยาจืด ไม่เกิน ๗ – ๑๐ วัน ควรอุ่น เช้า – เย็น ทุกวัน) ยาต้มควรรับประทานเวลาท้องว่าง (ก่อนอาหาร) จำนวนครั้งละปริมาณที่กำหนดในวิธีใช้ยา

ยาชง

ยาชงเป็นรูปแบบหนึ่งที่เตรียมง่าย ส่วนใหญ่เป็นการใช้ยาสมุนไพรแห้ง และเติมน้ำร้อนเป็นตัวทำละลาย ข้อดีของยาชง คือ ดูดซึมง่าย มักมีกลิ่นหอม และรสชาติดี

วิธีการเตรียมยา

ยาชงส่วนใหญ่เป็นการนำส่วนของสมุนไพร เช่น ใบหญ้าหนวดแมว, ใบชุมเห็ดเทศ, กลีบรองดอกของกระเจี๊ยบมาล้างให้สะอาดและผึ่งลมให้แห้ง (บางอย่างนำไปคั่วหรือย่างไฟ) เติมน้ำเดือดลงในสมุนไพรแห้งนั้น ทั้งไว้ประมาณ ๓ – ๕ นาทีก็ใช้ได้ อย่านำยาชงไว้นานเกินไป จะทำให้สรรพคุณกลิ่น และรสของยาเปลี่ยนแปลงไป

เก็ลซ์ตำรับ

ลำดับที่	ชื่อยา	รูปแบบยา	มาตรฐานการใช้ยา (ขนาดรับประทาน)	สรรพคุณ	หมายเหตุ
๑	ยาจันท์ลีลา	ตอกเม็ต (เม็ตละ ๑.๕ กรัม)	เด็ก ครั้งละ ๑-๒ เม็ต ผู้ใหญ่ ครั้งละ ๓-๕ เม็ต วันละ ๓ ครั้ง ก่อนอาหาร	แก้ไข้ แก้ตัวร้อน	รับประทาน ทุก ๔ ชั่วโมง
		ยาผง	เด็ก ครั้งละ ๑/๒ - ๑ ช้อนชา ผู้ใหญ่ ครั้งละ ๑-๒ ช้อนชา วันละ ๓ ครั้ง ก่อนอาหาร		
๒	ยาอมฤตวาที	ตอกเม็ต (เม็ตละ ๐.๕ กรัม)	ผู้ใหญ่ ๑-๒ เม็ต เด็ก ลดลงตามส่วน วันละ ๓ ครั้ง ก่อนอาหาร หรือ ทุกเวลาที่มีอาการ	แก้ไอ ขับเสมหะ	
		ยาผง	ผู้ใหญ่ ครั้งละ ๑ ช้อนชา เด็ก ลดลงตามส่วน (ละลายน้ำมะนาว แทรกเกลือใช้จิบ หรือกวาดคอ)		
๓	ยาเม็ตข่อย	ยาเม็ต (พิมพ์เบอร์ ๒) ยาผง (ปั้นลูกกลอน)	ครั้งละ ๑ เม็ต วันละ ๑ ครั้ง ก่อนนอน ครั้งละ ๑ เม็ต (ละลายน้ำหรือน้ำผึ้งปั้น ลูกกลอน ขนาดเท่าเม็ดพุทรา)	เป็นยาอายุวัฒนะ แก้ลมบ้ารุงธาตุ เจริญอาหารชำระกำลัง แก้จุกเสียดแน่นเพื่อ ช่วยย่อยอาหาร	หญิงมีครรภ์ และ คนไข้ ห้าม รับประทาน
๔	ยาเข็ยว เบญจขันธ์	ยาเม็ต	เด็กเล็ก ครั้งละ ๒-๓ เม็ต เด็กโต ครั้งละ ๔-๕ เม็ต ผู้ใหญ่ ครั้งละ ๗-๘ เม็ต วันละ ๓ ครั้ง ก่อนอาหาร	แก้ไข้ ตัวร้อน ร้อนใน กระหายน้ำ (ละลายน้ำสุก, น้ำดอกมะลิ หรือ น้ำดอกไม้เทศ)	
		ยาผง	ผู้ใหญ่ ครั้งละ ๑-๒ ช้อนชา วันละ ๓ ครั้ง ก่อนอาหาร เด็ก ลดลงตามส่วน		

ลำดับที่	ชื่อยา	รูปแบบยา	มาตรฐานการใช้ยา (ขนาดรับประทาน)	สรรพคุณ	หมายเหตุ
๕	ยาไฟโพรลีน กัลป์	ยาผง	ครั้งละ ๒ ช้อนโต๊ะ วันละ ๒ ครั้ง เช้า – เย็น ก่อนอาหาร	จับน้ำคาวปลา (หลัง การคลอดบุตร ใช้สุราเป็นกระสาย	หญิงมีครรภ์ ห้ามรับประทาน
๖	ยาเหลือง ปิดสมุทร	ตอกเม็ด (เม็ดละ ๐.๑ กรัม)	เด็กอายุ ๑-๒ เดือน ครั้งละ ๑ เม็ด เด็กอายุ ๓-๕ เดือน ครั้งละ ๒ เม็ด เด็กอายุ ๖-๑๒ เดือน ครั้งละ ๕ เม็ด เด็กโต ครั้งละ ๕-๗ เม็ด ผู้ใหญ่ ครั้งละ ๕-๗ เม็ด วันละ ๓ ครั้ง ก่อนอาหาร	แก้ท้องเสียใช้น้ำ เปลือก ลูกทิมหรือ เปลือกแคต้ม กับน้ำ ปูนใสเป็กระสาย ถ้าหาน้ำกระสายไม่ได้ ให้ใช้น้ำสุกแทน แก้ท้องเสีย อุจจาระเป็น มูกเลือดแก้บิดไม่มีตัว (ใช้กะทือหรือกระชาย หมกไฟผสมกับน้ำปูนใส เป็นกระสาย	
๗	ยา ประสะไฟล	ตอกเม็ด (เม็ดละ ๐.๓ กรัม)	ครั้งละ ๓ – ๕ เม็ด วันละ ๓ ครั้ง ก่อนอาหาร	๑. แก้กูกเสียด ๒. แก้กะตุไม่ปกติ ๓. จับน้ำคาวปลา (หลังการคลอดบุตร)	
		ยาผง	ครั้งละ ๑ เม็ด วันละ ๓ ครั้ง ก่อนอาหาร		ละลายน้ำสุก หรือน้ำสุรา
๘	ยาประสะ มะแว้ง	ตอกเม็ด (เม็ดละ ๐.๒ กรัม)	ผู้ใหญ่ อมครั้งละ ๑-๒ เม็ด เด็ก ลดลงตามส่วน วันละ ๓ ครั้ง ก่อนอาหาร	แก้ไอ ขับเสมหะ	
		ยาผง	ผู้ใหญ่ ครั้งละ ๑ ช้อนชา เด็ก ลดลงตามส่วน (ละลายน้ำมะนาว แทรกเกลือ ใช้จิบ หรือ กวาดคอ)		
๙	ยาตรีหอม	พิมพ์เม็ด (เม็ดละ ๐.๒ กรัม)	เด็กอายุ ๑-๒ เดือน ครั้งละ ๑ เม็ด เด็กอายุ ๓-๕ เดือน ครั้งละ ๒-๓ เม็ด เด็กอายุ ๖-๑๒ เดือน ครั้งละ ๕-๗ เม็ด วันละ ๑ ครั้ง ก่อนอาหารเช้า	แก้ท้องผูก, ระบายพิษไข้	๑. เด็กอ่อนละลาย น้ำสุกแทรกเกลือ ๒. เด็กโต ละลาย น้ำลูกสมอไทย ต้มแทรกเกลือ หรือดีเกลือ (ตามธาตุหนัก เบา)

ลำดับ ที่	ชื่อยา	รูปแบบยา	มาตรฐานการใช้ยา (ขนาดรับประทาน)	สรรพคุณ	หมายเหตุ
๑๐	ยามหานิล (แท่งทอง)	พิมพ์เม็ด (เม็ดละ ๐.๕ กรัม)	เด็ก ครั้งละ ๑-๒ เม็ด ผู้ใหญ่ ครั้งละ ๓-๔ เม็ด	๑.แก้ไข้แก้กระหายน้ำ (ละลายน้ำสุกหรือน้ำดอกพะยอม) ๒.แก้พิษหัด, พิษอีสุกอีใส (ละลายน้ำรากผักชีต้ม) ๓.ทาสमानปากเปื่อย (ใช้ลูกเบญจกานีฝนแทรก) ๔.ทาแก้เหงือกเป็นเม็ดซาง เป็นซุมขาว ๕.ทาแก้ลิ้นเป็นฝ้าเป็นหละ ละออง	เกลือเนื้อ (ละลายน้ำสุก แทรก พิมเสน)
๑๑	ยาประสะ กระเพรา (ยาเด็ก)	พิมพ์เม็ด (เม็ดละ ๐.๑ กรัม)	เด็กอายุ ๑-๓ เดือน ครั้งละ ๑-๒ เม็ด เด็กอายุ ๔-๖ เดือน ครั้งละ ๒-๓ เม็ด เด็กอายุ ๗-๑๒ เดือน ครั้งละ ๔-๖ เม็ด วันละ ๒ ครั้ง เช้า - เย็น	๑.แก้ท้องอืดท้องเฟ้อ (ละลายน้ำสุก หรือ น้ำใบกระเพราแดงต้ม) ๒.แก้ปวดท้องแน่นท้อง, จุกเสียด(ใช้ไฟลเผาไฟพอ สุกฝนแทรก ละลายน้ำ สุรา หรือน้ำต้มสุก)	
๑๒	ยาธาตุ บรรจบ	ดอกเม็ด (เม็ดละ ๐.๒ กรัม)	เด็ก ครั้งละ ๒-๓ เม็ด ผู้ใหญ่ ครั้งละ ๓-๕ เม็ด วันละ ๓ ครั้ง ก่อนอาหาร	๑.แก้ธาตุไม่ปกติ,ท้องเสีย (ใช้เปลือกแคหรือเปลือก สะเดาหรือเปลือกลูกทับทิม ต้มกับน้ำปูนใสเป็น กระสาย) ๒.แก้ท้องขึ้นท้องเฟ้อ (ใช้กระเทียม ๓ กลีบ ทูบ ชงน้ำร้อน หรือใช้ใบกระเพรา ต้มเป็นกระสาย)	ถ้าหากน้ำ กระสาย ไม่ได้ให้ใช้น้ำ สุกแทน
๑๓	ยาวิมาน นิมพลี	ยาผง	เด็กเล็กครั้งละ ๑/๒ ช้อนชา เด็กโต ครั้งละ ๑ ช้อนชา วันละ ๒ ครั้ง เช้า - เย็น ก่อนอาหาร	แก้ไข้ตัวร้อน, แก้ขัดเบา (ใช้ น้ำดอกไม้เทศ หรือ น้ำร้อน เป็นกระสาย)	รับประทาน ทุก ๓ ชั่วโมง

ลำดับ ที่	ชื่อยา	รูปแบบยา	มาตรฐานการใช้ยา (ขนาดรับประทาน)	สรรพคุณ	หมายเหตุ
๑๔	ยาเขียวหอม	พิมพ์เม็ด	เด็กเล็ก ครั้งละ ๒-๓ เม็ด เด็กโต ครั้งละ ๔-๕ เม็ด ผู้ใหญ่ ครั้งละ ๗-๘ เม็ด วันละ ๓ ครั้ง ก่อนอาหาร	๑.แก้ตัวร้อนในใน กระจายน้ำ (ละลายน้ำสุกหรือน้ำดอกมะลิ) ๒.แก้พิษหัดเหือดพิษอีสุกอีใส (ละลายน้ำกักผักชีต้ม)	๑.ทั้ง รับประทาน และชโลม ๒.รับประทาน
		ยาผง	ผู้ใหญ่ ครั้งละ ๑-๒ ช้อนชา วันละ ๓ ครั้ง ก่อนอาหาร เด็ก ลดลงตามส่วน		วันละ ๔-๖ ครั้ง หรือทุกเวลา ที่มีอาการ
๑๕	ยาประสะ จันทน์แดง	ยาผง	เด็ก ครั้งละ ๑/๒ ช้อนชา ผู้ใหญ่ ครั้งละ ๑ ช้อนชา วันละ ๔ ครั้ง ก่อนอาหาร	๑.แก้ไข้ตัวร้อน, แก้อ่อนใน, กระจายน้ำ (ละลายน้ำสุก หรือน้ำดอกมะลิ) ๒.แก้ไข้เชิงซึม (ใช้ จันทน์เทศฝนเป็นน้ำ กระสาย)	รับประทาน ทุก ๓ ชั่วโมง
๑๖	ยาริสมัพยา ใหญ่	ยาผง	ครั้งละ ๑ ช้อนชา วันละ ๓ ครั้ง ก่อนอาหาร	แก้ท้องขึ้น อืดเพ้อ จุกเสียด (ใช้น้ำสุกเป็นกระสาย หรือ ผสมน้ำผึ้งปั้นเป็นลูกกลอน)	รับประทาน ทุก ๔ ชั่วโมง
๑๗	ยาวาดาจิจร	ยาผง	ผู้ใหญ่ ครั้งละ ๑ ช้อนชา เด็ก ลดลงตามส่วน วันละ ๔ ครั้ง ก่อนอาหาร และก่อนนอน หรือทุกเวลาที่มีอาหาร	๑.แก้วิงเวียน(ใช้น้ำร้อน น้ำดอกไม้เทศหรือน้ำขิง แทรกพิมเสนเป็นกระสาย) ๒.แก้คลื่นเหียนแก้อาเจียน แก้ลมในกองอากาศธาตุ	
๑๘	ยากระษัย ๑	พิมพ์เม็ด	ครั้งละ ๓-๕ เม็ด วันละ ๒ ครั้ง เช้า และ ก่อนนอน	๑.แก้กระษัย,ปัสสาวะแดง ชุ่มชื้น, แก้อ่อนเพลีย ทำให้เจริญอาหารบำรุงธาตุ ๒.แก้เส้นเอ็นตึง ๓. แก้ปวดเมื่อยหลังเอว	
		ยาผง	ครั้งละ ๑-๒ ช้อนชา วันละ ๓ ครั้ง ก่อนอาหาร		
๑๙	ยากระษัย ๒	พิมพ์เม็ด	ครั้งละ ๓-๕ เม็ด ก่อนนอนคืนวันคืน	ใช้รูดายกระษัย (แก้โรค กระษัยทั้งปวง)	
		ยาผง	ครั้งละ ๑-๒ ช้อนชา ก่อนนอนคืนวันคืน		

ลำดับ ที่	ชื่อยา	รูปแบบยา	มาตรฐานการใช้ยา (ขนาดรับประทาน)	สรรพคุณ	หมายเหตุ
๒๐	ยาหอม บำรุงหัวใจ	พิมพ์เม็ด	ครั้งละ ๓-๕ เม็ด (อมใต้ลิ้น) เวลาที่มีอาการ	แก้ลมวิงเวียน หน้ามืด, อ่อนเพลีย, บำรุงหัวใจ	
		ยาผง	ครั้งละ ๑-๑ ๑/๒ ช้อนชา เวลาที่มีอาการ		
๒๑	ยากลาธิจร	ยาผง	ครั้งละ ๑/๒ - ๑ ช้อนชา วันละ ๓ ครั้ง ก่อนอาหาร	แก้ทางเตโชธาตุพิการ ทำให้ลมกำเริบ ๑. แก้ลมพัด ตั้งแต่สะดือถึง ลำคอ ๒. แก้ลมพัดให้ซัดแต่อกถึง ลำคอ ๓. แก้ลมพัดให้หน้าสิกตึง ๔. แก้ลมหายจืด ๕. แก้ลมหายใจซัด หายใจ ไม่สะดวก ๖. แก้ลมมหาสดมภ์ และ ชีวหาสดมภ์	แก้ลมใน คนสูงอายุ (ละลาย น้ำร้อนหรือน้ำ ผึ้ง)
๒๒	ยาหาราก	พิมพ์เม็ด (เม็ดละ ๐.๓ กรัม)	เด็ก ครั้งละ ๒-๓ เม็ด ผู้ใหญ่ ครั้งละ ๓-๕ เม็ด วันละ ๓ ครั้ง ก่อนอาหาร	แก้ไข้ ถอนพิษ ดับพิษไข้	
๒๓	ยาสหัชชารา	พิมพ์เม็ด (เม็ดละ ๐.๓ กรัม)	ครั้งละ ๓-๕ เม็ด วันละ ๓ ครั้ง ก่อนอาหาร	๑. แก้ปวดเมื่อยกล้ามเนื้อ ๒. แก้ลมแล่นตามเส้น ตามเนื้อ ๓. แก้ลิ้นกระด้าง คางแข็ง มือชา เท้าชา	
๒๔	ยาหอม อินทจักร์	พิมพ์เม็ด (เม็ดละ ๐.๒ กรัม)	ครั้งละ ๓-๕ เม็ด วันละ ๓ ครั้ง ก่อนอาหาร หรือเวลาที่มีอาการ	๑. แก้ลมวิงเวียน หน้ามืด อ่อนเพลีย ๒. แก้นอนไม่หลับ	
		ยาผง	ครั้งละ ๑ - ๑ ๑/๒ ช้อนชา วันละ ๓ ครั้ง ก่อนอาหาร หรือเวลาที่มีอาการ		

ลำดับที่	ชื่อยา	รูปแบบยา	มาตรฐานการใช้ยา (ขนาดรับประทาน)	สรรพคุณ	หมายเหตุ
๒๕	ยาเขียวใหญ่	พิมพ์เม็ด	เด็กเล็ก ครั้งละ ๒-๓ เม็ด เด็กโต ครั้งละ ๔-๕ เม็ด ผู้ใหญ่ ครั้งละ ๗-๘ เม็ด วันละ ๓ ครั้ง ก่อนอาหาร	๑.แก้ปวดศีรษะ ตัวร้อน กระจก ไข (ใช้น้ำมูตร หรือน้ำขาวข้าวเป็น กระสาย) ๒.แก้ปวดศีรษะชนิดนอนสอพองตา	ถ้าจะใช้ทั้งกิน ทั้งชโลม ใช้น้ำขาวข้าว น้ำจันทร์
		ยาผง	ผู้ใหญ่ ครั้งละ ๑-๒ ช้อนชา		น้ำดอกไม้ เป็นกระสาย
๒๖	ยาแก้ไอ ขับเสมหะ	ยาผง	ผู้ใหญ่ ครั้งละ ๑ ช้อนชา จิบได้ตลอดเวลาที่มี อาการ เด็ก ลดลงตามส่วน	แก้ไอ ขับเสมหะ (ละลายน้ำ มะนาวแทรกเกลือ)	
๒๗	ยาเลือดสตรี	พิมพ์เม็ด (เม็ดละ ๐.๓ กรัม) ยาผง	ครั้งละ ๓-๕ เม็ด วันละ ๓ ครั้ง ก่อนอาหาร ครั้งละ ๑ ช้อนชา วันละ ๓ ครั้ง ก่อนอาหาร	๑.แก้ระดูไม่ปกติ แก้มตุ๋น มูกขาด แก้วระดูขาวแก้ปวด เมื่อยเอว (ใช้น้ำร้อน, น้ำส้มสายชู, น้ำมะกรูด, น้ำมะงั่ว, น้ำส้มซ่าเหล้า เป็นกระสาย) ๒. แก้มทุกชนิด (ใช้น้ำขิง หรือน้ำสุรา เป็นกระสาย)	
๒๘	ยาฤทธิ์จรร	ยาผง	ครั้งละ ๑ - ๑ ๑/๒ ช้อนชา วันละ ๓ ครั้ง หรือเมื่อมี อาการ	๑. แก้ก้องขึ้น ท้องเฟ้อ (มีลมเป็นก้อนในท้อง) ๒. แก้ปวดท้อง ๓. แก้ปวดขัดเจ็บตาม กล้ามเนื้อ	เป็นยา สำหรับแก้ โรคลม
๒๙	ยาปะโตละธิ คุณ	ยาผง	วันละ ๑-๒ ช้อนชา วันละ ๓ ครั้ง ก่อนอาหาร	๑. แก้ไขเจ็บเพื่อเส้น เพื่อลม เพื่อกำเดา เพื่อเสมหะ ๒. แก้เส้นกล่อน ปัตคาด	๑.แก้ไข้แทรก ดีเกลือตามธาตุ หนักเบา (ยานี้ใช้เฉพาะ ใช้สันนิบาต)
๓๐	ยา ประสะน้ำนม (พิเศษ๑)	ยาผง	ครั้งละ ๑-๒ ช้อนชา วันละ ๓ ครั้ง ก่อนอาหาร	แก้ร้อนไม่หลับ	
๓๑	ยาอบ สมุนไพรร	ยาผง (บดหยาบ)	๑. ใช้ห่อทำลูกประคบ ประคบตามร่างกายหลัง คลอดบุตร ๒. ใช้ประคบหน้าท้อง ๓. ใช้ต้มเอาไอน้ำรม เข้ากระโجم หลังคลอดบุตร	๑.แก้ปวดเมื่อย เส้นเอ็น ทำให้ผิวพรรณแดงตึง ๒. ทำให้น้ำคาวปลาเดิน สะดวกมดลูกเข้าอู่ ๓. แก้ปวดเมื่อย เส้นตึง ขัดยอก	ช่วยขับเหงื่อ ลดน้ำหนัก

ลำดับ ที่	ชื่อยา	รูปแบบยา	มาตรฐานการใช้ยา (ขนาดรับประทาน)	สรรพคุณ	หมายเหตุ
๓๒	ยาประสะ กานพลู	ยาผง	ครั้งละ ๑ ช้อนชา วันละ ๓ ครั้ง ก่อนอาหาร	๑. แก้ปวดท้อง จุกเสียดแน่น ๒. แก้อาการพิษ ขับลมในลำไส้	
๓๓	ยาชกมดลูก	ยาผง	ครั้งละ ๑-๒ ช้อนชา วันละ ๓ ครั้ง ก่อนอาหาร	๑. ช่วยรัดมดลูกให้เข้าอู่ ๒. แก้ปวดมดลูก	ใช้หลังคลอด
๓๔	ยาถอนพิษ ประดง	ยาผง	วันละ ๑-๒ ช้อนชา วันละ ๓ ครั้ง ก่อนอาหาร	๑. ถอนพิษประดงแรง ๒. แก้อาการพิษ (ผื่นคัน ลมพิษ)	
๓๕	ยาไฟอาวุธ	ยาผง	ครั้งละ ๑ ช้อนชา วันละ ๓ ครั้ง ก่อนอาหาร	๑. แก้ซาง ตานโจร หิดน้ำนม ไอผอม เหลือง ๒. แก้ไส้พอง ท้องใหญ่ ๓. แก้ลม จุกเสียด ๔. แก้บ้ำง ๕. แก้ม้าม ๖. แก้อาการเสมหะให้ปวด มวนเสียดแทง ๗. แก้อุจจาระเป็นเสมหะ โลหิตละคนกัน ๘. แก้ไข้เพื่อเสมหะ เพื่อลม	
๓๖	ยาหอม เนาโกฐ	พิมพ์เม็ด (เม็ดละ ๐.๒ กรัม)	ครั้งละ ๓ - ๕ เม็ด วันละ ๓ ครั้ง ก่อนอาหาร หรือเวลาที่มีอาการ	๑. แก้ลมกองงละเอียด ซูชีพจร บำรุงหัวใจ	
		ยาผง	ครั้งละ ๑-๑ ๑/๒ ช้อนชา วันละ ๓ ครั้ง ก่อนอาหาร	๑. แก้คลื่นเหียนอาเจียน ๒. บำรุงประสาท	
๓๗	ยาทัพยาธิ คุณ ๑	พิมพ์เม็ด (เม็ดละ ๐.๓ กรัม) ยาผง	ครั้งละ ๓-๕ เม็ด วันละ ๓ ครั้ง ก่อนอาหาร ครั้งละ ๑ - ๑ ๑/๒ ช้อนชา วันละ ๓ ครั้ง ก่อนอาหาร	๑. แก้ลมจุกเสียด ขับลม ขับผายลม ๒. แก้ม้าม แก้ตับ แก้ดีซ่าน ๓. แก้อาเจียน ๔. บำรุงเลือด	
๓๘	ยาทัพยาธิ คุณ ๒	พิมพ์เม็ด (เม็ดละ ๐.๓ กรัม) ยาผง	ครั้งละ ๓ - ๕ เม็ด วันละ ๓ ครั้ง ก่อนอาหาร ครั้งละ ๑ - ๑ ๑/๒ ช้อนชา วันละ ๓ ครั้ง ก่อนอาหาร	๑. แก้ลมอัมพาต ปากเบี้ยว ๒. แก้อาการพิษไส้เดือน ๓. แก้อุจจาระ ๔. แก้อาการเป็นก้อน เป็นลูกกลิ้งในท้อง	

ลำดับ ที่	ชื่อยา	รูปแบบยา	มาตรฐานการใช้ยา (ขนาดรับประทาน)	สรรพคุณ	หมายเหตุ
๓๙	ยาธาตุนี สัณเฑาะฆาต	พิมพ์เม็ด (เม็ดละ ๐.๓ กรัม)	ครั้งละ ๓ – ๕ เม็ด วันละ ๓ ครั้ง ก่อนอาหาร หรือ ก่อนนอน	๑. ขับน้ำคาวปลา หลังการคลอดบุตร ๒. ถ่ายเส้น ถ่ายกระษัย แก้น้ำเหลืองเสีย ๓. เป็นยาระบาย	
๔๐	ยาเบญจกูล	พิมพ์เม็ด	ครั้งละ ๓ – ๕ เม็ด วันละ ๓ ครั้ง ก่อนอาหาร	๑. ขับลมในลำไส้ ๒. แก้โรคระเคาะอาหาร ๓. บำรุงธาตุทั้ง ๔ (ธาตุดิน, น้ำ, ลม, ไฟ)	
๔๑	ยาแก้ไข้ ทับระดู	ยาผง	ครั้งละ ๒ ช้อนชา วันละ ๓ ครั้ง ก่อนอาหาร	- แก้ไข้ทับระดู แก้ระดู ทับไข้ (ปวดหัวตัวร้อน จัดก่อน และขณะมีระดู)	
๔๒	ยานั่งถ่าน	ยาผง (บดหยาบ)	ใช้โรยลงในเตาถ่านเล็กแล้ว ให้เอาควันรมปากช่องคลอด ทุกเช้า-เย็น (หลังจากอาบน้ำ แล้ว) หรือเวลาพลบค่ำ	แก้กระบังลมเคลื่อนมดลูก ลงต่ำ ทำให้มดลูกเข้าอู่	ใช้หลังคลอด หรือหลัง คลอดบุตร มีลมตั้งทาง ช่องคลอด (ผายลมทาง ช่องคลอด)
๔๓	ยาแก้ปวด เมื่อย	ยาดองเหล้า	ทาบ่อยๆ หรือวันละ ๓ ครั้ง	แก้ปวดเมื่อย (ถูทาบบริเวณเจ็บปวด)	เป็นยาใช้ทา ภายนอกหรือ ใช้ผสมสุราทา
๔๔	ยาริดสีดวง ทวาร	ยาเคลือบเม็ด (เม็ดละ ๐.๓ กรัม)	ครั้งละ ๕ เม็ด วันละ ๓ ครั้ง ก่อนอาหาร	แก้โรคริดสีดวงทวาร ทำให้ห้วยุบโลหิตไม่ออก ถ่ายอุจจาระสะดวก	
๔๕	ยาถ่าย อย่างแรง	ยาผง	ครั้งละ ๑/๒ – ๑ ช้อนชา ก่อนนอน หรือก่อนอาหาร เช้า	๑. เป็นยาถ่ายอย่างแรง ถ่ายพรรตึก ๒. ถ่ายน้ำเหลืองแก้โรคผื่น คันตามผิวหนัง ๓. ถ่ายพยาธิ	(ต้องใช้อย่าง ระมัดระวัง)
๔๖	ยาเทพมงคล	พิมพ์เม็ด (เม็ดละ ๐.๑ กรัม)	เด็ก อายุ ๑ – ๓ เดือน ครั้งละ ๑ เม็ด เด็ก อายุ ๔ – ๖ เดือน ครั้งละ ๒ เม็ด เด็ก อายุ ๗ – ๑๒ เดือน ครั้งละ ๓ เม็ด รับประทานได้ทุกเวลา	๑. แก้หุละของซาง ๒. แก่ตัวร้อน ถอนพิษไข้ ไข้กาฬ	

ลำดับ ที่	ชื่อยา	รูปแบบยา	มาตรฐานการใช้ยา (ขนาดรับประทาน)	สรรพคุณ	หมายเหตุ
๔๗	ยาทอง แนบเนื้อ (ยากวาด คอเด็ก)	ยาผง	ใช้กวาดคอเด็ก	แก้เด็กตัวร้อน แก้ห ละอองซาง ดับพิษตานซาง	
๔๘	ยานัตถุ์	ยาผง	ใช้ยาขนาดเท่าหัวไม้ขีดไฟ (นัตถุ์สุดคม) ทุกเวลาที่มีอาการ	แก้หวัด คัดจมูก น้ำมูกไหล	เป็นยานัตถุ์ ใช้สุดคม
๔๙	ยาแก้ลมขัด ในข้อ	ยาผง	ครั้งละ ๑ – ๒ ช้อนชา วันละ ๓ ครั้ง ก่อนอาหาร	แก้ลมขัดในข้อ (ทำให้ปวด เมื่อยเดินไม่สะดวก)	
๕๐	ยาอัมพาท	ยาผง	ครั้งละ ๑ – ๒ ช้อนชา วันละ ๓ ครั้ง ก่อนอาหาร	แก้อัมพาท อัมพฤกษ์ (มือเท้าตาย หยิบจับ ไม่สะดวก เดินไม่ได้)	ใช้ร่วมกับยา ลำดับที่ ๕๑
๕๑	ยาแก้ลม อัมพฤกษ์ อัมพาท	ยาผง	ครั้งละ ๑ – ๒ ช้อนชา วันละ ๓ ครั้ง ก่อนอาหาร	แก้ลมอัมพฤกษ์ อัมพาท มือเท้าตาย คางแข็ง (ใช้น้ำ มะงั่ว, น้ำมะขามเปียก, น้ำมะกรูด น้ำส้มซ่า เป็น กระสาย)	ใช้ร่วมกันยา ลำดับที่ ๕๒
๕๒	แก้ลม อโรคมาวาดา	ยาผง	ครั้งละ ๑ – ๒ ช้อนชา วันละ ๓ ครั้งก่อนอาหาร	แก้มือเท้าตาย ยกไม่ขึ้น เดินไม่สะดวก ให้ยกมือยก เท้าไม่ได้ ให้เจ็บปวด เมื่อยขบทุกข้อทุกกระดูก	
๕๓	ยาประคบ เส้น	ยาผง (บดหยาบ)	ใช้ห่อผ้าทำลูกประคบ หนึ่ง น้ำร้อนประคบตามร่างกาย วันละ ๒ ครั้ง เช้า – เย็น	๑.แก้ปวดเมื่อย ตาม ร่างกาย ๒.แก้หนักมือ หนักเท้า ปลายนิ้วกระดูกไม้ได้	ทำลูกประคบ
๕๔	ยาอายุวัฒนะ ๑	ยาผง	ครั้งละ ๑ ช้อนชา วันละ ๑ ครั้ง ก่อนนอน	แก้กระษัย อ่อนเพลีย ไม่มีแรง บำรุงเส้นเอ็น	
๕๕	ยาแก้ หลังแข็ง	ยาผง	ทาวินละ ๒ ครั้ง เช้า – เย็น หรือก่อนนอน (ทาเวลาปวด)	แก้หลังแข็ง ปวดหลัง (ละลายกับเหล้าขาว หรือ น้ำส้มสายชู)	ใช้ทา ภายนอก
๕๖	ยาบำรุง โลหิต สตรี (ยากำลัง ราชสีห์)	พิมพ์เม็ด (เม็ดละ ๐.๓ กรัม)	ครั้งละ ๓ – ๕ เม็ด วันละ ๓ ครั้ง ก่อนอาหาร	๑. แก่ระดูมาไม่ปกติ ๒. ช่วยบำรุงโลหิต ๓. เจริญอาหาร	

ลำดับ ที่	ชื่อยา	รูปแบบยา	มาตรฐานการใช้ยา (ขนาดรับประทาน)	สรรพคุณ	หมายเหตุ
๕๗	ยาแก้เลือด ลม สตรี (แก้สิ่วผ้า)	ยาตองเหล้า	ครั้งละ ๒ ช้อนโต๊ะ วันละ ๒ ครั้ง เช้า – เย็น ก่อนอาหาร	๑.แก้เลือดลมสตรี แก้สิ่วผ้า ๒.แก้ปวดประจำเดือน	นำมาทูปพอ แผลกหือผ้า ขาวบางแช่ สุรา ๒๔ ดีกรี เป็นเวลา ๑ อาทิตย์
๕๘	ยาอายุวัฒนะ ๒	พิมพ์เม็ด (พิมพ์เบอร์ ๒) ยาผง	ครั้งละ ๑ – ๒ เม็ด ก่อนนอน ครั้งละ ๑ ช้อนชา ก่อนนอน	บำรุงกำลัง เสริมสุขภาพ	
๕๙	ยาเบาหวาน	พิมพ์เม็ด (เม็ดละ ๐.๓ กรัม) ยาผง	ครั้งละ ๓ – ๕ เม็ด วันละ ๓ ครั้ง ก่อนอาหาร ครั้งละ ๑ – ๒ ช้อนชา วันละ ๓ ครั้ง ก่อนอาหาร	แก้เบาหวาน ลดน้ำตาล ในเลือด	
๖๐	ยาแก้ขัดเบา	ยาผง	ครั้งละ ๑ – ๒ ช้อนชา (หรือ ๒ – ๓ ช้อนชา) วันละ ๓ ครั้ง ก่อนอาหาร	แก้ปัสสาวะขัด (แก้ฉี่)	
๖๑	ยาแก้หวัด แก้แพ้ากาศ	ยาผง	ครั้งละ ๑ – ๒ ช้อนชา วันละ ๓ ครั้ง ก่อนอาหาร	แก้หวัด แก้แพ้ากาศ	
๖๒	ยาลูกจันทร์	ยาผง	ครั้งละ ๑ – ๑ ๑/๒ ช้อนชา วันละ ๓ ครั้ง ก่อนอาหาร	แก้ปวดท้อง จุกเสียด ธาตุพิการ	หรือใช้ผสม กับยาอื่น
๖๓	ยาแก้หอบ หืด	ยาผง	ครั้งละ ๑ – ๑ ๑/๒ ช้อนชา วันละ ๓ ครั้ง ก่อนอาหาร	แก้หอบหืด	
๖๔	ยาขมิ้นชัน	พิมพ์เม็ด (เม็ดละ ๐.๓ กรัม)	ครั้งละ ๓ – ๕ เม็ด วันละ ๓ ครั้ง ก่อนอาหาร	๑. แก้อืดท้อง ท้องเฟ้อ ๒. รักษาโรคกระเพาะ อาหาร	
๖๕	ยาฟ้าทลาย โจร	พิมพ์เม็ด (เม็ดละ ๐.๓ กรัม)	ครั้งละ ๓ – ๕ เม็ด วันละ ๓ ครั้ง ก่อนอาหาร	๑. แก้ไข้ ๒. แก้เจ็บคอ ๓. แก้อืดท้อง	
๖๖	น้ำมันไพล	น้ำมัน	ทา ถู นวด	๑. แก้ปวดเมื่อยกล้ามเนื้อ ๒. แก้เคล็ดขัดยอก กล้ามเนื้อ	
๖๗	ยาหม่องน้ำ	น้ำมัน	สูดดม	แก้วิงเวียนศีรษะ	

ภาคผนวก ข.

แบบปฏิบัติการ

	เกสรชั้วตฤ	จำนวน ๑๕	ชั่วโมง
ปฏิบัติการที่ ๑	เรื่อง พืชชั้วตฤ	จำนวน ๙	ชั่วโมง

วัตถุประสงค์

๑. รู้จักพืชชั้วตฤได้อย่างน้อย ๕๐ ชนิด
๒. สามารถจำแนกพืชชั้วตฤได้
๓. สามารถอธิบายลักษณะของพืชชั้วตฤตามหลักการรู้จักตัวยา ๕ ประการ ได้
๔. สามารถเก็บตัวอย่างของพืชชั้วตฤได้

สาระสำคัญ

พืชชั้วตฤที่เรานำมาใช้ทำยานั้น สามารถจำแนกออกได้เป็น ๓ จำพวก ได้แก่ จำพวกต้น, เถา – เครือ, หัว – เหง้า, ผัก, หญ้า, โดยใช้ส่วนต่าง ๆ ของพืชมาทำเป็นยา เช่น ราก, ต้น, กิ่ง, ใบ, ดอก, ลูก หรือ ตะเคปเปลือก เนื้อไม้ กระพี้ แก่น เป็นต้น การที่จะรู้จักพืชชนิดใดนั้น ต้องมีหลักในการพิจารณา คือ รูปลักษณะ สี กลิ่น รส และ ชื่อ ซึ่งเภสัชกรทุกคนที่จะนำพืชชั้วตฤมาทำยานั้น จำเป็นต้องรู้หลักตามที่กล่าวมาแล้ว จึงจะปรุงยาได้อย่างถูกต้อง

ขั้นตอนการปฏิบัติ

๑. ให้ผู้เรียนเก็บพืชสมุนไพรมา ๕ จำพวก
๒. จำแนกพืชสมุนไพรออกเป็นหมวดหมู่
๓. บอกลักษณะของพืชสมุนไพรตามหลักการรู้จักตัวยา
๔. บอกแหล่งที่มาของพืชสมุนไพรที่เก็บมา

วิธีการ

๑. วางระเบียบในการฝึกปฏิบัติงาน
๒. เวลาที่ปฏิบัติงาน (เริ่มเวลา.....น. ถึง..... น.)
๓. ลงนามปฏิบัติงาน
๔. ปฏิบัติงานตามที่มอบหมาย

การประเมินผล

๑. สังเกตการปฏิบัติการ
๒. ตรวจสอบแบบปฏิบัติการ

สรุป

ผู้เรียนปฏิบัติได้ในการจัดหมวดหมู่ของพืชชั้วตฤ, การจำแนกและการพิจารณาพืชชั้วตฤ ตลอดจนบอกแหล่งที่มาของพืชชั้วตฤต่าง ๆ

แบบประเมินการปฏิบัติการ

เรื่อง พืชวัตถุ

ชื่อ..... วันที่..... เดือน..... พ.ศ.

เวลา

ส่วนที่ ๑ ใส่เครื่องหมาย / ลงในตารางจำแนกพืชวัตถุ

ที่	ชื่อพืชวัตถุ	การจำแนกพืชวัตถุ					หมายเหตุ
		ต้น	เถา-เครือ	เหง้า-หัว	ผัก	หญ้า	

ส่วนที่ ๒ ให้ใช้หลักการรู้จักตัวยา ๕ ประการ พิจารณาพืชวัตถุในส่วนที่ ๑

๑. ลักษณะ(รูป).....

.....

๒. ส

.....

๓. กลิ่น.....

.....

๔. รส.....

.....

๕. ชื่อ (รวมชื่อท้องถิ่นที่เกิดด้วย)

.....

แบบสังเกตการณ์ปฏิบัติการ

เรื่อง พี่ชวดตุ

วันที่.....เดือน.....พ.ศ.....เวลา.....น.

ที่	ชื่อผู้เรียน	เจตคติ			หมายเหตุ
		ความสนใจ	การตรงต่อเวลา	ผลงาน	
๑					
๒					
๓					
๔					
๕					
๖					
๗					
๘					
๙					
๑๐					
๑๑					
๑๒					
ฯลฯ					

ครูผู้ประเมิน.....

เกณฑ์การประเมิน

๑. คือ ต้องปรับปรุง
๒. คือ พอใช้
๓. คือ ดี

แบบปฏิบัติการ

ปฏิบัติการที่ ๒ เรื่อง สัตว์วัตถุ

จำนวน ๓ ชั่วโมง

วัตถุประสงค์

๑. รู้จักสัตว์วัตถุได้ ๓ จำพวก
๒. สามารถจำแนกสัตว์วัตถุได้
๓. อธิบายลักษณะของสัตว์วัตถุตามหลักการรู้จักด้วย ๕ ประการ ได้
๔. สามารถเก็บตัวอย่างของสัตว์วัตถุได้

สาระสำคัญ

สัตว์วัตถุที่เรานำมาใช้ทำยานั้น สามารถจำแนกออกได้เป็น ๓ จำพวก ได้แก่ สัตว์บก สัตว์น้ำ สัตว์อากาศ โดยใช้ส่วนต่างๆ ของสัตว์มาทำเป็นยา เช่น ขน หนัง เขา นอ เขี้ยว งา ฟัน กรวด กราม ดี หัว หาง เล็บ กีบ กระดูก เนื้อ เอ็น เลือด น้ำมัน มูล ฯลฯ การที่จะรู้จักสัตว์ชนิดใด นั้น ต้องมีหลักการในการพิจารณา คือ รูปลักษณะ สี กลิ่น รส และชื่อ ซึ่งเกษตรกรทุกคนที่จะนำ สัตว์วัตถุมาทำยานั้น จำเป็นต้องรู้จักหลักตามที่กล่าวมาแล้ว จึงจะปรุงยาได้ถูกต้อง

ขั้นตอนการปฏิบัติ

๑. ให้ผู้เรียนหาสัตว์สมุนไพร ๓ จำพวก
๒. จำแนกสัตว์สมุนไพรออกเป็นหมวดหมู่
๓. บอกลักษณะของสัตว์สมุนไพรตามหลักการรู้จักด้วย ๕
๔. บอกแหล่งที่มาของสัตว์สมุนไพรที่เก็บมา

วิธีการ

๑. วางระเบียบในการฝึกปฏิบัติงาน
๒. เวลาที่ปฏิบัติงาน (เริ่มเวลา.....น. ถึง น.)
๓. ลงนามปฏิบัติงาน
๔. ปฏิบัติงานตามที่มอบหมาย

การประเมินผล

๑. สังเกตการปฏิบัติงาน
๒. ตรวจสอบแบบปฏิบัติการ

สรุป

ผู้เรียนปฏิบัติได้ในการจัดหมวดหมู่ของสัตว์วัตถุ, การจำแนกและการพิจารณาสัตว์วัตถุ ตลอดจนบอกแหล่งที่มาของสัตว์วัตถุต่าง ๆ

แบบประเมินการปฏิบัติการ

เรื่อง สัตว์วัตถุ

ชื่อ..... วันที่..... เดือน..... พ.ศ.

เวลา

ส่วนที่ ๑ ใส่เครื่องหมาย / ลงในตารางจำแนกสัตว์วัตถุ

ที่	ชื่อสัตว์วัตถุ	การจำแนกสัตว์วัตถุ			หมายเหตุ
		สัตว์บก	สัตว์น้ำ	สัตว์อากาศ	

ส่วนที่ ๒ ให้ใช้หลักการรู้จักตัวยา ๕ ประการ พิจารณาสัตว์วัตถุใน ส่วนที่ ๑

๑. ลักษณะ (รูป).....

.....

๒. สี

.....

๓. กลิ่น

.....

๔. รส.....

.....

๕. ชื่อ (รวมชื่อท้องถิ่นที่เกิดด้วย)

.....

แบบสังเกตการณ์ปฏิบัติการ

เรื่อง สัตว์วัตถุ

วันที่.....เดือน.....พ.ศ.....เวลา.....น.

ที่	ชื่อผู้เรียน	เจตคติ			หมายเหตุ
		ความสนใจ	การตรงต่อเวลา	ผลงาน	
๑					
๒					
๓					
๔					
๕					
๖					
๗					
๘					
๙					
๑๐					
๑๑					
๑๒					
ฯลฯ					

ครูผู้ประเมิน.....

เกณฑ์การประเมิน

๑. คือ ต้องปรับปรุง
๒. คือ พอใช้
๓. คือ ดี

แบบปฏิบัติการ

ปฏิบัติการที่ ๓ เรื่อง ธาตุวัตถุ วัตถุประสงค์

จำนวน ๓ ชั่วโมง

๑. รู้จักธาตุวัตถุได้ ๓ จำพวก
๒. สามารถจำแนกธาตุวัตถุได้
๓. อธิบายลักษณะของธาตุวัตถุตามหลักการรู้จักด้วย ๕ ประการ ได้
๔. สามารถเก็บตัวอย่างของธาตุวัตถุได้

สาระสำคัญ

ธาตุวัตถุที่เรานำมาใช้ทำยานั้น สามารถจำแนกออกได้เป็น ๒ จำพวก ได้แก่ ธาตุวัตถุที่สลายตัวง่าย และธาตุวัตถุที่สลายตัวยาก โดยใช้ส่วนต่างๆ ของธาตุมาทำเป็นยา แต่บางอย่างต้องระมัดระวังก่อนจึงจะนำมาใช้ได้ การที่จะรู้จักธาตุวัตถุชนิดใดนั้น ต้องมีหลักการในการพิจารณา คือ รูปลักษณะ สี กลิ่น รส และชื่อ ซึ่งเกษตรกรทุกคนที่จะนำธาตุวัตถุมาทำยานั้น จำเป็นต้องรู้จักหลักตามที่กล่าวมาแล้ว จึงจะปรุงยาได้ถูกต้อง

ขั้นตอนการปฏิบัติ

๑. ให้ผู้เรียนหาธาตุวัตถุมา ๒ จำพวก
๒. จำแนกธาตุวัตถุออกเป็นหมวดหมู่
๓. บอกลักษณะของธาตุวัตถุตามหลักการรู้จักด้วย
๔. บอกแหล่งที่มาของธาตุวัตถุที่เก็บมา

วิธีการ

๕. วางระเบียบในการฝึกปฏิบัติงาน
๖. เวลาที่ปฏิบัติงาน (เริ่มเวลา.....น. ถึง น.)
๗. ลงนามปฏิบัติงาน
๘. ปฏิบัติงานตามที่มอบหมาย

การประเมินผล

๖. สังเกตการปฏิบัติงาน
๗. ตรวจสอบแบบปฏิบัติการ

สรุป

ผู้เรียนปฏิบัติได้ในการจัดหมวดหมู่ของธาตุวัตถุ, การจำแนกและการพิจารณาธาตุวัตถุ ตลอดจนบอกแหล่งที่มาของธาตุวัตถุต่าง ๆ

แบบประเมินการปฏิบัติการ

เรื่อง ธาตุวัตถุ

ชื่อ..... วันที่..... เดือน..... พ.ศ.

เวลาน.

ส่วนที่ ๑ ใส่เครื่องหมาย / ลงในตารางจำแนกธาตุวัตถุ

ที่	ชื่อธาตุวัตถุ	การจำแนกธาตุวัตถุ		หมายเหตุ
		ธาตุสลายตัวง่าย	ธาตุสลายตัวยาก	

ส่วนที่ ๒ ให้ใช้หลักการรู้จักตัวยา ๕ ประการ พิจารณาพืชวัตถุใน ส่วนที่ ๑

๑. ลักษณะ (รูป).....
.....
๒. สี
๓. กลิ่น
๔. รส
๕. ชื่อ (รวมชื่อท้องถิ่นที่เกิดด้วย)

แบบสังเกตการณ์ปฏิบัติการ

เรื่อง ชาติวัตถุ

วันที่.....เดือน.....พ.ศ.....เวลา.....น.

ที่	ชื่อผู้เรียน	เจตคติ			หมายเหตุ
		ความสนใจ	การตรงต่อเวลา	ผลงาน	
๑					
๒					
๓					
๔					
๕					
๖					
๗					
๘					
๙					
๑๐					
๑๑					
๑๒					
ฯลฯ					

ครูผู้ประเมิน.....

เกณฑ์การประเมิน

๑. คือ ต้องปรับปรุง
๒. คือ พอใช้
๓. คือ ดี

แบบปฏิบัติการ

สรรพคุณเภสัช

จำนวน ๑๑ ชั่วโมง

ปฏิบัติการที่ ๔ เรื่อง รสของยา ๔, ๖, ๘, ๙ รส

วัตถุประสงค์

๑. สามารถทำแผนภูมิเรื่องรสยาได้
๒. จำแนกสมุนไพรได้ตามรสยา

สาระสำคัญ

การที่จะรู้จักสรรพคุณยาได้นั้น เภสัชกรจะต้องรู้จักรสของตัวยา ซึ่งมีอยู่ด้วยกันหลายรส เช่น รสยา ๔ รส รสยา ๖ รส รสยา ๘ รส และรสยา ๙ รส ซึ่งรสยาเหล่านี้เภสัชกรจะต้องศึกษาให้เข้าใจอย่างชัดเจน จึงจะทำการปรุงยาได้ถูกต้อง

ขั้นตอนการปฏิบัติ

๑. ให้ผู้เรียนเตรียมอุปกรณ์การทำแผนภูมิ เช่น กระดาษแข็ง สี ปากกาเคมี เทปกาว ดินสอ ปากกา ยางลบ ฯลฯ
๒. เตรียมเภสัชวัตถุตามรสยา
๓. จัดหมวดหมู่เภสัชวัตถุให้เป็นกลุ่มตามรสยา

วิธีการ

๑. วางระเบียบในการฝึกปฏิบัติงาน
๒. เวลาที่ปฏิบัติงาน (เริ่มเวลา.....น. ถึง น.)
๓. ลงนามปฏิบัติงาน
๔. ปฏิบัติงานตามที่มอบหมาย

การประเมินผล

๑. สังเกตการปฏิบัติงาน
๒. ตรวจสอบแบบปฏิบัติการ

สรุป

ผู้เรียนปฏิบัติได้ในการทำแผนภูมิ และแบ่งกลุ่มเภสัชวัตถุตามรสยาได้

แบบประเมินการปฏิบัติการ

เรื่อง ยา ๔ รส ๖ รส ๘ รส ๙ รส

ชื่อ..... วันที่..... เดือน..... พ.ศ.

เวลาน.

ส่วนที่ ๑ ใส่เครื่องหมาย / ลงในตารางจำแนกรสยาของเภสัชวัตถุ

ที่	ชื่อผู้เรียน	การจำแนกรสยา									หมายเหตุ	
		ฝาด	หวาน	เมาเบื่อ	ขม	เผ็ดร้อน	มัน	หอมเย็น	เค็ม	เปรี้ยว		

ส่วนที่ ๒ ให้ใช้หลักการรู้จักตัวยา ๕ ประการ พิจารณาเภสัชวัตถุในส่วนที่ ๑

๑. ลักษณะ (รูป).....

.....

๒. สี

.....

๓. กลิ่น

.....

๔. รส

.....

๕. ชื่อ (รวมชื่อท้องถิ่นที่เกิดด้วย).....

.....

แบบสังเกตการปฏิบัติการ

เรื่อง รสของยา ๔ , ๖ , ๘ , ๙ รส

วันที่.....เดือน.....พ.ศ.....เวลา.....น.

ที่	ชื่อผู้เรียน	เจตคติ			หมายเหตุ
		ความสนใจ	การตรงต่อเวลา	ผลงาน	
๑					
๒					
๓					
๔					
๕					
๖					
๗					
๘					
๙					
๑๐					
๑๑					
๑๒					
ฯลฯ					

ครูผู้ประเมิน.....

เกณฑ์การประเมิน

๑. คือ ต้องปรับปรุง
๒. คือ พอใช้
๓. คือ ดี

แบบปฏิบัติการ

คณาเภสัช

จำนวน ๑๓ ชั่วโมง

ปฏิบัติการที่ ๕ เรื่อง จุลพิภค

จำนวน ๓ ชั่วโมง

วัตถุประสงค์

จัดกลุ่มตัวยาตามขนาด, สี, รส ม ชนิด (เพศ), ถิ่นที่เกิด ได้อย่างถูกต้อง

สาระสำคัญ

การจำกัดตัวยาจำนวนน้อยอย่าง หรือพิภคที่เรียกชื่อตรงตามตัวอย่างเดียวกัน ส่วนมากมีตัวยาเพียง ๒ อย่างเท่านั้น จะเป็นตัวยาชนิดเดียวกันแต่แตกต่างกันที่ลักษณะขนาด, สี, รส ม ชนิด (เพศ), ถิ่นที่เกิด

ขั้นตอนการปฏิบัติ

๑. เตรียมเภสัชวัตถุที่ป็นตัวยาเดียวกันแต่เรียก ๒ ชื่อ
๒. จัดหมวดหมู่เภสัชวัตถุให้เป็นไปตามจุลพิภค
- ๓.

วิธีการ

๑. วางระเบียบในการฝึกปฏิบัติงาน
๒. เวลาที่ปฏิบัติงาน (เริ่มเวลา.....น. ถึง น.)
๓. ลงนามปฏิบัติงาน
๔. ปฏิบัติงานตามที่มอบหมาย
- ๕.

สรุป

ผู้เรียนจัดหมวดหมู่เภสัชวัตถุ ตามจุลพิภคได้

แบบประเมินการปฏิบัติการ

เรื่อง จุลพิกัด

ชื่อ..... วันที่..... เดือน..... พ.ศ.

เวลาน.

ส่วนที่ ๑ ใส่เครื่องหมาย / ลงในตารางจำแนกความแตกต่างของพืชวัตถุและธาตุวัตถุ

ที่	ชื่อพืชวัตถุและธาตุวัตถุ	แตกต่างกันที่					หมายเหตุ
		ขนาด	สี	รส	ชนิด	ถิ่นที่เกิด	
๑	กะเพราทั้ง ๒	-	/	-	-	-	ตัวอย่าง
๒	ผักหวานทั้ง ๒	-	-	-	-	/	
๓							
๔							
๕							
๖							
๗							
๘							
๙							
๑๐							
๑๑							
๑๒							

แบบสังเกตการณ์ปฏิบัติการ

เรื่อง จุลพิกัด

วันที่.....เดือน.....พ.ศ.....เวลา.....น.

ที่	ชื่อผู้เรียน	ความสนใจ	การตรงต่อเวลา	ผลงาน	หมายเหตุ
๑					
๒					
๓					
๔					
๕					
๖					
๗					
๘					
๙					
๑๐					
๑๑					
๑๒					
ฯลฯ					

ครูผู้ประเมิน.....

เกณฑ์การประเมิน

๑. คือ ต้องปรับปรุง
๒. คือ พอใช้
๓. คือ ดี

แบบปฏิบัติการ

ปฏิบัติการที่ ๖ เรื่อง พิกัดยา จำนวน ๗ ชั่วโมง

วัตถุประสงค์

จัดกลุ่มตัวยาตามพิกัด ๓, ๔, ๕, ๗, ๘, ๑๐ และพิกัดพิเศษ

สาระสำคัญ

การจำกัดจำนวนตัวยาดังแต่ ๒ อย่างขึ้นไป นำมารวมกันเข้า มีน้ำหนักและขนาดตัวยาเท่ากันแล้วเรียกชื่อเป็นชื่อเดียวกัน

ขั้นตอนการปฏิบัติ

๑. เตรียมเภสัชวัตถุที่ป็นตัวยาประกอบของพิกัดยา
๒. จัดหมวดหมู่เภสัชวัตถุให้เป็นไปตามพิกัดยา

วิธีการ

๑. วางระเบียบในการฝึกปฏิบัติงาน
๒. เวลาที่ปฏิบัติงาน (เริ่มเวลา.....น. ถึง น.)
๓. ลงนามปฏิบัติงาน
๔. ปฏิบัติงานตามที่มอบหมาย

การประเมินผล

๑. สังเกตการปฏิบัติงาน
๒. ตรวจสอบปฏิบัติการ

สรุป

ผู้เรียนจัดหมวดหมู่เภสัชวัตถุ ตามพิกัดยาได้

แบบสังเกตการณ์ปฏิบัติการ

เรื่อง พักดยา

วันที่.....เดือน.....พ.ศ.....เวลา.....น.

ที่	ชื่อผู้เรียน	ความสนใจ	การตรงต่อเวลา	ผลงาน	หมายเหตุ
๑					
๒					
๓					
๔					
๕					
๖					
๗					
๘					
๙					
๑๐					
๑๑					
๑๒					
ฯลฯ					

ครูผู้ประเมิน.....

เกณฑ์การประเมิน

๑. คือ ต้องปรับปรุง
๒. คือ พอใช้
๓. คือ ดี

แบบปฏิบัติการ

ปฏิบัติการที่ ๗ เรื่อง มหาพิกัต จำนวน ๓ ชั่วโมง

วัตถุประสงค์

จัดกลุ่มตัวยา

สาระสำคัญ

การจำกัดจำนวนตัวยาหลายสิ่งหลายอย่าง มารวมกันเข้าเรียกชื่อเดียวกัน แต่น้ำหนักของตัวยาในมหาพิกัต หนักสิ่งละไม่เท่ากัน หนักมากบ้าง หนักน้อยบ้าง แต่ก็อยู่ในขอบเขตที่กำหนดไว้

ขั้นตอนการปฏิบัติ

๑. เตรียมเภสัชวัตถุที่ป็นตัวยาประกอบของมหาพิกัตยา
๒. จัดหมวดหมู่เภสัชวัตถุให้เป็นไปตามมหาพิกัต

วิธีการ

๑. วางระเบียบในการฝึกปฏิบัติงาน
๒. เวลาที่ปฏิบัติงาน (เริ่มเวลา.....น. ถึง น.)
๓. ลงนามปฏิบัติงาน
๔. ปฏิบัติงานตามที่มอบหมาย

การประเมินผล

๑. สังเกตดูการปฏิบัติงาน
๒. ตรวจสอบแบบปฏิบัติการ

สรุป

ผู้เรียนจัดหมวดหมู่เภสัชวัตถุ ตามมหาพิกัตได้

แบบประเมินการปฏิบัติการ

เรื่อง มหาพิกัต

ชื่อ..... วันที่..... เดือน..... พ.ศ.

เวลา

ส่วนที่ ๑ ใส่เครื่องหมาย / ลงในตารางจำแนกพืชวัตถุตามมหาพิกัต

ที่	ชื่อพืชวัตถุ	มหาพิกัตตรี	มหาพิกัตเบญจ	มหาพิกัตทั่วไป	หมายเหตุ
๑	ดอกดีปลี	/	/		ตัวอย่าง
๒	มะขามป้อม	/	-		
๓					
๔					
๕					
๖					
๗					
๘					
๙					
๑๐					
๑๑					
๑๒					
ฯ					

แบบสังเกตการปฏิบัติการ

เรื่อง มหาพิกัต

วันที่.....เดือน.....พ.ศ.....เวลา.....น.

ที่	ชื่อผู้เรียน	ความสนใจ	การตรงต่อเวลา	ผลงาน	หมายเหตุ
๑					
๒					
๓					
๔					
๕					
๖					
๗					
๘					
๙					
๑๐					
๑๑					
๑๒					
ฯลฯ					

ครูผู้ประเมิน.....

เกณฑ์การประเมิน

๑. คือ ต้องปรับปรุง
๒. คือ พอใช้
๓. คือ ดี

09 / 07 / 2557
